

**T.C.
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ANABİLİMDALI**

**NECMEDDİN-i KÜBRÂ'DA TASAVVUFÎ HAYAT VE FAKR
KAVRAMI (RİSALE fi's-SÜLÛK BAĞLAMINDA)**

Nur ŞENTÜRK GÖKÇEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi Muhammed BEDİRHAN**

İSTANBUL – 2021

TEZ KABUL FORMU

T.C.
ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

GENEL BİLGİLER

Öğrenci No	: 184401002
Öğrenci Adı Soyadı	: NUR SENTÜRK
Anabilim Dalı	: TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ABD
Tez Danışmanı	: DR. ÖZG. ÜYESİ MUHAMMED BEDİRHAN
Tezin Başlığı	: NECMEDDİN KÜBRÂ'DA TASAVVUF HAYAT VE FAKR

Toplantı Tarihi	: 08.09.2021	Saati	: 11:00
Öğrenci Savunmaya	: ☒ Geldi		
Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili hükümleri uyarınca tez bilimsel olarak incelenmiş, adayın tez çalışmasını sunmasının ardından, adaya tez çalışması ile ilgili sorular yöneltilmiştir. ☒ Yapılan savunma sınavında adayın tez çalışması başarılı bulunarak KABUL edilmesine, ☐ Yapılan savunma sınavı sonunda tez çalışmasının DÜZELTİLMESİNE, düzeltme için adaya ay EK SÜRE verilmesine (en fazla 3 ay) ☐ Yapılan savunma sınavının sonunda tezin REDDEDİLMESİNE ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU İle karar verilmiştir. Savunmada Tezin Başlığı : ☐ Değişmedi ☒ Değişti Tezin Yeni Başlığı : ☐ Değişmedi Öğrenci Savunmaya : ☐ Gelmedi Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili hükümleri uyarınca yukarıda belirtilen tarih ve saatte Tez Savunma Jürisi toplanmış ancak ilgili öğrenci savunma sınavına gelmemiştir. Adayın tez çalışmasını Jüri önünde sunmadığı için yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tez çalışmasıyla ilgili aşağıdaki kararı, ☐ OY BİRLİĞİ İLE REDDEDİLMİŞTİR.			

Tez Sınavı Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ	
Danışman Üye	DR. ÖZG. ÜYESİ MUHAMMED BEDİRHAN	
Üye	PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ	
Üye	DR. ÖZG. ÜYESİ SELAHATTİN AKTI	
Üye		

(Tüm durumlarda jüri üyelerinin tez değerlendirmeye raporları gerekir.)

Sayı No :

Tarih : 08 / 09 / 2021

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen ve Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisinin Tez Savunma Sınav Tutanağı ve eklerinin Enstitü Yönetim Kurulunda görüşülmesi hususunda bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

Not: Bu formu orijinal raporlar (bir nüsha) eklenecektir.

PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ
Anabilim Dalı Başkanı
(Unvanı, Adı Soyadı, İmza)

ÖNSÖZ

İnsanlık târihi boyunca ömür sürdükleri toprakların çok ötesindeki coğrafyaları etkisi altına alarak, insanlığa yol gösteren meşhûr olmuş veya mechûl kalmış şahsiyetler hep olmuştur. Bu şahsiyetlerden biri de, 540/1145 yılında Harezm’e bağlı bir şehir olan Hîve’de, tasavvuf târihinin en hareketli ve en bereketli çağlarından biri olan, hemen hemen bütün büyük tarîkat pîrlerinin yaşadığı tarîkatlar çağı denilen bir çağda dünyâyâ gelmiş olan Necmeddîn-i Kübrâ’dır. Asıl adı ise; Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah’dır.¹ Gençlik yıllarında ilmî konulardaki kuvvetli zekâsı ve tartışma gücü dolayısıyla hocası ve arkadaşları tarafından kendisine, “Tâmmetü’l-Kübrâ/Felâket adam” denmiştir. Tasavvufa girişiyle birlikte de Bağdat’ta intisâb ettiği Şeyh İbrahim’in kendisine, “Necmeddîn/Dinin yıldızı” demesiyle birlikte “Tâmmetü’l-Kübrâ” lakabındaki birinci kısım unutulmuş artık kendisine “Necmeddîn-i Kübrâ” denmeye başlanmıştır.² Yetmiş sekiz yıllık ömrünün büyük bir kısmını Harezm bölgesinde geçiren Necmeddîn-i Kübrâ’nın vefâtı da 618/1221 yılında yine kendi vatanı Harezm de olmuştur.³

Türklerin yoğun olarak yaşadığı Harezm bölgesinde irşâd faâliyetlerde bulunan, onların İslâmiyet’i kabul etmelerinde önemli hizmetleri olan, eserleriyle de tasavvuf düşüncesine mühim katkılarda bulunan Necmeddîn-i Kübrâ tasavvuf târihinde dikkate değer bir mutasavvıftır. Birçok araştırmacıya göre de onu diğer mutasavvıflardan ayıran en belirgin özelliği ise, bir sûfînin seyr ü sülûk sürecinde yaşadığı bütün tecrübelerine özel bir ehemmiyet vererek bunları farklı sembollerle açıklamasıdır.⁴ Bu nedenle Toshihiko Izutsu; “Şeyh Kübrâ, tasavvuf tarihinde, bir mürîdin mânevî mücâhedenin her merhalesinde hakîkaten neler tecrübe ettiğinin

¹ Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 11-12.

² Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, 79-80.

³ age. 2010, 95.

⁴ age. 2010, 206, 30.

objektif, fenemonolojik tasvirine girişen ilk şahıştır.”⁵ demiştir. Fakat Necmeddîn-i Kübrâ’nın bu özelliği tasavvuf târihçileri tarafından gereken ilgiyi görememiştir. Bu nedenle çalışmanın temel amacı, Necmeddîn-i Kübrâ’nın üzerinde pek durulmayan, yeterli ilgiyi göremeyen yönünü ön plana çıkararak, şuttâr yolu olan tasavvyufa tâlip olanların nasıl bir yol izlemesi gerekir? sorusuna Necmeddîn-i Kübrâ’nın renkli tecrübeleri ve sembolik anlatımlı tasavvufî görüşleriyle açıklık getirmektir.

Allah Kerîm, Mennân, Mecîd ve Hannân’dır. Böyle bir çalışmaya muvaffak kıldığı için, Allah’a hamd, Allah’ın seçtiği mümtâz kullarına da selâm olsun!

Necmeddîn-i Kübrâ ile ilgili bir çalışma yapmama vesîle olan ve çalışmamdaki konuları belirleyerek büyük bir kolaylık sağlayan Değerli Danışman Hocam Dr. Muhammed Bedirhan’a, çalışmamdaki eksiklerimi görmemi sağlayan Değerli Prof. Dr. Emine Yeniterzi Hocama, derslerinde verdiği bilgilerle, yazdırdığı görüş yazılarıyla tez yazmaya âşinâlık kazandıran Değerli Dr. Cangüzel Güner Zülfikar Hocama, tez yazmanın teknik kısımlarını öğreten Değerli Dr. Hatice Dilek Güldütuna Hocama, her dâim bizi destekleyen Değerli Enstitü Müdürümüz Prof. Dr. Elif Erhan’a, hayatım boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Değerli Babam Merhum Şaban Şentürk’e ve Değerli Annem Aynur Şentürk’e, bu süreçte hep yanımda olan ve birçok kaynağa ulaşmamı sağlayan Değerli Eşim Kemal Yiğit Gökçek’e minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Nur Şentürk Gökçek
İstanbul/2021

⁵ age. 2010, 262.

(ŞENTÜRK GÖKÇEK, Nur, Yüksek Lisans, İstanbul, 2021)
Necmeddîn-i Kübrâ'da Tasavvufî Hayat ve Fakr Kavramı
(Risâle fi's-Sülûk Bağlamında)

ÖZET

Tasavvuf târihinde tarîkatlar dönemi denilen devirde hayat süren ve hicri altıncı asrın ikinci yarısı ile yedinci asrın başlarında Harezm bölgesinde tasavvufî faâliyetlerde bulunan Necmeddîn-i Kübrâ; insanı, Allah'a ulaştıracak yolların çok olduğunu belirterek bu yolları, "Tarîk-i ahyâr, Târik-i ebrâr ve Târik-i şuttâr" olmak üzere üç ana grupta toplamış ve insanı Allah'a ulaştıracak en kısa yolun târik-i şuttâr denilen yâni aşk ve cezbe yolu olan tasavvuf olduğunu söylemiştir. Bu çalışmada, şuttâr yoluna tâlip olanlar için hangi şartların gerektiği, yolda nelerle karşılaşılacağı; "Arınma ve bezenme, İşrâk/aydınlanma ve Vuslât" olmak üzere üç merhalede ele alınmış ve daha sonra Necmeddîn-i Kübrâ'nın Risâle fi's-Sülûk adlı eserinin ana teması olan "Fakr" kavramının önemine ontolojik ve ahlâkî açıdan değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şuttâr, Tevbe, Nefis, Halvet, Zikir, Vuslat, Fakr,

(ŞENTÜRK GÖKÇEK, Nur, MA, İstanbul, 2021)

*The Concept of Sufi Life and Poverty in Necmeddin-i Kubra
(in the Context of Risale fi's-Suluk)*

ABSTRACT

Necmeddin-i Kubra, who lived in the period called the period of sects in the history of Sufism and was engaged in Sufi activities in the region of Khwarezm in the second half of the sixth century and the beginning of the seventh century; stating that there are many ways that will lead people to God, he has gathered these ways in three main groups as "Târik-i ahyâr, Târik-i ebrâr and Târik-i shuttâr" and the shortest way to reach God is called tarik-i shuttâr. He said that it is Sufism, which is the way of love and attraction. In this study, what conditions are required for those who aspire to the way of shuttâr, what they will encounter on the way; It has been handled in three stages as "Purification and adornment, Illumination/Enlightenment and Vuslât" and then the importance of the concept of "faqr", which is the main theme of Necmeddin-i Kubra's Risale fi's-Sülûk, is ontologically and morally addressed.

Keywords: Shuttâr, Repentance, Self, Halvet, Dhikr, Vuslat, Faqr

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL FORMU	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. TEZİN ÖNEMİ, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	1
2. TASAVVUFÎ HAYAT	13
2.1. MUKADDİME.....	13
2.1.1. Seyr u Sülûk Nedir?	14
2.1.2. Seyr u Sülûkün Şartları Nelerdir?	17
2.1.2.1. Seyr u Sülûkün Zâhirî Esasları.....	17
2.1.2.2. Seyr u Sülûkün Bâtınî Esasları.....	24
2.1.3. Mânevî Hayâtın Üç Türü: Ahyâr, Ebrâr, Şuttâr Yolları	26
2.1.3.1. Tarîk-i Ahyâr:	28
2.1.3.2. Tarîk-i Ebrâr.....	29
2.1.3.3. Tarîk-i Şuttâr	30
2.2. ARINMA VE BEZEME HAYÂTI	32
2.2.1. İnsanın Varoluşu ve Bu Varoluşa Unuttuğu Aslî Gâye Hakkında	32
Genel Değerlendirmeler	32
2.2.1.1. Birinci Ağyar/Perde: Vücûd.....	55
2.2.1.2. İkinci Ağyar/Perde: Nefs	60
2.2.1.3. Üçüncü Ağyar/ Perde: Şeytan	60
2.2.2. Tahliye Hayâtı.....	64
2.2.2.1. Beden Temizliği.....	65

2.2.2.2. Tevbe ve Menzilleri	71
2.2.3. Tezkiye Hayâtı: Nefsin Arındırılması.....	78
2.2.3.1. Nefs Nedir?	78
2.2.3.2. Nefis Neden Kötülüğe Yatkındır?.....	84
2.2.3.3. Nefsin Arındırılmasının İmkânı	87
2.2.3.4. Nefsi Arındırmak İçin Yapılan Pratikler.....	92
2.2.3.4.1. Halvet, Uzlet.....	93
2.2.3.4.2. Oruç	103
2.2.3.4.3. Susma	109
2.2.3.4.4. Sefer.....	113
2.2.3.4.5. Kanâat.....	118
2.2.4. Tehallî Süsleme Hayâtı: Nefsin Güzel Huylar ve Özelliklerle Süslenmesi	120
2.2.4.1. Zikir.....	120
2.2.4.2. Murâkabe	135
2.2.4.3. Muhabbet	142
2.2.4.4. İnâbe.....	149
2.2.4.5. Hüzün.....	154
2.2.4.6. Teslîmiyet.....	159
2.2.4.7. Rızâ	164
2.2.4.8. Tevekkül.....	173
2.3. İŞRÂK/AYDINLANMA HAYÂTI.....	176
2.3.1. Hâtırlar Arasındaki Farkların Bilinmesi.....	176
2.3.1.1. Havâtır-ı Hak.....	177
2.3.1.2. Havâtır-ı Kalb	178
2.3.1.3. Havâtır-ı Melek.....	179
2.3.1.4. Havâtır-ı Nefs.....	180
2.3.1.5. Havâtır-ı Şeytan	180
2.3.1.6. Hâtırlar Arasındaki Farklar	181
2.3.2. Zevk.....	183
2.3.3. İstiğrâk.....	184
2.3.4. Müşâhede.....	187
2.3.5. Fenâ	189

2.4. VUSLAT HAYÂTI.....	193
2.4.1. Velînin Alâmetleri.....	193
2.4.2. Ârifin Mükellef Olması Problemi	196
3. FAKR: ONTOLOJİK BİR DURUM/AHLÂKÎ BİR TUTUM.....	199
3.1. ONTOLOJİK BİR DURUM OLARAK FAKR	199
3.1.1. Âlemin ve İnsanın Allah’a Hudûs Açısından İhtiyâcı	199
3.1.2. Âlemin ve İnsanın Allah’a Bekâ Açısından İhtiyâcı	204
3.1.3. Âlemin ve İnsanın Allah’a Rızık Açısından İhtiyâcı	205
3.2. AHLÂKÎ BİR TUTUM OLARAK FAKR.....	211
3.2.1. Zühd	211
3.2.1.1. Zâhirî Zühd	211
3.2.1.2. Tasavvufî Zühd	213
3.2.2. Sûfîlerin Ahlâkî Bir Tutum Olarak Fakra Dâir Görüşleri.....	215
3.2.3. Necmeddîn-i Kübrâ’nın Fakr Hakkındaki Görüşü.....	220
4. RİSÂLE fi’s-SÛLÛK ADLI ESERİN ARAPÇA METNİ	226
SONUÇ.....	236
KAYNAKLAR.....	238
ÖZGEÇMİŞ.....	251
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	252

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
as	: Aleyhisselâm
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
drl.	: Derleyen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm târihi
ra	: Radıyallahu Anh
sav	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. TEZİN ÖNEMİ, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Necmeddîn-i Kübrâ ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalarda; hayatı, eserleri, kurucusu olduğu Kübreviyye tarîkatı ve halîfeleri hakkında bilgiler verildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise Necmeddîn-i Kübrâ'nın tasavvufî görüşleri ve tecrübeleri üzerinde durulmuştur. Necmeddîn-i Kübrâ ile ilgi yapılmış önceki çalışmalar şunlardır; İlk çalışma, Alman müsteşrik Fritz Meier tarafından 1937 yılında yapılmıştır. Fritz Meier'in aynı zamanda Necmeddîn-i Kübrâ'nın halîfesi Necmeddîn-i Dâye hakkında da çalışmaları vardır. Bundan yirmi yıl sonra yine Fritz Meier, *Fevâihu'l-Cemâl* adlı eserin Arapça metnini tahkikli olarak neşretmiş ve eserin tasavvufî bir tahlilini yapmaya çalışmıştır.⁶

Fritz Meierden sonra İran'da Necmeddîn-i Kübrâ ile ilgili üç eser yayınlanmıştır. İlki, Menuçher Muhsinî'nin yazdığı, 1967 tarihli *Tahkîk Der Ahvâl u Âsâr-ı Necmeddîn Kübrâ Üveysî* adlı eserdir. Lâkin bu eserde Necmeddîn-i Kübrâ hakkında hiç bilgi verilmemiş sadece eserleri ve halîfeleri üzerinde durulmuş fakat halîfelerinin sayısı ve hayatlarıyla ilgili yanlışlıklar yapılmıştır. Aynı zamanda Necmeddîn-i Kübrâ'nın mürşîdi olan Ruzbihân'ı Kebîr el-Mısri (ö.584/118), Ruzbihân-ı Baklî eş-Şirâzî (ö.606/1209) ile karıştırılmış ve bu karışıklık sebebiyle de Necmeddîn-i Kübrâ'nın üveysi bir silsileye sâhip olduğu söylenerek ikinci bir hatâ daha yapılmıştır. İkinci eser ise, 2001 yılında Kâzım Muhammedî'nin kaleme aldığı *Necm-i Kübrâ* adlı eserdir. Bu eserde de, Necmeddîn Kübrâ'nın tasavvufî görüşlerinin temelinde Şî'i bir bakış açısı olduğu iddiâ edilerek hatâ yapılmıştır. Üçüncü eserde 2007 yılında Abdürrafî Hakikat'ın yazdığı *Sitâre-i Bozürg-i İrfân*:

⁶ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 24.

Şeyh Necmeddîn Kübrâ adlı eserdir. Bu eserde de sadece klasik kaynaklarda Necmeddîn-i Kübrâ ile ilgili yazılmış olan bilgiler bir araya getirilmiştir.⁷

Türkiye’de ise ilk çalışmanın 1980 yılında Mustafa Kara tarafından yapıldığı görülmektedir.⁸ Mustafa Kara, Necmeddîn-i Kübrâ’nın *Usûlü’l-Aşere, Risâle ile’l-Hâim, ve Fevâihu’l-Cemâl* adlı üç eserini Türkçeye çevirmiş ve *Tasavvufî Hayat* isimli kitabında bu üç eseri bir araya getirmiştir. Bu kitabının başında da Necmeddîn-i Kübrâ’nın hayâtı, mürşidleri, mürîdleri, bâzı fikirleri ve Kübreviye tarîkatı hakkında kısa bilgiler vermiştir. Mustafa Kara aynı zamanda da 2008 yılında Necmeddîn-i Kübrâ’nın Buhara’da dergâh kurmakla görevlendirdiği, Seyfeddin Baherzî’nin vefâtının 750. Yılı olması hasebiyle ona ithâfen *Türkistan’ın Işığ*ı Necmeddîn-i Kübrâ isimli bir eser daha yayınlamıştır. Bu eserde de öncelikle, “Zaman, Mekan, İhvan” başlığı altında, mezheplerden, tasavvufî cemâatlerden, ilk klasiklerden ve ana tarîkatlardan bahsetmiş sonra da Necmeddîn-i Kübrâ’nın kısaca hayâtını eserlerini, ikinci ve üçüncü nesil halîfelerini, Buhara’dan Bursa’ya Kübreviye’nin yayılışını anlatmıştır. Eser aynı zamanda görseller içermektedir.

Mustafa Kara’dan sonra ikinci çalışma ise 2009 yılında Süleyman Gökbulut’un, “Necmeddîn Kübrâ ve Kübrevîlik” isimli doktora çalışmasıdır. Bu tez 2010 yılında *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri* adıyla kitap olarak basılmıştır. Kitapta, Necmeddîn-i Kübrâ’nın yaşadığı dönem, hayâtı, eserleri, halîfeleri, Kübreviye tarîkatı, ve Necmeddîn-i Kübrâ’nın bâzı tasavvufî görüşlerine yer verilmiştir. Yine ülkemizde Necmeddîn-i Kübrâ ile ilgili üçüncü bir çalışma da 2012 yılında, Guvanch Yaylımov tarafından, “Necmeddîn-i Kübrâ ve Anadolu’da Kübrevîlik” adıyla yapılan yüksek lisans tez çalışmasıdır. Tezde de, Necmeddîn-i Kübrâ’nın hayâtı eserleri, Kübrevîliğin Anadolu’ya girişi ve Şeyh’in halîfesi Necmeddîn-i Dâye’den sonra Anadolu’da kübrevîlik hakkında bilgiler verilmiştir.

⁷ age. 2010, 30-31.

⁸ age. 2010, 31.

Türkiye’de Necmeddîn-i Kübrâ ile ilgili çalışmalar, 2012 yılında son bulmuş ve aradan uzun yıllar geçmesine rağmen herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Uzun bir aradan sonra bu çalışmada daha önceki çalışmalardan farklı olarak Necmeddîn-i Kübrâ’nın tasavvufî görüşleri açıklanmış ve tecrübelerine yer verilmiştir. Çünkü Necmeddîn-i Kübrâ genellikle gaybî tecrübelerini gizlemeyi tercih eden sûflerin aksine mânevî tecrübelerinden bahseden ve seyr ü sülûk yolcuğunda müşâhede edilen renklerin, havâtırın, işitilen seslerin bu yola tâlip olanların gidişâtının bir göstergesi olduğunu söyleyen ve eserlerinde de bu türden tecrübeleri hakkında bilgi veren ilk sûfîdir.⁹ Bu nedenle tasavvuf târihinde önemli bir mutasavvıftır. Çalışmada da Necmeddîn-i Kübrâ’nın bu yönü ön plana çıkartılmıştır. Çalışmayı önemli kılan bir diğer sebep ise; Tezin üçüncü bölümünde Arapça metni sunulan *Risâle fi’s- Sülûk* isimli, kime âit olduğu belli olmayan eserin, Necmeddîn-i Kübrâ’ya âit olduğunun tespit edilmesi ve bu eserin aslında Necmeddîn-i Kübrâ’nın, *Risâle fi’l- Fakr, el-Fakriyye, Minhâcü’s-Sâlikîn ve Mi’râcü’t-Tâlibîn* isimleriyle anılan eserinin başka bir yazma nüshası olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Daha önce bu eserin ulaşılabilen yazmaları yapılan çalışmalarda şöyle geçmektedir;

Risâle fi Ni’meti’l- Fakr, Amasya Beyazıd Ktp., nr. 1075/5, vr. 128-137.

Risâle fi’l-Fakr, Özbekistan Fenler Akademisi Beyrûnî Şarkiyat Enstitüsü El Yazmaları Hazinesi, nr. 2956/9, vr. 168-176.

Risâle fi’l-Fakr, Özbekistan Fenler Akademisi Beyrûnî Şarkiyat Enstitüsü El Yazmaları Hazinesi, nr. 295/19, vr. 211-216.

Risâle fi İlmi’s-Sülûk, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 712, vr. 459a-461a.

el-Fakriyye, Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, nr. 1305/2, vr. 67-78.¹⁰

Bu çalışmada ise eserin kayıtlarda geçmeyen şu nüshasına ulaşılmıştır:

Risale fi’s-Suluk, Süleymaniye Ktp, Ayasofya, nr. 297/7, vr.35.

⁹ age. 2010, 267.

¹⁰ age. 2010, 108.

Çalışmanın yönteminde de Necmeddîn-i Kübrâ'nın eserlerinde kullandığı yöntem esas alınmıştır. O da şöyledir ki; Necmeddîn-i Kübrâ eserlerinde öncelikle anlattığı mevzû ya da îzâh etmeye çalıştığı kavram hakkında öncelikle âyet ve hadisleri zikretmiştir. Daha sonra kendinden önce yaşamış bâzı meşâyihin sözlerinden örnekler vererek, eserlerinden faydalanmıştır. Sonra ise kendi görüşlerini ve varsa konu hakkındaki tecrübelerini aktarmıştır. Bu yöntemle göre gidişâtı belirlenen çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. Girişten sonraki ilk bölüm olan; “Tasavvufî Hayat” başlıklı bölümde ilk olarak mukaddime başlığı altında, Seyr ü sülûkün ne demek olduğundan, şartlarından ve Şeyhin, “Usûlü’l-Aşere” isimli eserinin başında bahsettiği “Ahyâr Ebrâr ve Şuttâr” yollarından bahsedilmiş ve şuttâr yolu olan tasavvufun üç merhalesi “Arınma ve Bezeme Hayâtı, İshrâk/Aydınlatma Hayâtı, Vuslat Hayâtı” anlatılmıştır. İlk merhale olan; “Arınma ve Bezeme Hayâtı” başlığı altında, İnsanın varoluşu, nasıl yaratıldığı ve insana yaratılış gâyesini unutturan engeller üzerinde durulmuştur. Bu engelleri aşabilmek için öncelikle Necmeddîn-i Kübrâ'nın gerekli gördüğü iç ve dış temizlik husûsu “Taliye Hayâtı” başlığı altında anlatılmıştır. Daha sonra ise “Tezkiye Hayâtı” başlığı altında, Allah’a giden yolda en büyük engel olan nefsin arındırılmasından bahsedilmiştir. “Tehallî/Süsleme Hayâtı” başlığı altında da nefsi güzel huylarla süslemek için gerekli olan bir takım kavramlar anlatılarak birinci merhale bitirilmiştir. İkinci merhale olan; “İshrâk/Aydınlatma Hayâtı” başlığı altında ise; Seyr ü sülûkte yol katetmiş kişilerin tecrübe ettiği hâtırlardan, müşâhedelerden, zevk ve fenâ kavramlarından bahsedilmiştir. Üçüncü merhale olan; “Vuslat Hayâtı” başlığı altında da Velî'nin alâmetleri ve ârifin teklifle mükellef olup olamayacağı konusu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın “Ontolojik Bir Durum/ Ahlâkî Bir Tutum” başlıklı ikinci bölümünde ise; Necmeddîn-i Kübrâ'nın çok önem verdiği “fakr kavramı” ontolojik ve ahlâkî açıdan ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Necmeddîn-i Kübrâ'nın, *Risâle fî's-Sülûk* isimli eserinin Arapça metni yer almaktadır. Sonuç bölümünde de şuttâr yolunun

şartlarını yerine getirenlerin ulaşacağı şeylerin neler olduğunun değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan kaynakları aktarmadan önce Necmeddîn-i Kübrâ'nın kaynaklarının genel bir değerlendirmesini sunmak faydalı olacaktır.

1.1.1. *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl:*

Dervişin gönül gözüyle görebileceği, mânâ âleminde müşâhede edebileceği gerçekleri anlatan en önemli ve en dikkat çekici eseridir. Arapçadır. Bu eser tasavvuf klasikleri arasında da çok değerlidir çünkü tasavvuf psikolojisinin ince konuları bir dervişin kaleminden ele alınmış ve Necmeddîn-i Kübrâ bu eserinde gaybî tecrübelerinden de örnekler vermiştir. Tasavvuf târihinde de bu üslûbla kaleme alınan eserlerin sayısı çok azdır. Eserde içerik olarak; “Müşâhede, Zikir, Hatır, Zevk, İstiğrak, Nefis, Fenâ, Aşk, Vuslat, Hâl, Mağâm, Vakî, Raks, Sema, Humûd-Cumûd, Velî, Gaybet, Sekr, Teklifin düşüp düşmeyeceği” konuları üzerinde durulmuştur. İlmî neşrini Fritz Meier'in yaptığı eser, 1980 yılında Mustafa Kara tarafından Türkçeye, 2002 yılında da Paul Ballanfant tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. Eserin kütüphanelerde farklı isimlerle el yazmaları da bulunmaktadır. Örneğin;

Seyrû's-Sülûk, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2278, vr. 1b-10b.

Kitâbü's- Seyr ve's-Sülûk, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Arapça nr. 3688, vr. 2b-20b.

1.1.2. *Usûlü'l-Aşere:*

Necmeddîn-i Kübrâ'nın Farsça olarak kaleme aldığı risâlede, Kübreviyye tarîkatının en temel on esâsı; “Tevbe, Zühd, Tevekkül, Kanâat, Uzlet, Devamlı Zikir, Teveccüh, Sabır, Murâkabe, Rızâ” açıklanmaktadır. Eser Ali Hemedânî ve

Abdulğafûr Lârî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî tarafından Osmanlıcaya şerhi yapılmıştır. Muhyiddîn el-Karahisârî'in adı bilinmeyen bir mürîdi tarafından da *Arâisü'l-Vüsûl fî Şerhi'l-Usûl* adıyla Arapça olarak şerh edilmiştir. Eserin kütüphanelerde yüzlerce farklı isimlerle yazma nüshaları bulunmaktadır. Örnek olması açısından bâzıları şunlardır:

Hidâyetü't-Tâlibîn, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 3917/5, vr. 68b-71a.
Risâle fî Tarîkati Necmeddîn Kübrâ, Beyazıt Ktp., Beyazıt nr. 7898, vr. 82a-86a.
Risâle fî Usûli'l- Aşere, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ktp., nr. 355, vr. 14-16.

1.1.3. *Risâletü'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim:*

Risâle ile'l -Hâim adıyla ün salan eserdir. Arapçadır. Necmeddîn-i Kübrâ bu eserini, Cüneyd-i Bağdâdî'nin sekiz esâsına; “Beden temizliği, halvet, devamlı susmak, devamlı oruç, devamlı zikir, teslîmiyet, hatıra bir şey getirmemek, kalbi şeyhe rabt etmek.” dayanarak kaleme almış ve bu sekiz şarta iki şart “Ancak mecbûriyet hâlinde uyumak ve yeme-içmede orta yolu izlemek.” daha eklemiştir. Aslında bu eser *Usûlü'l-Aşere* adlı eserinin devâmı niteliğindedir ve tasavvuf yoluna tâlip olanlara yapmaları gereken temel vazîfeleri göstererek kılavuzluk yapmaktadır. Eserin Necmeddîn-i Kübrâ tarafından, *Risâletü's-Sâiri'l-Hâiri'l-Vâcid ile's-Sâtiri'l-Vâhidi'l-Mâcid* adıyla Farsçaya çevirisi yapılmıştır fakat bu tam bir çeviri değildir. Ebu'l Müeyyed el-Hassî tarafından eserin Farsça'ya tam bir çevirisi bulunmaktadır. Eserin 1980 yılında da Mustafa Kara tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır (Tasavvufi Hayat, 2015) Aynı zaman da eserin 2016 yılında Süleyman Gökbulut tarafından yapılan bir Türkçe tercümesi daha bulunmaktadır. (Âdâp Risâleleri, 2016) Eserin kütüphanelerdeki bâzı yazmaları da şöyledir:

Risâle ile'l-Hâim, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 826, vr. 109-123.
Risâle ile'l-Hâim, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1695, vr. 64-72.

1.1.4. *Tasavvuf Hakkında Bir Risâle:*

Eser Arapçadır ve elli fasıldan oluşmaktadır. Kırk beş fasılda tasavvufî kavramlardan bahsedilmekte, her kavramın sonunda da Arapça şiirlerden örnekler sunulmaktadır. Geriye kalan beş fasılda da önceki şeyhlerin özelliklerinden, kerâmetlerinden, ölüm ve ötesine dâir tecrübelerden bahsedilmiştir. Eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır.

Tasavvuf Hakkında Bir Risâle, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1395, vr. 48b-126a.

1.1.5. *Risâle-i Sefîne:*

Eserde tasavvuf târihinde çokça üzerinde durulan, “şerîat, tarîkat ve hakîkat” kavramlarından bahsedilmiştir. Arapçadır. Bâzı yazma nüshaları ise şöyledir:

Risâle fî Beyânî’ş-Şerî’a ve’t-Tarîka ve’l-Hakîka, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2760, vr. 100b-101a.

Risâle mine’n-Nefâisi’l-Mühimme, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. 355, vr. 14a.

1.1.6. *Âdâbü’s-Sülûk ilâ Hazreti Mâliki’l-Mülk ve Meliki’l-Mülûk:*

Necmeddîn-i Kübrâ Arapça olarak kaleme aldığı bu eserinde; “zarûrî ve ihtiyârî” olan iki seferden bahsetmiş ve ihtiyârî olan seferi de “mânevî ve maddî/cismânî” olarak ikiye ayırarak mânevî seferin önemine değinmiştir. Yazma nüshası, Kitabhâne-i Merkezî-yi Dânişgâh-ı Tahran, nr. 202/6, vr. 353b-358a bulunan bu eserin, Hüseyin Muhyiddîn Kumşehî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Eserin

Farsça tercümesi de Ali Bakırşâhî tarafından İngilizceye çevrilmiştir. 2016 yılında da Süleyman Gökbulut tarafından Türkçeye çevirisi yapılmıştır. (Seyr ü Sülûk Risâleleri, 2016)

1.1.7. *Risâle fi'l Halve:*

İbn Havle diye bilinen Muhammed b. Ahmed el-Kurbâtî adlı bir zâtın Necmeddîn-i Kübrâ'dan “âhîret yoluna dâir kendisine keşfolunan şeyleri yazmasını istemesi” üzerine kaleme aldığı bir diğer eserdir ve Arapçadır. Eserin 2016 yılında Süleyman Gökbulut tarafından Türkçeye çevirisi yapılmıştır. (Seyr ü Sülûk Risâleleri, 2016) Eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır:

Risâle fi'l-Halve, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2800, vr. 16b-20a.

1.1.8. *Âdâbü'l-Mürîdîn:*

Bu eser, Necmeddîn-i Kübrâ'nın ihvândan bir kişinin kendisine, “sûfîlerin zâhirî âdâbıyla ilgili olarak” sorduğu soru üzerine Arapça olarak yazdığı kısa bir risâlesidedir. Eserde, sûfîlerin hâl ve hareketlerinden, giyim-kuşamlarında, yeme-içmelerinde ve sema konusunda dikkat etmeleri gereken husûslardan bahsedilmiştir. Bir yazma nüshası bulunmaktadır:

Âdâbü'l-Mürîdîn, Beyazıd Ktp., Veliyeddîn Efendi, nr. 1796, ve. 129a-132b.

1.1.9. *İrşâdü't-Tâlibîn:*

Necmeddîn-i Kübrâ, yakın arkadaşlarından bir grubun, “Sülûk erbâbının mezhebinin açıklanması” husûsundaki talepleri üzerine kaleme almıştır. Arapçadır. Eserde, sûfîlerin libas ve sefer konularındaki düşüncelerine yer verilmiş ve eserin

sonunda da mürîdlere vasiyetlerde bulunulmuştur. Eserin, biri İstanbul'da biri de Özbekistan'da olmak üzere iki yazma nüshası bulunmaktadır:

Kitâb fî Âdâbi't-Tasavvuf, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2117, vr. 130a-162b.
Îrşâdü't-Tâlibîn, Özbekistan Fenler Akademisi Beyrûnî Şarkiyat Enstitüsü El Yazmaları Hazinesi, nr. 4613/6, vr. 163-201.

1.1.10. Âdâbü's Sûfiyye:

Yedi kısımdan oluşan bir âdâp kitabıdır. Farsçadır. Eserde, Tasavvuf ehline, oturup kalkmada, dergâha girişte, yeme-içmede, dâvete gidilen yerde, sema' ve sefer esnâsında, hırka giyme husûsunda nasıl davranacaklarına dâir tavsiyelerde bulunulmuştur. Eserde dikkat çeken bir konu da Necmeddîn-i Kübrâ'nın maddî konuların, mânevî hayat için ne gibi önemi olduğu ve ne ifâde ettiği üzerinde durmasıdır. Eser 2016 yılında Süleyman Gökbulut tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Âdâb Risâleleri, 2016) Bu eserin farklı isimlerde kaydedilmiş nüshaları bulunmaktadır;

Risâle fî Âdâbi't-Tarîka, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1447, vr. 213b- 215b.
Âdâbü'l-Fukarâi's-Sûfiyye, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 787, vr. 78-86.
Âdâbü's-Sûfiyye, Bakü Devlet Üniversitesi Mehemed Fuzûlî El Yazmaları Ktp., Arapça, No: B-2785, 4410, vr. 77-92.

1.1.11. Âdâbü's-Sâlikîn:

Sûfîlerin uyması gereken temel kuralların yer aldığı bir eserdir. Bu eserin de tek yazma nüshası bulunmaktadır:

Âdâbü's-Sâlikîn, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 404, vr. 172b-175b.

1.1.12. *Nasîhatü'l-Havâs*:

Necmeddîn-i Kübrâ bu eserini, kendisine sorulan şu iki soru; “Hak tâlibi, herhangi bir sebepten dolayı Pîrinin sohbetinden uzak kaldığı vakit kiminle sohbet etmeli, nelerden uzak durmalı ve Allah’a vâsıl olabilmek için yolunu hangi kâideler üzerine binâ etmelidir?” , “Tarîkat şeyhleri tarafından müridlere giydirilen hırkaların sırları nedir?” üzerine kaleme almıştır. Farsçadır. Bu risâlenin iki yazma nüshası bulunmaktadır:

Nasîhatü'l-Havâs, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2800, vr. 41a- 47a.

Nasîhatü'l-Havâs, Bakü Devlet Üniversitesi İlimler Akademisi, Mehmed Fuzulî Adına El Yazmaları Kütüphanesi, nr. B-2785, 4410, vr. 188-195.

1.1.13. *Cevâb-ı Nuh Suâl*:

Necmeddîn-i Kübrâ bu eserinde, hırka konusunda kendisine yöneltilen dokuz soruya cevap vermektedir. Eser, Farsçadır ve tek nüshası bulunmaktadır:

Cevâb-ı Nuh Suâl, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2800, vr. 47b-51a.

1.1.14. *Kitâbü't-Turuk fî Ma'rifeti'l-Hırka*:

Eserde, hırkanın Kur'ân ve hadisteki dayanaklarından, hırkanın çeşitli isimlerinden ve hangi vakitte hangi hırkaların giyilmesi gerektiği konusundan bahsedilmiştir. Eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır:

Kitâbü't-Turuk fî Ma'rifeti'l-Hırka, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2800, vr. 62b-67b.

1.1.15. *Rubâiler*:

Berthels tarafından yayınlanarak Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfedilen bu eserde yirmi beş adet Farsça rubâi yer almaktadır. Fakat bu rubâilerin hepsinin Necmeddîn-i Kübrâ'ya âit olup olmadığı husûsu tartışmalıdır.¹¹

Necmeddîn-i Kübrâ'nın eserleri içinde; *Fevâihu'l-Cemâl*, *Usûlü'l-Aşere*, *Risâle ile'l- Hâim* ve *Âdâbu's-Sûfiye* isimli dört eseri en çok bilinenleridir, haklarında dörtlük bile yazılmıştır.

*Usûlü'l-Aşere ve Fevâihu'l-Cemâl,
Asırlardır veriyor insana huzur, kemâl.
Risâle ile'l-Hâim ve Âdâbu's-Sûfiye,
Zaman eskitemiyor bir başka hikmettir bu.*¹²

Necmeddîn-i Kübrâ' ya âit olmayan ama ona atfedilen eserlerde vardır. Örneğin; *Aynü'l-Hayât* veya *Te'vilât-ı Necmiye* olarak bilinen tasavvufî tefsir Necmeddîn-i Kübrâ'ya değil halîfesi Necmeddîn-i Dâye'ye âittir. Yine, *Kitabü'l-Himme*, *el-Makâmât* ve *Esrârü'l-Ârifîn*, *Fevâid-i Âyât-i Kur'anî*, *Sekînetü's-Sâlihîn*, *Risâle fî İlmi'l-Tasavvuf* ve *İlmi'l-Hurûf*, *Risâletü'l-Hükmi'l-Aklî*, *Risâle fî Fazîleti's-Salât*, *Risâle-i Çehâr Erkân*, *Risâle-i Ma'rifet*, *Risâle-i İslâmiyye*, *Fütüvvetnâme*, *Menâzilü's-Sâirîn*, *Şerh-i Hadîs-i Küntü Kenzen Mahfiyye* adlı eserler de Necmeddîn-i Kübrâ'ya âit değildir.¹³

Çalışma boyunca Necmeddîn-i Kübrâ'nın üçüncü bölümde Arapça metni yer alan *Risâle fî's- Sülûk* adlı eserinden, *Fevâihu'l-Cemâl*, *Usûlü'l-Aşere*, *Risâle ile'l- Hâim* adlı eserleri için ise Mustafa Kara'nın çevirisinden (Tasavvufî Hayat, 2015) ve *Adâbü's-Sülûk ilâ Hazret-i Mâlikî'l Mülk ve Melikî'l-Mülûk*, *Âdabü's-Sûfiyye*, *Risâle fî'l Halve*, *Risâletü's-Sâiri'l-Hâri'l-Vâcid ile's-Sâtiri'l-Vâhidi'l-Mâcid* adlı

¹¹ age. 2010, 102-114.

¹² Mustafa Kara, *Türkistan'ın Işığı Necmeddîn-i Kübrâ*, İstanbul: Kültür Yayınları, 2008, 59.

¹³ age. 2010, 115-120.

eserleri için de Süleyman Gökbulut'un çevirilerinden faydalanılmıştır. (Seyr ü Sülûk Risâleleri, 2016), (Âdâb Risâleleri, 2016)

2. TASAVVUFÎ HAYAT

2.1. MUKADDİME

Yüce Allah insanları yarattığından, onları teklifle mükellef tuttuğundan ve onları yokluktan varoluşa çıkardığından beri insanlar yolcu olma özelliklerini hiç bırakmamışlardır.¹⁴ Bunun nedeni ise âlemin başlangıcının hareket üzere ikâme edilmiş olmasındandır. Bu yüzden âlemde sükûnun bulunması mümkün değildir. Çünkü eğer âlem sükûn bulacak olsa, aslı olan yokluğa döner. Büyük âlemi içinde gizleyen insan içinde durum aynıdır. Bu yüzden ulvî âlemde ve süflî âlemde yolculuklar asla bitmez.¹⁵ Allah yolundaki insanın da bilmesi gerekir ki bu yolculuk, meşakkat ve hayatın zorlukları üzerine dayalıdır, bu yolculukta sıkıntılar, belâlar, sınavlar, tehlikeler bitmez. Bu sebeptendir ki, bir yolcu olan insan için bu yolculukta bir konfor, güven ve tam bir mutluluk bulmak imkânsızdır. Çünkü suların tadı farklı farklıdır, arzu ve istekler çok çeşitli yönere yönelirler, bir yerin insanların karakteri ve tabiatı başka yerin insanlarınkinden farklıdır. Bu nedenle insan, her yere ve her duruma uygun olan şeyleri öğrenmelidir çünkü onların yanında kısa süreli kalacak sonra yine yoluna devâm edecektir.¹⁶

Aldığın her nefes kabre doğru attığın bir adım, hayatının her günü bir fersah, her ayı bir merhale, her yılı bir menzil gibidir. Senin yolculuğun ise güneş ve ayın yolculuğuna benzemektedir. Fakat sen bu yolculuktan gâfilsin ve kendini kabir menziline, daha sonraki mahşer gününe ve ondan sonraki ebedî ve gerçek yurduna hazırlamakta ve techîz etmekte cehâlet ve unutkanlık içindesin.¹⁷

¹⁴ İbn ‘Arabî, *Nurlar Risâlesi*, çev. Mahmud Kanık, İstanbul: İnsan Yayınları, 2018, 18.

¹⁵ İbn ‘Arabî, *Mânevî Seferler*, çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Nefes Yayınları, 2016, 5.

¹⁶ İbn ‘Arabî, *Nurlar Risâlesi*, 2018, 19.

¹⁷ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, çev. Süleyman Gökbulut, İstanbul: İlk harf Yayınevi, 2016, 26.

İşte kendinden bîhaber bir yolcu olan insanı, cehâlet ve unutkanlıktan kurtararak, kendi özünü hatırlamasını sağlayan, her yere ve her duruma uygun koşulları öğreten ve böylelikle Peygamber döneminin îman tâzeliğini yaşatarak, her yandan gelen şüphe, tereddüt, yalnızlık ve kargaşalara karşı dînin aslî otoritesine bir dönüş yapmasını sağlayan yol ise tasavvufur. Bu yüzden de tasavvuf için, “Seyr u sülûk ilmidir denmiştir.”¹⁸

2.1.1. Seyr u Sülûk Nedir?

Seyr u sülûk terimi, birincisi “seyr”, ikincisi “sülûk” olmak üzere iki kelimededen müteşekkildir. ¹⁹ Seyr u sülûk tanımını yapmadan önce seyr ve sülûk kavramlarının mânâlarını açıklamak konumuz açısından faydalı olacaktır.

Seyr; lügatta: “yürümek, gezinmek, temâşâ etmek²⁰ mânâlarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılâhında ise; “Allah’a ulaşmak için mürşid-i kâmil’in denetiminde yapılan mânevî yolculuğa denir.” Necmeddîn-i Kübrâ ise seyr; “Bir hükümden diğer bir hükme, bir hâlden diğer bir hâle geçmektir.”²¹ demiştir. Buna göre diyebiliriz ki, seyr; “Cehâletten ilme, kötü ve çirkin huylardan güzel ahlâka, kişinin kendisinden Hakk’a doğru bir mürşid-i kâmilin denetiminde yaptığı mânevî bir yolculuktur.²²Seyr-i nüzûlî ve seyr-i urûcî olmak üzere iki türlü seyr olduğu söylenmektedir.²³

Seyr-i Nüzûlî: Mukayyed vücûd (varlık)’ın zuhûru için mutlak vücûd (varlık)’ın seyridir. Bu; ahâdiyyetin imkân mertebesine, mutlakın mukayyede, kül’ün cüz’e

¹⁸ Krş. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, 8.

¹⁹ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 223.

²⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Otto Yayınları, 2012, 302.

²¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere*, çev. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 44.

²² H.Kâmil, Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2020, 210.

²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2012, 302.

nüzûlidir. Yâni Hakk'tan halka doğru yapılan seyrdir. Buna “seyr-i inbisatî ve zuhûrî” de denir.²⁴

Seyr-Urûcî: Mukayyedin mutlakda yok olmak üzere yaptığı seyirdir. Cüz'ün külle seyridir. Yâni halktan Hakk'a doğru yapılan seyrdir. Bu seyre, “seyr-i şûrî” de denir.²⁵

Sülûk²⁶ ise; lügatta: “yola girmek, yol almak”²⁷ mânâlarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılâhında ise; “Tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk'a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitim”²⁸ olarak tanımlanmıştır. Sülûk kelimesi, ilk dönem tasavvuf klasiklerinde dînî hayatla ilgili bütün fiilleri kapsayan geniş bir kullanıma sahipken, XII. yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasından sonra daha çok “Hakk'a ulaşma yolunda belli tasavvufî âdâb ve erkânın uygulanması” anlamını kazanmıştır. Tasavvuf literatüründe, sefer, mîraç, isrâ kelimeleriyle yakın anlamda kullanılan sülûk terimi, tarikatlar dönemi sonrasında ise genellikle aynı anlama gelen seyr kelimesiyle birlikte “Seyr u sülûk” şeklinde kullanılmıştır.²⁹

Seyr u sülûk ise; Hakk'a ermek için Kur'ân ve sünnete bağlı, takvâ sâhibi, bilgili, hakîkî bir mürşid-i kâmilin denetimi ve gözetiminde yapılan mânevî yolculuğa denir.³⁰

Allah'ı tanıyan hiç kuşkusuz O'nu sever ve kavuşmayı arzular, kişi Allah'ı ne ölçüde tanıyorsa sevgisi de aynı oranda artar. Sevgi pekiştiğinde ise aşk ismini

²⁴ age. 2012, 302; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, III:198.

²⁵ age. 2012, 302; age. 1993, III:198.

²⁶ Sülûke bir tasavvuf terimi olarak da ilk defa Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin “Tertîbü's-sülûk” adlı eserinde rastlanmaktadır. (bk. Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *DİA*, 2010, 38:127.

²⁷ age. 2012, 311.

²⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 210.

²⁹ Uludağ, “Sülûk”, *DİA*, 2010, 38:127-128.

³⁰ age. 2010, 38:127.

alır.³¹ Necmeddîn-i Kübrâ; “Aşk ise, aklı şaşkın kılan, gözü kör eden, işitme duyusunu gideren, ölecekmiş gibi yapan, içi yakan bir ateş ve tasavvufî yolculuğa adım attıran ilk dâvettir.”³² demiştir. Necmeddîn-i Kübrâ aynı zamanda aşkın ateşini söndürecek olan şeyin ise vuslat olduğunu söylemiştir.³³ İşte bu nedenle bu yola adım atıp, vuslata ermek isteyen kişinin bu yolun tek başına yürünebilecek bir yol olmadığını bilmesi gerekir. Çünkü seyr ü sülûk, Hakk’a doğru giden ve içinde pek çok imtihanlar ve ilâhî mevhibeler barındıran uzun bir yolculuktur ve bu yolculuğun başı hastalık sonu ise sıhhattir. Başlangıçta aşkın etkileri altında olan, daha mâsivâdan arınmamış hastalıklı bir kalp taşıyan kişi bu yolun zorluklarına tek başına güç yetiremez, bu yolda yaşadığı tecrübelerin mânâsını kavrayamaz, başlangıçta ibâdetteki lezzeti acı, günahdaki acılığı tatlı bulur.³⁴ Bu sebeptendir ki, seyrin evveli, sülûk’dur denmiştir.³⁵ Yânî bir mürşid-i kâmilin ahlâkî terbiyesinden geçmektir. Seyrin sonu ise vusûldür.³⁶ Usûlü kaybeden ise vusûlden mahrûm kalır, temel olmadan gâyeye ulaşamaz.³⁷ Bunun için öncelikle hassas ve titiz bir tabîb konumunda olan şeyh tarafından tedâvi edilmek gerekir. Böylelikle kalp sıhate kavuşup, zevk selîm olunca, bunlara tâbi olan her şey (ve bütün organlar) da selâmete erer.³⁸ Aksi takdirde gâyeye kavuşayım derken yoldan sapılır bu duruma düşmemek için de büyükler uyarı mâhiyetinde “Şeyhi olmayanın imamı şeytandır.”, “Şeyhi olmayan mürîd ebediyen iflâh olmaz.”³⁹ demişlerdir. İşte Seyr ve sülûk, biri olmadan diğerinin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı birbirini tamamlayan, birbirinden ayrılmaz iki kavram olarak kabul edilmiştir. Tasavvuf yolunda seyr için sülûkun lüzûmu, namaz için abdestin lüzûmu gibidir. Nasıl ki abdesti olmayanın namazı yok sayılıyorsa, sülûku olmayanın da seyri yok sayılır.⁴⁰

³¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınları, 2017, II: 618.

³² Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l- Cemâl*, çev. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 128.

³³ age. 2015,128.

³⁴ age. 2015, 111.

³⁵ Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 212.

³⁶ age. 2020, 212.

³⁷ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015,47.

³⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere*, çev. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 47.

³⁹ Reşat Öngören, “Şeyh”, *DİA*, 2010, 39: 52.

⁴⁰ Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 210.

Seyr u sülûk yapmak isteyeneye “tâlîp”, yolun başlangıcında olana “mübtedî”, bu yolda mesâfe katedene “sâlik” (ehl-i sülûk), yolun sonuna ulaşana ise “müntehî” denir. Sâlik mübtedî ile müntehî arasındaki bir mertebededir.⁴¹

Seyr u sülûk, yaratıldığı andaki saf hâline dönüp, Hakk’a ulaşmak isteyenlere vuslata erme yolunun incelikleri gösteren bir ilim olduğu için bu yola niyet eden, tâlib olanlar için gereklidir. Çünkü bu ilmin konusu, tâlibin, Hakk’a erme yeteneğini kazanmak için nefsinin dünya kirlerinden arındırması, ahlâkını düzeltmesi ve güzelleştirmesi iken amacı da nefsinin ve Rabbini bilmesini sağlamaktır. Zîra ma’rifet olmadan muhabbet, muhabbetin üst seviyesi aşk olmadan da vuslat olmaz.⁴²

2.1.2. Seyr u Sülûkün Şartları Nelerdir?

Amaçsız, usûlsüz yapılan yolculuk kişiye hiçbir fayda vermez. Bu nedenle yola başlamanın, yolda olmanın, ve vuslata ermenin ayrı ayrı şartları ve tatları vardır. Necmeddîn-i Kübrâ da seyr u sülûk için *Âdâbü’s-Sülûk ilâ Hazret-i Mâliki’l-Mülk ve Meliki’l-Mülûk* adlı eserinde onu zâhirî, onu da bâtınî olmak üzere yirmi esas belirlemiştir. Bu esaslar ise şunlardır:

2.1.2.1. Seyr u Sülûkün Zâhirî Esasları

1. Sâlik, sahip olduğu maddî şeyleri ve araçları terk etmeli, dünyevî bağımlılıklarından, meşgûliyetlerinden kendisini alıkoymalıdır.
2. Sâlik, insanlardan, özellikle de Allah’a yaklaştırmaya engel olan herkesten uzaklaşmalı ve inzivâyâ çekilmelidir.

⁴¹ Uludağ, “Sülûk”, *DİA*, 2010, 38:127.

⁴² Krş. Kara, *Tasavvûfî Hayat*, 2015, 20.

*Sizden de Allah'tan başka yalvardıklarınızdan da uzaklaşıyorum.*⁴³

3. Sâlik, vücûdunun yedi organını Allah'ın hoş görmediği şeylerden korumalıdır. Bu yedi uzuv şunlardır: Göz, kulak, dil, karın, ayak, el, ve cinsel organ. İnsanda bulunan duyu organlarından her biri, cehennemin kapılarından bir kapıya karşılık gelmekte ve bu kapılar vâsıtasıyla insan cehenneme giriş yapmaktadır.⁴⁴

*Bu duyu organlarını ayıp ve şüpheye karşı tamamen kapat ki böylece bir yönü müşâhede ederek gayba yol bulasın.*⁴⁵

4. Sâlikin nefesine karşı çıkması gereklidir. Yâni yiyecek ve içecek, güzel giyinme, duygulara hitap eden davranışlar ve iyi bir bineğe sahip olma gibi arzularında nefsin güçlerine karşı mücâdele etmelidir.⁴⁶

Nefse boyun eğmek, odunu ateşe atmaya benzer; ona muhâlefet ise odunu ateşten uzaklaştırmaktır.

5. Sâlik, Hakk'a vâsıl olmak için, kemâli elde etme yolunda kendisine rehberlik yapmak üzere, yolun sırlarına vâkıf, kâmil ve hikmet sâhibi bir şeyh aramalıdır. Şeyh, hak bir yola sülûk eden, bu yoldaki zararlı, korkulu ve tehlikeli husûsları tanıdıktan sonra, vakt, menzil, hâl ve makâmlar konusunda mürîdi bilgi sâhibi yapmak sûretiyle onu irşâd eden, faydalı ve zararlı olan şeyleri ona gösteren Hak yolunun kılavuzudur.⁴⁷ Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre yolun başında sâlik, her tarafını dert, illet ve rahatsızlıkların kuşattığı bir hasta ve tehlikelerle dolu çöl yollarında kalmış ve kendisine yol gösterip menzile ulaştıracak bir rehber bulmanın dışında çâresi olmayan bir yolcuya benzer. Fakat O, bunların farkında

⁴³ Meryem 19/48.

⁴⁴ Âfâki/dıştaki cehennemin kapılarının sayısı "O cehennemin yedi kapısı vardır" (Hicr 15/44) âyetine göre yedi tânedir; âfâk da zaten içe tâbidir. Böylece enfüsî cehennemin kapıları da yedi olmuş olur. (bk. Kara, *Tasavvûfî Hayat*, 2015, 37.)

⁴⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 67.

⁴⁶ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 36.

⁴⁷ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 82.

değildir, farkında olsa bile zaaf ve acziyetinden dolayı nefsinin tedâvi etmeye güç yetiremez. Böyle birinin de, hastalıklarını ve kusurlarını teşhis edecek, şifâ yolunu gösterecek ve himmetiyle söz konusu hastalıkların tedâvisine el uzatacak şefkatli bir doktor aramaktan başka seçeneği yoktur.⁴⁸ Bu yüzden Necmeddîn-i Kübrâ, seyr u sülûk yolculuğunda şeyhin çok önemli bir fonksiyon icrâ ettiğini belirterek, ona kalbini rabt edemeyen sâlikin başarılı olmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Çünkü Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre şeyh, sâlikin tecrübe ettiği çeşitli vâkıaları, müşâhedeleri, renkleri, sesleri ve havâtırı yorumlama ve ona rehberlik etme husûsunda tek yetkili kişidir. Bu nedenle şeyh ile mürîd arasındaki ilişki de gassal ile meyyit gibi olmalıdır. Mürîd îtirazı terk etmelidir. Çünkü tam bir teslîmiyet olmadıkça, şeyhten istifâde mümkün değildir. Necmeddîn-i Kübrâ, sadece “şeyh” lafzıyla da yetinmemiş ve onu nâkıs, delâlete düşmüş ve başkalarını da saptıran şeyhlerden ayırmak için “vâsıl” ifâdesini kullanmıştır. Zîra herhangi bir ilimde âlim olmayan hatta kendilerine neyin faydalı neyin zararlı olduğunu bilmeyen bâzı sahte şeyhler, insanları etrafında toplayıp onları, dünyâlık elde etmek için bir araç olarak kullanmaktadırlar. Bu gibilere hizmette avama karışmaktan daha zararlıdır. Avamla birlikte olmanın zarârı, tövbe ve onlardan uzaklaşma ile ortadan kaldırılabilir. Fakat bu şeyhlere sohbetin zarârı asla giderilemez. Çünkü onlarla sohbetten taassup ve küfür öğrenilir ve bu özelliklerde ölünceye kadar gitmemektedir. Necmeddîn-i Kübrâ, “vâsıl” ifâdesiyle de yetinmeyip “mürebî”yi de eklemiştir. Mürebî sözüyle, kemâlin son noktasına erişen, fakat orada kalan ve nâkısı kemâle erdirmek için tekrar sahv hâline döndürülmeyen kâmilleri dışarıda bırakmak istemiştir. Çünkü onlara hizmet zarar da vermez, fayda da. Necmeddîn-i Kübrâ, bunlarla da yetinmeyip “faydalı ve müşfik bir üstâd” ifâdesini de kullanmıştır. Bununla da mürîd ile şeyhin meşrebleri uygun olunca yolun kolay olacağına işâret etmiştir. Çünkü şeyh, kâmil, vâsıl ve mürebî olabilir; ama mürîdiyle meşrebleri uyuşmazsa bir şefkat bağı oluşmaz ve dolayısıyla meşrebine uygun kâmil bir şeyhe gidinceye kadar

⁴⁸ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 37.

da yol mürîde açılmaz.⁴⁹ Bu sebeple Şeyh olabilmek için bir takım şartlar vardır:

- a. Şeyh, Allah'ın kitâbını ve Resûl sav'ın sünnetini bilmeli; bununla birlikte mücâhede, müşâhede, firâset ve tasarruf sâhibi olmalıdır.⁵⁰ Tarîkatta sülûk edemeyen, gayb âlemindeki iyi ve kötü şeyleri göremeyen, heybet, ölüm ve fenânın büyük taârruzlarına göğüs geremeyen kimsenin şeyh olması ve insanları bu konuda terbiye etmesi asla doğru değildir.⁵¹ Yâni şeyhlik yapabilmek için velâyet derecesine ulaşmak gereklidir. Velînin de, "Allah tarafından mahfûz olması, Allah'ın çeşitli lütuflarıyla onu talep etmesi ve araması, dâsının kabul edilmesi ve kendisine isim-i âzamın verilmiş olması"⁵² gibi bir takım alâmetleri vardır. Öyle velîler de vardır ki Allah onları kendisine cezbederek yakîn derecelerine eriştirir. Bunlara tasavvuf dilinde "meczûb" denilmektedir. Meczûb maksûda ulaşmış bir kimsedir; fakat maksûda giden yolu bilememektedir. Bu gibi zevât halkı irşâd etme ehliyetine sâhip değildirler. Çünkü amel ve mücâhedesiz Hakka'a vâsıl olmuşlardır. Dolayısıyla onların şeyhliği ve mürşidliği söz konusu olamaz. Çünkü şeyhlik yol bekçiliği ve yol göstericiliğidir. Tarîkatta sülûk eden kişi halkı irşâd etme ehliyetine sâhiptir.⁵³ Nitekim âyet-i kerîme de şöyle buyrulmuştur: *Benim yolum işte budur. Ben insanları bilinçli bir şekilde Allah'a inanmaya çağırıyorum. Ben ve bana inananlar böyleyiz.*⁵⁴

⁴⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 127.

⁵⁰ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 81.

⁵¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 159.

⁵² age. 2015, 153-154.

⁵³ age. 2015, 95.

⁵⁴ Yûsuf 12/108.

- b. Şeyh Hakk'a vâsıl olan bir kimse olmalıdır. Kâmil olmalıdır. Mürîdin terbiyesine kâdir olmalıdır. Aksi halde sülûk eksik kalır. Bu durumda mürîd yol ortasında kalan yolcuya benzer.⁵⁵
- c. Şeyh o mürîdin bizzat mürşîdi olmalıdır. Mürîdin uzlet hayâtı boyunca karşılaşacağı zorlukları aşmak için şeyhle ilişki içinde olması zâten kaçınılmaz bir şeydir. Büyük sûfîler sülûkte iki yön görürler: Biri mürîdin mal ve bedenle hizmet etmesi, diğeri şeyhin kâbiliyeti ölçüsünde mürîde rûh ve feyz vermesidir. Bu bilgidен hareketle iki tip şeyh olduğu söylenmiştir. Biri mürîdin kendi terbiyesi için başvurduğu şeyhtir. Mürîdin artık ondan başka bir mürşîd ve şeyh araması ve ona intisap etmesi doğru değildir. Şeyh ölünceye kadar durum böyledir. Diğer tip şeyh ise, mürîdin bizzat mürşîdi olmayan fakat bir saygının ifâdesi olarak ziyâret edilen ve duâsı alınan kimsedir. Mürîd bu kişiye hizmet etmek zorunda değildir.⁵⁶

6. Sâlik, kendisini farklı evrâd, ve nâfile ibâdetlerle meşgul etmeyerek virdin tek bir çeşidine yönelmeli, farz ve sünnetleri yerine getirerek sonra bütün vaktini zikirle geçirmelidir. Zîra âyet-i kerîme de: *Rabbinin ismini zikret ve bütün varlığınla ona yönel.*⁵⁷ buyrulmuştur.
7. Sâlik, devamlı oruçlu olmalıdır. Çünkü bu amelde bütün hicâbların aslı ve Hak'tan uzaklığın nedeni olan nefse eziyet vardır. Sâlik yiyeceğini tedricen azaltırsa bu da câizdir. Zîra bâzı meşâyih bu yolu tercih etmiştir.

⁵⁵ age. 2015, 96.

⁵⁶ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 56.

⁵⁷ Müzzemmil 73/8.

8. Sâlik, beden temizliğine dikkat etmelidir.

9. Sâlik, geceleri uyanık kalmalıdır. Bu sâlikin en önemli amellerinden biri olarak kabul edilir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *Onlar geceleri çok az uyurlardı.*⁵⁸, *Geceleyin kalk namaz kıl, yalnız gecenin birazında uyu. Gecenin yarısında kalk. Yâhut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku.*⁵⁹, *Gecenin bir bölümünde O'na secde et ve gecenin uzun bir bölümünde O'na tesbîh et.*⁶⁰, *O, Yüce Allah geceleyin kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüttü.*⁶¹, *Musa ile otuz gece (bana ibâdet etmesi için) sözleştik ve bu otuz geceye on gece daha ilâve ettik . Böylece Rabbin tâyin ettiği vakit kırk geceye tamamlandı*⁶²

Bu âyetlerde gündüzün değil de özellikle gecenin zikredilmesi uyku ile olan ilişki sebebiyledir. Çünkü vaad edilen bir şeyi bekleyen uyumaz. Allah Teâlâ buna başka bir ayette de işâret etmiştir. *Yanları yataklardan uzaklaşır (gece kalkarlar) korkarak ve umarak Rab'lerine dâua ederler...*⁶³ Geceleri uyanık kalmanın, yalnızca mecbûriyet hâlinde uyumanın pek çok faydası vardır. Necmeddîn-i Kübrâ bu faydaları şu şekilde sıralamıştır;

- a. Meleklerin ve Allah Teâlâ'nın ahlâkına benzemektir. Çünkü O'nun hakkında şöyle buyrulmuştur: *O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku!*⁶⁴
- b. Yolcuların alâmeti uyanık olmaktır. Çünkü uyuyan kişi menzile eremez.
- c. Uyanıklık muhiblerin emâresidir. Çünkü seven kişi uyumaz.
- d. Uyanıklık korku ve ümit sâhiplerinin özelliğidir. Zîra korkan kişiyi uyku tutmaz, sevdiğini görme ümîdi olan kimse de uyuyamaz.

⁵⁸ Zâriyat 51/17.

⁵⁹ Müzzemmil 73 /2-4.

⁶⁰ İnsan 76/26.

⁶¹ İsrâ 16/1.

⁶² Â'raf 7/142.

⁶³ Secde 32/16.

⁶⁴ Bakara 2/255.

- e. Zikreden kişi buna devam edebilir ve çokça zikredebilir. Allah Teâlâ şöyle demiştir: *Ayaktayken, otururken ve yanları üzereyken Allah'ı zikredeler.*⁶⁵
- f. Kişi uyumayınca ona bir vâkıa gelir ve uyanık olarak onu görür, böylece has kulların makâmlarından geri kalmaz.
- g. Kişi az uyuyunca Hak Teâlâ'yı överek ve O'na istiğfarda bulunarak vakit geçirir. Zîra bu kişiler hakkında şöyle buyrulmuştur: *Onlar geceleri pek az uyurlar, seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dilerlerdi.*⁶⁶
- h. Resûlullah sav; *Rabbimiz gecenin son üçte biri olduğunda yeryüzü semâsına iner.* buyurmuştur. Hadisin sonunda da Hak Teâlâ şöyle der: *Var mı tevbe eden? Var mı bir şey isteyen? Var mı istiğfarda bulunan? Bu durum fecre kadar sürer gider.*⁶⁷ Eğer insan bu vakitte uyursa O'nun nüzûlünden, hakîkatinden, makbûl bir tevbeden, ihtiyaçlarını istemekten ve günahlarına istiğfarlardan mahrum kalır.
- i. Her rüyâ, rüyâ değildir. Bir vakit olur ki kişiye bir rüyâ gelir, o rüyâ değil, onun üzerini gölgeleyen bir vâkıadır. Eğer uyumaz sabrederse derhal müşâhadede onun sermayesini görür.
- j. Rüyânın hakîkati şudur: Can ulvî, bu cisim ise kesif ve süflîdir. Bundan dolayı can kendi makâmına ve dostlarına erişinceye kadar rahatlamaz. Hak Teâlâ bunun için şöyle demiştir: *Allah ölecek olanın canını ölümü zamanında, ölmeyecek olanın canını da uykusunda alır. O, ölmelerine hükmettiği kimselerin canlarını alıkoyar, diğerlerinin canlarını da belli bir süreye kadar yaşamaları için salıverir. Şüphesiz bunda derinliğine düşünen kimseler için delîller vardır.*⁶⁸ Eğer kişi uyumazsa can nasıl gidip geliyor görür, uyursa bundan haberi olmaz.

⁶⁵ Âl-i-İmrân 3/191.

⁶⁶ Zâriyat 5/17-18.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, çev. İşhak Doğan, İstanbul: Beka Yayınları, III:34.

⁶⁸ Zümer 39 /42.

- k. Bu sûret topraktan olduğu için cüz, küle meyleder. Bundan dolayı yanını yere koymadıkça rahat etmez. Eğer yanını yere koyup uyumazsa cismânî vücut ve ağırlık rûhtan yerin üzerine düşer ve can ulvî olarak kalır. Kişi de kendi canını gün ortasındaki güneş gibi görür.
- l. Sâlik, uyku veistirâhatı terk ettiği zaman toprak, su, ateş, hava nevinden olan dört unsurun üzerindeki hâkimiyeti erir, yok olur. Kalp bu perdelerden sıyrılıp çıplak hâle gelince, sâlik kalbindeki iki gözle melekût âlemini temâşâ eder ve Rabb'ine iştiyak duyar.⁶⁹

10. Sâlik, rızkını helâl yollardan sağlamak için elinden geleni yapmalıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyiniz.*⁷⁰ Hazret-i Peygamber'de şöyle demiştir: *Helâl rızık talebi, farz üstüne farzdır.*⁷¹ Yâni îman farîzasından sonra, helâl rızık talep etmek farz üstüne farz olan bir ameldir. Helâl, bâtında iki nûr; haram ise kalbte bir zulmet ortaya çıkarır. Şöyle denilmiştir: “Allah, kırk gün helâl yiyen kişinin kalbini nurlandırır.” Sâlik, şüphe zannından dolayı mutlak olarak helâl bir yiyecek bulamazsa, o zaman daha az şüpheli olanı yemelidir. Fakat bunu da iyice doyuncaya kadar değil, zarûret miktarınca yemelidir. Eğer sâlik bu hususta ihmalkâr davranırsa ondan hiçbir şey olmaz denilmiştir. Zamâne ehlinin fesâda düşmesinin sebebi ise bu konudaki ihmalkârlıkları ve haram ve şüpheli şeyler husûsundaki vera'larının azlığıdır.⁷² Zîra Resûlullah; *Dinin temeli vera', fesâdı ise tama'/açgözlülüktür.*⁷³ buyurmuştur.

2.1.2.2. Seyr u Sülûkün Bâtınî Esasları

⁶⁹ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 82-89.

⁷⁰ Bakara 2/172.

⁷¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l- Kübrâ*, çev. Hüseyin Yıldız, İstanbul: Ocak Yayınları, 2003, IV:211.

⁷² Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 35-40.

⁷³ Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, çev. Hüseyin Yıldız, İstanbul: Ocak Yayınları, 2015, II:500; Taberânî, *el-Mu'ceü'l-Kebîr*, çev. Hamdi Abdülmecid Selefi, Beyrut: 2009, XI:38.

1. Nefsi gözetlemektir. Yani sâlik, kalbine nefsânî bir hâcisin veya şeytânî bir vesvesenin girmemesi için kalbini gözetlemeli ve bir an bile gaflete düşmemelidir. Çünkü Allah Teâlâ onu görüp gözetlemektedir. Zîra âyet-i kerîmede: *Muhakak ki, Allah sizi gözetlemektedir.*⁷⁴ buyrulurken hadîs-i şerifte de: *Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza değil, kalplerinize ve amellerinize bakar.*⁷⁵ buyrulmuştur.
2. Allah'ın huzûrunda fakr ve acziyet içinde olmaktır.
3. Darlık ve genişlik anları da dâhil her zaman Allah'a yönelmektir.
Her durumda dönüş O'nadır.
4. Yüce Allah'ın emrine teslim olmaktır.
5. Kazânın verdiği acıya rızâ göstermektir. Belâ geldiğinde mü'minlerin avâmının makâmı sabır, havâssın makâmı ise rızâdır. Sabır ve rızâ arasındaki farkı Necmeddin-i Kübrâ şöyle açıklamıştır. Sabreden kişi belâ vaktinde her ne kadar zor gelse ve kalbi bundan hoşlanmasada îmanı sâyesinde makâmında sâbit kalır, yaş tutmaz, ıstırap çekmez. Râzî ise; kalbi hoşnutluk, nefsi rızâ hâlinde olan kişidir. Onun katında nîmetler ve belâlar birdir. Çünkü o, bütün bunların Mahbûb'dan geldiğini bilir.
6. Altıncı şart ise devamlı hüzündür. Resûlullah (sav)'in sıfatlarından biri de her zaman tefekkür ve hüznün hâlinde bulunmasıdır ve Resûlullah (sav): *Allah her hüznü kalbi sever.*⁷⁶ buyurmuştur.
7. Allah hakkında hüsn-i zan beslemektir.
8. Kişinin, Allah'ın mekrinden emîn olmamasıdır. Zîra âyet-i kerîme de şöyle buyrulmuştur: “Onlar Allah'ın mekrinden emîn mi oldular? Bundan, kendilerini zarara uğratan toplumlardan başka kim emin olabilir?”⁷⁷
9. Dokuzuncu şart, muhabbettir.

⁷⁴ Nisâ 4/1.

⁷⁵ Müslîm, *Kitâbü'l-Birr*, çev. İshak Doğan, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006, 34.

⁷⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, II: 271.

⁷⁷ Â'raf 7/99.

10. Dilek ve ihtiyârı terk edip, yalnızca Kadir-i Mutlak olan Allah’ a îtimad etmektir.⁷⁸

Bu zikredilenler, sâlikin vuslat ehlinden olabilmesi için bâtınını cilâlayıp kalbini tezyîn etme husûsunda uyması gereken en önemli bâtınî edeplerdir. Necmeddîn-i Kübrâ, bizzat kurucusu olduğu Kübreviyye tarîkatının en temel prensiplerini anlattığı “Usûlü’l-Aşere” isimli risâlesinde de yukarıda zikrettiğimiz esâsların benzeri olan, “usûlü’l-aşere (on usûl)”⁷⁹ adıyla yaygınlık kazanan onlu bir tasnif yapmıştır. Usûlü’l-Aşere denilen (On usûl) şunlardır: “Tevbe, Zühhd, tevekkül, kanâat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkebe, rızâ.” Yine henüz sûfilik yolunun başında olan sâlikin yapması gereken en temel vazîfeleri içeren Risâle ile’l-Hâim isimli bir risâle daha yazmıştır. Necmeddîn-i Kübrâ bu risâleyi Cüneyd-i Bağdâdî’nin sekiz esâsına (Beden temizliği, halvet, devamlı susmak, devamlı oruç, devamlı zikir, teslîmiyet, hatıra bir şey getirmemek, kalbi şeyhe rabt etmek) dayanarak kaleme almış ve bunlara iki tane daha eklemiştir. O iki şartta (ancak mecbûriyet hâlinde uyumak, yeme-içmede orta yolu izlemek) tir. Dolayısıyla bu eser de farklı isimdeki bir usûlü’l aşeredir.⁸⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi usûlsüz vusûl olmaz, usûlü kaybeden vusûlden mahrûm kalır.⁸¹ Bu sebeple seyr ü sülûk yolculuğuna tâlib olanların bu şartlara uyması zorunludur.

2.1.3. Mânevî Hayâtın Üç Türü: Ahyâr, Ebrâr, Şuttâr Yolları

⁷⁸ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 41-47.

⁷⁹ Tasavvuf tarihinde, ilk defa onlu tasnife Gazzâlî’nin İhyâ adlı eserinde rastlanmaktadır. Gazzâlî’nin yaptığı sıralama şu şekildedir: “Tevbe, sabır-şükür, hevâ-recâ, fark-zühhd, tevhd-tevekkül, muhabbet-şevk, niyet-ihlâs-sıdk, murâkebe-muhâsebe, tefekkür, zikrû’l-mevt.” Yine Sühreverdî de Necmeddîn-i Kübrâ gibi, tevbe ile başlayıp rızâ ile biten onlu bir tasnif yapmıştır. “Tevbe ,vera’, zühhd, sabır, fakr, şükür, havf-ı recâ, tevekkül, rızâ.” Tasavvuf düşüncesinde Usûlü’l-aşere anlayışının şöhret bulmasında Necmeddîn-i Kübrâ ile birlikte bu iki sûfinin payı büyüktür. Gazzâlî, *İhyâ Ulûmi’-d-Dîn*, 2017, IV:10; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 212.

⁸⁰ Krş. Gökbulut, *Necmeddîn Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 105.

⁸¹ Krş. Kara, *Tasavvûfî Hayat*, 2015, 47.

Necmeddîn-i Kübrâ, “Allah’a giden yollar, yaratıkların nefesleri sayısındadır.”⁸² demiştir ve bu sözün mânâlarını şöyle açıklamıştır:

1. Bu sözde geçen “nefes”le kastedilen, ağızdan ve burundan girip çıkan havadır ki buna göre, “Herkesin bir ömür boyu aldığı nefesler kadar Hakk’a giden yolu var.” demektir. Bu yolda sebât edenler her nefes alıp verdikçe yol almaktadır. Bunun için, “Herkes nefesini ve saatini muhâfaza etmelidir.” denmiştir. Çünkü nefes boşa harcandıkça gün, ay, yıl nihâyetinde de ömür zâyi olur.⁸³
2. İkinci mânâ ise; “Allah’a giden yollar, yaratılmışların sayısındadır.” Çünkü mahlûkatın her biri için kendine mahsûs olan ilâhî bir isim vardır.” Burada şunu belirtmek gerekir ki; isimlerin çokluğu ve çeşitliliği müsem mânînin çokluğu ve çeşitliliğini gerektirmez. Fakat bir ismin mahkûmu olan kişi o isim vâsıtasıyla Hakk’a gider.⁸⁴
3. Üçüncü mânâ; “Allah’a giden yollar yaratılmışların meşrepleri sayısındadır.” şeklindedir. Çünkü dünyâda ne kadar yaratılmış varsa o kadar Hakk’a giden yol olduğu gibi ne kadar iyi huy ve ahlâk varsa onların da her biri O’na gider.” Mü’minler bu huylarla Allah’a ulaşır fakat ulaşanlar arasında yine de farklar vardır.⁸⁵

⁸² Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere*, 2015, 35. Bu söz Necmeddîn-i Kübrâ’dan çok önce yaşayan sûfiler tarafından da değişik şekillerde ifade edilmiştir. Örneğin, Ebu’l Hasan Müzeyyin (öl.328/939) “Allah’a ulaşan yollar yıldızların sayısındadır.” derken Ebu Bekir Tamestânî (öl.340/951) “Allah’a ulaşan yollar mahlûkatın adedi kadardır.” demiştir. (bk. Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, çev. Abdürrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları, 2019, 383-472.)

⁸³ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere*, 2015, 35.

⁸⁴ age. 2015, 37.

⁸⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere*, 2015, 38.

*Allah ile kul arasında en güzel huy rızâ ve teslîmiyyet, Kul ile kul arasındaki en güzel huy ise cömertliktir.*⁸⁶

4. Allah’a ulaşan yolların çok oluşunda, insanların sanat mesleklerinin çok oluşuna da işâret edilmiştir. Çünkü bütün eşyâda ve varlıkta ilâhî isimler tezâhür eder. Meselâ, ekmekçi “Nafî” ismiyle, eğitim ve öğretim; *Allah O’na (Âdem’e) isimlerini öğretti.*⁸⁷ sırrıyla, adliye teşkilâtı ise; *Rabbin kıyâmet günü hükmünü verecektir.*⁸⁸ gerçeğiyle ilgilidir. Yâni bunların her biri Hakk’a giden yoldur. Eğer kişi Hakk’a tâlip olan bir kimseyse de vuslat kapısına ulaşması kesindir. Lâkin bu tip meslek erbâbı Allah’a ulaşsa da genel hidâyet sınırları içinde kalır. Özel hidâyete kavuşabilmek için ise mürşid-i kâmil şarttır.⁸⁹

Hakk’a umumî ve mutlak bir yolla gitmek isterler.

*Halbuki esâs gâye Allah’a husûsî ve mukayyed bir yolla gitmektir.*⁹⁰

Görüldüğü üzere Allah’a giden yollar çok olsada, Necmeddîn-i Kübrâ yukarıdaki açıklamalarından sonra bu yolları, “Tarîk-i ahyâr, tarîk-i ebrâr ve tarîk-i şuttâr olmak üzere üç ana grupta toplamıştır.”⁹¹

2.1.3.1. Tarîk-i Ahyâr: İbâdet ve amel-i sâlih sâhiplerinin yoluna tarîk-i ahyâr yâni “en hayırlıların yolu” denir. Bu yola giren sâlikler, namaz, oruç, kur’ân okumak, hac vb. zâhiri ibâdetleri çokça yaparlar. Bu yol ve usûlle, uzun bir dönemden sonra, Hakk’a ulaşanlar azın azıdır. Âşığın üç senede katettiği makâm ve menzili bu kişiler otuz senede katedemezler. Çünkü zâhirî ibâdetlerle dışlarını süsleyip

⁸⁶ age. 2015, 38.

⁸⁷ Bakara 2/31.

⁸⁸ Yunus 10 /93.

⁸⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere*, 2015, 38.

⁹⁰ age. 2015, 39.

⁹¹ age. 2015, 40.

güzelleştirirlerken, bânınları beşerî kirler içindedir, yaptıkları ibâdetin hakîkatini, mânâsını kavrayamamışlardır. Yine de bunu küçümsememek lâzımdır çünkü bu makâma bile ulaşamayanlar vardır. O yüzden Necmeddîn-i Kübrâ bu yolu da vuslat için imkân dâhiline sokmuş ve Allah bir kâfiri velî yapmak isterse bunu yapar demiştir. Bu yolda vuslata eren, hakîki maksûdun meclâsı olan bir mertebeye erişenler ise; zâhirdeki ibâdetlerinin hakîkatini bânınlarına yansıtan, dışlarıyla birlikte içlerini de temizleyenlerdir.⁹²

2.1.3.2. Tarîk-i Ebrâr: Mücâhede ve riyâzet sahiplerinin yoluna tarîk-i ebrâr denir. Bu yolda olanlar ahlâkını tebdîl etmek, nefsinin tezkiye etmek ve kalbini tasfiye etmek, gönül âlemini berraklaştırmak ve iç dünyâlarını ihyâ etmek için gayret sarfeden kişilerdir. Bu yol ile Hakk’a ulaşanlar tarîk-i ahyâr yolunda olanlara göre daha çok olsada yine azdır. Çünkü bu yolda olan kişilerden bâzıları, gaybdan haber verme, havada uçma, tayy-ı mekân gibi işleri hayâtın gâyesi zannederek bu işlere kul köle olmuşlardır. Tarîk-i ahyâr yolunda olanlar zulmânî bir perde ile perdelenmişken, bu yolda olanlar ise nurânî bir perde ile perdelenmişlerdir. Aynı zamanda da içini îmar etmek için kötü huyları düzeltmeye çalışmak, devamlı onlarla meşgul olmakta Allah’tan uzaklaşmaya sebep olur, insanın bânî âhiret, zâhirî dünyadır, bânî bir hâl ile bağlı kalmak, âhiret ile; zâhirî bir hâl ile bağlı kalmakta dünya ile bağlı kalmak gibidir. Gerçek riyâzet ise insanda Allah ile dost olma, O’nun dışındakilere değil yalnız O’na kul olma hâlini meydana getirmelidir. Bunun için bu yolda olanlarında iç dünyâlarını temizledikten sonra kazandıkları tecrübelerle kul olmamaları gerekir. Çünkü zâhir ve bânî kaydından ayrılınca Evvel ve Âhir olan Allah’a ulaşılabilir. Bunun için meşhûr bir rivâyette şöyle anlatılır: Ebû Mansûr, İbrahim Havvas’a “Nefsini hangi makâmda tutuyorsun/râzı ediyorsun? diye soru sormuş, İbrahim Havvas da “Nefsimi otuz yıldan beri tevekkül makâmında tutuyorum” diye cevap vermesi üzerine Ebû Mansur: “ Ey Battal! , Ey

⁹² age. 2015, 40-41.

tembel! Desene ömrünü iç dünyânın imarı ile tükettin, fenâfillaâh mertebesi nerede kaldı? Oraya ne zaman ulaşacaksın?”⁹³ demiştir.

*İç dünyâsını ihyâ etmekle meşgul olan battâl olursa, zâhirî ile ömrünü tüketen zâhide ne demeli?*⁹⁴

2.1.3.3. Tarîk-i Şuttâr: Aşk, cezbe ve muhabbet sâhiplerinin yoludur. Bu yol Hakk’a doğru seyr ve seyahat edenlerin yoludur. Bu yol Hakk’a ulaştıran yolların en yakını, en açık olanı ve en mükemmelidir. Bu yüzden “Mahce-i Beyza (Beyaz cadde, ak cadde) denmiştir. Bu yolun sâlikleri, Allah’ın dışındakilerden yüzünü çeviren, sadece O’na kavuşmayı arzulayanlardır, mâsivâdan temizlendikleri içinde, Allah’ın sıfatıyla muttasıf hâle gelmişlerdir, cemâl ve celâl sıfatları onlar için âdeti bir kanat gibi olmuştur, onlar bu kanatlarla da Zât-ı Ahadiyyet’e uçmaktadırlar. Bu yüzden bu yolun yolcularına, “tâyiran (uçanlar) adı verilmiştir. Bu yolda sülûk edenlerin daha başlangıçta ulaştıkları mertebe, diğer yolların yolcularının sülûk hayatlarının sonunda ulaştıkları mertebeden daha yüksektir. Onlar seyr ü sülûk hayatlarının sonunda bulduklarını bu yolda olanlar başında bulurlar. Bu mükemmel yol, Hz. Peygamber’in “Ölmeden önce ölünüz”⁹⁵ hadisinde işâret edilen, irâdeye bağlı bir ölüm üzerine kurulmuştur. İrâdî ölümden kasıt ise varlık ve dünya ile ilgili işlerden tamâmen fânî (fenây-ı küllî) olmak demektir.⁹⁶

*Öldükten sonra uyananların vay hâline!*⁹⁷

⁹³ Ebû Mansur’un İbrahim Havvas ‘a battâl (işsiz, tembel) diye hitap etmesi, İbrahim havvas’ın sülûk hayatının ilk dönemlerinde olmuştur. Çünkü İbrahim Havvas büyük bir şeyh ve mukarrabın derecesinde bir velîdir. (bk. age. 2015, 41.)

⁹⁴ age. 2015, 42-43.

⁹⁵ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, nşr. Ahmed el-Kalâş, Beyrut: 1351, II:402. (Ali el-Kârî bu hadîs-i şerîfin mânâsı doğru demiştir.)

⁹⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere*, 2015, 44.

⁹⁷ Abdülgafûr-i Lârî, *Risâle der Beyân-ı Tarikat-ı Şuttâr*, çev. Süleyman Gökbulut, İstanbul: İlk harf Yayınevi, 2018, 90

Necmeddîn-inKübrâ bu yolun özelliklerini belirterek, yolu kimlerin katedebileceğini şu sözünde açıkça belirtmiştir;

Bil ki bu yolun sıfatı, güneşten daha parlak, aydan daha aydınlık ve gündüzden daha açıktır. Onun açık alâmetleri ve âyetleri vardır. Onu terk eden delâlete düşerken ona adım atan hidâyete erişir. Fakat bu yolun pek çok engeli, yol kesicisi ve uçurumu vardır. Yine burada yüksek dağlar, derin denizler ve engelleyici sürüler vardır. Her taşın altında bir ejderha ve her tümseğin üzerinde bir aslan ini bulunmaktadır. Bunlar uzaktan bakanlar için bu yolun sıfatıdır. Fakat yakından bakanlar için o, susamış kişinin baktığında su zannettiği bir serap gibidir. Bu yolu ancak yüce mânâlarla dolu kaplarla ve dünyevî nîmetlerden uzak bedenlere sâhip sıddîk, Allah'tan korkan, günahları terk eden, tevbekâr, Allah'a rağbet gösteren ve sâbık/hayırdan öne geçen kişiler katedebilir.⁹⁸

Şuttâr yolu olan tasavvufî hayatın “Arınma ve bezenme, İsrâk/aydınlanma ve Vuslat” olmak üzere üç merhalesi vardır.⁹⁹

⁹⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle fi's-Sülûk*, 35vr. 64.

⁹⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l- Aşere*, 2015, 45.

2.2. ARINMA VE BEZEME HAYÂTI

2.2.1. İnsanın Varoluşu ve Bu Varoluşta Unuttuğu Aslî Gâye Hakkında Genel Değerlendirmeler

Tasavvufî eğitimin, seyr ü sülûk'un konusu insandır. Kâinat kitabının önsözü ve sonucu olan insan, ezelde Cenâb-ı Hakk'ın huzûrunda, O'nunla birlikteyken, göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekindikleri ilâhî emâneti¹⁰⁰ yüklenerek, on sekiz bin âlemden bir âlem olan dünyâyâ, Necmeddîn-i Kübrâ'nın deyişiyle Rabb'inden koparak gelen bir nur parçasıdır.¹⁰¹ Aslî vatanından uzaklaşıp, dünya sahâsına inen insanın yaratılışı, yaratılış gâyesinin ne olduğu asırlardır üzerinde araştırma yapılan bir konudur. Târih boyunca hep bu merâkını gidermeye çalışan insanın cevâba ulaşabilmesi için de hayat yolculuğunun nasıl başladığını ortaya koyması gerekmektedir. Bu sebeple insan, yaratılış konusundaki arayış serüvenine “Nasıl yaratıldım?” sorusuyla başlamıştır.

İlk olarak, tamâmen insanı hedef alan bu sebeple de kendisini “insanlara yol gösterici” (hüden li'n-nâs) olarak tanımlayan Kur'ân-ı kerîm de insanın yaratılışı konusu incelendiğinde iki türlü yaratılıştan bahsedildiği görülmektedir. İlki insanlığın maddî babası Hz. Âdemin yaratılışı, ikincisi ise diğer insanların yaratılışıdır. Kur'ân-ı kerîm de Hz. Âdemin biyolojik yaratılışı belirli bir sıra dâhilinde sunulmamıştır fakat Kur'ân bütünlüğü açısından incelendiğinde, Hz.

¹⁰⁰ Burada sözü edilen emânet; ma'rifettir, yükümlülüktür yâhut ibâdet ya da itâattir. Bunlardan hangisi kabul edilirse doğrudur çünkü hepsi birbiriyle bağlantı içerisindedir. Bu emânet, göklere yâni gökteki nefislere, yere yâni bitkisel nefislere, dağlara yâni hayvânî nefislere teklif edilmiş ve onlar bu emâneti yüklenmekten kaçınmışlardır. Bunun sebebi ise emânetin kâmil onların ise noksan olmasından dolayıdır. İnsan bu emâneti yüklenmiştir çünkü ilim ve amel makâmını elde etme istîdadına sahiptir. (bk. İbn 'Arabî, *Hikmette Son Nokta*, çev.Vahdettin ince, İstanbul: Kitasan Yayınları, 2008, 83.)

¹⁰¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 284.

Âdemin biyolojik yaratılışı ile ilgili karşımıza altı safha “toprak¹⁰², çamur¹⁰³, çamurdan süzülen öz¹⁰⁴, yapışkan çamur¹⁰⁵, cıvık balçık¹⁰⁶, pişmiş çamur¹⁰⁷ çıkmaktadır. Hz. Âdemin varoluş yolculuğu altı safhada gerçekleşede üç merhâle daha ön plana çıkmaktadır. İlki Hz.Âdem’in yaratılışın tohumu olan “toprak” aşaması, ikinci aşama ise “çamurdan çıkarılan öz” ¹⁰⁸ yâni yaratılıştaki ilk tohum olan topraktan süzülen ve insan bedeninin oluşmasını sağlayan besinler, son aşama ise tesviyedir. Yâni çeşitli safhalardan geçerek bir kıvama ulaştırılan Hz. Âdemin yaratılışının artık tam bir tesviye (düzenleme) ile en uygun, en güzel biçime kavuşturulup, ilâhî nefhâ ile taçlandırılmasıdır. Hz. Âdemden de eşi Hz.Havva ¹⁰⁹ yaratılmıştır.¹¹⁰ İlk erkek ve ilk kadının yaratılmasından sonra biyolojik olarak insan neslinin yaratılışı da ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durum âyet-i kerîme de şu şekilde bildirilmiştir: *Ve ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getirip yaydı.*¹¹¹ Hz Âdem’in yaratılış sürecinde olduğu gibi, İnsan yavrusu bebeğin anne karnındaki

¹⁰² Âl-i İmrân 3/59; Tâhâ 20/55; Kehf 18 /37; Hacc 22/5; Rûm 30/20; Fâtır 35/11; Mü’min 40/67; Rahman 55/14.

¹⁰³ En’âm 6/2; A’râf 7/12; Secde 32/7; Sâd 38 /71, 76.

¹⁰⁴ Mü’minûn 23/12.

¹⁰⁵ Sâffât 37/11.

¹⁰⁶ Hicr 15/26, 28, 33.

¹⁰⁷ Rahmân 55/14.

¹⁰⁸ Müfessirlere göre “çamurdan süzülen öz” ifâdesinde üstün bir söz hârikası mevcuttur. Bu ifâdeyle; bir taraftan Hz. Âdemin yaratılış aşamaları, diğer taraftan topraktan süzülüp gelen bu besinlerin, elementlerin insanın başlangıcını sağlayan nutfeyi oluşturması ve böylelikle insanların anne- babalarının soylarından süzülüp gelmeleri muhteşem bir şekilde tasvir edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’den yüzyıllar sonra modern ilimde insan organizmasının topraktaki bu elementleri nesilden nesile taşıdığını açıklamıştır. (Nevfel, Abdürrezzak, *Allah ve Modern İlim*, İstanbul: Hikmet Yayıncılık, 1978, 2:181.)

¹⁰⁹ Tevrat’ta, Hz. Havvâ’nın Hz. Âdem’in sağ kaburga kemiğinden yaratıldığı kabul edilmektedir. Hristiyanlık, Hz. Havvâ’nın yaratılışıyla ilgili Tevrat’ta yer alan bilgileri kabul etmekte ve Hz. Meryem’le karşılaştırmaktadır. Sümerler’in Enki ve Ninhursag efsânesi de Hz. Havvâ’nın Hz. Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığını kabul etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm de ise Hz. Havvâ’nın, Hz. Âdem’in sağ kaburga kemiğinden yaratıldığı ifâdesi geçmesede hadîs-i şerîflerde Hz. Havvâ’nın yaratılışı ile ilgili yer alan bilgiler kaburga kemiğinden yaratıldığı kanâatini güçlendirmektedir. Klasik dönemde Ebû Müslim el-İsfahânî ve Fahreddîn er-Râzi ise bu görüşe katılmamaktadır. (bk. Ömer Faruk Harman, “Havvâ”, *DİA*, 1997, 16:543-544; Celil Kiraz, *Kur’ân da Ahlâk İlkeleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007, 87; Buhârî, “Enbiyâ”, 2; Müslîm “Radâ”, 59-60.)

¹¹⁰ Nisâ 4/1; A’râf 7/189; Zümer 39/6.

¹¹¹ Nisâ 4/1.

yaratılış serüveninde altı safhada gerçekleşmektedir. Yine Hz. Âdem de olduğu gibi bebeğin gelişiminde de üç merhale (nutfe, alaka, mudğa) daha ön plana çıkmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de insanın biyolojik yaratılışıyla ilgili olan âyetler burada anlattıklarımızı özetler mâhiyettedir.

Andolsun ki biz, ilk insanı, çamurdan süzülüp çıkarılmış bir özden yarattık. Sonra onun neslini sağlam bir yerde (rahimde) nutfe hâline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı bir parça et haline (mudğaya) soktuk; bu bir parça eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan hâline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.¹¹²

O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı ve ilk başta insanı yaratmaya çamurdan başladı. Sonra onun neslini nutfeden (değersiz bir suyun özünden) devam ettirdi. Sonra da onu şekillendirip ona rûhundan üfledi. Ve size, kulaklar, gözler, kalpler verdi. (Buna rağmen) siz ne kadar da az şükrediyorsunuz!¹¹³

Resûlullah (sav)’ın yaratılışla ilgili olan şu hâdis-i şerîfi konumuzun daha da netleşmesi açısından önem arz etmektedir.

Sizden her birinizin hilkatı annesinin karnında kırk günde, bir araya getirilir. Sonra yine bu kadar bir süre içerisinde alaka olur, sonra yine onun gibi bir sürede mudğa olur. Daha sonra melek gönderilir ve ona rûh üfler. Meleğe şu dört kelimeyi: cinsiyetini, rızkını, ecelini, saîd mi, şakî mi olacağını yazması emredilir.¹¹⁴

Görüldüğü üzere hem ilk insanın hem de diğer insanların nasıl yaratıldığı, dünyâya gelene kadar hangi evrelerden geçirildiği, yaratılış aşamaları Kur’ân-ı Kerîmde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.¹¹⁵ Ve Kur’an-ı Kerîm de yaratılış safhaları en

¹¹² Mü’minûn 23/12-14.

¹¹³ Secde 32/7-9.

¹¹⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, I-VI; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, I,V.

¹¹⁵ Yine diğer tek tanrı inançlı dinlerde yaratılış kısmını incelediğimizde, ilk insan Hz. Adem’in yaratılış aşamalarının, Kur’ân-ı Kerîm de yer alan bilgilerle aynı olduğu görülür. Yahûdilik dininin kutsal kitabı Eski Ahit (Tanah)’ın bir bölümü olan Tevrat kitabının elli babdan oluşan Tekvin kısmında yaratılış kıssasından bahsedilmiştir. Yahûdiliğe göre de ilk insan Hz. Adem, bütün

ayrıntılı biçimde anlatılan tek varlık insandır. Hatta Kur'ân'da farklı bağlamlarda neredeyse hep "insanın" anlatıldığını söylemekte mümkündür. Bu da Yüce Allah'ın, insana verdiği değeri göstermektedir. Gerçekten de insan, Allah'tan başka hiç kimsenin güç yetirmeceği muhteşem bir şekilde yaratılmıştır. Mâturîdî'nin dediği gibi "Yeryüzünün tüm âlimleri ve hâkimleri bir araya gelse, Allah'ın kudret ve irâdesi dışında, toprağın ya da nutfenin insana dönüşmesini sağlayacak herhangi bir sebep bulamayacaklardır."¹¹⁶ Buna rağmen insan, Rabbinin gücünü görmezden gelip başka ilâhlar edinmeye kalmaktadır. Buna ithâfen Yüce Allah, âyet-i kerîmesinde şöyle buyurmaktadır: *Ey insanlar! Bir örnek verildi. Şimdi onu dinleyin: Sizin Allah'tan başka taptıklarınız hepsi bunun için bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan geri alamazlar. İsteyen de istenen de güçsüzdür.*¹¹⁷

Kur'ân-ı Kerîmde insanın biyolojik yönünü anlatan âyetlerden sonra, insanın yapısıyla ilgili olan âyetler incelendiğinde de insanın hem en üst mertebeye çıkabilecek güçte hem de en alt tabaya inebilecek kâbiliyyette iki tabiatlı bir varlık olduğu görülür. İnsan olumlu-olumsuz iki uç noktaya sahiptir. Âyet-i kerîme'de bu durum şöyle ifâde edilmiştir: *Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak (tekâmül yolculuğunda), îmanda sebât eden ve o îmanla uyumlu hareket edenleri kesintisiz bir mükâfat beklemektedir.*¹¹⁸ İnsan çift tabiatlı yönüyle kâinattaki varlıklardan da ayrılmaktadır. Çünkü kâinattaki tüm varlıklar tek bir tabiat üzere yaratılmışlardır. İdrak ve irâdeden de yoksunlardır. Oysa ki insan, bir yönüyle esfel-i sâfilîn karanlığına inebilen, âciz,

mahlûkâtın yaratılışından sonra toprak ve su karışımı olan çamurdan yaratılmış ve yaratılışın tamamlanması için ona Tanrı tarafından rûh üfürülmüştür. Kendisine yardımcı olması için de sağ kaburga kemiğinden eşi Hz. Havva yaratılmış ve böylelikle diğer insanların yaratılış süreci de başlamış olmuştur.¹¹⁵ (bk. Suat Yıldırım, *Kitab-ı Mukaddes Kur'an ve Bilim*, İstanbul: T.Ö.V. Yayınları, 1981,47; Moşe Farsi, *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Yayınevi, 2009, I:7.)

¹¹⁶ Mâturîdî, *Te'vîlat*, İstanbul: çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul: Ensar Yayınları, 2016, IX:344.

¹¹⁷ Hac 22/73.

¹¹⁸ Tîn 95/4-6.

yetenekleri sınırlı bir varlık iken, yeteneklerini etikleştirdiği, rasyonelize ettiği takdirde de eşeref-i mahlûkât seviyesine yükselebilen bir varlıktır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de bütün yaratılanlar arasında en büyük değer insana verilmiş ve insan âlemde merkezî, müstesnâ bir konuma konulmuştur. Kur'an-ı Kerîm'de insana değer atfeden âyetlere baktığımızda; “Allah’ın insanı iki eliye¹¹⁹, en güzel biçimde yarattığını¹²⁰, ona kendi rûhundan üflediğini¹²¹, isimlerin tamamını öğrettiğini¹²², kalemle (yazmayı) ve bilmediklerini öğrettiğini¹²³, insanın iyiyi ve kötüyü seçebilme yeteneği olduğunu¹²⁴ yaratılmışların pek çoğundan üstün kıldığını¹²⁵, bazı insanlara ise katından bir ilim öğreterek onları diğer insanlara üstün kıldığını¹²⁶, meleklerin Âdem’e/insana secde ettiğini¹²⁷, Âdem’in/insanın yeryüzünün halîfesi kıldığını¹²⁸, göklerde ve yerde ne varsa insanın hizmetine ve emrine sunulduğunu¹²⁹, sayısız nîmetlere mazhar olduğunu¹³⁰, ve insana olan lütfunda dünya hayatıyla sınırlı kalmadığını¹³¹ görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın değerli bir varlık olduğunu gösteren âyetlerin yanı sıra, insanın yapısına dâir kullanılan olumsuz ifâdelerde bulunmaktadır. Bu ifâdelere göre de insan

¹¹⁹ Sâd 38/75.

¹²⁰ Tîn 95/4.

¹²¹ Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 38/72.

¹²² Bakara 2/31.

¹²³ Alak 96/4-5.

¹²⁴ Enfâl 8/29; Beled 90/10; Şems 91/8.

¹²⁵ İsrâ 17/70.

¹²⁶ Kehf 18/65.

¹²⁷ Bakara 2/34; A'râf 7/11; Hicr 15/29; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/72.

¹²⁸ Bakara 2/30; En'âm 6/165; Nûr 24/55; Fatır 35/39; Sâd 38/26.

¹²⁹ Bakara 2/29; Câsiye 45/13.

¹³⁰ İbrahim 14/34.

¹³¹ Bakara 2/25.

zayıf¹³², unutkan¹³³, nankör¹³⁴, zâlim¹³⁵, câhil¹³⁶, aceleci¹³⁷, hırslı¹³⁸, kıskanç¹³⁹, cimri¹⁴⁰, ümitsizliğe yatkın¹⁴¹ ve tartışmaya düşkün¹⁴² bir varlıktır.

Hadîs- i şerîflerde de insanın üstünlüğüne işâret eden ifâdeler olduğu gibi, insanın olumsuz özelliklerine atıfta bulunan ifâdeler de bulunmaktadır. Resûlullah (sav): *Allah, Âdemi kendi sûretinde yarattı.*¹⁴³ hadîs-i şerîfiyle insanın değerine işâret etmişken, *Allah’a yemin ederim ki, benden sonra şirke düşeceğinizden endişe etmiyorum aksine dünya menfâati için ihtirâsa kapılıp, birbirinizle çekişmenizden korkuyorum.*¹⁴⁴, *İnsanda bulunan en şerli şey, aşırı cimrilik ve şiddetli korkudur.*¹⁴⁵, *Cimri, Allah’tan, insanlardan, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır.*¹⁴⁶, *Bir kulun kalbinde îmanla haset bir arada bulunmaz.*¹⁴⁷, *Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri yer bitirir.*¹⁴⁸ hadîs-i şerîfleriyle de insandaki olumsuz özelliklere ve bunların tehlikelerine dikkat çekmiştir.

İnsanın birbirine zıt iki kutup arasında bulunmasının sebebi ise, beden, rûh, nefis gibi maddî ve mânevî cüzlerden oluşmasından dolayıdır. İnsan her ne kadar bu cüzlerden oluşsada aslında zıtlıkları kendinde toplayabilen, tek bir hakikat ve

¹³² Nisâ 4/28; Enfâl 8/66; Rûm 30/54.

¹³³ A’râf 7/172; Kehf 18/73; Tâhâ 20/115.

¹³⁴ Hûd 11/9; Bakara 2/152; Neml 27/40; Sebe 34/13.

¹³⁵ Bakara 2/35,231; Nisâ 4/64; Nahl 16/33; İsrâ 17/33; Neml 27/44; Lokman 31/13; Ahzâb 33/72; Fâtır 35/32; Şûrâ 42/40,42.

¹³⁶ Nahl 16/43; Ahzâb 33/72.

¹³⁷ İsrâ 17/11; Enbiyâ 21/37.

¹³⁸ Me’âric 70/19.

¹³⁹ Bakara 2/109; Nisâ 4/54,128; Felak 113/5; Fetih 48/15; Haşr 59/9; Teğâbûn 64/16.

¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/ 180; Nisâ 4/36-37; İsrâ 17/29,100; Muhammed 47/ 36-38; Hadîd 57/24; Teğâbûn 64/16; Leyl 92/8.

¹⁴¹ İsrâ 17/83; Rûm 30:36; Fussilet 42/49.

¹⁴² Kehf 18/54; Hac 22/8-9; Nahl 16/4; Yâsin 36/77.

¹⁴³ Buhârî, “İsti’zân”, 1; Müslim, “Birr”, 155.

¹⁴⁴ Buhârî, “Rikâk”, 53; Müslim, “Fezâil”, 30.

¹⁴⁵ Ebû Dâvud, “Edep”, 22.

¹⁴⁶ Tirmizî, “Birr”, 40.

¹⁴⁷ Nesâî, “Cihâd”, 8.

¹⁴⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 22; Ebû Dâvud, “Edep”, 44.

varlıktır. Nasıl ki bir buz parçasının varlığında, hava ve su tek vücûdmuş gibi bulunuyorsa, insanı oluşturan cüzlerde vücûdda bir gözükür ama mertebede farklıdır.¹⁴⁹ Bu sebeple diyebiliriz ki insan, aşağısının aşağısının aşağısı bir bedenle, yücenin yücesinin yücesi bir rûh (can)'dan meydana gelmiş, ve rûhî ve bedenî yönüyle bir bütünlük arz eden, kendine özgü bir yapısı ve nitelikleri olarak dünyâya gelen bir varlıktır. Onu diğer varlıklardan ayıran da kendine özgü dediğimiz yapısı ve nitelikleridir. Netîcede, Kur'ân'a göre insanın ham maddesi toprak ve su ise diğer varlıkların da aslı bu iki maddedir. Dolayısıyla insan, kendine özgü dediğimiz yönünü; düşünme, hayrı şerden ayırma yeteneği olan vicdan ile irâdeliğini doğru kullanabildiği ve geliştirebildiği oranda beşeriyetlikten sıyrılıp insanlık vasfını kazanabilir.¹⁵⁰

Vicdan! Vicdan! İlâhî iç güdü, ölmez ilâhî ses! Câhil ve görgüsüz olanların da, zeki ve özgür olanların da en güvenilir rehberi! Hayır ve şerrin hatâ yapmaz hâkimi! İnsanı Allah'a yaklaştıran yegâne güç! Sen olmasan beni hayvanlardan daha üstün kılacak nedir?¹⁵¹

İnsanı diğer bütün varlıklar arasında değerli kılan bedenden ziyâde varlığına derç edilmiş olan, ilâhî nefha yâni bedenine üflenmiş rûhtan kaynaklanmaktır. Yüce Allah, melekleri insanın bu hüviyeti hakkında bilgilendirmiş ve Âdeme yönelik meleklerle secde emrini vermiştir. Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmetini, eserini gören ayne'l yakîn olarak tasdik eden melekler secde buyruğuna uymuş, fakat şeytan insanın rûhî cevherinin menşeyini görmezden gelip, maddî bir karşılaştırma yapmış ve Âdemin topraktan, kendinin ise ateşten yaratılmasından dolayı daha üstün olduğunu iddia etmiştir. Bu da onun ilâhî huzurdan kovularak, kıyâmete kadar lânetlenmesine, ve insanoğluna düşman olmasına sebep olmuştur.¹⁵²

¹⁴⁹ İbn 'Arabî, *Fütûhâtı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayınları, 2017, 12: 70.

¹⁵⁰ Krş. Enver Uysal, *Ahlakî Varlık Olarak İnsan*, Bursa: Emin Yayınları, 2013, 108.

¹⁵¹ age. 2013, 78.

¹⁵² Hayrettin Karaman, *Kur'ân Yolu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, I: 104,105.

Konumuzun en başında da belirttiğimiz gibi insan, Necmeddîn-i Kübrâ'nın deyimiyle, "Allah'tan kopup gelen bir nur parçasıdır."¹⁵³ Yapısı gereği iyiye ve kötüye eğilimi olsa da bir fitrat üzere yaratılmıştır. İslâm dinî, insanın üzerinde bulunduğu fitratı "tertemiz" olarak nitelendirir.¹⁵⁴ Fitrat, değiştirilemez lâkin insan bedensel ve ruhsal yönünü dengelemediği, eğilimlerini iyi kullanmadığı, bedensel arzuların peşine takılıp kendini arındırmadığı ve güzel huylarla kendini bezemediği sürece fitratının düzeni bozar, tertemiz özünden uzaklaşır, nasıl ki saf su, toprak ve kir gibi şeylerle karıştığında berraklığını yitiyorsa, insandan nûr olma özelliğini kaybeder. Resûlulah (sav)'in; *Her doğan çocuk, fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahûdi, Hristiyan, putperest yaparlar.*¹⁵⁵ hadîs-i şerîfi, insanın varlık yapısının her şeyden önce tertemiz olduğunu çok güzel açıklamaktadır. Yine Efendimiz (sav)'in şu duâsı : *Allah 'ım ! benim kalbime bir nûr ver, kabrime bir nûr ver, kulağıma bir nûr ver, gözüme bir nûr ver, saçıma bir nûr ver, cildime bir nûr ver, etime bir nûr ver, kanıma bir nûr ver, kemiğıme bir nûr ver, önüme bir nûr ver, arkama bir nûr ver, sağıma bir nûr ver, soluma bir nûr ver, üstüme bir nûr ver, altıma bir nûr ver, Allah 'ım! nûrumu arttır, benim için bir nûr kıl, beni nûr yap.*¹⁵⁶ Kur'ân'ın kalpleri vardır kavrayamazlar, gözleri vardır göremezler, kulakları vardır işitemezler¹⁵⁷ ifâdesiyle matlaşmış varlığımızın tekrardan ilk yaratılış ânımızdaki gibi nûr hâline gelmesini talep etmemizi hatırlatan çok değerli ve çok güzel bir duâdır. İnsan ancak nûr olduğunda, arınıp bezendiğinde eşref-i mahlûkat olarak anılmaya değer bir varlık olacaktır aksi takdirde esfel-i sâfilîn karanlığında kalmaya devam edecektir.

¹⁵³ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 284.

¹⁵⁴ İslâm'ın fitrat anlayışı, Yahûdilik ve Hristiyanlıktan farklıdır. İslâm dini insanın fitratını tertemiz olarak nitelendirirken, Hristiyanlıkta insan "doğuştan günahkar" olarak kabul edilmiştir. Yahûdilikte ise "yeryüzünün insan yüzünden lanetlendiği kabul edilir." (bk. Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji Varoluş Sürecine İnsanın Katkısı*, İstanbul: Otto Yayınları, 1999, 100.)

¹⁵⁵ Buhârî, "Cenâiz", 80.

¹⁵⁶ Buhârî, "Deavât", 9; Müslim, "Müsâfirîn", 181.

¹⁵⁷ A'râf 7/179.

Ahsen-i takvim ve esfel-i sâfilîn arasındaki insanın, yaratılış evreleri genel olarak üç evrede olduğu gibi, dünyadaki hayatıda üç aşamada (zayıflık dönemi olan çocukluk, yetişkinlik, güçsüzlük dönemi olan yaşlılık) gerçekleşmektedir. Bu durum şu âyet-i kerîme de: *Sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve yaşlılık veren, Allah'tır...*¹⁵⁸ çok güzel bir şekilde ifâde edilmiş, âdeta insanın dünya hayatında ki ömrü tek bir cümlede özetlenmiştir. İşte insanın ömrü bu üç dönem içerisinde süresi bilinmeyen bir yolculuktur. Ve insana bu yolculuğunda fânî dünyâda, bir köprü vazîfesi görmektedir. Dünya ebedî bir yurt değil, dediğimiz gibi bir köprüdür. İnsanın da dünyâda biyolojik olarak var olması belirli bir süre içinde olmaktadır. Bununla ilgili olarak da Allah Teâlâ, âyet-i kerîmesinde; *Kendi kendilerine, Allah'ın gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi?...*¹⁵⁹ buyurmaktadır. Belirli bir zamanda mukayyet olan bu dünya hayatı da baştan aşağı bir gâyeler bütünü içinde işlemektedir. İnsanda gâyeli bir dünyâda, gâyeli bir varlık olarak muayyen bir süre içinde bulunmaktadır.¹⁶⁰ Peki insanın gâyesi nedir ? Neden yaratılmıştır ?

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılış gâyesi, dünyâyâ gönderilmesinde ki hikmette açık bir şekilde ifâde edilmiştir. Konuyla ilgili âyetler ise şunlardır:

*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım.*¹⁶¹

Müfessirlerin birçoğu bu âyet-i kerîmedeki “ibâdet” kavramını “bilme (ma’rifet), tanıma” anlamında tefsir etmişlerdir.¹⁶² Buna göre insanın yaratılış gâyesi, Allah'ı tanımak, bilmek (ma’rifetullah), O’na îman ve ibâdet etmektir. Kur'ân- ı Kerîm'in nüzûl merhaleleri incelendiğinde de “mâ’rifet, îman ve ibâdet” şeklinde bir sıralama

¹⁵⁸ Rûm 30/54.

¹⁵⁹ Rûm 30/8.

¹⁶⁰ Altan Çap, *Yaratılış ve Gayelik*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, 55.

¹⁶¹ Zâriyât 51/56.

¹⁶² age. 2012, 58.

görülür. Allah Teâlâ'yı bilmek (ma'rifetullah), O'na îmanın mihengidir, aynı zamanda da Allah Teâlâ'yı bilmek ve O'na îman etmek, asla ayrılmayan yoldaş gibidirler. Ma'rifet, îmanın zâhiriyyken, îman, mâ'rifetin bâtınıdır. İmanın gücü, zayıflığı da, mâ'rifetullah'ın gücü ve zayıflığıyla doğru orantılıdır.¹⁶³ İbâdetde îman olmadan gerçekleşmez. İbâdet, boyun eğmedir, gönüllülüktür, itâattir.¹⁶⁴ Gönüllük ve itâatte ancak îman eden için vardır. Bunun için diyebiliriz ki, îman kişiyi ibâdete, ibâdet, mâ'rifete, mâ'rifette muhabbete götürür. Necmeddîn-i Kübrâ; "Muhabbet, mâ'rifetin meyvasıdır, çünkü bilmeyen sevemez." der. Bir başka açıklamasında da mâ'rifet ve muhabbet kanatlarının aynı yerde ve aynı hizâda berâber bulunamayacağını, mâ'rifet kanadının dâima muhabbet kanadından önde olduğunu bununla berâber de tıpkı aslına fazlalık ve eksiklikte ortak olan bir şeyin gölgesi gibi ona bitişik ve yapışık olduğunu söyler.¹⁶⁵ Yâni kişi Rabbine perde olan şeylerden kendini arındırdığı, onlardan uzaklaştığı oranda Rabbine olan mâ'rifeti daha da artar, mâ'rifeti arttığı oranda da Rabbine daha çok muhabbetle bağlanır, diğer varlıklardan ayrılır, O'na bitişir. *Nerede olursanız olun, O, sizinle berâberdir.*¹⁶⁶ hakîkatine kavuşur.

*Neye baksam aynı şey, neyi görsem aynı şey
Görünen sensin, hey gidi Hakîkat Sultanı hey!*¹⁶⁷

Allah'ın en yüce mahlûku olan insan, kesinlikle tek başına, kontrolsüz bir şekilde bırakılmamıştır. Bununla ilgili olarak Yüce Allah, âyet-i kerîmesinde: *İnsan başıboş bırakılacağını ve (amaçsız bir şekilde) dilediği gibi hareket edebileceğini mi sanır?*¹⁶⁸ buyurmuştur. Başka bir âyet-i kerîmede de: *Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur.*¹⁶⁹ buyrulmaktadır. Yüce Allah, kendisini tanıtacak,

¹⁶³ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtû'l-Kulûb*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018, II:25.

¹⁶⁴ Mustafa Sinanoğlu, "İbâdet", *DİA*, 1999, 29: 247.

¹⁶⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 126.

¹⁶⁶ Hadîd 57/4.

¹⁶⁷ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, İstanbul Büyük Doğu Yayınları, 2013. 20.

¹⁶⁸ Kıyâmet 75/36.

¹⁶⁹ Şu'arâ 26/78.

kulluk ve îman edilmesini sağlayacak delîlleri, hem insanın kendisine hem de kâinatın her zerresine yerleştirmiştir. Âyetlerde de belirtildiği üzere kulunu her konuda olduğu gibi, kendini tanıtırma konusunda da tek başına bırakmamış, kendisine ulaştıracak yolu gösterme konusunda da her türlü imkân ve kolaylığı sağlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi insan, çift tabiatlı bir varlık, rûh ve bedenden oluşmuş bir hakîkattir. İnsanın rûhu da; *Ona rûhumdan üfürdüm.*¹⁷⁰ Âyet-i kerîmesinde de belirtildiği gibi ilâhî hakîkatin izlerini taşımaktadır.¹⁷¹ İnsan daha cismânî hayata gelmeden evvel rûhlar âlemindeyken Allah'ın varlığını kabul etmiştir. Bu durum âyet-i kerîme de şöyle bildirilir, *Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk ki Rabbimizsin" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyâmet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir.*¹⁷² Görüldüğü üzere Yüce Allah, daha rûhlar âlemindeyken Âdem evlatlarından mîsak almıştır. Yine Allah Teâla, insandan sadece kendisine ibâdet edilmesi, şeytana kulluk edilmemesi husûsunda da söz almıştır. Bu durum âyet-i kerîmede şöyle beyân edilmiştir. *Ey Âdemoğulları! Şeytana tapmayın, o size apaçık bir düşmandır ve bana kulluk edin, doğru yol budur, diye size and vermedim mi? İnsan beden kalıbına girip, dünya hayatına gelince de Allah teâlâ, gönderdiği Peygamberlerle, kutsal kitaplarla insana yine kendi varlığını hatırlatmıştır. Örneğin; Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre âmâde bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için delîller vardır.*¹⁷³ Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize

¹⁷⁰ Hicr 15/29.

¹⁷¹ Murtaza Mutahhari, *Fıtrat*, İstanbul: Önsöz Yayınları, 1992, 70.

¹⁷² A'râf 7/172.

¹⁷³ Bakara 2/164.

*kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır.*¹⁷⁴ , O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O, geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır.¹⁷⁵ , Yurtlarında dolaşıp durdukları, kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onları doğru yola iletmedi mi? Şüphesiz bunda akıl sahipleri için ibretler vardır.¹⁷⁶ , İşte Allah, düşünüp gerçekleri anlayasınız diye, size âyetlerini böyle apaçık bildirir.¹⁷⁷ Bu örneklerdeki âyetlerde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm de, Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden nice âyetler vardır, lâkin bu âyet-i kerîmeler, aklını kullanabilen ve hakîkati kabul etmeye programlanmış fitratını uyandırabilen kişiler için fayda vermektedir. Aklını kullanmayanlar için ise bir fayda vermemektedir.

İnsanın yaratılış gâyesiyle ilgili diğer âyetler ise; O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı husûsunda sizi imtihân etmek için, Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır.¹⁷⁸ , O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak gâliptir, çok bağışlayıcıdır.¹⁷⁹ , İçinizden Allah yolunda üstün çaba gösteren ve zorluklara karşı direnenleri belirleyinceye kadar, sizi mutlaka sınayacağız: zîra Biz, sizin bütün iddialarınızı sınarız.¹⁸⁰ , İnsanlar, “İnandık” demekle imtihân edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler.¹⁸¹ Âyetlerde de ifâde edildiği üzere insanın yaratılış gâyelerinden biri de imtihân için yaratılmış olmasıdır. Bu sebeple de dünya ve dünyânın içindekiler, Allah'tan gayrı olan her şey insan için bir imtihândır. Allah teâla bu konu da kulunu âyet-i kerîmelerinde uyarmıştır. *Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir.*

¹⁷⁴ R'ad 13/2.

¹⁷⁵ R'ad 13/3.

¹⁷⁶ Tâ-Hâ 20/128.

¹⁷⁷ Bakara 2/142.

¹⁷⁸ Hûd 11/7.

¹⁷⁹ Mülk 67/2.

¹⁸⁰ Muhammed 47/31.

¹⁸¹ Ankebût 29/2.

*Sakın dünya hayâtı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı şeytan da, Allah hakkında sizi aldatmasın.*¹⁸², *Dünya hayâtı, aldatıcı zevkten başka bir şey değildir.*¹⁸³, *Bilin ki, dünya hayâtı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlât sâhibi olma yarışından ibârettir. (Nihâyet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Âhirette ise dünyâdaki amele göre ya çetin bir azap veya Allah'ın mağfiret ve rızâsı vardır. Dünya hayâtı, aldaniş metâından başka bir şey değildir.*¹⁸⁴, *Dünya hayâtı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Allah'tan korkanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?*¹⁸⁵ Rasûlullah (sav)'de; *Dünyada bir garip veya bir yolcu gibi ol.*¹⁸⁶ buyurmuştur. Dünya ve içindekiler insan için bir tekâmül aracıdır. İnsanın da nihâî âkıbeti bu dünyâda yaptığı işlere göre belli olacaktır. Âyet-i kerîmelerde de bu durum şöyle ifâde edilmiştir. “Bilsin ki, insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve hepsinin karşılığı ona eksiksiz olarak verilecektir.”¹⁸⁷, *O gün bütün insanlar, yaptıkları iyilikleri ve kötülükleri kendilerine gösterilmek üzere, gruplar hâlinde Rablerinin huzuruna çıkacaklar. Ve kim, zerre miktarı hayır yapmışsa onun karşılığını görecektir. Kim de zerre miktarı bir kötülük yapmışsa onun karşılığını görecektir.*¹⁸⁸ İşte İnsan, Resûlullah (sav)'in dediği gibi bu dünyâda bir yolcu gibi olup, Allah Teâlâ'nın; *Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi.*¹⁸⁹ âyet-i kerîmesin de saydığı bu geçici menfaatleri kısaca Allah'tan gayrı olan her şeyi, kendini asıl yurduna götürecektir, yaratılış gâyesinin hedefine ulaştıracak bir araç olarak algıladığı takdirde asıl yurduna yol alabilecektir. Aksi takdirde ise bu

¹⁸² Fâtır 35/5.

¹⁸³ Âl-i İmrân 3/185.

¹⁸⁴ Hadîd 57/20.

¹⁸⁵ En'âm 6/32.

¹⁸⁶ Buhârî “Rikâk”, 3.

¹⁸⁷ Necm 53/39,41.

¹⁸⁸ Zilzâl 99/6-8.

¹⁸⁹ Âl-i İmrân 3/14.

dünyânın ağına takılı kalacaktır. *Oysaki varılacak en güzel yer, Allah'ın katındadır.*¹⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm de insanın yaratılış gâyesini bildiren diğer bir âyet-i kerîme ise şudur; *Şüphesiz biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir.*¹⁹¹ Ayette belirtilen insanın yüklendiği ilâhî emânetin ne olduğu konusunda birçok görüş vardır. Bu görüşler şunlardır; “Mâ’rifetullah (Allah’ı bilme), halîfelik, yeryüzünde ahlâka dayalı toplumsal bir düzen kurma görevi, insana sorumlu tutulacağı kâbiliyetlerin verilmesi, akıl, farzlar, hadler.”¹⁹² İnsan yaratılış gâyesinin vazîfelerini yerine getirebilecek güç ve kâbiliyette yaratılarak bu âleme gönderilen bir misâfirdir. Âlemde misâfirinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, her türlü imkânların olduğu bir mekândır. *Gök, tavan gibi yükseltip en güzel renklerle bezenmiş, Kandillerle (yıldızlarla) donatılmıştır.*¹⁹³ Yeryüzü ise âdeti bir döşek gibi serilmiştir. İnsanın tasarrufuna sunulan yer ve gök arasındaki bütün nîmetlerin hedefi, gâyesi ise dikkatleri kendilerine değil de, kendilerinin ötesindeki sanatkâra yöneltmektir. İnsan bütün bu nîmetleri temâşa edip, onlardaki nizâmı görerek Yüce yaratıcın varlığına ulaşacaktır. İnsanın kendi varlığı kısacası yer ve gök içindeki her şey Allah’ın varlığına birer delîldir.¹⁹⁴ Lâkin insan kendisini arındırdığı, âhlakî davranışlarla da bezediği zaman Allah’ın varlığını tanıyacak, o zaman halîfe vasfını kazanabilecek ve yüklendiği ilâhî emânetin gereğini yerine getirip, yeryüzünde iyiliğin adâletin hâkim olduğu ahlâka dayalı toplumsal bir düzen kurabilecektir.

¹⁹⁰ age. 3/14.

¹⁹¹ Ahzâb 33/72.

¹⁹² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, İstanbul: Hisar Yayınevi, 2013, VI:113 ; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1989, 59 ; Ömer Dumlulu, *Kur’an’ da Bazı Kavramlara Bakış*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1999, 53.

¹⁹³ Mülk 67/5.

¹⁹⁴ Fussilet 41/53.

Görüldüğü üzere, Kur'ân-ı kerîm de insanın yaratılışı, mâhiyeti ve yaratılış gâyesi ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.¹⁹⁵ Aynı zamanda Kur'ân-ı kerîm de insanın maddî ve mânevî yapısı diye iki ayırım yapılmamış, bir bütün içinde ele alınmış ve insana bir bütün olarak hitap edilmiştir. İnsan maddî ve mânevî yönüyle bir bütünlük arz etmekte ve hakîkati perdeleyen yönünü arındırdığı sürece de kemâle erip, değer kazanabilmektedir.¹⁹⁶ Kur'ân-ı kerîm de insan hakkında bu kadar ayrıntılı bilgi verilmesine rağmen insan, meçhul, anlaşılması zor, girift bir yapıya sâhip bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bunun nedeni ise tarih boyunca insanı tanımak için araştırmalar yapan çeşitli ilim dallarının, Kur'ân-ı kerîm'in aksine insanın tek bir yönüyle ilgili araştırmalar yapıp ve çıkan sonuca göre insanın bütününe dâir tanım yapmaya kalkışmalarıdır. Bu yöntemde onları eksik, yanlış sonuçlara götürmüş ve sonucunda da insan "meçhul" bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu durumda insanın hayâtını daha da zorlaştırmıştır.¹⁹⁷ Daha yeni yeni günümüzde "Kendini bilme ilmi geleceğin eseri olacaktır."¹⁹⁸ diye söylemler vardır. Lâkin kaynağını Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerden alan tasavvuf ilmi, henüz ismi tasavvuf olarak zikredilmediği ilk dönmelerde bile insanı tek yönüyle değerlendiren ilimlerin aksine insanı bir bütün olarak ele almış, Allah-insan, Allah-âlem, insan-âlem ilişkisine dâir kapsamlı açıklamalar getirmiş dolayısıyla da diğer ilimlerin aksine güçlü bir antropoloji doktrini geliştirmiştir.¹⁹⁹ İnsan konusu, tasavvufun üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Pek çok sûfi insanı zâhirî ve bâtınî yönleriyle derinlemesine incelemeye önem vermiş ve bütün yönleriyle insanı tahlil etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple tasavvuf ilmi alanında yazılan bir çok eser insana kendi hakîkatini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çok önemli bir mevzûdur. Çünkü, Allah'ı tanıyıp bilmenin yolu, insanın kendini tanıyıp

¹⁹⁵ İlhan Kutluer, "İnsan", *DİA*, 1988, 22:321.

¹⁹⁶ Krş. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1964, 96.

¹⁹⁷ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, İstanbul: Hayat Yayınları, 2019, 38.

¹⁹⁸ age. 2019, 40

¹⁹⁹ Bedirhan Muhammed, "Âlemin Zübdesi Hakk'ın Aynası: İnsan" 2018,1.

bilmesine bağlıdır. Hadîs-i şerifte de: *Her kim nefşini bildiyse Rabbini bildi.*²⁰⁰ buyrulmuştur. Necmeddîn-i Kübrâ'nın kitapları da içerik olarak, insana ma'rifetullah ilmini öğretmeyi amaçlamakta ve bunun içinde öncelikte tasavvuf yoluna niyet edip girenlerin tâkip etmesi gereken zorunlu prensipler olduğunu söylemekte ve bu prensiplere uyulduğu sürece de insanın kendi hakikatini anlayacağını ve vuslata erişilebileceğini belirtmektedir.

Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l- Cemâl* isimli eserinde, konumuzun başında da belirttiğimiz gibi; “İnsanın, Allah’tan kopup gelen bir nur parçası” olduğunu ve bu sebeple de sürekli asıl kaynağına özlem duyduğunu söyler.²⁰¹ İnsan kesinlikle cisimler âleminden bir şey değildir. Bilakis o, ilâhî bir kelime, rabbânî ve sultânî bir isim zamansal ve mekansal olmayan bir fiildir. İnsan, kaf dağının dibinden akan bir nehirdir. İnsanların kana kana içtikleri sad²⁰² denizinin eşsiz bir avıdır.²⁰³ İnsanı insan yapan rûh-i insânî/nefs-i nâtika denilen mânevî cevheri²⁰⁴ iken şu mürekkep bedeni ise onun için bir gemi konumundadır. Ve insan denizi onunla (bedenle) cismâniyeti geçmektedir.²⁰⁵

Hayret ki hayret!... Maddî âlemde gemi denizin üzerinde yüzerken

*Burada deniz gemiye binmiş bulunuyor.*²⁰⁶

²⁰⁰ Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, 1351, 2: 262. Bu hadîs-i şerîfîn, keşif yolundan rivâyeti sahih, isnâd yolundan ise rivâyeti zayıf kabul edilmiştir. Hadis âlimleri bu sözün Yahyâ b. Muâz er-Râzî'ye âit olduğunu kabul etmektedirler. Bununla beraber muhakkikler bu hadîs-i şerîfîn sıhhati konusunda ittifak etmişlerdir.

²⁰¹Gökbulut, *Necmeddîn Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 284.

²⁰² İbn Abbas; “Sâd, öğüt veren Kur’ân’a yemin ederim.” (Sad 38/1.) âyetini tefsir ederken, “Sad,’ın Mekke’de bulunan bir deniz” olduğunu ve Rahman’ın arşının onun üzerinde olduğunu söyler. İbn ‘Arabî de, İbn Abbas’ın “Rahman’ın arşının sad denizinde “ olduğu sözünün gereğini şu şekilde açıklar. “Çünkü o zaman ne arz vardı ne semâ vardı, ne hava ne de su vardı”. Hatta devamında da “Tur; Kutsal vadi ve mübarek bölge olarak” isimlendirilen denizinde “Muhammedî ruh” olduğunu ifâde eder. (İbn ‘Arabî, *Hikmette Son Nokta*, 2008, 85.)

²⁰³ İbn ‘Arabî, *Hikmette Son Nokta*, 2008, 84.

²⁰⁴ İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Hayykitap Yayınları, 2010, 23.

²⁰⁵ İbn ‘Arabî, *Hikmette Son Nokta*, 2008, 84.

²⁰⁶ age. 2008, 84.

Tasavvuf ilminde istisnâ bir konuma yerleştirilen insan, tasavvufa göre kozmik (kevnî) ve ferdî olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır.²⁰⁷ Kozmik düzeyde insan bedenini oluşturan biyolojik yapısı ve beşeriyeti dikkate alınmaktadır.²⁰⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, insanın bedensel yaratılışıyla ilgili şu ifâdeleri kullanır. “İyi bil ki, insan dört unsurdan (Toprak, su, hava, ateş) meydana gelen bir varlıktır. Bu dört unsurdan da ikinci bir dört unsur: “sıcaklık, soğukluk, kuruluk, rutûbet” meydana gelmiştir. Ve ikinci dört unsurdan da “Kan, balgam, sevdâ ve safra meydana gelmiştir.”²⁰⁹ Daha geniş bir mânâyla diyecek olursak insanın hakîkati; Akl-ı küll, Nefs-i küll, Arş, Kürsî, Yedi gök (Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş Venüs, Merkür, Ay), Dört unsur (Toprak, hava, su, ateş), ve Mevâlîd-i selâse (Maden, bitki, hayvan) de karar kılar. Bu saydıklarımızın toplamı on sekiz olur ve bunlar küllî âlemlerdir. Eski hakîmler bunların cüz’i olanlarını da dikkate alarak her birini bin âlem olarak saymışlar ve âleme, külliyyât nedeniyle on sekiz âlem, cüziyyât nedeniyle de on sekiz bin âlem demişlerdir.²¹⁰ Hz. Peygamber sav’de *Hak Teâlâ’nın on sekiz bin âlemi vardır ve görünen şu dünya da o âlemlerden biridir.*²¹¹ demiştir. Fakat bu âlemin tamamı da hazarat-ı hamse/Beş mertebe (âlem-i lâhût²¹²,

²⁰⁷ Izutsu, *İbn-i Arabî’nin Fusûs’undaki Anahtar Kavramlar*, 2005, 289.

²⁰⁸ Bedirhan, “Âlemin Zübdesi Hakk’ın Aynası: İnsan”, 2018, 4.

²⁰⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 60.

²¹⁰ İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, 2010, 46-47.

²¹¹ Nişancızâde, *Mir’ât-i Kâinât*, çev. A. Faruk Meyan, İstanbul: Bereket Yayınevi, 1987, I:77.

²¹² Varlığın ilk mertebesidir, bu mertebe hiçbir şekilde mahlûkâtın bilgisi dâhiline giremediğinden dolayı, “mutlak gayb, gaybu’l- guyûb, amây-yı mutlak” olarak isimlendirilir. Hiçbir şekilde kendisinde zuhûr ve taayyün eseri olmadığından dolayı da, “âlem-i lâ-taayyün, âlem-i ıtlâk, vücûd-i mahz, vücûd-i mutlak, zât-ı sırf” olarak isimlendirilmiştir. Aynı zamanda da Bütün diğer varlık mertebeleri kendisinden sâdır olduğu ve kendisi de bu mertebelerin anası konumunda olduğu için “ümmü’l kitâb” olarak nitelendirilmiştir. (bk. İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, 2010, 36.)

âlem-i ceberût²¹³, âlem-i melekût²¹⁴, âlem-i şahâdet²¹⁵insân-ı kâmil) tarafından cem edilmiştir.²¹⁶ İnsan, *Diledim ki bilineyim, Beni bilsinler diye mahlûkâtı yarattım.*²¹⁷ Hadîs-i kudside belirtilen mânâdan murad nüzûl mertebelerini geçerek varlık sahnesine çıkan son varlıktır. Dört mertebeyi/hazreti (âlem-i lâhût, âlem-i ceberût, âlem-i melekût, âlem-i şehâdet) kendinde cem eden “hazret-i câmia” mertebesi beşinci mertebedir. Bu mertebeye “âlem-i insan” da denir.²¹⁸ İşte bu sebeple konumuzun başında, “insanın, Allah’tan kopup on sekiz bin âlemden bir âlem olan dünya ya süzülerek gelen nur parçası” olduğunu söyledik. İnsan, bu âlemlerden süzülerek dünya âlemine gelmesiyle birlikte de insanın hâkikati, anne ve babanın bedenine gıda yoluyla geçmekte ve insanın biyolojik yapısına uygun evreleri gerçekleştirerek hem maddesel hem de mânevî anlamda insan adını almaya

²¹³ Bu mertebe mutlak varlıktan sudûr eden ilk zuhûr mertebesi olduğu için “taayyün-i evvel, tecellî-yi evvel” olarak Hakk’tan sudûr edip O’nu kaleden güçlü rûhların ilki olması sebebiyle de “akl-i evvel” olarak isimlendirilir. Maddî ve mânevî bütün âlemde yer alan şeyler bu mertebedeki hakîkatin birer arazi konumunda olması hasebiyle de “cevher-i evvel” olarak nitelendirilir. Ârifler, “Allah’ın ilk yarattığı şey Hz.Peygamber’in hakikatidir, rûhudur, nûrudur” hadîs-i şeriflerden hareketle bu mertebeyi “Hakikat-i Muhammediyye” olarak vasıflandırmışlardır. Kendisi hakikat sâhibi olduğu ve âlemdeki her şey kendisiyle hayat bulduğu için bu hakikat “rûh-i küllî” hayatını doğrudan doğruya Hakk’ın zâtından aldığı için rûh-i izafî” diye adlandırılmıştır. Hakk’a değil de mahlûkata nispetle gayb mertebesinde bulunduğu için “gayb-ı muzaf” da denir. Âlemdeki varlıkların zuhûrunun ayrıntılı bilgisini içermesinden dolayı “kitâb-ı mübîn”, “levh-i hâfîz” olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda bu mertebede İlâh-i zâtın, âlemin hakikati olan isimleri ve sıfatları zuhûr ettiğinden dolayı “âlem-i esmâ” denir.Yaratılmışlık âlemine bakan tarafları ile mümkün varlıkların hakikatleri olmaları nedeniyle “ayân-ı sâbite”, âlem-i mâhiyyat” olarak isimlendirilir. Yine bu âlem maddeden soyut varlıkların oluşturduğu âlem olduğu için “âlem-i mücerredât” olarak da nitelendirilir. Ve bu mertebe varlıkların, mutlak gayb mertebesine ulaşmalarına engel olduğu için “berzah-ı kübrâ” olarakta isimlendirilir. (bk. İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, 2010, 38-39.)

²¹⁴ Burası ulûhiyet âlemi ve yanî Hakk’ın zâtı, isimleri ve sıfatlarının oluşturduğu âlem ile diğer mahlûkatın oluşturduğu âlemin bir birinden ayrıştığı yerdir.Muhakkikler buraya âlem-i misâl, âlem-i hayal, vâhidiyyet, taayyün-i sâni, sidretü’l-müntehâ, âlem-i emr, berzah-i suğrâ da demişlerdir. (bk. İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, 2010,50.)

²¹⁵ Muhakkikler bu mertebeye, âlem-i mülk, âlem-i nâsût, âlem-i halk, âlem-i his de derler. (bk. İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, 2010, 41.

²¹⁶ İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, 2010, 35.

²¹⁷ Aclûnî, *Keşfü’l Hafâ*, II:1351; Süyûtî, de-Dürerü’l-Müntesire, İstanbul: İrşad Yayınevi, 2010, 125.

²¹⁸ Süleyman Ateş, “Hazarat-ı Hams”, *DİA*, 1998, 17:116.

hak kazanmaktadır.²¹⁹ İnsan aslında yaratılış çemberinin kendisidir. Bedensel anlamda da yaratılmasıyla, dünya sâhasına gelişiyle bu çember tamamlanmıştır.

*Ezelden 'aşk ile biz yâne geldik
Hakikat şem'ine pervâne geldik
Tenezzül eyleyüp vahdet ilinden
Bu kesret 'âlemin seyrâne geldik
Geçüp fermân ile bunca 'avâlim
Gezerken 'âlem-i insâna geldik²²⁰*

Varlık sâhasına en son çıkan insan, Şeyh Kübrâ'nın ifâdesiyle “kâinâtta var olan her bir nesnenin nümûnesini içinde barındırmaktadır.”²²¹

*Sen kendini sandın bir parça küçük;
Halbuki sende âlem, var en büyük.²²²*

Âlemin bütün hakikatlerini kendinde toplayan bir varlık olduğu için insana, cem edici varlık (kevn-i câmi) yâni “küçük âlem (mikrokozmos)” denir. Âlem (makrokozmos) ‘e ise “büyük insan”denir. Lâkin âlem, insan ile kemâle ermişken, insan, âlem ile kemâle ermemiştir. Bu mânâ açısından bakıldığında da insan “büyük âlem”, evren ise “küçük âlem”dir.²²³ Kozmik(kevnî) düzeyde insan “Hakk’ın sûreti” üzerine yaratılmış olması nedeniyle, âlemdeki bütün varlıkların en kâmilidir. Ve bu düzeyde insan, bizâtihî kâmilidir.²²⁴ Kozmik (kevnî) düzeyde insan, âlemîn rûhu, âlemde tecellî etmiş olan her ne varsa kendisinde toplandığı veciz bir özetken, âlem uzatılmış ve yayılmış insandır. Ve insan, özetin büyüğü içermesi gibi âlemin toplamı, özü, zübdesi, göz bebeğidir.²²⁵

²¹⁹ Bedirhan, “Âlemin Zübdesi Hakk’ın Aynası: İnsan”, 2018, 4.

²²⁰ Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhiyât*, çev. Musa Yıldız, İstanbul: H Yayınları, 2009.

²²¹ Gökbülüt, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 264.

²²² İbn ‘Arabî, *Sırrın Sırrı*, çev. Arzu Meral, İstanbul: Revak Kitapevi, 2015, 15.

²²³ İbn ‘Arabî, *Futûhat-ı Mekkiyye*, 2017, 7:35.

²²⁴ İzutsu, *İbn-i Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, 2005, 290.

²²⁵ İbn ‘Arabî, *Tevhid Edep Ve Mârifet*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015, 115.

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
*Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen*²²⁶

Ferdî düzey açısından bakıldığında burada insan, bir ferdi gösterir. Bu düzeyde insanların hepsi eşit olarak kâmil değildir. Aksine insanların pek azı insân-ı kâmil pâyesine lâyıktır. Bütün insanlar aynı ontolojik cem etme yeteneğiyle donatılmışlardır. Lâkin insanların hepsi kendilerindeki cem etme yeteneğinin bilincine vâkıf bulunmamaktadırlar. Ancak arınmış en yüksek berraklık düzeyindeki insan bir insân-ı kâmil olabilmektedir.²²⁷ Mahlûkat içerisinde de asıl olarak insân-ı kâmil rütbesi Hz.Muhammed'e aittir. Diğer kâmiller ona vekâleten insân-ı kâmilidir.²²⁸

Âyinedir bu âlem her şey Hak ile kâim
*Mir'ât-ı Muhammed'den Allah görünür dâim*²²⁹

İnsân-ı kâmil; şerîat, tarîkat, hakikat ve ma'rifet îtibâriyle tam ve ergin kişidir.²³⁰ insân-ı kâmil maddî ve mânevî, kesif ve latîf, zulmânî ve nûrânî, cismânî ve rûhânî, süflî ve kutsî âlemde var olan her şeyi, yânî Hakk'ın her mertebedeki tecellîlerini ve kemâllerini kendisinde taşıdığından dolayı tasavvuf literatüründe pek çok kavramla anılmıştır. Örneğin, Hz. Peygamber'in mânevî hüviyeti olması sebebiyle “Nûr-i Muhammedî” ve “Hakikat-i Muhammediyye” olarak adlandırıldığı gibi onun ahlâkî ve rûhî faziletlerini ifâde etmek için “Vâris-i Muhammedî”, âlemin küçük bir numûnesi olması sebebiyle “Âlem-i Sagir”, Allah'ın vekîli olması nedeniyle “Nâib-i Hak” Hakk'ın mazharı olduğundan dolayı

²²⁶ Şeyh Gâlib, *Hüsn'ü Aşk*, İstanbul: Kültür Yayınları, 2006, 36.

²²⁷ İzutsu, *İbn-i Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, 2005, 325-326.

²²⁸ Mahmud Erol Kılıç, *ibnû'l- Arabî*, İstanbul: İsam Yayınları, 2015, 127.

²²⁹ Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhiyât*, 2009, 40.

²³⁰ Mehmet Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, *DİA*, 2000, 22:331.

“mir’ât-ı Hak” gibi isimlerle anılmıştır.²³¹ Zâhirde ve bâtında insân-ı kâmilin kuşatmadığı ve zâtî sirâyet ile sirâyet etmediği hiçbir varlık mertebesi yoktur. Çünkü insân-ı kâmil, birleştirici mertebeye sahiptir. İsm-i âzam makamındadır. Nasıl ki İsm-i âzam bütün isimleri özünde topluyorsa, insân-ı kâmilde onun gibi mülk, melekût, ceberût ve lâhût âlemlerinin hepsini kendinde toplar. Allah’ın halîfesi olan insân-ı kâmil aynı zamanda Hakk’ı gösteren bir aynadır. İlâhî varlığı ve kâinâtı yansıtır, O’nun özünde olmayan, kapsamadığı hiçbir mertebe yoktur. Bunun için meşhur bir sözde şöyle denmiştir.²³²

*On sekiz bin âlemin bir havan içinde dövüldüğü, mâcun yapıldığı ve bu mâcundan bir şey oluşturulduğu farz edilse bu oluşturulan şey insân-ı kâmil olurdu.*²³³

İnsân-ı kâmil on sekiz bin âleme girip, her bir âleme dâhil olup, o âlemleri oraya uygun bir gözle seyreder. Meselâ, duygular âlemini duygu gözüyle, akledilebilirler âlemini, akıl gözüyle, mânâlar (rûhlar) âlemini kalb gözüyle seyreder.²³⁴ Bu anlattıklarımız insân-ı kâmilin hâlini anlatmakta yetersiz kalmaktadır. Şu sözde de bu durumu çok güzel tasvir edilmiştir: “Bütün ağaçlar ve bitkiler kalem, bütün denizler mürekkep, insanlar, cinler ve melekler de kâtip olsa ve bu âlemin yaratılışından mahşere dek yazsalar, yine de insân-ı kâmilin hâllerini ve azametini beyân etmeye kadir olamazlar.”²³⁵ Bizde hem bu sebepten dolayı hem de çalışmamızın sınırından dolayı yazımızı, Necmeddîn-i Kübrâ’nın insân-ı kâmil hakkında anlattıklarımızı tamamlar mâhiyetteki şu güzel sözleriyle noktalayacağız. “İnsân-ı kâmiller, Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanan, ilâhî isimlerin hakkını veren, Allah’ın rızâsını kazanan, Allah’ın nûrunu temâşâ eden, Hakk’ın katında saygınlık kazanan Hakk âşıklarıdır, Onların duâları makbûl, nefesleri kuvvetli, nazarları diriltici, sözleri etkili, işleri adâletli,, niyetleri halîs, hayatları berraktır. Onlar halkın

²³¹ age. 2000, 22:331.

²³² İbn ‘Arabî, *Sırrın Sırrı*, 2015, 14.

²³³ İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, 2010, 45.

²³⁴ age. 2010, 46.

²³⁵ İbn ‘Arabî, *Sırrın Sırrı*, 2015, 18.

için de Hakk ile beraber olabilen, ağyara minnet etmeyen, hak davaları uğrunda sarsıntı geçirmeyen Hakk erleridir. Arzda ve semâda Allah'ın kullarını, Allah'a dâvet eden Hakk'ın askerleridir.”²³⁶

Âlemin yaratılış gâyesi insanken, insanın yaratılış gâyesi de insân-ı kâmilidir. Necmeddîn-i Kübrâ, insanın yaratılış gâyesi hakkında da şöyle demiştir: “Yüce Allah, insanı yalnızca kalbi O'na doğru seyr etsin, O'nun huzûruna ulaşsın, cemâl ve celâlini müşâhede etsin diye yarattı ve bu gâye bütün taleplerin, maksadların nihâyeti ve bütün ihsân ve hediyelerin zirvesidir.” Aynı zamanda Necmeddîn-i Kübrâ dünya ve içindeki her şeyin aynı şekilde âhiret ve içinde ki her şeyinde aynı amaç için yaratıldığını ve Resûllerin, nebîlerin, kur'ân-ı kerîm ve diğer ilâhî kitapların gönderilmesinde aynı gâyeyi tamamlamak için olduğunu söyler.²³⁷ İnsanın tabîatında yaratılış gâyesinin gereklerini yerine getirebilecek potansiyel vardır. Bu gâyeyi yerine getiren, tabîatındaki cevheri ortaya çıkaran kişiler “eşref-i mahlûkat” seviyesine ulaşırken, yaratılış gâyesini unutanlar esfel-i sâfilîn karanlığında kalmaktadır. Bu karanlıkta kalanlar da aslında insan olmayan insan benzerleridir. Bu anlamda söylenmiş güzel bir beyitte şöyle denir;

Düşünürsen onların çoğu eşektir

Ve köpek ya da kurttur. ²³⁸

Peki insanı esfel-i sâfilîn karanlığına iten, var oluşundaki aslî tabîatından uzaklaştırarak, yaratılış gâyesini unutturan şeyler nelerdir ?

Sensin bize bizden yakîn,

*Görünmezsın hicâb nedir?*²³⁹

²³⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 141.

²³⁷ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 29.

²³⁸ İbn 'Arabî, *Hikmette Son Nokta*, 2008, 319.

²³⁹ Mustafa Özdamar, *Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivâyetleri*, İstanbul: Kırkkandil Yayınevi, 2012, 407.

Necmeddîn-i Kübrâ; İnsanın dünyaya gelişiyle birlikte, insanın önünde kalın perdeler oluşturarak, Allah'tan uzaklaşmasını ve mânevî âlemle olan iletişimi kesen, yaratılış gâyesini unutturan şeyin “ağyar” adını verdiği üç düşman olduğunu söyler.²⁴⁰ Bu üç düşmanda “vücûd, nefis ve şeytandır.” Tasavvuf terminolojisinde de; “Sâlikle Hakk arasında bulunarak, Hakkı tanımaya engel olan her şeye “hicâb” denmiştir.²⁴¹ Sufîlerin hicâb hakkındaki görüşlerinin kaynağı da hadîs-i şerîflere dayanmaktadır. Resûlullah (sav)’in *Allah’ın nurdan ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır.*²⁴² *Allah’ın hicâbı nurdur bu hicâb açılacak olsa zâtının nurları bütün varlıkları yakar.*²⁴³ hadîs-i şerîfleri sufîlere bu konuda rehber olmuştur. Necmeddîn-i Kübrâ da, sufîlerin “hicâb” kavramına “ağyar” ismini vererek, üçle (vücûd, nefis, şeytan) sınırlamıştır.²⁴⁴ Bu ağyar aşılmadıkça da mâ’rifetullah, mârifet-i nefis, mârifet-i âlem sâhibi olunamayacağını ve kalbin kurb derecelerine nâil olmayacağını söyler.²⁴⁵ Ve Hak’tan uzaklaştıran ilk engelin ise “O’nu tanımamak, O’na şirk koşmak ve O’nun celâl ve kemâl sıfatları hakkında şüphelenmek olduğunu belirtir. Âyet-i kerîmede de: *Muhakkak ki, Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez.*²⁴⁶ buyrulmaktadır. Necmeddîn-i Kübrâ bu sebeple Allah’ı inkâr etmenin perdelerin en kalını ve en büyüğü olduğunu ve eğer kişi kalbini şirk karanlıklarından tevhîd nûruna, şüphe karanlığından îkan nûruna, inkâr karanlığından îmân nûruna, cehâlet karanlığından irfân nûruna sefere çıkartmazsa da kalbi ve bedeninin, Allah’ın kâfirler ve inatçılar hakkında takdir buyurduğu cehennem en alt tabaklarında ebedî zulmet ve azab içinde kalacağını söyler.²⁴⁷

²⁴⁰ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l- Cemâl*, 2015, 100.

²⁴¹ Süleyman Uludağ, “Hicab”, *DİA*, 1988, 17:430.

²⁴² Zebîdî, *Ahkam Hadisleri*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015, II:72. ; Gazzâlî, *Mişkâtü’l -Envâr*, çev. Asım Cüneyd Köksal, İstanbul: Klasik Yayınları, 2020, 84.

²⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV:401; Müslim, “Îmân”, 293 ; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13.

²⁴⁴ Bazı sufîlere göre dört hicâb (dünya, nefis, halk, şeytan) bazılarına göre yedi hicâb (yeme içme, şehvet, çoluk çocuk tutkusu, mal makâm hırsı, riyâ ve bencillik) vardır.

²⁴⁵ Necmedîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 30.

²⁴⁶ Nisâ 4/48.

²⁴⁷ age. 2016, 31.

2.2.1.1. Birinci Ağyar/Perde: Vücûd

Necmeddîn-i Kübrâ'nın birinci ağyar/ perde olan “vücûd” dan kastettiği şey insan bedenidir. Ona göre Allah şirk koştuktan sonra, insanla, hakikat arasında bulunan perdelerin en büyüğü de insanın vücûdudur. Çünkü insanın kendisine en yakın hatta en bitişik olan varlık vücûdudur. İnsanda vücûdunun çöküp, yok olmasını istemez, binâsı olan vücûda büyük titizlik gösterir. Gönün aşırı iligi gösterip, sevdiği şeyde onun putu olmaktadır. Bunun için Şeyh Kübrâ bir sözünde şöyle der: ²⁴⁸

*Allah'tan başka bütün matlublardan mürîdin uzak kalması gerekir. Hatta kendi vücûdundan bile. Çünkü senin vücûdun, varlığın dahi başka günahla kıyas kabul etmeyecek derecede bir günahdır.*²⁴⁹

Fevâihü'l-Cemâl adlı eserinin başında da şu sözleri söylemiştir:

Sevgili Dostum, iki gözünü kapa ve bak, bakalım ne görüyorsun, nasıl görüyorsun? Şâyet “Hiçbir şey görmüyorum” diyorsan yanıyorsun. Bu göremememedeki hatâ senden ileri geliyor. Aslında sen o anda görüyorsun. Fakat vücûd ve fizikî varlığının karanlığı onu senin basîretinden ve gözünden uzaklaştırıyor bundan dolayı da onu bulamıyor ve göremiyorsun.²⁵⁰

Necmeddîn-i Kübrâ'nın insanın vücûdu, toprak, su, ateş, hava diye bilinen dört unsurdan (anâsır-ı erba'a) meydana gelmiştir²⁵¹ dediğini yukarı kısımda da belirtmiştik. Şeyh Kübrâ bunun devâmında da bu unsurların karanlık üstüne karanlık olduğunu ve insanın bunların hâkimiyeti altında olduğunu söyler. Yine

²⁴⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 48.

²⁴⁹ Senin vücûdun başka günahla kıyas kabul etmeyecek derecede bir günahdır.” sözünü vahdet-i vücûdu savunanlar; “Hakk'ın vücûdunu, kendi varlığının karşıtı gibi görmek büyük günahdır. Çünkü her şey Hakk'ın vücûduyla vardır. O'nun vücûdundan başka bir vücûd da yoktur.” anlamına geldiğini söylerler. Bu ifâdenin diğer bir anlamı da; “Hakk'ın huzûrunda kendi varlığına nazar etmen, kendinde bir varlık görmek büyük bir günahdır.” anlamındadır. (bk. age. 2015, 49.)

²⁵⁰ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l -Cemâl*, 2015, 100.

²⁵¹ age. 2015, 60.

Necmeddîn-i Kübrâ; kişinin büyük ölüm²⁵²hâriç bu unsurlardan kendisini kurtaramayacağını ve bu unsurlardan kurtulmanın her bir unsura hakkını vermek olduğunu söyler. Çünkü her bir mâden sâhibi, kendi cinsinden olan cevheri arar, ona özlem duyar eğer niyeti ve talebi samîmî ve ciddî olursa da aslını bulur ve ona kavuşur.²⁵³ Parçayı bütüne ulaştırınca yâni toprak topraklığını, su suluğunu, ateş ateşliğini, hava da havalığını alınca insan bütün bu yüklerden kurtulmuş olur. Necmeddîn-i Kübrâ insanın bu unsurların yüklerinden kurtulurken neler yaşayacağını da şöyle anlatmıştır.

Sâlikin toprakla ilgili hazzı yok olunca, bir sahra görür. Bu sahrayı katedince, bu sefer sahra onun altında yürür. Sanki çöl onun ayağının altından geçip gitmektedir. Fakat geçip giden çöl değil, sâliktir. Bu gemi ile giden bir kimsenin geminin değil de karşısındaki sahillerin hareket ettiğini zannetmesin benzer. Yine o anda sâlik, kendini yukarıdan aşağıya doğru inen, fakat aslında aşağıdan yukarıya doğru çıkan bir kuyudaymış gibi hissetmekte. Veya tıpkı deniz kenarında olan, oraya düşen ve batan bir duvarı gördüğü gibi, üzerinden inen ve altında yok olan bir köy, bir belde, ve bir evde olduğunu görmektedir.²⁵⁴

Eğer sâlik, bir deniz görür ve karşı tarafa geçmek isterken boğulduğunu müşâhede ederse bu da su ile ilgili hazzın yok olmasıdır. Deniz²⁵⁵ safsa ve denizin içinde güneşler, nûrlar, ateşler batmış ve gömülmüşse, bilinmelidir ki bu da “mâ’rifet denizidir.” Yine sâlik yağın bir yağmur görür ise, bu da rahmetin mevcûd olduğu menbadan ölü araziye benzeyen kalpleri ihyâ içindir.²⁵⁶ Sâlik, içine daldığı ve sonra çıktığı bir ateş müşâhede ederse, bu da ateş unsurudur ve ateş ilgili hazların fenâ bulmasıdır.” Yine sâlik, önünde geniş bir uzay, engin bir genişlik, onun da üstünde berrak bir hava ve bakışının sonunda da birtakım yeşil, mavi, kırmızı, sarı gibi renkler görürse de bu durum sâlikin, bu havadan o renklere geçeceğinin göstergesidir.

²⁵² Bu ölüm, unsurlarla ilgili şeyleri yok eder. Ondan sonra kişi daha önce aklen bildiği ve duyduğu şeyi bizzat gözüyle müşâhede eder. (age. 2015, 103.)

²⁵³ age. 2015,102.

²⁵⁴ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 292.

²⁵⁵ Sûfilere göre, deniz kadîm (sonradan var olmayan), dalga ise hadîstir (sonradan varlık kazanan), deniz vahdet, dalga ise kesreti, mâsivâyı simgeler. (İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, 2010, 43.)

²⁵⁶ age. 2010, 292.

Renkler²⁵⁷ de hâllerin rengidir, sâlikin hangi hâlde olduğuna işâret etmektedir.²⁵⁸

Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre, insanın bedeni, dört unsurun hâkimiyeti altındayken başta zifiri karanlıktır; temizlenip arındıkça siyah bulut hâline gelir. Eğer beden şeytanın arşı hâline gelirse kırmızılaşır. Biraz daha ıslâh edilip, arındığı, maddî haz ve lezzetlerden fânî ve haklarla bâkî olursa saflaşır, beyaz hâle gelir ve yağmur bulutu gibi olur. Eğer sâlik, dört unsurun hakkını verip, yâni her bir unsuru aslına kavuşturduğunda, dört unsurun hâkimiyetinden tamâmen kurtulduğunda bir takım renkler müşâhede etmeye başlamaktadır. Bu durum ise sâlikin, seyr ü sülûkunda hangi aşamada hangi hâlde olduğunu simgelemektedir.²⁵⁹ Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre; yeşil en önemli renktir. Çünkü vücûdun karanlık kuyusundan kurtuluşunu simgelemektedir. Şeyh, insan vücûdunu sülûk hayatının ilk zamanlarında derin, karanlık bir kuyuya benzetmektedir. Sülûk hayatının ilk zamanlarında karanlık olmasının sebebi, oranın şeytan makâmı olmasından dolayıdır. Arındıkça rahmet ve meleklerin inme yeri hâlinde geldiğinde ise yeşil olup nûrlanmaktadır. İşte bu nokta da varlığın sonu kıdemin başlangıcıdır. Necmeddîn-i Kübrâ yeşil rengi anlatırken bitkilerin hâllerini örnek göstererek; “Bitkinin yeşil oluşu, onun canlılığını, kuvvetliliğini gösterdiği gibi yeşil renginde “kalp hayatını, kalbin canlı ve çalışır” olduğunu simgelediğini söyler. Şeyhe göre, yeşil bâkî kalan sonuncu renktir, ve bu renkten şimşek çakması gibi parıltılar ve aydınlıklar doğmaktadır,

²⁵⁷ Renkler tarihin eski dönemlerinden beri insanların, eşyâyı, nesneleri, aynı zamanda da insanın kendisini tanımlamak ve belirgin hâle getirmek için kullandığı unsurlardan biridir. Zamanla da renklerin sadece zâhirî bir tanımlamayla sınırlı olmadığı, insanların iç dünyası ve psikolojileriyle de yakînen ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Tasavvufta ise renkler, bir takım halleri, makâmları ve seyr ü sülûk esnâsındaki merhaleleri sembolize eder. Renklerin ne anlama geldiği ise sûfiden sûfiye, tarîkattan tarîkata değişiklik göstermektedir. Örneğin, Salâhaddîn-i Uşşâkî; “Cemâlden, yeşil ve sarı renk, celâlden ise, kızıl ve al renklerin parıldadığını söylemektedir. İsmail Hakkı Bursevî ise; yeşilin olgunluğa işâret ettiğini, sarının, cemâl ve celâl arasında seyredenlerin durumuna işâret ettiğini, beyaz ve siyahın ise bir renk olmadığını ve ikisinin renginin beraber oldukları diğer renklere bağlı olduğunu söyler aynı zamanda da siyahın Zât'ın rengi olduğunu belirtir. (Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 271.)

²⁵⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 103.

²⁵⁹ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 289.

yine yeşil renkler saf ve bulanık da olabilir. Saf oluşu Hakk'ın nûrunun üstünlüğünden, bulanık oluşu ise, vücûd karanlığının hâkimiyetinden meydana gelmektedir. Mavi renk ise; “nefis hayatını”, nefsin kuvvetli olduğunu simgelemektedir. Şeyhe göre; nefis zuhûr ettiğinde rengi mavidir. Sarı renk²⁶⁰ ise; Zayıflığı temsil etmektedir. Yine Şeyh Kübrâ, bitkilerden örnek vererek bu durumu izhâr eder; “Nasıl ki bir bitkinin sararması, onun bâzı arızalardan dolayı zayıfladığını gösteriyorsa, sâlikinde gidişâtındaki zayıflığı simgeler.”²⁶¹ Şeyh Kübrâ, kırmızı renk için iki eserinde farklı açıklamalarda bulunmuştur. *Risâle fi'l-Halve* adlı eserinde kırmızı renk için : “Hâlin şiddeti ve kuvvetinin delîli olduğunu ve şeytanın geldiğinin göstergesi olduğunu söyler.”²⁶² *Fevâihu'l-Cemâl* adlı eserinde ise; “Kırmızı, saf ateş rengi olan kırmızı ise himmet hayatının yâni kudretin işâreti olduğunu söylemektedir. Eğer kırmızı renk bulanık ise şiddetin ateşidir, sâlikin, nefis ve şeytanla yaptığı mücâhedesinin sertliği ve yorgunluğunu göstermektedir.”²⁶³ Beyaz renk; İslâm, îman ve tevhîdin delîlidir. Siyah renk ise; Küfür, şirk ve şüphenin delîlidir. Bulanık kahverengimsi renk; Tûrâbî hazzın bekâsının, bedenın kuvvetinin ve hayvanî nefsin girişinin delîlidir. Yine Şeyh Kübrâ' ya göre; Altın rengi; İhlâs makâmından kurtuluşun delîlidir. Gümüş rengin ise; Hak'la olan sıdk ve istikâmetin delîli olduğunu söylemektedir.²⁶⁴ İşte bu dört unsurun etkisinden kurtulunduğu vakit, hâllerin mânâları renklerin elbisesi içinde kuvvetli bir görme gücüyle görülmeye başlanır ve insan müşâhede ettikleri karşısında yaratılış gâyesinin gereklerini yerine getirmeye çaba gösterir.

Necmeddîn-i Kübrâ, aynı zamanda vücûd mertebelerinden bahsetmiştir. Şeyhe göre vücûd tek bir şey değildir. Vücûdun üstünde Hakk'ın vücûduna varıncaya dek ondan daha husûsi, daha güzel başka vücûdlar vardır ve her vücûd içinde bu yolda ayrı ayrı kuyular bulunmaktadır. Aynı zamanda da vücûdun çeşitlerine göre

²⁶⁰ Nakşibendiyyede kalbin nûru sarıdır. (Osman Türer, “Letâif-i -Hamse”, *DİA*, 2003, 27:143.)

²⁶¹ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 273-274.

²⁶² Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 79.

²⁶³ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 103.

²⁶⁴ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 275.

toplam”yedi vücûd”²⁶⁵ bulunmaktadır. Şeyh Kübrâ, yedi vücûdun isimlerinin ne olduğuna ve onları aşarken ne gibi hâller yaşandığına değinmemiştir.²⁶⁶ Lâkin yedi vücûd için var olan yedi kuyudunun “varlık çeşitlerini” simgelediğini söylemiştir ve seyyâr varlık çeşitlerini temsil eden bu yedi kuyudan yükseltilirken neler yaşanacağını anlatmıştır. Şeyhe göre, seyyâr bu yedi kuyudan yükseltildiği zaman, ona rubûbiyet ve kudret semâsı görünür. Bu semânın da hava tabakası, hayatın zâtından olan koyu yeşil bir nûrdur. Ve bu nûrların bâzıları sürekli olarak diğerlerine doğru yürüyüp gitmektedir. Burada rûhların tahammül edemeyeceği kadar bir kuvvet vardır. Buna rağmen rûhlar zevke dayanan derin bir aşkla ona âşıktırlar. Yine gökyüzünde ateşten daha kırmızı noktalar ve uyumlu şekilde beşer beşer dizilmiş la’l ve akîk taşları vardır. Ve hâl sâhibi içten onlara arzu ve şevk duyar, onlara kavuşmak ister. Sözü edilen bu kudret ve rubûbiyet makâmına da seyyârı biri sağında, biri solunda, biri altında diğeri de arkasında olmak üzere dört melek çıkarmaktadır. Seyyâr bu makâma yükseltildiği zaman kulluktaki acz dili ile şöyle der:

Sen benim Rabbimsin ve bana kâdirsin, gücün yeter sahibimsin.

*İstersen beni yaşatır, istersen öldürürsün!*²⁶⁷

Seyyâr bunu dediği sırada da çok şiddetli, güçlü bir kuvvetle karşı karşıya kalmaktan korkar ve bunun için de ruhûnun alınmasını ve oraya bırakılmasını temennî eder. Kendisinden rûhunun ve nefsinin alınmasının keyfiyetini hisseder. İşte seyyâr o âleme gitmek üzere ne zaman kuyudan çıkarılsa, seyyârda rûh veya nefis kalmaz. Sonra oradan da âlem-i şehâdete döndürülür.²⁶⁸

²⁶⁵ Yer ve gök sayısının yedi ile sınırlanmasında da buna işaret vardır. (bk. Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 105.)

²⁶⁶ Kübrevî Şeyhi, Alâüddeve-i Simnâni; yedi vücûdu, “yedi latîfe”olarak yorumlamıştır. Ve yedi latîfeyi de şu şekilde sıralamıştır. “Lâtîfe-i kâlibî, lâtîfe-i nefsi, lâtîfe-i kalbî, lâtîfe-i sırrî, latîfe-i rûhî, lâtîfe-i hâfî, lâtîfe-i Hakkî” (Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 288.)

²⁶⁷ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l -Cemâl*, 2015, 105.

²⁶⁸ age. 2015, 106.

Necmeddîn Kübrâ vücûdun hâkimiyeti olan dört unsurdan ve varlık çeşitlerini simgeleyen vücûdun yedi kuyusundan yükseltilirken neler yaşanacağını bu şekilde anlatmıştır.

Şâhın ayağı altındaki bir baştan utanmam. Boynumda bir yük istemem.

Eğer göz seni görmekten şâd olmuyorsa, bir ân bile o göze bakma.

*Hicâb, eğer benim canlarımdan biriye, o can benim en kötü düşmanım olur.*²⁶⁹

2.2.1.2. İkinci Ağyar/Perde: Nefs

Necmeddîn-i Kübrâ'nın nazariyesinde ikinci ağyar nefistir. Şeyhin, *Fevâihu'l - Cemâl* adlı eserinde üzerinde durduğu en önemli konulardan biri nefis konusudur. Aynı zamanda tasavvuf târihi incelendiğinde de hemen hemen her mutasavvıfın bizzat üzerinde durduğu konulardan birinin nefs ve nefis eğitimi olduğu görülür. Bu sebeple önemli bir konudur. Nefs hakkında gerekli açıklamaları “Nefsin Arındırılması” başlıklı konumuzda açıklayacağımız için o yüzden burada nefs hakkında bunları söylemekle yetiniyoruz.

2.2.1.3. Üçüncü Ağyar/ Perde: Şeytan

Necmeddîn-i Kübrâ'nın bahsettiği ağyarlardan biri de şeytandır. En belirgin vasfı hîle olan şeytan, mürîdi yoldan çıkarıp, delâlete sürüklemek için çokça çaba sarf etmekte ve bunun için de mürîde çeşitli düşüncelere sarf etmektedir.²⁷⁰ Âyetlerde de bu durum belirtilmiş, şeytanın vesveselerine ışık tutulmuştur. Örneğin; *Biz sana yaptığımız gibi her peygambere insan ve cin şeytanlarını böylece düşman yaptık. Onlardan kimi kimine, aldatmak için yaldızlı bir takım sözler ve vesveseler telkin eder...*²⁷¹ ,...Şüpehesiz şeytanlar, sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına

²⁶⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 63.

²⁷⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 301.

²⁷¹ En'am 6/112.

telkinlerde bulunurlar...²⁷² , Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size kötü şeyleri ve cimriliği emreder, Allah ise lütfundan bir mağfiret fazla bir kâr va'd buyuruyor. Şüphesiz Allah, kudreti geniş olan, her şeyi bilendir.²⁷³ , Takvâ sahiplerine şeytandan herhangi bir hayal ve hâtıra iliştiği zaman iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki hakîkati görmüşler. Şeytanın kardeşleri ise bunları sapıklığa sürer ve artık sonrada bir daha yakalarını bırakmazlar.²⁷⁴ , İş olup bitince şeytan der ki: Şüphesiz Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de vaat ettim. Ama ben vaadimden döndüm. Zaten ben sizin üstünüzde bir nüfuza sahip değildim. Sadece ben sizi çağırdım siz de çağrıma uydunuz. O hâlde beni kınamayın kendi kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız.²⁷⁵

Bu konuda Peygamber Efendimiz (sav)' den gelen rivâyetler de bulunmaktadır. Bu hadîs-i şerîflerden bazıları ise şunlardır: Şeytan, kan gibi insanoğlunun damarlarında dolaşır, size bir şey atmasından endişe ettim.²⁷⁶ , Şeytan ademoğluna kan damarlarında nüfuz eder...²⁷⁷ , Mü'minin kalbine bir şeytanın vurması vardır bir de meleğin. Şeytanın inmesi şerri vadeder, hakkı yalanlamaya sevk eder. Meleğinki ise hayrı vadeder ve hakkı tasdik ettirir. Kim içinde bu ikinci durumu hisseder ve bulursa hemen Allah'a hamdetsin. Diğer durumu hissedenin ise hemen şeytanın şerrinden Allah'a sığınması gerekir.²⁷⁸

Necmeddîn-i Kübrâ'da seyr ü sülûk yolculuğuna çıkan sâlike, şeytanı mânevî sâhada nasıl müşâhede edebileceğini ve onun hîlelerinden nasıl kurtulunacağını anlatmıştır. Ona göre şeytan; "küfür bulutlarının birbirine girmesinden meydana gelen ve saf olmayan bir ateştir." Şeyh aynı zamanda şeytan için şu tasvirlerde de bulunmuştur. "Şeytanın büyük bir heyeti vardır ve uzun bir zenci gibi sâlikin

²⁷² En'am 6/121.

²⁷³ Bakara 2/268.

²⁷⁴ A'râf 8/201-202.

²⁷⁵ İbrahim 14/22.

²⁷⁶ Müslim, "Selâm", 23,25.

²⁷⁷ Ebû Davud, "Sünnet", 17,18.

²⁷⁸ Tirmizî, "Tefsîr", 35.

önünde teşekkül eder ve sâlikin ağzına girecekmiş gibi bir tavırla koşar gelir. Eğer sâlik, tam da o anda şeytandan uzaklaşmak ve kaçmak istiyorsa kalbinden şöyle yalvarmalıdır. “Ey imdâd dileyenlerin imdâtçısı, yetiş!” İşte bunun üzerine şeytan hemen kaçır.”²⁷⁹

Necmeddîn-i Kübrâ, şeytan için şu uyarılarda da bulunmuştur. “Onun senin gördüğünü, senin de onun gördüğünü unutma elbisesi elbisene dikilmiştir. İki elbiseyi birbirinden ayırırsan, gözü kör olur, göremez. Fakat elbisesinden onu soyarsan bunu anlar ve nerede olursan o da seninle beraber iş yapmak, oynamak ve yarış yapmak ister. Ona lânet okuduğun, onu şımarttığın ve onunla konuştuğun zaman o da seninle konuşur, lânetten kuvvet bulur ve seninle olan işi uzatır. İşte o zaman susarsın, o sana vurur sen ona vurmaz, Allah’a tevekkül edersin. Bu durumda sana vuramaz ve senden uzaklaşır. İşte o zaman tekrar kalbinle: “Ey imdât isteyenlerin imdâdına koşan yetiş bana” dersin Rabb’ine sığınırın o da kaçır.”²⁸⁰ Görüldüğü üzere Necmeddîn-i Kübrâ, özellikle şeytana lânet okunmamasını vurgulamıştır çünkü şeytan lânetten kuvvet bulur, bu durumdan dahada şımarır, neşelenir ve sâliki yoldan çıkarmak için daha çok çaba sarf eder. Bu yüzden şeytana lânet okumak yerine, Allah’a sığınmak lâzımdır. Âyet-i kerîmede de böyle buyrulmuştur: *Eğer şeytandan bir kışkırtma seni dürterse, hemen Allah’a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*²⁸¹

Necmeddîn-i Kübrâ, mürîdi şeytanın ateşinden, zararlarından, benliğine verdiği karanlıklardan koruyacak tek ateşin “zikrin ateşi” olduğunu söyler. Necmeddîn-i Kübrâ, şeytan ateşi ve zikir ateşi arasındaki farklardan da bahsetmiştir. Lâkin bu konu hakkında ki gerekli açıklamayı zikir konusunu anlatırken yapacağız.²⁸²

²⁷⁹ Necmeddîn-i Kübrâ , *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 100.

²⁸⁰ age. 2015, 101.

²⁸¹ A’râf 7/200.

²⁸² Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 149.

Yine Necmeddîn-i Kübrâ; şeytanlık ateşi, nefis ateşi, şehvet ateşi, açlık ve susuzluk köpeği ateşi, ve bütün bunların içine giren çirkin huylar nevinden olan kötü ateşlerin sönmesine “humûd” kötü ateşleri söndürdükten sonra meydana gelen hâle ise “cumûd” demektir. Cumûd hâli meydana geldiğinde olan durumu da şöyle açıklar: “ Cûmud hâli meydana gelince biri semâya çıkan, diğeri de semâdan inen iki soğukla, mürîdin bânını serinler, harâreti gider. O zaman da seyyâr, soğukta donuk bir hâle gelir. Bu af soğukluğu ve serinliğidir. Neşe, sevinç, hafiflik, ve rahatlık içinde ve kötü olmayan, iyi olan bir şekilde seyyâr donar. Ve bu donukluğa elbiselerin çokluğu veya evin sıcaklığı da fayda vermez. Hatta seyyâr ateşe de girse durum değişmez. İşte o zaman, Resûlullah (sav)’in şu duâsının hakîkati ortaya çıkar: *Rabbim beni soğuk ve kar suyu ile yıka.*²⁸³ Humûd ve cumûd birbirini izleyen iki hâldir. Ve bu iki hâl soğuk ve sıcakın zarar vermediği bir hâle ulaşıncaya kadar seyyâr ile birlikte bulunurlar. Ancak seyyâr bir takım erkân ve unsurlardan sıyrılıp katıksız safâyâ ulaştığı zaman, cûmud ve humûdun olmadığı bir hâle yükselir. Artık ne sıcak vardır ne de soğuk!²⁸⁴

Necmeddîn-i Kübrâ, insana yaratılış gâyesini unutturan bu üç ağyarın (vücûd, nefis, şeytan) insandan ayrı, insanın dışında olan varlıklar olmadığını aksine bunların hepsinin insanda olduğunu söyler. Lâkin bu sırrın sâlike seyr ü sülûka devam edip, saflaştığı zaman açılacağını söyler.²⁸⁵ Şeyh, bu üç ağyardan nasıl kurtulunacağını esâsını da *Fevâihu’l-Cemâl* adlı eserinde şu sözleriyle dile getirmiştir.

Şayet gözlerin kapalı olduğu hâlde onu bulmak ve görmek istiyorsan, vücûdundan bir şeyler eksilt, başka bir ifâde ile bir takım şeyleri vücûdundan uzaklaştır. Bu eksiltme ve uzaklaştırmanın yolu ise

²⁸³ Buhârî, “Ezan”, 89 ; Müslim, “Salât”, 204.

²⁸⁴ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 149-159.

²⁸⁵ Necmeddîn-i Kübrâ aynı zamanda “yer, gök, kürsî, cennet ve cehennem, hayat ve ölüm de insanın dışında değildir.” demiştir. Gökbülut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 286.

mücâhededir. Mücâhede de ağıyarı kovarak, cehd ve gayret sarfetmek demektir.²⁸⁶

Necmeddîn-i Kübrâ'nın tezkiye ve tasfiye vâsıtası saydığı mücâhede ile sâlik, düşmanlarını tanımayı onların isimlerini öğrenmeyi, düşmanlarının hangi şekiller ile ortaya çıktığını ayırt etmeyi bilecek ve onları iyiye dönüştürmeyi sağlayacaktır. Ona göre; “Mücâhede olmadan müşâhede de gerçekleşmez.” Zîra tasavvufî sülûkun başlangıcında mücâhede sâhibi olmayanların bu yolun kokusunu bile koklayamayacaklarını bilmek lâzımdır. Bunun için Necmeddîn-i Kübrâ, ilk şartın; “Niyet edip, seyr ü sülûk hayatına dâhil olup, temizlenmek ile olduğunu söyler. Çünkü Necmeddîn-i Kübrâ'nın nazariyesinde yukarıda da belirttiğimiz gibi insan, kâinatta var olan her nesnenin nümûnesini içinde barındırmaktadır ve bunları metafizik âlemde müşâhede edebilmesi ve hâkîkatlere erişebilmesi için, kendisinde o nesneden var olan parçayı temizlemesi gerekir. Yine Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre, sülûk hayâtına dâhil olmayanlar ise körlük ve hakîkatlere perdeli olmanın verdiği karanlık ile yaşamaya devam edecektir.²⁸⁷

*Bu sofradan tadanlara, zevk alanlara âfiyetler,
Bu şerbetten nûş edenlere sıhhatler ola...!*²⁸⁸

2.2.2. Tahliye Hayâtı

Tahliye lügatte; “boşaltma” mânâsına gelir. Tasavvuf ıstılâhında ise; “Salığın vücûdundan maddî ve mânevî kirlerinden arınması, onları vücûdundan defetmesidir. Hak yoluna hizmete tâlib olanların ilk derecesi de maddî ve mânevî temizliktir. Maddî temizlik olarak geçen beden temizliği; şerîatte, zâhirde, şekilde ve ibâdetle ilk merhale iken, mânevî temizlik için şart olan, tevbe ise; tasavvufta,

²⁸⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 100.

²⁸⁷ Gökbülüt, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 286.

²⁸⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 210.

bâtında, hakîkatta ve ahlâkta ilk merhaledir. Tasavvûfî hayatın kapısıdır.²⁸⁹ Bu sebeple tahliye hayatı başlığı altında; zâhirde ilk merhale olan, beden temizliğinden daha sonda ise bâtında ilk merhale olan, tevbeden bahsedeceğiz.

2.2.2.1. Beden Temizliği

Seyr ü Sülûk hayatına dâhil olan kişi ilk olarak maddî ve mânevî tüm kirlerinden arınmaya başlamalıdır. “Şüphesiz ki Allah, çok tevbe edenleri ve içi, dışı temiz olanları sever.”²⁹⁰ İnsâniyetin, medeniyetin, İslâmiyetin temeli hep temizliktir. Zîra Efendimiz sav; *Din, temizlik (esâsları) üzerine kurulmuştur.*²⁹¹ demiştir. Kur’ân-ı Kerîm de temizlik karşılığında kullanılan kavram “tahârettir.” Tahâret kelimesi, hem maddî (beden) hem de mânevî (nefis) temizlik mânâsına gelmektedir.²⁹² Necmeddîn-i Kübrâ da temizliğin pek çok çeşidi olduğunu söylemiş ve bunları şu şekilde sıralamıştır.

- a- Beden temizliği, Gusûl abdestinin gereği ve uzuvlardaki hades ve kirleri temizlemek.
- b- Küfür ve açık şirkten temizlik.
- c- Riyâ ve gösteriş gibi gizli şirkten temizlik.
- d- Dünya ve dünyalık sevgisinden temizlik.
- e- Nefsin hevâcisinden ve şeytanın vesveselerinden temizlik,
- f- İhtiyâcî Cebriâl bile olsa Hak Teâlâ’nın dışında birine iletmekten temizliktir.²⁹³

Temizliğin ilk derecesi olan beden(dış) temizliğide üç bâbda mülâhaza edilmiştir.

- a- Hubs’dan yâni necâsetten hakîki pisliklerden temizlenmektir. Bu da ikiye ayrılır: Mer’i yâni görülen bir hacmi olan ve kuruduktan sonra da görülen pislik (domuz eti, hayvan ölüsü, kan gibi), gayr-ı mer’i yâni görülecek

²⁸⁹ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, 356; Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012, 34.

²⁹⁰ Bakara 2/222.

²⁹¹ Gazzalî, *İhyâu Ulûmi’d-Din*, 2017, I: 333.

²⁹² Mustafa Çağrı, “Temizlik”, *DİA*, 2011, 40:427.

²⁹³ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 55.

cüssesi olmayan ve kuruduktan sonra da belli olmayan pislik (idrâr ve şarap gibi olanlar).

- b-** Hadesten (hükâmî pislikten) temizlenmektir. Bu da dînen mânevî kirlilik sayılan abdestsizlik, cünüplük, hayız ve nifastan temizlenmedir.
- c-** Fuzûlat-ı bedenden temizlenmedir. Yâni bedenden çıkan fazlalıkları kesme veya sünnet olmak ve benzeri temizlikler bu bâbda ele alınır.²⁹⁴

Görüldüğü üzere temizliğin ilk derecesi, beden (dış) temizliğidir. Lâkin beden temizliği hiçbir zaman nihâî hedef değildir. Asıl olması gereken kişinin, maddî (beden) temizliğinin yanında mânevî temizliğe de önem vermesidir. Kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerimde de hem maddî hem mânevî her iki temizliğe de önem verilmiştir. Tahâret kavramının içinde yer aldığı on dokuz âyet incelendiğinde, üçünde hadesten tahâretten, sekizinde, günahlardan, ahlâki ve mânevî kirlilerden temizlenmekten bahsedildiği, diğerlerinin ise hem maddî hem de mânevî temizliğe işâret ettiği görülmektedir.²⁹⁵ Örneğin, *Elbiseni temiz tut.*²⁹⁶ âyet-i kerîmesi üzerinde yapılan yorumlar iki ana nokta üzerinde odaklanmaktadır. Bunlardan birincisi, âyetin lafzî/zâhirî anlamı ifâde etmekte olduğudur. Bu yorumu savunanlara göre hakîki mânâda elbisenin temiz tutulması emredilmiştir.²⁹⁷ İkincisi ise âyetin zâhirî anlamından ziyâde mecâzî bir anlam taşıdığıdır. Bu yorumu savunanlara göre de âyette emredilenin nefsin, kalbin günahlardan arındırılmasıdır.²⁹⁸ Yine “Ona ancak arınıp, temizlenmiş olanlar dokunabilir.”²⁹⁹ âyet-i kerîmesinde de hem maddî hem de mânevî temizliğe işâret olduğuna dâir yorumlar yapılmıştır. Âyetin maddî temizlik anlamında olduğunu kabul edenlere göre; “Kur'ân'a ancak abdestli olanların dokunabileceği” yorumu yapılmıştır. Âyetin mânevî temizliğe işâret ettiğini savunanlarda; “Kur'ân'a ancak

²⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, 2017, I: 349,369.

²⁹⁵ Çağrı, “Temizlik”, *DİA*, 2011, 40:427.

²⁹⁶ Müddessir 74/4.

²⁹⁷ İbn Kesîr, *Dâru'l-Ulûmi'l-İnsaniyye*, çev. Abdulvahap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2017, II:791.

²⁹⁸ Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 1990, XXX: 169.

²⁹⁹ Vâkı'a 56/79.

günahlarından arınmış olanlar dokunabilir.”, “Kur’an’ın hakikat bilgilerine ancak nefisini arındırmış olanlar ulaşabilir.” açıklamalarını yapmışlardır. Yine bu âyet-i kerîme ile ilgili diğer bir yorumda; “ Levh-i mahfûza sadece tertemiz melekler dokunabilir.” şeklinde yapılmıştır.³⁰⁰ Bu iki âyet örneğinde olduğu gibi âyetlerin genelinde hem maddî hem de mânevî temizlik anlamı çıkartılabilmektedir.

Sağlık ve temizliğe bilhassa ağız, diş ve burun gibi sağlık açısından özel bir öneme sâhip olan organların temizliğine, saç, sakal, bıyık bakımına önem gösteren ve bu konuda uyarılarda bulunan Efendimiz (sav)’de hadîs-i şerîflerinde hem maddî hem de mânevî temizliğe işâret etmiştir. Örneğin: *Temizlik imânın yarısıdır.*³⁰¹ Hadîs-i şerîfinde îman, kelimesi olan “Lâ ilâhe illallâh” sözü iki bölümden oluşmaktadır. “Lâ ilâhe” ifâdesindeki nefiy bölümü ile kişi kalbindeki yanlış inanışlara, kendisine düşman olanların arzularının saltanatına son verir. İsbat bölümünü ifâde eden “illallâh” kısmında ise, Hakk’ın ve O’nun askerleri durumunda olan kalp, ilim, Kur’ân, sünnet ve ilhamın hakîmiyetlerini ortaya koyar.³⁰² Böylece de îman kalbe yerleşmiş olur. İşte bu hadîs-i şerîfteki temizlikle kastedilen mânevî bir temizliktir. Yine Efendimiz sav başka bir hadîs-i şerîfde de; *Temizlik, namazın anahtarıdır.*³⁰³ buyurmuştur. Kişi namazdan önce bedenini, elbisesini, namaz kılacağı yeri maddî kirlerden arındırmalı aynı zamanda da kalbini mânevî kirlerden arındırmalı ki namazın şuûruna varabilsin. İşte bu hadîs-i şerîfte de hem maddî hemde mânevî temizliğe işâret vardır. *Müslüman bir kul abdest alırken ağızına su verdiği vakit, ağızıyla işlediği hatâlar ağızdan çıkar. Burnunu temizlediği vakit, burun hatâları burundan çıkar. Yüzünü yıkadığı vakit, yüzündeki hatâlar yüzünden hatta kirpiklerin bittiği göz kenarlarından. Ellerini yıkayınca, tırnaklarının altına varıncaya kadar bütün hatâlarından. Başını meshedince, kulaklarının altına varıncaya kadar başının bütün hatâlarından. Ayaklarını yıkayınca, ayak*

³⁰⁰ Çağrı, “Temizlik”, *DİA*, 2011, 40:428.

³⁰¹ Müslim, “Tahâret”, 1.

³⁰² Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile’l-Hâim*, çev. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 82-83.

³⁰³ Tirmizî, “Tahâret”, 3.

*tırnaklarına varıncaya kadar bütün hatâlarından sıyrılıp çıkmış olur. Sonra da temiz olarak câmiye girip kıldığı namaz kendisine kalır.*³⁰⁴ Bu hadîs-i şerîfte mânevî hatâların âzâlardan çıkıp gittiği ifâde edilmiştir. Aynı zamanda da maddî mikroplarda âzâlardan temizlenmektedir. Yine bu hadîs-i şerîfinde hem maddî hem de mânevî temizliğe işâret ettiği görülmektedir. *Abdestli iken tekrar abdest almak nur üstüne nurdur.*³⁰⁵ Hadîs-i şerîfini Necmeddîn-i Kübrâ şöyle açıklamıştır: “Kudsî rûh toprakla kirlenmiş ve örtülmüştür. Rûhun toprakla kirlenmesi de zevk için aldığı lokmalardan hâsıl olmuştur. Su ise, toprak ve çamuru yıkayıp temizlemek için yaratılmıştır. İşte abdest ve boy abdestinde kullanılan su, kudsî rûhun yüzündeki toprak izlerini temizler, toprakla ilgili ağırlıkları temizleyerek onu hafifletir. Ve bu temizlik sürekli yapıldığı takdirde rabbânî nûrlar parlamaya başlayıverir. Hayâl aynasına yansıyan bu nûrlarda da kalp yüzüyle görülür.”³⁰⁶ Necmeddîn-i Kübrâ’nın açıklamasında görüldüğü üzere bu hadîs-i şerîfte mânevî temizliğe işâret vardır. Yine kişi abdestli iken abdest aldığı anda da maddî kirlerinden de temizlenmiş olur. Özellikle elleri ve diğer âzâları sürekli temiz kalır.

Necmeddîn-i Kübrâ, bir sözünde de: “Cenâbet ve hadesten tahâret dört organı yıkamaktır. Bu, Müslümanların genelinin vazîfesidir. Kişi buna devam ettikçe havâs zümresine dâhil olur demiştir ve bu tür bir temizliğin de yirmi faydası olduğunu açıklamıştır.”³⁰⁷ Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Hades ve cenâbetlik hâli ortadan kalkar.
- 2- Tahâretin sırrı hafifliktir.³⁰⁸ Kişi necâset veya cenâbet pisliğiyle kirlenince şeytanın mahallî hâline gelir. Bununla ilgili olarak Resûlullah sav’de bir hadîs-i şerîfinde *Muhakkak ki bu pislikler,*

³⁰⁴ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, 2017, I:365.

³⁰⁵ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, 2017, I:182.

³⁰⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile’l-Hâim*, 2015, 79-80.

³⁰⁷ age. 2016,55.

³⁰⁸ Necmeddîn-i Kübrâ bu sözü, Peygamber veya velînin dışında kimsenin bilemeyeceği bir derinliği ifâde ettiğini söyler.

şeytanların beraberinde getirdiği şeylerdir. ³⁰⁹ buyurmuştur. İşte kişi abdest aldığında şeytanları ve onların getirdiklerini kendisinden uzaklaştırır ve böylece hafiflik hâsıl olur.

- 3- Tahâret, nezâfet demektir.
- 4- Pak olan bir rûhtan bütün kirleri temizlemektir. Şu âyette de buna işâret edilmiştir. *Nefsini temizleyip arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kirletip kötülüğe boğan kimse de hüsrana uğramıştır.* ³¹⁰
- 5- Nefis ateşini su ile söndürmek ve rûhânî hâle gelmektir.
- 6- Hayat sebeplerine tutunmaktır. Çünkü Allah *Biz her şeyi sudan yarattık.* ³¹¹ buyurmuştur.
- 7- Silah kuşanmaktır ki, *Abdest, mü'minin silâhıdır.*
- 8- Nûr üstüne nûr dökmek gibidir. Bâtını nûrlandırır. Resûlullah sav; *Abdest üzerine abdest, nûr üstüne nûrdur.* ³¹² buyurmuştur.
- 9- Kişinin îman alâmetlerini üzerinde zâhir kılmasıdır. Bununla ilgili bir hadîs-i şerîfte de şöyle buyrulmuştur. *Ancak mü'min olan kişi abdeste devam eder.* ³¹³
- 10- Tahâret-i suğrâ/ küçük temizlik ile Mushaf, tahâret-i kübrâ/büyük temizlik ile Kelâm-ı Mecîd/ Yüce Kelâm okunabilir.
- 11- Kişi abdestli olunca meleklerle beraber yatağa girmiş olur.
- 12- Kim tahârete dikkat gösterirse, melekler onun için “Allah’ım onu başıyla !” diye duâ ederler.
- 13- Kişi temizlendiğinde işlemiş olduğu bütün günahlar dökülür gider.
- 14- Kişinin derecesinin yükselmesine vesîle olur. Zîra Resûlullah sav şöyle buyurmuştur. *Şiddetli soğuklarda hakkıyla abdest almak...* ³¹⁴

³⁰⁹ İbn Mâce, “Tahâret”, 9.

³¹⁰ Şems 91/9-10.

³¹¹ Enbiyâ 21/30.

³¹² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, 2017, I: 182.

³¹³ İbn Mâce, “Tahâret”, 4.

³¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2009, II: 135.

- 15- Kişinin Hakk Teâlâ'ya münâcâtı helâl hâle gelir. Çünkü Resûlullah sav;
*Tahâretsiz salât olmaz.*³¹⁵
- 16- Kişi, kıyâmet günü yüzü ak, eli ve ayağı nûrânî bir şekilde kalkar.
- 17- İmanın bütün alâmetleri ortaya çıkar. Zîra, *Temizlik, imanın yarısıdır.*³¹⁶
- 18- Sâbıkların derecesi hâsıl olur. *Onlardan bâzıları kendilerine zulmeder, bazıları ise orta yolu izler. Diğer bir kısmı da Allah'ın izniyle iyi işlerde en önde gider.*³¹⁷
- 19- Muhabbet derecesi elde edilir.
- 20- Ricâl ismi kazanılır. Çünkü âyet-i kerîme de, *Allah temizlenip arınanları sever.*³¹⁸ buyrulmuştur.

Necmeddîn-i Kübrâ, “Tahâretin başka faydaları da vardır. Onlar Allah'ın izniyle zamanla bu yolun yolcusuna açılır diye ben onların sırlarını söylemedim.” diye de belirtmiştir. Temizliğin ilk derecesi beden temizliği ile başlasa da temizliği sadece beden temizliğinden ibâret saymamak lâzımdır. Nasıl ki bir merdivende alt kademeyi geçmeden üst basamağa çıkılamıyorsa aynı bunun gibi beden (dış) temizliği de nihâî hedef değil, mânevî (iç) temizlik için bir ön şarttır. Bu yüzden beden temizliğine aşırı derece de önem verip, mânevî temizliği ihmâl etmekte doğru değildir. Bu konuda Resûlullah (sav) bir hadîs-i şerîfin de: *İleride bu ümmetten duâ ve temizlikte haddini aşacak kavimler gelecektir.*³¹⁹ uyarısında bulunmuştur. İşte beden temizliği, mânevî temizlikle birlikte gerçekleştiği vakit o zaman tam bir temizlikten söz edilebilmektedir. Ve bu yola devam edilip, maddî ve mânevî kirlerden arınılmaya devam edildiği vakitte Necmeddîn-i Kübrâ'nın dediği sırları Allah'ın izniyle sâlik kendinde müşâhede etmeye de başlayacaktır. Zirâ âyet-i

³¹⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 2.

³¹⁶ Müslim, “Tahâret”, 1.

³¹⁷ Fâtır 35/32.

³¹⁸ Tevbe 9/108.

³¹⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 2017, I: 361.

kerîmede de; *Kim temizlenirse, kendi iyiliği için temizlenmiş olur.*³²⁰ buyrulmuştur. Efendimiz (sav)’in deyimiyile de; *Allah, temizdir, temiz olanı sever.*³²¹

2.2.2.2. Tevbe ve Menzilleri

Dinde esas gâye ve Tasavvufta en önemli olan şey kalp temizliği dediğimiz mânevî arınmadır. Buna bâtinî tahâret, yâni iç temizliği denir.³²² Şüphesiz ki bir hadîs-i şerifte de: *Şüphesiz ki bedende bir et parçası vardır, o iyi olursa bütün beden iyi olur, o bozulursa bütün vücûd bozulur, dikkat edin o kalptir buyrulmuştur.*³²³ Bu sebeple de Tasavvufta aslolan, kalbin çeşitli hastalıklardan temizlenerek, şifâ bulmasını temin etmek, onu güzel sıfatlarla süslemektir. Bu da tevbe ile, kötü huyları terk etmek ve iyi huyları edinmek ile olur. Tевbe lügatta; “Geri dönmek, rücû etmek, vazgeçmek, terk etmek anlamlarındadır.³²⁴ Istilâhta ise: “Yerilmiş şeyleri terk ederek, övgüye lâyık olana yönelmek, işlenen günahlardan ötürü nedâmet ve pişmanlık duymak anlamlarındadır.³²⁵ Necmeddîn-i Kübrâ tevbe; “Kulun irâdî olarak kendi isteğiyle Allah’a yönelmesi”³²⁶ şeklinde tanımlamıştır. Şeyhe göre bu yolun ilk adımıdır, sâliklerin vuslata ermeleri için uğradıkları menzillerden ilk menzil, tâliplerin ulaştıkları makâmlardan ilk makâmıdır ve sağlam bir kararlılık gerektirir.³²⁷ Kısaca diyebiliriz ki Allah’a yönelerek, günahlardan tevbe etmek, sâlikler yolunun ilk başlangıcı, kurtuluşa ermişlerin ana sermâyesi, mürîdlerin ilk adımları, şüpheli şeylere meyledenlerin doğrulmalarının anahtarı, Allah’a yaklaşmak isteyenler için tercih ve ihtiyâr edilmelerinin kaynağı ve ilk babamız Âdem aleyhisselâm ve diğer peygamberlere uymanın esâsıdır.³²⁸

³²⁰ Fâtır 35/18.

³²¹ Müslim, “İman”, 147.

³²² Süleyman Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2001, 14.

³²³ Buhârî, “İmân”, 38.

³²⁴ Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA*, 2012, 41:279.

³²⁵ age. 2012, 41:279 ; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 187.

³²⁶ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 47.

³²⁷ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 215; Kuşeyrî, *Risâle*, çev.

Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, 187.

³²⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, 2017, IV: 7.

Yâni tevbe hem bu yola başlamak hem de yolun devâmı için gereklidir. Kişi nasıl ki beden güzelliği için çok çaba sarf ediyorsa, mânevî yolculuğa adım atmış kişinin de önceden cilâlı ve parlak olduktan sonra bâzı ârızalarla kararan kalbini cilâlatması için çok daha uzun bir çaba sarf etmesi lâzımdır. Çünkü yeniden parlak bir ayna yapmakla, yüzü kirlenmiş aynayı temizlemek bir değildir. İşte içi aydınlatmanın yolu da tevbe etmekle başlamaktadır. Zîra âyet-i kerîmelerde de tevbe edilmesi vurgulanmıştır. *Ey mü'minler hepiniz Allah'a tevbe ediniz. Tâ ki korktuğunuzdan emin, umduğunuza nâil olasınız.*³²⁹ ; *Ey mü'minler, nasûh tevbe ile Allah'a tevbe edin.*³³⁰; *Muhakkak Allah hem çok tevbe edenleri sever hem de çok temizlenenleri sever.*³³¹ Yine Efendimiz (sav)'de: *Günde yetmiş*³³² *kere Allah'a istiğfar ederim.*³³³ buyurmuştur. Başka bir hadîs-i şerîfinde de: *Kulun tevbe etmesinden dolayı Allah Teâlâ'nın duyduğu memnûniyet, sizden birinin ıssız çölde kaybettiği devesini bulduğu zamanki sevincinden çok daha fazladır.*³³⁴ Hatâsız insan olmaz ancak âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler de buyrulduğu üzere hemen tevbe etmek lâzımdır. Hiç kusur işlememek, meleklerin vasfı, hiç iyilik yapmamakta şeytanın husûsiyetidir. Kötülük işledikten sonra iyiliğe yönelmek de insanlara mahsûs ve onlar için zarûrîdir. Diğer bir deyişle, yalnız iyilikle uğraşan, Allah katında mukarreb bir melek, yalnız kötülük için çalışan ise şeytan, düştüğü kötülükte hayra yönelen ise insandır.³³⁵

Necmeddîn-i Kübrâ; *Usûlü'l-Aşere* kitabında günahların üç kısım olduğunu söylemiştir.

³²⁹ Nûr 24/31.

³³⁰ Tahrîm 66/8.

³³¹ Bakara 2/222.

³³² Yetmişden murâd, bu rakamın özelliği değî, kesretten kinâyedir. Çünkü Resûlullah (sav) her zaman içinde bulunduğu durumdan daha yüksek bir mertebeye yükseliyordu ve bundan dolayı istiğfâr ediyordu. (bk. Süleyman Gökbulut, *Usûlü'l- Aşere Şerhleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, 92.

³³³ Buhârî, "Daavât, 3.

³³⁴ age. 4; Müslîm, "Tevbe",1.

³³⁵ Krş. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, 2017, IV: 8.

Birinci kısım; haram bir fiil işlemek veya vâcibi terk etmektir. Şeyh, bu günahlardan dönmenin herkese vâcib olduğunu söylemektedir. Buna delîl olarak ise şu âyeti göstermektedir. *Tevbe etmeyenler, zâlimlerin ta kendileridir.*³³⁶ İkinci kısım ise; mekruh bir fiil işlemek ve sünneti terk etmektir. Şeyh, bu kısım, erbâb-ı ismet tarafından hoş görülmez, onların bu işlerden dönmesi gerekir demiştir. Üçüncü kısım da; Allah’a doğru seyr edenleri, O’nun huzûrundan veya yüce mertebeden alıkoyan iştir. Necmeddîn-i Kübrâ, Allah’a doğru seyr edenlerin tevbesinin bütün günahlardan sıyrılıp çıkmak olduğunu söyler. Nedeni ise günahın dünyevî olsun uhrevî olsun kul ile Allah arasında perde teşkil eden şey olmasından dolayıdır.³³⁷ Kulun dünyâda elde ettiği mertebe ve makâmlara sevgi beslemesi onun için perde teşkil ederken, âhiretle ilgili mertebelerde kul için perdedir. Bunun için kulun işlediği amel-i sâlihe takılıp kalmaması ona güvenmemesi lâzımdır. Çünkü tasavvuf anlayışına göre günah sâdece şerîatin sıraladığı hareket ve davranışlar değildir. Kalbin meylettği ilgi duyduğu işler de yasak olmasa bile kul ile Hak arasında bir perde teşkil ettiğinden günah sayılmıştır.³³⁸ Çünkü gönlün Allah’ın dışında bağlandığı her şey kul için put olmaktadır. Bu sebeple Hz. İbrahim: *Allah’ım beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.*³³⁹ diye duâ etmiştir. Yâni kalbin meylettği her türlü ilgi tâlibi matlûbundan alıkoyduğu için günah kabul edilmiştir. Bu sebeple Necmeddîn-i Kübrâ, “Sâlikin, Allah dışındaki bütün matlûblardan, ve kendi varlığından dahi uzaklaşması gerektiğini söylemiştir.”³⁴⁰ Şeyhin, “kendi varlığından dahi uzaklaşması gerekir” diye söylemesinin sebebi ise varlık/vücûd’un³⁴¹ perdelerin en büyüğü olmasından dolayıdır. Bununla ilgili ayrıntılı bilgiyi ise vücûd konusunda açıklamıştık.

Git tamâmı günah olan kendi varlığından tevbe et.

³³⁶ Hucurât 49/11.

³³⁷ Gökbulut, *Usûlü’l- Aşere Şerhleri*, 2010, 91.

³³⁸ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 48.

³³⁹ İbrahim 14/35.

³⁴⁰ Gökbulut, *Usûlü’l- Aşere Şerhleri*, 2010, 92.

³⁴¹ İnsan vücûduna iki anlam yüklenmiştir. Birincisi, maddî varoluşu, ikincisi ise insanın, Allah karşısında kendisinde bir varlık görmemesini ifâde eder. (age. 2010, 23.)

Peki insanı matlûbundan alıkoyan, uzaklaştıran günahın kaynağı nedir? Necmeddîn-i Kübrâ, insan, dört unsurdan “toprak, hava, su, ateş” meydana gelmiştir ve insanın çamuruna karışan bu muhtelif maddelerin her biri de kendi eserini göstermek ister.³⁴² demiştir. Şeyhin bu sözüne binâen de günahlar dört vasıftan meydana gelmiştir diyebiliriz. Bu dört vasıf ise; “rubûbiyyet, şeytâniyyet, behîmiyyet ve sebûiyyettir.”³⁴³ Rubûbiyyet sıfatına insanı yükselten kibir, iftihar, övülmeği, zenginliği sevmek, adını ebedileştirmek, hatta “Ben sizin Rabbinizim” diyecek kadar herkese üstün olma arzusudur. Bir çok büyük günahlar bu vasıflardan doğmaktadır fakat kişi bunun farkına varamamakla birlikte bunları günah bile saymamaktadır. Şeytânî olan ikinci vasıfa gelince; bundan da hades, azgınlık, hîle, kötülük, bozgunculuğu emretme gibi günahlar doğar. Behîmî olan üçüncü sıfattan; da aşırılık, saldırganlık, yemek ve şehvet düşkünlüğü, hırsızlık, yetim malı yemekte bu vasıftan meydana gelmektedir. Sebûi olan dördüncü vasıfa gelince; bundan da kin, vurup kırmak, sövüp saymak, dövmek, öldürmek gibi kötülükler meydana gelir. Bu vasıflar fitratta tedricen gelişir. İlk önce gelişen ve hepsine gâlip olan behîmiyyet vasfıdır. Bundan sonra ise sebûiyyet gelir. Bunların ikisi bir araya gelince de aklı, hîle ve aldatma yolunda kullanırlar ki bu da şeytânî vasıftır. En son ise rubûbiyyet vasfı gelir bu da yukarıda belirttiğimiz gibi kendini beğenmek, kibirlenmek, herkesi hâkimi altına alma isteğidir.³⁴⁴ İşte günahların ana kaynakları bunlardır ve bütün âzâlara günahlar bu kaynaklardan akmaktadır. Günahların bir kısmı özellikle kalbe inmektedir. Bunlar; küfür, nifak, bid’at, insanların kötülüğü istemek gibi günahlardır ki bunlarda kalbi karartmakta, paslandırmaktadır. Çünkü kalp açık bir el gibidir. Kul, her günah işledikçe bir parmak kapanır. Nihâyet bütün parmaklar kapanınca da kalp üzerine bir perde çekilir. Bu perde de kulu Rabb’inden ayrı düşürmektedir.³⁴⁵

³⁴² Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 60.

³⁴³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Din*, 2017, IV: 32.

³⁴⁴ age. 2017, IV:32-33.

³⁴⁵ age. 2017, IV: 96.

Nasıl ki hastalık zıddıyla tedâvi ediliyorsa, günahlar sebebiyle kalbi kaplayan her karanlık, zulmette onun zıddı olan nûr ile temizlenir. Meselâ, beyazlık, sıcaklıkla yok edilmez, onu yok eden karanlıktır. Bunun gibi her kötülüğünde kendi cinsinden ve zıddı olan bir iyilikle mahvedilmesi lâzımdır.³⁴⁶ Allah Teâlâ; *Şüphesiz iyilikler, kötülükleri yok eder.*³⁴⁷ buyurmuştur. Hadis-î şerîfte ise; *Nerede ve ne hâlde olursan ol, Allah’tan kork ve kötülüğün akabinde bir iyilik yap ki onu yok etsin.*³⁴⁸ buyrulmuştur. Kulu günahlarından arındıracak yöntem âyet-î kerîme ve hadîs-i şerîflerde de belirtilmiştir. Kul günâhına tevbe etmeli ve akabinde iyilik yapmalıdır. Lâkin tevbenin de bir takım şartları vardır. Kul, günâhının zararlarını ve sevgilisiyle arasında perde olduğunu kalbinde kesin olarak bildiği zaman sevgilisini kaybettiği için, içinde acı duyar, sevgilisini kaybetmesine sebep olan bu günâhından dolayı duyduğu acıya “nedâmet (pişmanlık)” denir. Resûlullah (sav)’de; *Tevbe, nedâmettir.*³⁴⁹ buyurmuştur. Bu acı iyice kalbi kapladığı vakit ise, yeni bir durum meydana gelir ki bu da yapmış olduğu kusuru hemen terk etmektir. Daha sonra da kendisini sevgilisinden ayıran bu günâhı ebediyyen yapmamaya azmetmektir.³⁵⁰ İşte tevbenin sıhhatli olması için mazî, hâl ve istikbâl âid olan bu üç şartın olması gerekir. Bu üç şartı tekrardan kısaca söyleyecek olursak;

- 1- Yapılan günahlara pişmanlık duymak. (Mâzî)
- 2- Günahlardan sıyrılmak. (Hâl)
- 3- Bir daha günah işleme hâline dönmemeye azmetmek.³⁵¹

³⁴⁶ age. 2017, IV: 64.

³⁴⁷ Hûd 11/141.

³⁴⁸ Tirmizî, “Birr”, 55.

³⁴⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 30.

³⁵⁰ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Din*, 2017, IV: 9. “Azim” ibâresi hakkında Abdülgafûr el-Lârî şu açıklamalarda bulunmuştur. 1) Kişi günâhın hâlihazırda kendisi tarafından işlendiğini bilir ve bu durumda, terk etmeye azmetmesin tasavvuru mümkün değildir. 2) Kişi, günâhın kendisi tarafından işlenmemekte olduğunu bilir. Bu durumda da terk etmeye azmetmenin tasavvuru mümkün değildir. 3) Kişi, yaptığı işin günah olup olmadığı husûsunda tereddüt içindiyse ve yapmaya devam ediyor ise muhtemeldir ki bu durum onun ahdini bozmaya götürür. Ve verdiği sözden dönenler zümresine dâhil eder. Bunlar hakkında ise Allah’ın va’di sabittir. Bu nedenle “azim” yerine, Allah’a sığınma, işlenen günahtan dolayı göz yaşı dökme daha münâsiptir. Çünkü beşerin babası Âdem (as) bu yolu seçmiştir. (bk. Gökbulut, *Usûlü’l-Aşere Şerhleri*, 2010, 93.)

³⁵¹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 180.

Şeyhler tevbenin vasfı ve sıhhati konusunda da ihtilâf etmişlerdir. Seyhl b. Abdullah ve onunla birlikte cemâat; “Tevbe günahı unutmamandır.” Kanâati üzerindedirler. Çünkü günâhını unutmayan bir kimse, hiçbir zaman kendisini beğenmez. Cüneyd ve onunla birlikte cemâat ise; “Tevbe günahı unutmandır.” Kanâati üzerindedirler. Çünkü sâlik, Rabb’inin tecellîlerini seyrederken, günâhını hatırlarsa bu cefâ olur ve sâlik cefâyı zikretme hâli ile olur. Bu da günah olur, kalbin, vaktin sükûn ve huzur hâlini bozar. Birbiriyle çelişkili gibi görünen bu tariflerden her biri ayrı ayrı îtibarlarla doğrudur. Günâhı unutmayıp dâima tevbeyle bağlı kalmak avâmın işidir. Günah düşüncesiyle meşgûliyeti bile Hak ile arasında perde sayarak sadece Hakk’ı düşünüp, günâhı düşünmemek ise havassın işidir. Zunnûn Mısırî ise; “Avâmın tevbesi günahı, Havâssın tevbesi de gaflettendir.” demiştir.³⁵² Çünkü avâma, hâlin zâhirini, havassa ise, muâmelinin hakikatini sorarlar.³⁵³ Yine “Tevbeden de tevbe etmek gerekir.” demişlerdir. Bu söz hakkında da çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalar şunlardır: Kişi günahı kendisinin döndüğüne değil de Hakk’ın onu döndürdüğüne baksın çünkü Allah, onu kahır makâmından lütuf makâmına, bu’d makâmından da kurb makâmına getirmiştir. Bu sebeple tevbeden de tevbe gerekir demişlerdir. Bu sözün diğer bir mânâsı ise; Tevbe mâsivâyâ dâhil olduğunda, ondan rücû etmek gerekir. Ve rücûdan da rücû etmek gerekir. Bu ise Hakk’a rücû etmekle ve tümüyle O’na yönelmekle son bulur. Diğer bir mânâ ise; Tevbenin zikredilmesinde günâhın hatırlanması vardır. Günâhı düşünmekte yukarıda belirttiğimiz üzere vaktin safâsını bozar.³⁵⁴

Kalırsa kıl kadar senlik gönülde,

*Cüdâ olmaz özünden bil cenâbet!*³⁵⁵

³⁵² Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2018, 358; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 190; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 180.

³⁵³ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2018, 361.

³⁵⁴ Gökbulut, *Usûlü'l-Aşere Şerhleri*, 2010, 93.

³⁵⁵ Özdamar, *Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivâyetleri*, 2012, 434.

Tevbenin menzilleri ise üç tânedir. Bunlar “Tevbe, inâbe ve evbedir.”³⁵⁶

Tevbe; Cezâ korkusudur. Yâni Allah’ın azâbından korkarak günâhı terk etmektir. Tevbe mü’minlerin sıfatıdır.³⁵⁷ Çünkü Allah Teâlâ: *Ey müminler, Allah’a nasûh tevbesi ile tevbe ediniz.*³⁵⁸ buyurmuştur.

Înâbe ise; Sevap arzusu ile edilen tevbedir. İnâbe velî ve mukarreb olanların sıfatıdır. ³⁵⁹ Bunun için Yüce Allah âyet-i kerîmesin de: *Kim Rahman olan Allah’tan gıyâben korkar ve inâbeli bir kalp ile gelirse.*³⁶⁰ (onun için cennet ve cennet nîmetleri vardır.)

Evbe ise; Sevap arzusu ve cezâ korkusu olmadan edilen tevbedir. Evbe, tevbenin en ileri derecesidir. Nebî ve resûllerin sıfatıdır.³⁶¹ Bundan dolayı Allah Teâlâ: *(Davûd) ne iyi bir kuldur. Şüphesiz ki o, evbe sâhibi (evvâb) dır.*³⁶² Kur’ân-ı Kerîm de, Davûd, Süleyman ve Eyyûb (as)’ın tevbedeki durumlarını evvâb kelimesiyle anlatan âyetler³⁶³ buna işâret etmektedir.

Tevbe büyük günahlardan tâata dönüştür. İnâbe ise, küçük günahlardan muhabbet hâline rücû etmektir. Evbe ise, nefsten Allah Teâlâ’ya dönmektir. Bu sebeple Tevbe, bidâyet , evbe, nihâyettir. İnâbe ise ikisinin ortası kılınmıştır.³⁶⁴

Son olarak diyebiliriz ki; sâlik, temizlik konusunda üç dâire içindedir. En uzak dâire, namaz kılınan yer ve buranın temizliğidir. Daha sonra ise, giyilen elbise ve onun temizliği gelir. Bundan sonraki dâire de bedeninin temizliğidir. Bütün bunlar temizlendikten sonra sâlik özünü temizlemeyi ihmâl etmemelidir³⁶⁵ ki bu en

³⁵⁶ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 2018, 357.

³⁵⁷ age. 2018, 357; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 190.

³⁵⁸ Tahrîm 66/8.

³⁵⁹ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 2018, 357.

³⁶⁰ Kâf 50/33.

³⁶¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 2020, 181.

³⁶² Sâd 38/44.

³⁶³ Sâd 38/17,19.

³⁶⁴ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 2018, 357; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 190.

³⁶⁵ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 16.

önemlisidir. Öz dediğimiz, kalpte tevbe ile, geçmişte yapılan hatâlardan pişmanlık duymakla ve gelecekte bu hatâların yapılmamasına kesin sûrette karar vermekle olur. Eğer sâlik bu kararından dönmezse de Yüce Allah'ın buyurduğu tevbe-i nasûh'un hakîkatini yerine getirmiş olur.

Zâhid bileydi keyf-i şarâb-ı hakîkati

*Eylerdi rinde nushuna ol tevbe-i nasûh*³⁶⁶

2.2.3. Tezkiye Hayâtı: Nefsin Arındırılması

2.2.3.1. Nefs Nedir?

Bir ucu beşerîlik öbür ucu İlâhîlik, kabuk ben'i halk, öz ben'i hak olan insanın zâhirinden bâtınına uzanan, dıştan içe esrârengiz dehlizlerden oluşan, insanın önünde kalın perdeler oluşturarak mânevî âlemle olan iletişimini kesen³⁶⁷, insanın Rabb'ine yaklaşma yolunun en güç geçidi³⁶⁸ ve Necmeddîn Kübrâ'nın ağıyar olarak isimlendirdiği üç düşmandan birisi nefis'tir.³⁶⁹ Nefis, İslâm düşüncesinin farklı ilim dalları tarafından incelenen çok önemli bir konudur. Çünkü bu konuda bilgi sâhibi olmak, Hakk'a tâlip olan herkesin üzerine farzdır. Yüce Allah âyet-i kerîme de “Nefsi hakkında sefiḥ”³⁷⁰ olan tâbirini kullanmıştır. Yâni nefsi hakkında câhil olan kendisini bilmeyen demektir. Böyle bir kişi başkası hakkında çok daha fazla câhil olur, nefsi hakkında bir şey bilmeyen, başkası hakkında hiçbir şey bilemez, halbuki Yüce Allah'ı tanımakla mükellef olan kulun nefsinin de tanınması

³⁶⁶ İbrahim Kavaz, *Harputlu Rahmî Divânı*, İstanbul: İzzet Paşa Yayınları, 1996, 3.

³⁶⁷ Özdamar, *Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivâyetleri*, 2012, 342.

³⁶⁸ Emine Yeniterzi, “Mesnevî’de Nefis Terbiyesi”, 2017,19.

³⁶⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l Cemâl*, 2015, 100.

³⁷⁰ Bakara 2/130.

lazımdır. Nitekim Resûlullah (sav) : *Nefsini tanıyan Rabb'ini de tanımış olur.*³⁷¹ buyurmuşlardır. Bu sözün iki mânâsı vardır. İlk mânâsı; kendi ihtiyâç, arzu ve zayıflıklarımızı bilip, sonsuz kudret sâhibi Allah'a îman etmek, ikinci mânâsı ise; Kendimizi tanıma sürecinde *size şah damarınızdan daha yakınım.*³⁷² buyuran Yüce Allah ile olan bu derin bağlantıyı keşfetmeye başlamak ve bu bağı kullanarak Hakk'a vâsıl olmaktır.³⁷³ Hakk'ı tanımanın, Hakk'a ulaşmanın yolu da dediğimiz gibi nefsi tanımaktan geçmektedir.

Sözlükte; rûh, cân, kan, hevâ, heves, insanın özü, kendisi, ilâhî latîfe, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağı³⁷⁴ gibi pek çok farklı mânâlara gelen nefis kavramına ilk olarak Kurân-ı Kerîm perspektifinden bakıldığında şu mânâlar da kullanıldığı görülmektedir:

Zâtullah mânâsında:

وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي

Seni kendim (nefsim) için ayırdım.³⁷⁵

وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ النَّفْسَ وَاللَّهِ الْمَصِي

Allah sizi kendisinden (nefsinden) sakındırır.³⁷⁶

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

Sen benim içimde olanı bilirsin, ben senin içinde olanı bilemem.³⁷⁷

قُلْ لِلَّهِ كُتُبٌ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ

³⁷¹ Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, 1351, II:262. Bu hadîs-i şerîfin, keşif yolundan rivâyeti sahih, isnâd yolundan ise rivâyeti zayıf kabul edilmiştir. Hadis âlimleri bu sözün Yahyâ b. Muâz er-Râzî'ye âit olduğunu kabul etmektedirler. Bununla beraber muhakkikler bu hadîs-i şerîfin sıhhati konusunda ittifâk etmişlerdir.

³⁷² Kâf 50/16.

³⁷³ Robert Frager, *Aşkır Asıl Şarap*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2012, 55.

³⁷⁴ Süleyman Uludağ, "Nefs", *DİA*, 2006, 32: 529.

³⁷⁵ Tâhâ 20/41.

³⁷⁶ Âl-i İmrân 3/28.

³⁷⁷ Mâide 5/116.

O, rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır.³⁷⁸

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ
Âyetlerimize îman edenler sana geldikleri zaman, de ki: Selâm olsun size! Rabbiniz
size rahmet etmeyi kendi üzerine yazdı.³⁷⁹

İnsan bedeni mânâsında:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
Her nefis ölümü tadacaktır.³⁸⁰

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا
Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez; o, belli bir vakte bağlanmıştır.³⁸¹

قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي
(Yûsuf dedi:) O, benim 'nefsimden' murâd almak istedi.³⁸²

İnsan rûhu mânâsında:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ. ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيًّا
Ey huzura eren nefis! sen O'ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabb'ine dön!³⁸³

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا
Allah, (ölen) insanların rûhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında
alır.³⁸⁴

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا

³⁷⁸ En'âm 6/12.

³⁷⁹ En'âm 6/54.

³⁸⁰ Ankebût 29/57.

³⁸¹ Âl-i İmrân 3/145.

³⁸² Yûsuf 12/26. Diğer âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/185; Enbiyâ 21/35; Bakara 2/240; En'âm 6/151; İsrâ 17/33; Nahl 16/7; Kehf 18/6; Kasas 28/19; Secde 32/27; Ahzâb 33/50; Zâriyât 51/20,21; Hâdîd 57/22.

³⁸³ Fecr 89/27, 28.

³⁸⁴ Zümer 39/42.

*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kirletip örten ziyâna uğramıştır.*³⁸⁵

Bedenle birlikte rûh mânâsında:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

*Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.*³⁸⁶

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

*Şüphesiz Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.*³⁸⁷

Kalp, sadır ve benzeri mânâlarda :

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ

*İçinizde olanı Allah'ın bildiğini bilin.*³⁸⁸

فَاسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا

*Yûsuf bunu içinde sakladı, onlara açmadı.*³⁸⁹

İnsanın zâtı mânâsında::

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شِقَاقَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

³⁸⁵ Şems 91/9,10. Diğer âyetler için bk. Şems 91/7,8; Kıyâmet 75/2; En'am 6/93.

³⁸⁶ Bakara 2/286.

³⁸⁷ Yûnus 10/44. Diğer âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/25,151; Mâide 5/25,105; En'âm 6/140; A'râf 7/188; Yûnus 10 /23,30,49,54; Ra'd 13/11,42; Nahl 16/105,111; İsrâ 17/7; Tâhâ 20/15; Enbiyâ 21/47; Ankebût 29/6; Ahzâb 33/66; Yâsîn 36/54; Zümer 39/70; Mü'min 40/17; Câsiye 45/15; Necm 53/3; Tekvîr 81/7,14; İnfitâr 82/5,19.

³⁸⁸ Bakara 2/235.

³⁸⁹ Yûsuf 12 /77. Diğer âyetler için bk. Bakara 2/87,109,130; Âl-i İmrân 3/154; Nisâ 4/113; En'âm 6/158; A'râf 7/205; Yûnus 10 /100; İsrâ 17/7; Hûd 11/31; Tâhâ 20/67; Enbiyâ 21/64; Neml 27/14; Secde 32/17; Fussilet 41 /53; Mücâdele 58/8.

Kimsenin kimse nâmına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefâatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının.³⁹⁰

خَلَقَكُمْ وَلَا يَعْزُبُ عَنْكُمْ إِلَّا كَفَّسٌ وَحْدَةً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ
Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.³⁹¹

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ
Her nefis(kendi) kazandığına karşılık bir rehindir.³⁹²

Cins, tür mânâsında:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمُ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ
Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.³⁹³

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا
Allah, size kendi cinsinizden eşler yarattı.³⁹⁴

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ
Allah, size kendinizden bir misâl vermektedir.³⁹⁵

Putlar mânâsında:

³⁹⁰ Bakara 2/123.

³⁹¹ Lokman 31/28.

³⁹² Müddessir 74/38. Diğer âyetler için bk. Bakara 2/48; Âl-i İmrân 3/93; Mâide 5/25,116; En'âm 698; A'râf 7/188.

³⁹³ Tevbe 9/128.

³⁹⁴ Nahl 16/72.

³⁹⁵ Rûm 30/28. Diğer âyetler için bk. A'râf 7/189; Şûrâ 42/11.

أَمْ لَهُمُ إِلَهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ يَصْحَبُونَ

Yoksa bizim dışımızda onları koruyacak ilâhları mı var? O ilâh edindikleri nesneler kendilerine bile yardım edemezler. Zaten onlar bizden de yardım görmezler.³⁹⁶

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُ

مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا

(İnkâr edenler), Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ve zaten kendileri yaratılmış olan, üstelik kendilerine fayda ve zararları dokunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler.³⁹⁷

İkinci olarak nefis kavramının hâdis-i şerîfler de hangi mânâlarda kullanıldığına baktığımızda ise Kurân-ı Kerîm de geçen mânâlarla aynı olduğunu görürüz. Hâdis-i şerîflerde de “Zâtullah” mânâsında; Kulum, beni andığında Ben, kulumla birlikteyim. Eğer kulum beni kendi nefsinde anarsa, Ben de onu nefsimde anarım. Eğer kulum Beni bir topluluk içinde anarsa, Ben de onu, onun (Beni içinde andığı) topluluğundan daha hayırlı olan bir toplulukta anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa, Ben de ona bir zirâ' yaklaşırım. Kulum bana yürüyerek gelirse, Ben de ona koşarak gelirim.³⁹⁸ “Cins, tür” mânâsında; Cennete ancak Müslümanlar nefesler girer.³⁹⁹ “İnsanın zâtı” mânâsında; Sizden biriniz, kendisi için istediğini kardeşi için istemediği sürece hakîki mânâda îman etmiş olmaz.⁴⁰⁰ kullanılmıştır.

Genel olarak bakıldığında ise nefsin iki mânâsı vardır. İlki; insanda gazab ve şehvet kuvvetini toplayan, devamlı kötülüğü emreden, şer ve günâhın kaynağı olan, kötü huy ve süflî arzuların tamâmı anlamına gelen nefistir. Tasavvuf erbâbı çoğunlukla nefis kelimesini bu mânâda kullanmış ve genellikle de nefsin mâhiyeti, birliği, cisim ve cevher kadîm ve hâdis oluşu, evvel veya sonra yaratılışı gibi husûslardan

³⁹⁶ Enbiyâ 21/43.

³⁹⁷ Furkân 25/3.

³⁹⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 50; Müslim, “Zikir”, 2; Tirmîzî, “Da'avât”, 142.

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II:175.

⁴⁰⁰ Buhârî, “İman”, 7.

çok onun zaafları, hîleleri, kötülükleri, hastalıkları, bunları tedâvi etmenin yollarıyla kötülüklerden korunmanın çâreleri ve nefis terbiyesi gibi konular üzerinde durmuşlardır. İkinci mânâ ise; insanın hakîkati ve kendisi demektir. Fakat bu mânâda kullanılan nefis, hâllerinin ihtilâfı sebebiyle muhtelif niteliklerle vasıflandırır. Örneğin, emir ve irâde altına girip sükûna kavuştuğu zaman nefis, nefis-i mutmainne olarak nitelendirilmiştir.⁴⁰¹

2.2.3.2. Nefis Neden Kötülüğe Yatkındır?

Hiç şüphe yok ki, insanın yaratılış gâyesi olarak açıklanan husûslardan biri de imtihân edilmesidir. Bunu yukarıdaki konumuzda da belirtmiştik. Nitekim Allah Teâlâ; İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.⁴⁰² buyurarak imtihân edileceğini ve “Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; onu imtihân edelim diye, kendisini iştir ve görür kıldık.”⁴⁰³ Âyet-i kerîmesiyle de insanın imtihâna uygun yaratıldığını ifâde etmiştir. Necmeddîn-i Dâye; “İnsan nasıl katışık bir nutfeden yaratıldıysa, beden ve rûhunun birleşiminden de üçüncü bir unsur nefis meydana gelmiştir. Nefis, rûh ve beden izdivâcından meydana geldiği için süflî duygu ve davranışların yeri olan bedene doğru da meyledebilir, ulvî duygu ve davranışların yeri olan rûha doğru da meyledebilir.”⁴⁰⁴ demiştir. Bu görüşe göre nefisin doğasında kötülüğe yatkınlık olduğu ve nefis doğası gereği kötülüğü emrettiği ortaya çıkar. Bâzı sûfîler ise, Nefis muhtemelen şu beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahallî olan bir latîfe iken rûh ise beden kalıbına tevdi edilen hayır mahallî bir latîfedir.”⁴⁰⁵ demişlerdir. Bu görüşe göre de yine nefsin kötülüğe yatkın olmasının sebebinin doğası gereği olduğu söylenmektedir.

⁴⁰¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 2017, III: 10,11; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 292.

⁴⁰² Kıyâmet 75 /36.

⁴⁰³ İnsan 76/2.

⁴⁰⁴ Necmeddîn -i Dâye, *Mirsâdu'l, İbâd*, İstanbul: İlk harf Yayınevi, 2013, 174.

⁴⁰⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2018, 259; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 291.

Necmeddîn-i Kübrâ ise letâif adını verdiğimiz insanın mânevî organları sayılan “nefs, akıl, kalb, rûh ve sır” latîferin tek bir şeyden ibâret olduğunu söyler. Yâni Şeyh Kübrâ’ya göre insanın mânevî bir tarafı ya da organı vardır. Ve insanın bu yanı da farklı zamanlarda, aldığı şekle göre farklı farklı isimlendirilir. Buna göre biz nefis veya rûh dediğimizde aslında aynı şeyin farklı boyut ve mertebelerinden söz ediyoruz demektir.⁴⁰⁶ Necmeddîn-i Kübrâ’nın bu görüşten de nefsin ikinci mânâsını yâni insanın hakîkati zâtı anlamındaki nefis tanımını kabul ettiğini görüyoruz zâten nefisle de bu mânâ kastedilir çünkü bir şeyin nefsi o şeyin hakîkati/özü demektir.⁴⁰⁷ Allah Teâla insanın fitratına iki kusur (şehvet/hevâ ile gazab)’ı yerleştirmiş ve iki tabîatı (hayvânîyyet ile melekiyyeti) ona arkadaş olarak vermiştir. Şehvet/hevâ, aşağı olana eğim ve istektir. Su ve toprağın hâsiyetindendir.. Gazap ise yükselme ve büyülenmedir ki bu da rüzgârın ve ateşin sıfatıdır. Daha öncede dediğimiz gibi insan hava, su, toprak, ateş olmak üzere dört unsurdan meydana gelmiştir. Bu sebeple bu dört unsurdan meydana gelen iki sıfat (şehvet/hevâ, gazab)’ta insanın doğuşundan olma zâtî sıfatlarıdır. Aynı zamanda da cehennemnin kaynağı da bu iki sıfattır ve diğer cehennem dereceleri de bu iki sıfattan doğmaktadır. Bu iki sıfatın insanda bulunması da zarûrîdir. Çünkü insan şehvet/hevâ sıfatı yoluyla kendi menfaatlerini çeker, gazab sıfatıyla da zararları kendisinden uzaklaştırır. Yâni bu iki sıfat doğru yönlendirildiği vakit insana faydası da vardır.⁴⁰⁸ İşte her insan kendi nesebini tashîh eder, ya meleğe ya Âdeme veya şeytana intisap eder. Kendini bilen, işlediği kusurlardan tevbe eden Âdemin evlâdı olduğunu ispâtlar, kusurda isyânda ısrâr eden ise kendini şeytana uymakla tescîl ettirmiş olur.⁴⁰⁹ İnsan kendini çevirdiği yöne görede ya eşref-i mahlûkat ya da esfel-

⁴⁰⁶Sûfîlerde, “Sana rûhtan soruyorlar, De ki: “Rûh, Rabbimin emrindedir ve bu mevzûda size çok az bilgi verilmiştir.”(İsrâ 17/85.) âyetine ve Resûlullah (sav)’ in “Rûh hakkında başkasının lâf etmeye hakkı yoktur.” Sözüne binâen, rûh hakkında konuşmamışlar sadece hayır mâhallîdir demişler ve nefisten bahsetmişlerdir. Aslında yukarıda da belirttiğimiz gibi nefis, kalp ve rûh tek bir şeyden ibarettir. Ancak sûfîler bu şey kötü olduğunda nefsi, temiz olduğunda kalbi, yakın olduğunda rûhu kullanmışlar. Ve bunların hakikatlerini ayırarak “Kalb nefste, rûh kalbde, sır rûhta yer alır” demişlerdir. (age. 2010, 292; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Din*, 2017, III:9.)

⁴⁰⁷ Muhammed Bedirhan, *Tasavvuf İlmine Giriş*, İstanbul: Nefes Yayınevi, 2013, 123.

⁴⁰⁸ Krş. Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd*, 2013, 176.

⁴⁰⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Din*, 2017, IV: 8.

i sâfilîn olarak anılır. Buna göre de nefsin kötülüğe meyilli olmasının sebebi fitratındaki iki kusura karşı koyamamasından dolayıdır. Zîrâ âyet-i kerîmede de: *Sana iyi gelen şey Allah'tan, kötü şey nefisten//kendindendir.*⁴¹⁰ , *Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz.*⁴¹¹ buyrulmuştur. Resûlullah (sav) duâlarında da nefsin şerrinden korunmayı talep etmiştir: *Allahım! Nefsimin şerrinden sana sığınırım.*⁴¹² *Allahım! Beni senin doğru yoluna ilet! Nefsimin şerrinden beni koru!*⁴¹³ İnsanın başına ne geliyorsa kendisindendir, kendisini tanımadığından, perdeli olmasındandır. Kendi şerrimizi bilip bundan korunmayı talep etmemiz gerektiğini de Resûlullah (sav)' de duâlarıyla bize işâret etmiştir. İnsanında yapması gereken şeyde nefsinde/kendinde olanı, nefsinin özelliklerini, her mertebesini, her mertebenin övülmeye ve yerilmeye lâyık sıfatlarını iyi bilmesi gerekir. Bunları bilemeyince “Nefsini bilen” kelâmından hâsıl olan ve idrâk edilen mânâyı iyice anlayıp nefsini gerektiği gibi bilemez. Nefsinin özelliklerini bilmeyende, Rabbini bilemez.⁴¹⁴ İnsanın nefsini tanıyıp bildikten sonra Rabbini tanıyabileceğini yukarıda da belirtmiştik ancak burada belirtilmesi gereken ince bir latîfe daha vardır ki, oda şudur; “Nefsi tanımadan onu terbiye edemezsin, kemâliyle de terbiye etmeden de onu Hakk'ın ma'rifetine neden olacak şekilde hakîkî olarak tanıyamazsın.”⁴¹⁵ Sûfîler bu mânâdan maksadın hâsıl olması için nefsi tasvir ve tahlîl eden bir çok eser ortaya koymuşlardır.⁴¹⁶ Necmeddîn-i Kübrâ'nın *Fevâihu'l Cemâl*, *Risâle fi's Sülûk*, *Risâle ile'l Hâim* adlı eserleri de bu tür eserlerdendir. Özellikle de *Fevâihu'l Cemâl* adlı eserinde üzerinde durulan en önemli konu nefistir. Şeyh Kübrâ, bütün kitap boyunca nefs-i emmâre mertebesinden başlayıp fenâ haline ulaşıncaya kadar, insan benliğindeki değişimi ve bu süreçte tecrübe edilenleri anlatmıştır.

⁴¹⁰ Nisâ 4/79.

⁴¹¹ Kâf 50 /16.

⁴¹² İbn Mâce, “Nikâh”, 19.

⁴¹³ Tirmîzî, “Da'avât”, 70.

⁴¹⁴ Ömer Fuâdi, *Muslihu'n- Nefs*, haz. İsmail Hakkı Cambaz, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019, 34.

⁴¹⁵ Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd*, 2013, 173.

⁴¹⁶ Uludağ, “Nefs”, *DİA*, 2006, 32:526-528.

2.2.3.3. Nefsin Arındırılmasının İmkânı

Andolsun nefse (insan benliğine) ve onu yaratılış amacına uygun dengeli muhkem hâle getirerek verdiği özelliklere ve kabiliyetliyetlere! sonra da o insana kötü ile iyiyi, doğruluk ile sapıklığı birbirinden ayıracak özellik ve ölçüyü öğretene . Böylece kim nefsini tezkiye ederse (arındırırsa), kurtuluşa ermiştir. Nefsini karanlığa gömen (ona bürünen) de yıkıma uğramıştır.⁴¹⁷

Âyet-i kerîmede de belirtildiği üzere nefsin tezkiye edilmesi mümkündür. Zîra Allah Teâlâ; Nefsi yaratıp ona: “Ey Nefs Ben Kimim?” diye sorduğunda nefis îman etmediğinden “Ben kimim” diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Hakk Teâlâ da nefsin zemîmelerini ve varlığını, kudretiyle yok edip sıfat-ı hamîdelerle birleştirip terbiye etmek amacıyla yedi yüz yıl cehennem ateşinde yakmış mânâ âleminde ona bu şekilde azâp etmiştir. Sonra Hak Teâlâ nefse tekrardan: “Ey nefis ben kimim?” diye sorduğunda nefis yine aynı cevâbı vermiştir. Hak Teâlâ yine mânâ âleminde nefsi yedi yüz yıl aç bırakarak terbiye etmiş, nefis bundan sonra: “Sen benim Rabbimsin, Senden başka ilâh yoktur. demiştir. Bu sebeple nefis makbul olmuştur ve böylece Hakk’a hizmete lâyık olması netîcesinde de nefse, insanın varlığında tasarruf hakkı verilmiştir.⁴¹⁸ Hakk Teâlâ nasıl ki mânâ âleminde nefsi terbiye etmiş ve tezkiye edilen nefiste insanın varlığında tasarruf hakkı kazanmışsa, maddî âlemde de nefsin tezkiye edilmesi mümkündür ve nefsini tezkiye eden, fitratına geri dönen kişi de daha bu âlemde iken, ölmenden önce ölüp Rabbine kavuşma fırsatını kazanacaktır. Nefsin tezkiyesi de insanın doğuşundan olan iki sıfatını (şehvet/hevâ, gazab) îtidalde tutmaktan ibârettir. Bu da şerîata uymak ve takvâ ile olur. Çünkü

⁴¹⁷ Şems 91/7-10.

⁴¹⁸ Fuâdi, *Muslihu’n-Nefs*, 2019, 32.

şeriat ve takvâ bütün sıfatları îtidal haddinde tutan bir ölçüdür.⁴¹⁹ Necmeddîn-i Kübrâ ise nefsin tezkiye edilmesinin “mücâhede” ile olduğunu söyler. Mücâhede ağyarı yâni Allah’tan başka her şeyi kovarak hatta öldürerek cehd ve gayret sarfetmek demektir. Şeyh Kübrâ mücâhedenin de üç yolla yapıldığını söylemiştir. Bunlardan ilki; gıdâların yavaş yavaş azaltılmasıdır. Çünkü vücûdun, nefsin ve şeytanın kuvvet kaynağı gıdâdır. İkincisi ise; seçme irâde ve ihtiyarı terk edip, o irâdeyi güvenilir bir mürşid-i kâmilin denetimine vermektir. Çünkü Şeyhe göre yolun başındaki mürîd bir çocuk gibidir. Büluğ çağına ermemiş olan kişilere velî, vâsi tâyini nasıl gerekliyse, mürîd içinde şeyh öyle gereklidir. Üçüncüsü ise: Cüneyd-i Bağdadî’nin tarîkatı olarak bilinen sekiz şartı yerine getirmektir. Yâni devamlı abdestli olmak, devamlı oruçlu olmak, devamlı susmak, devamlı halvette bulunmak, devamlı zikretmek, devamlı şeyhle kalbi bağıllık hâlinde olmak, devamlı olarak havâtırı, akla gelen şeyleri unutmak, hatırlamamak, Allah’tan gelen şeye faydamıza da olsa, zarârımıza da olsa îtiraz etmemek ve Allah’tan cenneti istemek veya cehennemden O’na sığınmak gibi arzuları da bir tarafa bırakmaktır.⁴²⁰

Nefis, melekût ve emr âleminde dir. Bu sebeple de kendisine ârız olan hâllerin farklılaşmasıyla da farklı isimlerle isimlendirilmiş, muhtelif niteliklerle vasıflandırılmıştır. Hâl böyle olunca da mutasavvıflar nefsin olgunlaşma sürecini “nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râzıyye, nefs-i merdiyye, nefs-i kâmile/sâfiye” olarak yedi ayrı aşamada değerlendiren bir tasnif geliştirmişlerdir.⁴²¹ Necmeddîn-i Kübrâ ise: “nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mutmainne” olmak üzere nefsin üç çeşidinden bahsetmiştir.⁴²²

⁴¹⁹ Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdu’l-İbâd*, 2013, 177.

⁴²⁰ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 100.

⁴²¹ Bedirhan, *Tasavvuf İlmine Giriş*, 2013,123; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 293.

⁴²² age. 2010, 294.

Nefs-i emmâre, nefis tezkiyesi kademelerinden ilkidir. Allah Teâlâ'nın: "Şüphe yok ki nefis kesinlikle kötülüğü emreder."⁴²³ diyerek kendisinden haber verdiği nefstir. Necmeddîn-i Kübrâ; nefis-i emmâre (kötülüğü emreden ve bundan zevk alan nefis) için umûmiyetle herkeste bulunan nefstir demiştir. Şeyh aynı zamandada bu nefsin insanın iki yanının arasında olan şeytanın yakını ve her türlü kötülüğün kaynağı olduğunu, insanın iç dünyasının kralı gibi hareket ettiğini; şehvet, hevâ, heves, beşerî ve hayvânî rûhûn da onun ordusu olduğunu⁴²⁴ söylemiş ve mitolojideki "Ef'â" denilen zehirli ölmeyen bir yılanı benzetmiştir. Bu yılan kesilse, başı ezilse, yumuşak bir şekilde dövülse, derisi soyulsa ve derisinin üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra güneşin altına konulsa hemen hareket etmeye başlar. Necmeddîn-i Kübrâ da "Nefis de tıpkı bu yılan gibidir. Ölmüş olan nefse hevâ, şehvet, şeytanlık ateşi vurduğunda hemen canlanır, harekete geçer, ve vücûdun organlarına zulmetmeye devâm eder, organlardaki gücünü ve gıdâsını geri alır ve nihâyet ayağa kalkar."⁴²⁵ demiştir. Şeyh Kübrâ, *Risâle fi's Sülûk* adlı eserinde de bu nefsin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır: "Nefis şerden hoşlanır, hayra ise kızar, akla muhaliftir, hevâyâ ise muvâfık. Sen onu tâate çağırırsın, o mâ'siyete doğru harekete geçer. Nefis toklukta yırtıcı bir hayvan, açlıkta zayıf bir çocuk, gazabda zorba melikler, yemede hayvanlar, korkuda panter ve aslan gibidir. Onun kötü âdetlerinden biri fakirlik ve azlıktan korkması, fakat Allah Teâlâ'dan ve elîm azâbından çekinmemesidir. O, şeytana boyun eğmiştir. Onun dünya ve süsleri, hevâ, şeytan ve bunlarla alâkalı şeyler gibi yardımcıları ve destekçileri vardır. Ademoğlunun damarlarından her biri nefsin bu yardımcılarının birinin elindedir. Nefsin yardımcılarının her birinin de çok konuşma, çok uyuma, çok gülme, aşk hikâyeleri, dünya sevgisi, zenginliği tercih etme, kibir, hased, nemîne, gıybet, düşmanlık, yeme, mâsiyetler ve oyun eğlence ile vakit geçirme, kendisini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olma, mal toplama, tûl-i emel, münkeri emretme ve mâruftan nehyetme, temennî, gurur, boş söz, sürûr, binalar yapma, ticaretle

⁴²³ Yûsuf 12/53.

⁴²⁴ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 294.

⁴²⁵ Necmeddî-i Kübrâ, *Fevâihu'l Cemâl*, 2015, 162.

meşguliyet, çirkini güzel gösterme, sırrı açık etme, sınırları tecavüz, bâtıla yardım, hakkı inkâr, dünya ehlini tâzim ve ahiret için çalışanları tahkir, gibi dünya hayatının ziynetinden müteşekkil askerleri, atları, ve maiyetleri bulunmaktadır.” Yine aynı eserinde, nefis için tâatlerde hayatını ve geçimini kazanma durumunun var olmasının, nefse mâsiyetlerden daha sevimli geldiğini bu yüzden nefsin tâatteki hîlesinin mâsiyetten daha çok olduğunu söylemiş ve nefsin tâatteki hîlelerini de şu şekilde açıklamıştır. “Tâati süsleyip püslemek, amele kıymet vermek, riyâ, nifak, halkın kendisine ilgi duymasını istemek, el öptürmek, insanlar tarafından kutsal görülmek, ziyâret edilmek, iyi bir şöhrete sâhip olmak, halkın övgüsü, sultanların rağbeti, melik çocuklarının yanına gelip gitmesi, semâya katılmak, hırka yırtmak, yapmacıklık, insanlar görsün diye oruç tutmak, namaz kılmak ve az yemek, yalandan göz yaşı dökmek, dudağını oynatmak, kaş göz işâreti yapmak, kalbinde huşû olmadığı halde böyle görünmek, murakkalar giymek, rüyâ görmüş gibi anlatmak, kardeş gibi davranmak, mâzi ve müstakbel hakkında hükümler vermek, âciz insanlar görsün diye tâat ve ibâdetle aşırılığa kaçmak, halvete yavaşlık ve tembellik, mürîdlerin çokluğu, lezzetli yiyecekler yemek, meclislerde büyüklenmek ve liderlik yapmak.”⁴²⁶ Bu sayılanlar nefsin en tehlikeli hîleleridir. Çünkü bir kimse nefsinden gelen şeyi güzel buldukça nefsin ayıbını hiçbir zaman göremez. Bu sebeple nefsi iyi veya kötü bütün hâllerinden ithâm etmek lâzımdır. Zîra nefsin devamlı olarak ithâm etmeyen, ona muhâlefette bulunmayan ve nefsi hoşlanmadığı işleri yapmaya mecbur etmeyen kimse aldanmıştır.⁴²⁷ Zîra babası Hz. Yakup, dedesi Hz. İshak, dedesinin babası Hz. Halil İbrahim olan Hz. Yûsuf: *Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder.*⁴²⁸ demiştir. Necmeddîn-i Kübrâ, nefs-i emmârenin müşâhede mahallerinde de bir takım işâretleri olduğunu söylemiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur:

⁴²⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle fi's -Sülûk*, 35vr. 36.

⁴²⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 239.

⁴²⁸ Yûsuf 12/53.

Nefs-i emmâre sâlikin önünden doğan zift gibi simsiyah büyük bir “dâire”ye benzer. Bu dâire, bir müddet sonra yok olur. Fakat o, yine sâlikin ön tarafından bir “bulut” gibi tekrar doğar. Daha sonra bu bulut hâlinde iken yanından “ay” gibi bir şey zuhûr eder. Sonra yine doğar, bu defa “hilâl” gibi bir şey ortaya çıkar. Bu şey, bulutlar arasından uç gösterir ve nihâyet hilâl hâline gelir. Sonra sâlik nefsinin kınayınca, bu dâire sağ yanaktan, ısısını yanağında hissedecek derecede bir güneş kırmızılığı ile doğar. Bu büyük dâire kimi zaman kulak yönünden, kimi zaman alın istikâmetinden bazen de başın üstünden doğar. Bu nefs-i levvâme akıl dediğimiz şeydir.⁴²⁹

Eğer nefs güçleri ve ordularıyla beraber bir muhârebe, bir savaş, bir sîrtüşme ve çekişme içinde olursa; bu savaş tarafların bir lehine bir aleyhine dönmekteyse; bazen güç nefsin eline geçiyor, bazen güçlerin eline geçiyorsa; nefsin hâli düz bir çizgide seyretmiyorsa; nefs bazen akıllar tarafına gidiyor, böylelikle mâkulleri alıyor ve itâatte sebât ediyorsa; bazen de kendisine güçler egemen oluyor ve böylece dört ayaklı hayvanların menzillerinin çukuruna düşüyorsa bu nefse, nefs-i levvâme denir.⁴³⁰ Şeyh Kübrâ nefis, nefs-i emmâreden, nefs-i levvâmeye yükselince sâlik nefsinin, pislik, köpek, domuz, pars, panter, eşek, öküz, fil ve vücutta bulunan bütün diğer kötü şeylerle dolu olduğunu görecektir. demiştir. Şeyh bu durumdaki sâlikinde, kalbini nazargâh-ı İlâhî hâline getirip, Hakk tecellî edinceye kadar durmadan zikirle meşgul olması ve her türlü pislikten arınması için gayret sarfetmesi gerektiğini söylemiştir.⁴³¹ Bundan sonra da nefs doğruluğun doğruluğuna yönelir, kendisine İlâhî kalp sükûneti iner, İlâhî cömertlik feyzinin nefhâları kendisine sürekli yinelenir, Allah’ın zikri ile tatmin olur, ilâhî mârifetle sükûn bulur ve melekî ufkun en yükseğine uçarsa kendisine nefs-i mutmainne denir.⁴³² Bundan sonra nefs Hakk Teâlâ’nın; *Ey nefs-i mutmainne, sen O’ndan, O da senden râzı olmuş bir hâlde rabbine dön!*⁴³³ emrine muhatap olmaya hak kazanır. Şeyh Kübrâ, nefs-i levvâme’nin “akıl” olduğunu belirtirken, nefs-i

⁴²⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 119.

⁴³⁰ Bedirhan, *Tasavvuf İlmine Giriş*, 2013, 123.

⁴³¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 119.

⁴³² Bedirhan, *Tasavvuf İlmine Giriş*, 2013, 123.

⁴³³ Fecr 89/27-28.

mutmainneyi de “kalp”⁴³⁴ olarak tanımlamıştır.⁴³⁵ Şeyh Kübrâ, nefs-i mutmainne için de, müşâhede hallerinde alâmetler olduğunu söylemiş ve bunu da şöyle açıklamıştır:

Nefs-i mutmainne bazen kendisinden nurların fışkırdığını büyük su kaynaklarındaki dâirelere benzer şekilde sâlikin önünden doğuverir. Bazen de gaybet hâlinde parlak bir ayna gibi saf bir nûr olarak yüzün etrafında görünür. Bu, yüze doğru yükseldiği ve yüz bunda fânî olduğu zaman, sâlikin yüzü nefs-i mutmainne olur. Bir başka gaybet hâlinde de onu kendisinden uzak görür. Sanki sâlikle onun dâiresi arasında binlerce konak varmış gibi ve ona bir konak yaklaşıp yakacakmış gibi olur.⁴³⁶

Kul için en zor hicâp, nefsi görmek ve onun idâresine tâbi olmaktır.⁴³⁷ Çünkü nefse uymak, Hakk’ın rızâsına muhâlefet etmek demektir Hakk’a muhâlefet ise, bütün hicâbların sırrı ve başıdır. Bu sebeple sürekli nefsi tezkiye için mücâdele etmek lâzımdır. Şeyh Kübrâ da nefis ile olan mücâdelenin fenâ hâline ulaşınca kadar devâm ettiğini söylemiştir.⁴³⁸

*Nefsini bırak öyle gel!*⁴³⁹

2.2.3.4. Nefsi Arındırmak İçin Yapılan Pratikler

⁴³⁴ Necmeddîn-i Kübrâ’nın tasavvuf anlayışına göre kalbin içinde iki derûnî boyutun daha yer aldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi “rûh”, ikincisi ise rûhun da içinde bulunan “sırr”dır. Rûh, mitolojik olarak parlak nûruyla bütün âlemi aydınlatan batmayan bir güneş imajıyla temsîl edilir. Öte yandan sırr ise nefsin en iç katmanıdır. Hakîkatte kelimenin sıradan anlamındaki bilinçten öte olan bilincin en derûnî boyutudur. Sırr, nefsin ilâhî olanla insânî olanın birleştiği, tek vücûd hâline geldiği ve kaynaştığı gizemli, kutsal özüdür. Diğer bir ifâdeyle mistik birlik denilen tecrübenin yaşandığı yer bu boyuttur. (Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 297.)

⁴³⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 119.

⁴³⁶ age. 2015, 119.

⁴³⁷ Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 2018, 263.

⁴³⁸ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 298.

⁴³⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 232.

2.2.3.4.1. Halvet, Uzlet

Maddî temizliklerle bedenini, mânevî temizliklerle de şuûrunu tasavvufî hayatı benimseyebilecek bir noktaya getiren kişi tarîkat usûllerine göre yapılan bir takım merâsimlerle bu dünyaya giriş yapar ve girmesiyle birlikte de terbiyesi başlar. Seyr ü sülûk sürecinde de nefsin terbiye ve tezkiyesi için bir takım metodlar uygulanmıştır. Bunlardan biri de mürîd için ilk ciddî ve zorlu bir sınav olan halvet uygulamasıdır. Halvet lügatta, çevre ile her türlü ilişkiyi kesip yalnız kalma, tenhâya çekilme, ve içinde hiç kimsenin bulunmadığı tenhâ yer mânâlarına gelmektedir.⁴⁴⁰ Tasavvuf ıstılâhında ise halvet, tarîkata intisâb eden bir mürîdin, muayyen bir zaman sonra, şeyhinin isteğiyle insanlardan uzaklaşarak, ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir hâlde ve yerde inzivâya çekilmesi, ve umûmiyetle kırk günlük bir süre içinde çeşitli zikir ve ibâdetler yaparak devamlı Hakk'ı zikretmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴¹ İlk dönem tasavvuf kaynaklarında halvet ile birlikte zikredilen diğer bir kavram ise “Uzlet” tir. Bu iki kavram ilk dönemlerde birlikte kullanılsada, aralarında bir takım farklar olduğunu söyleyenlerde olmuştur.⁴⁴² Necmeddîn-i Kübrâ ise uzlet kavramının halvet ile eşanlamlı olduğunu, ikisinin de aynı mânaya geldiğini ve aralarında bir fark olmadığını söyler.

Tasavvufta nefsi terbiye ederek onu her türlü kötü vasıflardan arındırmak için bir metod olarak kabul edilen halvet uygulamasının âyet ve hadislerde de delilleri mevcuttur. Örneğin; *Rabbinin adını an (ibâdetlerinde O'ndan başka her şeyden*

⁴⁴⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: M.Ü. İstanbul İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994, 139.

⁴⁴¹ age. 1994, 139; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 227.

⁴⁴² Kuşeyrî, halvet ve uzletin farklı olduğunu söyleyen sûfilerdendir. Ona göre; “Halvet, safvet ehlinin sıfatı; uzlet ise vuslat ehlinin âlâmetidir. Başlangıç hâlinde olan mürîdin insanlardan ayrı (uzlet hâlinde) yaşaması, nihâyet hâlinde olan mürîdin ise üns mertebesini gerçekleştirdiği için halvet hâlinde bulunması şarttır.” Buna göre halvet, uzletten daha husûsîdir denilebilir. Uzlet, maddî varlığın, insanlardan uzaklaşması iken, halvet, kalbin Allah Teâlâ'ya yakınlığıdır. (bk Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 197; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 1994, 140.

kesilerek), yalnızca O'na yönel.⁴⁴³ âyet-i kerîmesiyle halvet kastedilmektedir. Yani içinde bulunduğun dünya gönlünü meşgul etmesin, Allah'tan başka görünenlerden yüz çevirerek öz benliğini (kendini) bil ve kendi hakikatini bildikten sonra olgunluğunu elde etmek için gücün yettiğince çalış, ihlâsla, güvenilir, eksiksiz bir şekilde Allah'a yönel.⁴⁴⁴ İnsanlardan kalben uzaklaşma egzersizi olan halvetin amacı da budur. Halvet kişiyi Allah'ı zikirden başka düşüncelerden, O'nun rızâsı dışındaki bütün arzulardan kopararak Allah (cc)' a ulaştırmada bir vâsitadır.

Yine halvet uygulamasına ve halvetin kırk gün süre ile tahsîs edilmesine delîl olarak ise Musâ (as) ile ilgili olan şu âyet-i kerîme gösterilmektedir. *Musa ile otuz gece (bize münâcatda bulunması için) sözleşdik ve ona bir on (gece) daha katdık. Bu suretle Rabbinin tâyin buyurduğu vakit kırk gece olarak tamamlandı.*⁴⁴⁵ Halvet ile ilgili delil kabul edilen diğer bir olay ise Resûlullah (sav)'in daha peygamberlik gelmeden önce Hira mağarasındaki yaşantısıdır. Resûl-i Ekrem'e halvet yaşantısı nübüvvetinden önce sevdirmiş daha o zamanlarda Resûlullah (sav), Hira mağarasında inzivâyâ çekilerek tefekkür etmiş, rûhî-mânevî bakımdan burada kendisini kemâle doğru ulaştıran bir hazırlık devresi geçirmiştir. Ve böylelikle nübüvvetten on beş sene önce Allah'ın nûrunu görmüştür.⁴⁴⁶ Resûlullah (sav)'in Medine döneminde başlayıp hayatının sonuna kadar terk etmediği îtikâf uygulaması da halvet için bir örnek teşkil etmektedir.

Resûlullah (sav) hadîs-i şerîflerinde de halvet uygulamasına dikkat çekmiştir. Bir hâdis-i şerîfinde; *Kırk gün Allah için ihlâsla amel eden kimsenin kalbinden diline doğru hikmet pınarları aktığını*''söylemiştir.⁴⁴⁷ Diğer hadîs-i şerîflerinde de

⁴⁴³ Müzzemmil 73/8.

⁴⁴⁴ Elmalî Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kûr'ân Dili*, 1982, 7:5430; Hüseyin İşbilir, *Te'vîlât- ı Kâşâniyye*, Ankara: İşbilen Yayınları, 1987, 1:545.

⁴⁴⁵ A'râf 7/142.

⁴⁴⁶ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 228.

⁴⁴⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1351, 2:224.

*Müslümanların savmaaları evleridir.*⁴⁴⁸ , *Dilini koru, evine sığın ve hatalarına göz yaşı dök.*⁴⁴⁹ buyurarak halvetin önemine dikkat çekmiştir.

Ashâb ve Necmeddîn-i Kübrâ’ dan önce yaşamış olan meşâyihin halvet hakkındaki görüşlerine baktığımızda ise onların da halvetin önemini vurguladıkları görülmektedir. Meselâ; Hz. Ömer; “ İnsanlardan kaçının Allah’a sığın.”, Süfyân es-Sevrî; “İnsan için içine gireceği bir hücreden daha hayırlı bir şey yoktur.” , Zunnûn el-Mısırî; “Halvetten fazla insanı ihlâslı olmaya sevk eden bir vâsıta görmedim.”, Cüneyd i Bağdâdî; “ Bir kimse din bakımından selâmette, beden ve kalp yönünden rahatta olmak isterse halktan ayrılıp halvet çekilsin. Çünkü şu zaman halktan sıkılacak bir zamandır. Akıllı olan yalnızlığı tercih eder.”⁴⁵⁰ diyerek halvetin ehemmiyetine ve yapılması gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Çünkü nefsin meydanı dünyâdır, dünya hayatı ise aldâtıcı, câzibelidir, nefsin yaratılışına uygundur, nefsin istediklerinin ise hudûdu yoktur. Hâl böyle ilken nefse istediklerini vermek, onun iştahını kabartacak hep daha fazlasını isteyerek, mânevî yollara perde olmaya devam edecektir. Dünya, nefis, ve şeytan gibi üç büyük düşmanımızın olduğu şu zamanda halvet uygulaması, insanı düşmanlarından soyutlayan, Zunnûn el -Mısırî’nin belirttiği gibi ihlâsa teşvik eden, insanı Allah’a yakınlaştıran makam basamaklarını tırmanmak için kullanılan bir vâsıtaadır.

Necmeddîn-i Kübrâ ise, seyr ü sülûk sürecinin en önemli esâsının halvet olduğunu söylemektedir. Bu sebeple de *Risâle fi’s-Sülûk*, *Risâle fi’l-Halve*, *Risâletü’s-Sâiri’l-Hâiri’l-Vâcid ile’s-Sâtiri’l-Vâhidi’l- Mâcid* isimli risâlelerinde halvetin önemini sıkça vurguladığı, görülmektedir. Şeyh Kübrâ aynı zamanda da “devamlı halvet uygulamasını” benimsemiş ve halveti de “sûrî ve mânevî halvet” olmak üzere iki

⁴⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l – Ehâdis ve’l-Âsâr*, çev. Fikret Güneş, İstanbul: Ocak Yayınları, 2009, VII: 198.

⁴⁴⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, 2009, XVII: 271.

⁴⁵⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 228; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 199.

şekilde ele almıştır.⁴⁵¹ Şeyh Kübrâ; sûrî halveti: “güneş şuâsının ve gün ışığının girmedığı karanlık bir yerde çeşitli meşgalelerden uzak kalarak ibâdet yapmak”⁴⁵² olarak tanımlamıştır. Ona göre, “sûrî halvet, tarîkata yeni katılmış mürîdin, mânevî halvet boyutuna ulaşabilmesi ve kalbinin açılışı için ilk fetihtir. Mânevî halvet⁴⁵³ ise; “ Sûrî halveti başarıyla geçen mürîdîn kalbinde nefsânî hiçbir duygunun olmaması, şeklen halk ve ağyar ile berâber olup, kalben Hakk ile birlikte olmasıdır. Necmeddîn-i Kübrâ’nın devamlı halvet uygulamasıyla ile vurgulamak istediği de budur.

Ey kalb, emelden uzak dur!

*O’nun özel sırlarının evi olan kalb hânesinde, Dostun gayri bir sûret kıskanılır.*⁴⁵⁴

Necmeddîn-i Kübrâ; halvet-i mânevîye geçen mürîdin devamlı halvet hâlinde olduğunu, ve kalbinin halvethânesini Hz. Ahadiyyet’in dışındakilerden boşaltarak orayı ilâhî tecellîlerin nüzûl mahallî hâline getirdiğini, görünürde halk ile birlikte olsada dâima Hakk’ın huzurunda olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁵

*Put nedir? Hakk’ın gayri! Nazargâh-ı ilâhî olan kalbin put mahallî hâline gelmesi, Hudâ’nın hoşuna gitmez.*⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 235. Necmeddîn-i Kübrâ’nın şeyhi Ammâr-ı Yâsir de halveti; “halvetün bi’l kâlib ve halvetün bi’l- kalb” olmak üzere ikiye ayırmaktadır. (age. 2010, 84.) , Necmeddîn-i Kübrâ’dan önceki meşâyihden Abdülkadir Geylânî’de halveti; “zahîrî ve bâtinî halvet” olmak üzere ikiye ayırmakta ve birincisi olmadan ikincisinin gerçekleşmeyeceğini söylemektedir. (bk. Abdülkâdir Geylânî, *Geylânî Külliyyâtı*, çev. Mehmet Eren, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2017, 821-822.)

⁴⁵² Kara, Mustafa, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 80.

⁴⁵³ Necmeddîn-i Kübrâ’nın mânevî halvet açıklaması, Nakşibendiyye tarikatının “halvet der-encümen” ilkesiyle bağdaşmaktadır. (Süleyman Uludağ, “Halvet Der-Encümen”, *DİA*, 1997, 15: 387-388.)

⁴⁵⁴ Gökbulut, *Usûlü’l-Aşere Şerhleri*, 2010, 67.

⁴⁵⁵ Krş. age. 2010, 66-67.

⁴⁵⁶ age. 2010, 67.

Necmeddîn-i Kübrâ; halvette mürîd için üç niyet olduğundan da bahseder. Birincisi, “Halkın şerrinden korunmaktır.” İkincisi ise, “Halkı kendi şerrinden korumaktır.” Necmeddîn-i Kübrâ, bunun ilkinden daha iyi olduğunu söyler. Çünkü ilk niyette halka, ikinci niyette ise kişi kendi nefesine kötü zanda bulunmaktadır. Herkes kendi nefsinin daha iyi bileceğinden kişinin, halktansa kendi nefesine kötü zanda bulunması daha evlâdır. Üçüncü niyet ise; “Mevlâ ile sohbeti, halkın sohbetine tercih etmektir.”⁴⁵⁷ Bayezid Bistamî şöyle demiştir. “Otuz seneden beri Hak’la sohbet etmekteyim. Halk ise benim kendileriyle sohbet ettiğimi zannediyorlar.”⁴⁵⁸

Şeyh Kübrâ tarikatının en önemli prensibi saydığı, seyr ü sülûk sürecinde de çok önem verdiği halvet uygulamasının değişik yönlerine, *Risâle fi’s-Sülûk*, *Risâle fi’l-Halve*, *Risâletü’s-Sâiri’l-Hâiri’l-Vâcid* ile *’s-Sâtiri’l-Vâhidi’l-Mâcid* isimli risâlelerinde de değinmiştir. Bu sebeple konunun daha düzenli ve anlaşılır bir şekilde gitmesi için halvet kavramıyla ilgili şöyle bir sıralamayı tâkip etmek daha faydalı olacaktır.

1) Halvete Girebilme Şartları Nelerdir ?

- a- Mürîdin sahîh bir îtikâda sâhip olması. Bununla kastedilen; “Allah’a, meleklerine kitaplarına, resûllerine, öldükten sonra dirilmeye, cennete, cehenneme, va’d ve va’ide inanmak ve aynı zamanda da Resûlullah (sav)’in ın ashâbını sevmektir.” Mürîd Allah Teâlâ’nın hükümlerini bilmeli, Resûlullah (sav)’in sünnetine tâbi olmalı, acziyet içinde, utanarak , fakr ve ihlâsla şerîata sarılmalı ki halvet için uygun bir pozisyona sahip olabilsin. Eğer mürîd buna aykırı bir inanç taşıyorsa Necmeddîn-i Kübrâ; mürîdin “münâfik ve fâsid olarak halvete gireceğini ve bid’atçı ve zındık olarakta halvetten çıkacağını .”⁴⁵⁹ söylemiştir.

⁴⁵⁷ Gökbulut, *Usûlü’l - Aşere Şerhleri*, 2010, 100.

⁴⁵⁸ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 56.

⁴⁵⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle fi’s-Sülûk*, 35vr. 28.

b- Âhiret yolunu sülûkte himmet ve firâset sahibi emin bir şeyhe intisâb etmek. Mürîdin halvetteyken yapacağı ibâdet, takip edeceği usûl, âdap, uygulayacağı yaşama tarzının bütünü şeyhinin tavsiyeleri doğrultusunda olacaktır. Yine şeyh, mürîdin halvetteyken tecrübe ettiği çeşitli vâkıaları, müşâhedeleri, renkleri, sesleri ve havâtırı yorumla ve ona rehberlik etme husûsunda tek yetkili kişidir. Bu sebeple Necmeddîn-i Kübrâ gerek halvette gerekse tarîkat hayatının diğer aşamalarında şeyh-mürîd ilişkisine çok önem verir ve bu yolda ancak kâmil bir şeyhle yürünülebileceğini söyler. Hatta Necmeddîn-i Kübrâ, “Kâmil bir şeyhi, “yetenekli bir doktora”, mürîdi de “hastaya” benzetir ve “doktor, nasıl hastasının dertlerini ve ne şekilde tedâvi edilmesi gerektiğini biliyorsa, kâmil bir şeyh de, mürîdinin yiyip içmesini, mizâcını, salâhını ve fesâdını, aklını ve dimağını, sabrını teskin etmeyi, derdini def etmeyi, vehminin sultanını, nefsinin hükümlerini onu ne zaman halvete sokacağını bilir.”⁴⁶⁰ der. Yine başka bir sözünde de; “Sâlik arkadaşlarını veya eski alışkanlıklarını özleyip, halvetten çıkarsa, bu, şeyhin kusurlu ve zayıf olduğunun gösterir. Çünkü mürîdi cezb eden şeylerle bağını kesmeden halvete sokmuştur.” diyerek böyle bir şeyhe kalbini rabt eden mürîdin de bu yolda başarılı olmasının mümkün olmadığını.” söyler. ⁴⁶¹ Necmeddîn-i Kübrâ aynı zamanda mürîdin, kendisini terbiye eden şeyhine karşı yaptığı hizmetlerin halvet hayatının içinde olduğunu, halkla münâsebet sayılmadığını da belirtir. ⁴⁶² Görüldüğü üzere, tasavvuf yolunda kâmil bir şeyh seçmeden tasavvufî hayatın bütün merhalelerinde mânevî ilerleme mümkün değildir.

c- Necmeddîn-i Kübrâ, halvete giriş için üçüncü olmazsa olmaz şartın ise kalben hazır olmak olduğunu söyler. ⁴⁶³ Mürîd, sağlam bir itîkad sahibi olsa seyrü sülûk yolunda kendisine yoldaş olacak kâmil bir şeyhe intisab etsede kalben hazır olmadan halvete giremez. Konumuzun başında da belirttiğimiz gibi halvet mürîd

⁴⁶⁰ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle Fi's-Sülûk*, 35vr. 28.

⁴⁶¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 75.

⁴⁶² Gökbulut, *Usûlü'l-Aşere Şerhleri*, 2010, 127.

⁴⁶³ age. 2010, 128.

için ilk fetihtir. Mürîdin aşması gereken ilk mühim ve zorlu bir sınavdır. Hatta bununla ilgili olarak Necmeddîn-i Kübrâ'dan önceki meşâyihden Ebû Yâkûb Sûsî; “Halvete ancak ricâlden olan güçlü kişiler dayanabilir. Bizim gibilere, birbirinden görüp amel yapmak için toplum içinde olmak, halvetten daha yararlıdır.”⁴⁶⁴ diyerek halvetin zorluğuna ve herkesin yapabileceği bir şey olmadığına dikkat çekmiştir. Karanlık bir yerde yalnız kalmak, süflî arzulardan arınmaktan daha basittir. Bu sebeple mürîd öncelikle kalbini ve zihnini Allah dışında herhangi bir şeyle meşgul etmemek için halledilmesi gereken ihtiyaçları varsa gidermeli, insanlara zarar vermişse onlardan helâllik istemeli, borcu varsa ödeyerek veya helallik dileyerek kurtulmalı, günah kirlerinden tevbe ile temizlenmeli dünyevî ve uhrevî tüm arzularından arınıp sadece Hakk'ın rızâsını gözetmeli ki, kalbini nazargâh-i ilâhî hâline getirip, halvet için hazır hâle gelebilsin aksi halde yapılan halvet kişiye fuzûlî sıkıntıdan başka bir şey sağlamaz. *Gerçek şu ki, Allah, müfsitlerin (bozgunculuk yapanların) işini asla ileri götürmez.*⁴⁶⁵ âyet-i kerîmesinde de buyrulduğu gibi halvet sâhibinin kalbinde nefsanî, şeytânî kötü hasletler (riyâ, şöhret, kibir vb.) olunca onun halveti, kalbi, ihsânı bozulur. Böylece her ne kadar kişi zâhirde sâlihler sûretinde olsa da aslında müfsitlerden olmuş olur.

... Yine bazı kimseler, şartlarına riâyat etmeksizin halvete girip, muayyen zikirlerle devam ederek, nefislerini zapt u rabt altına alıp kendilerini hâricî meşgaleden uzak bulundururlar. Râhiblerin, Brehmenlerin ve filozofların yaptıkları bu tür halvettir. Bu davranışın bir iç temizliği meydana getireceği muhakkaktır; ancak şer'i hükümleri tatbîke ve Peygamber sav'in sünnetine sarılmak niyetiyle yapılan halvet, kalbi nûrlandırır.⁴⁶⁶

2) Halvet Mekâmı Nasıl Olmalıdır?

⁴⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016, 239.

⁴⁶⁵ Yûnus 10/81.

⁴⁶⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 1994, 141.

Necmeddîn-i Kübrâ' ya göre mürîd, camiye yakın fakat insanlardan uzak veya cuma namazının kendisine farz olmayacağı bir mekan seçmelidir. Bu mekânın da dar, güneş ışığının ve gündüz aydınlığının giremeyeceği şekilde olması şarttır.⁴⁶⁷

3) Halvet Âdâbı Nasıldır?

Halvet için gerekli şartlara hâiz olan mürîd, Allah teâlâ'dan hayır diledikten sonra kendisine verilen reçeteyi uygular. Mürîd öncelikle halvete girdiğinde kendisini ölü, halvethânesini de kabri olarak düşünmeli, eğer mümkünse bağdaş kurarak, değilse teşehhüddeki gibi, bu da mümkün değilse ayaklarını toplayıp elbisesinin içine alarak oturmalıdır. Yapabiliyorsa oruç tutmalı, iftar vaktindeki yiyeceği de ne az ne çok, nefsini teskîn edebileceği kadar olmalıdır. Yine mürîd, halvetteyken kendi ihtiyâıyla uyumamalı, mümkün olduğunca da ayaklarını uzatarak yatmamalı ancak zor durumda kalırsa bu şekilde yatmalıdır. Uzanarak yatıp uyandıktan sonra tekrar uyumamalı, abdestini tazeleyerek uyuyarak ve uyuklayarak değil, Allah teâlâ'yı zikrederek, farz ve sünnet namazlarını kılarak vaktini geçirmelidir. Herhangi bir şey için ağılamamalı, bir şeyle oyalanmamalı, hatırına hiçbir kerâmet, mevhibe getirmemeli, herhangi bir kerâmet izhârına iltifat etmemeli, kendisi, halveti ve hizmeti için bir kıymet görmemelidir. Böyle bir meyili olacak olursa, Allah teâlâ'yı zikre devam ederek sabrı, kuvveti miktarınca kötü havâtırı, fâsid ve aşağılık istekleri kalbinden atmalıdır.⁴⁶⁸ Konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacağı için, Necmeddîn-i Kübrâ'nın halvet uygulamasıyla ilgili bir hâtırasını da nakletmek kanaâtimizce faydalı olacaktır.

Halvete ilk olarak girdiğim zaman içimde bir nevi riyâ ve şöhret duygusu, bu tarîkatı minberlerden insanlara anlatma ve aktarma arzusu vardı. Onlardan biri değildim ama yine de onlardan sayılmaktaydım. Sonra anlayabildiğim kadarıyla, "Bu yol doğrudur." diye bende bir keşif meydana

⁴⁶⁷ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle fi's-Sülûk*, 35vr. 29.

⁴⁶⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 73.

geldi. Fakat halvetin temeli bozuktur. Çünkü gayem sahîh ve niyetim sâdık değildi. Halvetin dışında bir miktar kitaplarım vardı, onları düşünür dururdum. Bu kitaplar beni on bir kere halvetten çıkardı. Ve halvet darbesinin acısı benden zâil oluncaya kadar halvetin dışında kaldım. Sonra tekrar halvete girmek istedim. O zaman kendi kendime şöyle dedim: “Şayet halvete daha önce girdiğim gibi girersem, yine çıkarıldığım gibi çıkarılırım. Fakat girilen yere sıdk ile girmeliyim ki, oradan sıdk ile çıkabileyim.” Bunun üzerine niyetimi saf ve samîmî hâle getirdim. Rûhumu ele aldım ve kendi kendime, “İşte o budur, al onu.” dedim. Kitaplarımı vakfettim, elbiselerimi hediye ettim. Paralarımı dağıttım. Dünyâyı arkama itip, kıyâmeti önüme getirdim. İnsanlar hakkımda, “Perişan ve zelil oldu, boyun eğdi veya aklını yitirdi, olacağı buydu zâten.” desinler diye ar ve nâmus elbisesini çıkardım. Kendimi şeyhin önünde teneşir tahtasındaki ölü gibi hissettim. Şöyle dedim: “Şimdi kabre gireceğim ve kıyâmet kopmadan oradan çıkamayacağım. Nihâyet geriye kalan üzerimdeki bu elbise kefenimdir. Şayet halvetten çıkmak için aklıma bir şeyler gelir ve bunlar da kuvvetlenirse, insanların yanına çıplak çıkmaktan hayâ edip çıkmamak için, şu üzerimdeki elbiseyi yırtar parça parça ederim. O zaman sadece halvethânenin duvarları benim için elbise vazîfesi görür. Bütün bunlar kurtuluşa yönelik aşırı şevkimin neticesidir.” İşte bu düşüncelerle girdiğim halvetten şeyhimin izni olmadan çıkmadım. Şeyhim Ammâr bana şöyle demişti: “Halvete girdiğin zaman sakın nefsinle konuşma. Kırk günlük halveti tamamlayıncaya kadar buna uy. Nefsiyle konuşan kimse daha ilk günden halvetten çıkarılır. Eğer kişi konuşacaksa nefisine şöyle desin: “Burası kıyâmet gününe kadar senin kabridir. Bunu iyi bil!” Sonra sözüne şunu ekledi: “Bu çok ince bir noktadır ve bununla ancak Hakk’a ulaşanlar îkaz olunur.”⁴⁶⁹

Mürîd, bu şartları yerine getirerek halvette oturunca, halveti sıhhatli olur, Allah onun amelini hâlis kılar, kalbini nurlandırır, zâhirî ve bâtinî duyularını bir araya toplar, mürîd halvetten çıksa bile kalbini, dilini korumaya devâm eder, acz ve gizlilik hâlinde başka bir şey izhâr etmez. Hakk’ın dışındaki şeylerle olan ilgisi keser, dünyâyı ve ehline muhabbeti kalmaz, o sadece Hak ile dost olur. İşte bu nokta sûrî halvetin sonu, mânevî halvetin başlangıcıdır. Artık mürîdin kalbi, insanların zarar vermesiyle hâli değişmeyen bir deniz gibi olmuştur. O şeklen halvette olmasada, kalben devamlı halvet hâlinde. Kesret ânında bile vahdeti seçip, Hakk’a müteveccih olmuştur. Necmeddîn-i Kübrâ’ya göre de mürîdi böyle

⁴⁶⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2010, 145-146; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 233-235.

bir sonuca ulaştıran yâni mürîdde devamlı halvette olma hissini canlı tutabilen halvet, sahîh halvettir, amacına ulaşmıştır.

4) Halvetin Faydaları Nelerdir?

Necmeddîn-i Kübrâ şartlarına uygun olarak yapılan halvetin on üç tane faydasından bahsetmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1- Gözü şehvete bakmaktan alıyor.
- 2- Ayağı harama gitmekten korur.
- 3- Eli haram bir şeyi almaktan ve tutmaktan muhâfaza eder.
- 4- Kulağı haram sözleri dinlemekten korur.
- 5- Nefs köpeğini bağlar, hapseder.
- 6- Zâhirî duyu organları kapatılınca, gayb kapıları olan bâtinî duyu organları açılmış olur.
- 7- Kişiyi halkın eziyetinden, azarından uzak tutar.
- 8- “Selâmet uzlettedir.” sözü gereğince kişiyi, selâmete yönlendirir.
- 9- Kişinin rûhânîlere benzemesini sağlar ki, halk onları görmez.
- 10- Gönölün cem’iyyeti hâsıl olur.
- 11- Gönölünden tefrikayı söküp atar.
- 12- “Yedi kişi vardır ki, Allah onları hiçbir gölgenin olmadığı o günde arşının gölgesinde gölgelendirir.” ⁴⁷⁰ hadisi gereğince Rahmân’ın arşının gölgesinde bulunma derecesi kazandırır.
- 13- Dünyanın izlerini ve dünya erbâbıyla olan muâmelelerini gönöl aynasından uzaklaştırır. ⁴⁷¹

Her türlü musîbet duyu organlarının kapısından girerek nefsi esfel-i sâfilîne sürükler. Böylelikle nefis insanın kralı olur, rûhu azlederek kalbin tahtına oturur.

⁴⁷⁰ Buhârî, *Kitâbü’l Cemâa ve’l- İmâme*, 8.

⁴⁷¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 63.

Halbuki duyu organlarının halvet ve uzletiyile nefsin dünya ve şeytandan gelen gücü ile, hevâ ve şehvetten gelen yardımı kesilmiş olur, böylelikle kişi nefsin kontrol altına alarak, kalbini dünya izlerinden arındırır, saf hâle getirir. Tamâmen arınıp saflaşınca da Necmeddîn-i Kübrâ “Vahdâniyyet parıltısının ortaya çıkacağını, ve kişinin ma’rifeti elde edip, Allah’ın tecellilerine mazhar olacağını söyler.”⁴⁷²

*Bu halvete bakma güzâf zevk u safâ halvettedir
Halvetle kıl içini sâf nûr u ziyâ halvettedir
Nefsini sana bildirir ölmezden evvel öldürür
Yokluk yolunu doğurur fakr u fenâ halvettedir
Deryâ olup durmaz taşar dalgalanıp başdan aşar
Kendisini bilmez şaşar aşk u hevâ halvettedir
Encüm ile şems ü kamer ateşlere düşmüş yanar
Yer oturup gökler döner arz u semâ halvettedir
Aç gözünü ibretle bak birdir kamu yakın ırak
Deprenmez olur dil dudak vasl-ı likâ halvettedir
Firkatte vuslat isteyen mihnette râhat isteyen
Vahdette işret isteyen ayş u bekâ halvettedir
Terk et Niyâzî sen seni bir eyle gel cân-ı teni
Duysam diyem Hak sırrını sırr-ı Hudâ halvettedir.*⁴⁷³

2.2.3.4.2. Oruç

Nefsi arındırmak için uygulanan bir diğer yöntem ise oruçtur. Bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak anlamına gelen oruç, terim olarak ise; imsaktan güneşin batışına kadar şer’an belirlenmiş ibâdeti yerine getirmek niyetiyle kişinin, orucu bozan şeylerden nefsin men etmesidir.⁴⁷⁴ Fıkıh ve ilmihâl kitaplarında anlatılan oruç da budur ve ulemâ daha çok oruç ibâdetinin gerçekleşmesi için gereken zâhirî şartlardan ve hükümlerden bahsederken, orucun amacı ve hikmetinden, rûh ve beden üzerindeki etkilerinden çok az bahsetmişlerdir. Sûfîler ise fıkıh bilginlerinin oruç konusunda verdikleri bilgileri aynen kabul etmekle birlikte oruç konusunu bir ibâdet meselesi olduğu kadar, nefsi

⁴⁷² age. 2016, 64.

⁴⁷³ Hüseyin İşbilir, *Niyâzî Mısırî Divânı ve Şerhi*, İstanbul: h. Yayınları, 2010, 192.

⁴⁷⁴ Ali ihsan Yitik, “Oruç”, *DİA*, 2007, 33:414.

temizlemenin ve disiplin altına almanın bir aracı olarakta görmüşler ve orucun bâtinî (mânevî) etkileri üzerinde ağırlıklı olarak durmuşlardır.⁴⁷⁵ Kur’ân-ı kerîmde de; *Ey îman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki sakınırsınız.*⁴⁷⁶ buyrulmuştur. Bu âyet-i kerîme de Kur’an’ın oruç konusunda üzerinde durduğu iki nokta açıkça belirtilmiştir. Birincisi; eski ümmetler gibi müslümanlara da oruç farz kılınmıştır. İkincisi ise; orucun farz kılınışının amacı takvâdır. Çünkü âyetin sonunda ki “umulur ki sakınırsınız.” ifâdesi takvâyâ, oruç ibâdetinin hikmetine işâret etmektedir. Dinde sakınmak (takvâ) Allah’ın yasak kıldığı şeylerden sakınmaktır. Günaha girmemek için çaba sarfetmektir. Allah Teâlâ bir kudsî hadiste de *Oruç, benim içindir. Mükâfatını ben veririm.*⁴⁷⁷ buyurmuştur. Başka bir hadîs-i şerîfte ise; *Oruç, (kötülüklerle karşı) bir kalkandır.*⁴⁷⁸ buyrulmuştur. Nefis ve şeytanla mücâdele eden bir kimse için kalkan şarttır. Çünkü böylelikle şeytanın hîlelerinden, nefsin kötülüklerinden korunulabilir. Yâni diyebiliriz ki orucun amacı; “Allah’a ibâdet ve nefsi terbiye” etmektir. Orucun zâhirî hükümleri kabuk, bâtinî hükümleri ise özdür. Kabuk nasıl özü korumak için gerekliyse, orucun zâhirî şart ve hükümleri de bâtinî şart ve hükümlerin gerçekleşmesi için gereklidir. Çünkü bâtinî hükümleri gerçekleştirilmeden tutulan orucun, özsüz kabuktan bir farkı yoktur.⁴⁷⁹

Nefis aç bırakılarak disiplin altına alınabilir, Açlık çekici ile nefsin başı ezildiği vakit Allah’a giden yoldaki en büyük engel aşılmış olur. Bu sebeple sûfiler sadece Ramazan ayında oruç tutmakla yetinmeyip senenin her mevsiminde her ayında oruç tutmayı âdet hâline getirmişlerdir. Necmeddîn-i Kübrâ: “Sâlik, devamlı oruçlu olmalıdır. Çünkü bu amelde bütün hicâbların aslı ve Hak’tan uzaklığın nedeni olan nefse eziyet vardır.”⁴⁸⁰ demiştir. Bir başka sözünde de: “Oruç, vücûddaki su ve

⁴⁷⁵ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 49-58.

⁴⁷⁶ Bakara 2/183.

⁴⁷⁷ Buhârî, “Savm”, 2.

⁴⁷⁸ Müslim, “Sıyam”, 164.

⁴⁷⁹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 49.

⁴⁸⁰ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 65.

toprağa âit parçaların azalmasına tesir eder, kalbi, kirden, pastan ve bulanıklıktan temizler.”⁴⁸¹ buyurmuştur. Nefse hâkim olmak, üç ağyardan kurtulmanın yolu oruçla mümkündür. Tasavvufta, “az yemek, az uyumak, az konuşmak ve inzivâ” diye dört esas vardır. Fakat son üç esâsın temeli yine az yemeğe bağlıdır. Az yiyen az uyur, az konuşur ve ve inzivâyı tercih eder.⁴⁸² Bu sebeptendir ki seyr u sülûk’a adım atan kişi için, ilim ve hikmetin mekânı boş midede, günahın ve cehâletin mekânı ise dolu midededir. Sûfîlerden biri, “Rûhî âfet ve belâların hepsi doymak ve tok olmakta, hayır ve bereket ise aç karında toplanmıştır.”⁴⁸³ demiştir. Bu sözün doğruluğuna Resûlullah sav’ın şu hadîs-i şerîfi de şehâdet etmektedir: *İnsanoğlu karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır.*⁴⁸⁴ Yine Efendimiz sav diğer hadîs-i şerîflerinde de: *Mü’min bir mide ile yer, kâfir ise yedi mide ile yer.*⁴⁸⁵, *Midenin üçte biri yemek, üçte biri su için olmalı, geriye kalan kısım ise nefes almak için boş olmalıdır.*⁴⁸⁶ buyurmuştur. Açlık⁴⁸⁷ bir nûrdur. İlim, irfân, ma’rifet, feyz ve bereket açlığı alışkanlık hâline getirenlerdedir.⁴⁸⁸ Şiblî’ye de “Yakîn nedir?” diye sorduklarında O da “açlık, açlık, açlık”⁴⁸⁹ diye cevap vermiştir. Sûfîler aç kaldıkları zaman bunu Allah’ın haklarındaki bir lütûf olarak da görmüşlerdir. Örneğin Fudayl b. İyaz nefesine hitâben: “Ey nefis, aç kalacağım diye korkma çünkü senin Allah katında bir değer yok ki Allah seni aç bıraksın, O ancak Muhammed sav ve sahâbesini aç bırakır.”⁴⁹⁰ demiştir. Açlık bir nûr iken tokluk ise bir ateştir.⁴⁹¹ Necmeddîn-i Kübrâ: “Tokluğun pek çok âfeti vardır. Bunlardan bâzıları kalbi

⁴⁸¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile’l-Hâim*, 2015, 81.

⁴⁸² Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 53.

⁴⁸³ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile’l-Hâim*, 2015, 95.

⁴⁸⁴ Tirmizî, “Zühd”, 48.

⁴⁸⁵ Buhârî, “Et’ime”, 12.

⁴⁸⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 50.

⁴⁸⁷ İbn ‘Arabî, “İhtiyârî ve zorunlu” olmak üzere açlığın iki çeşidi olduğunu söylemiştir. Ulu velîlerin açlığının zorunlu olduğunu çünkü onların açlığın ve tokluğun değiştiremeyeceği bir melekeye sâhip olduklarını, sâliklerin açlığının ise ihtiyârî olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda da “Rabbim beni yediriyor ve içiriyor.” sırrına mazhar olanın da “visâl orucu/ iftarsız oruç” tuttuğunu belirtmiştir. (bk. İbn ‘Arabî, *Futûhât-ı Mekkiyye*, 1293, I: 755.)

⁴⁸⁸ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 55.

⁴⁸⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile’l-Hâim*, 2015, 95.

⁴⁹⁰ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 53.

⁴⁹¹ age. 2001, 54.

katılaştırır, perdeleri kalınlaştırır, müşâhedeyi karartır, miskinliğe ve tembelliğe sebep olur, temizlik ve tahâreti engeller aynı zamanda da insanlardan meleklerin uzaklaşmasını, vaktin zâyi olmasına sebep olur ve gerektiği gibi Kur'an okumaya ve namaz kılmaya da engel olur.”⁴⁹² demiştir.

Tasavvufta, “avam, havas ve hassu'l-havas” olmak üzere oruç tutanların üç sınıf olduğu söylenmiştir.⁴⁹³ Avam, yâni halk yeme-içme gibi orucu bozan şeyleri terk ederek oruç tutar ve bunun ötesini düşünmez. Havas yâni sâlih ve dindar olanlar, avamın orucunun şartlarını taşır ayrıca organları ile de günah işlememeye gayret eder. Gözünü Allah'ı zikirden alıkoyacak şeylere bakmaktan men eder, dilini yalandan dedikodudan vb. şeylerden korur, kulağını haram olan şeyleri dinlemekten sakındırır. Nitekim Resûlullah (sav); *Oruç emânettir, sizden her biriniz emânetini korusun.” buyurmuş ve bunu söylerken de elini kulağına ve gözüne koyarak, “kulak emânettir, göz emânettir.”*⁴⁹⁴ demiştir. Âzâlar kul için emânettir ve onları haramlarla zâyi etmemek gerekir. Hassu'l havas ise çok özel insanlardır. Onların zihnine nefsânî düşünceler, kalplerine ise kötü duygular girmez. Zihinlerine Allah'tan başka bir düşünce gelirse oruçları bozulmuş olur. Nebîlerin, sıddıkların, velîlerin oruçları bu şekildedir. Hassu'l havasın tuttuğu oruca “mâsivâ orucu” da denir. Bununla ilgili olarak güzel bir sözde: “Dünya orucu tut, iftarın ölüm olsun.” denmiştir.⁴⁹⁵

Necmeddîn-i Kübrâ; orucun bir çok faydası olduğunu söylerek bu faydaları şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Rûhanilere benzemektir ki, onlar bizim yediklerimizden hiçbir şey yemezler.
- 2- Hak Teâlâ'nın düşmanı olan nefs-iemmâreyi yok etmektir.

⁴⁹² Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile'l- Hâim*, 2015, 95.

⁴⁹³ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 59.

⁴⁹⁴ Zebidî, *İthafü's-Sâde*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2002, 4.

⁴⁹⁵ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 59-61.

- 3- Oruç benim içindir ve onun karşılığını da ben veririm.⁴⁹⁶ hadîs-i gereğince Hakk'ın has kulları arasına girmektir
- 4- Sabredenlere ecirleri hesapsız bir şekilde verilecektir.⁴⁹⁷ âyetinde ifâde edildiği üzere nihâyetsiz sevap kazanmaktır.
- 5- Günâhlara bulaşmış olan nefsi temizlemektir.
- 6- Ledünnî ilim nakışları ortaya çıksın diye pâk olan canın yüzünü nefis toprağından yıkamaktır. Âyet-i Kerîme de şöyle buyrulmuştur: *Nefsini temizleyip arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kirletip kötülöklere boğan kimse de hüsrâna uğramıştır.*⁴⁹⁸
- 7- Gözden ve gönülden kişiyi âdetâ hapseden perdeyi kaldırmaktır. Zîra insan için aç kalınca gönöl gözünün üzerinde bulunan yağ erimeye başlar. Böylece gönöl gözü aydınlık hâle gelir, gayb âlemine bakar ve melekût âlemini müşâhede eder.
- 8- Oruç tutan kişi şeytana yolları dar eder. Bu yollarda vücûddaki damarlardır. Zîra şeytan Resûlullah (sav)'in; *Muhakkak ki şeytan insanoğlunun damarlarında dolaşır. Onun bu yollarını açlık ve susuzlukla darlaştırın.*⁴⁹⁹ sözünde geçtiği üzere damar ve deride dolaşmaktadır.
- 9- Oruç ateşe karşı bir kalkandır.⁵⁰⁰ hadisi gereğince oruç tutmak şeytan ve cehenneme karşı bir koruyucudur.
- 10- Adını ihlâslı kullar arasına yazdırmaktır. Çünkü oruç, içinde riyâ ve gösteriş olmayan bir ibâdettir.
- 11- Oruç sâyesinde açların dertlerini anlamak ve onlara şefkat ve merhametle davranmak mümkün olur.

⁴⁹⁶ Buhârî, "Savm", 2.

⁴⁹⁷ Zümer 39/10.

⁴⁹⁸ Şems 91/9-10.

⁴⁹⁹ Münâvî, *Feyzû'l-Kâdir*, çev. Muhammed Abdurrauf, İstanbul: Bağdat Kitabevi, 1994, II:453.

⁵⁰⁰ Müslim, "Sıyam", 164.

- 12- İki sevinç hâsıl olur. Zîra bir hadîs-i şerîfte şöyle buyrulmuştur: *Oruçlu için iki sevinç vakti vardır. Birisi iftar ânındaki diğeri de Rabbine kavuştuğu andaki sevinci.*⁵⁰¹
- 13- Sağlık elde edilir.
- 14- *İnsanoğlu karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır.*⁵⁰² sözünde geçtiği üzere kapların en kötüsünü boşaltmak mümkün olur.
- 15- Emâneti yerine getirmektir. Çünkü oruç Hak Teâlâ'nın emânetidir ve O'nun dışında hiç kimse, birinin oruçlu olup olmadığını bilmez.
- 16- Ahde vefâ göstermektir. Çünkü oruçlu kişi evvelâ “oruç tutacağım” diye niyet ederek Allah Teâlâ'ya bir söz verir.
- 17- Kişi kendisinden emin hâle gelir. Zîra bir hadîs-i şerîfte şöyle geçer: “*Gönüllü bir şekilde oruç tutan kimse nefsinden emin olur.*”⁵⁰³
- 18- Kendi hesâbına iyilik yazmaktadır. Eğer orucunu tamamlayabilirse onun için bir sevap yazılır, yok eğer tamamlayamazsa yine bir sevap yazılır. Çünkü Resûlullah (sav); *Mü'minin niyeti, amelinden hayırlıdır.*⁵⁰⁴ diyerek böyle bir vaatte bulunmuştur. Çünkü niyet kalbî bir ameldir ve melekler bile ona muttalî değildir. Özellikle de riyâ ve gösterişin bulunmadığı kişilere hiç muttalî olmazlar.
- 19- Kişiyi boş ve faydasız iş söylemekten kurtarır.
- 20- Resûlullah (sav)'in vaat ettiğine göre oruçlu kişinin iki namaz arasındaki hatası yazılmaz.
- 21- *Sabır ve salâtla Allah'tan yardım isteyiniz.*⁵⁰⁵ yâni “oruç ve namazla” âyeti gereğince oruçlu kişiye yardım edilir ve işlerinde muvaffak kılınır.

506

⁵⁰¹ Buhârî, “Savm”, 9.

⁵⁰² Tirmizi, “Zühd”, 48.

⁵⁰³ Tirmizî, “Sıyam”, 34.

⁵⁰⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2009, IV:185.

⁵⁰⁵ Bakara 2/45.

⁵⁰⁶ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 65-68.

Son olarak diyebiliriz ki oruç, nefsi arındırmanın, kalbi saflaştırmanın, aydınlatmanın en etkili yollarından biridir.

*Açlık ki tok eyler kamû a'zayı
Açlıkta bu nefis terk eder dünyâyı
Hem açlık açar rumûz-ı mânâyı
Açlıkta bulur bu cân ve dil Mevlâyı⁵⁰⁷*

2.2.3.4.3. Susma

Nefsi terbiye etmenin bir diğer yöntemi ise “susma” dır. Allah Teâlâ da susmanın, kurtuluş kapısının anahtarı, büyüklerin âdeti ve huzur kaynağı olduğunu âyet-i kerîmelerin de bildirmiştir. Örneğin, *Rahmân'ın makbûl kulları o kimselerdir ki, yeryüzünde hafifçe yürürler ve câhiller onlara hitap ettiklerinde terslik etmeyip güzel bir şekilde “selâm olsun” derler.*⁵⁰⁸ O kimseler ki, yalan yere şâhitlik etmezler ve (müşriklerin) oyun ve eğlence yerlerinden geçtiklerinde, (onlardan lâf işitseler bile onlara bulaşmazlar) kendilerini tenzîh ederek geçerler.⁵⁰⁹ Ey îman edenler, çok zandan sakının, zîrâ bâzı zanlar günahtır. Ve ayıpları araştırmayın. Ve bâzınız, diğerleri hakkında gıybet de yapmasın. Sizden biri, ölü kardeşinin etini yemeyi sever mi? (Elbette) onu çirkin görürdü. Ve Allah'tan korkup sakınınız. Şüphesiz Allah, tevbeleri kabûl edici ve çok bağışlayıcıdır.⁵¹⁰ Nefsin en çok hoşuna giden şeylerden biri de kendi kusurlarını görmezden gelip, başkasının kusurlarıyla, ayıplarıyla meşgûl olmasıdır. Âyet-i kerîmede de görüldüğü üzere Allah Teâlâ bundan sakınılmasını emretmiş ve Katında makbûl ve hâlis kulların kendilerine kötü söz söyleyenlerin sözlerine aldırış etmeyip, buna karşılık güzellikle cevap verenler olduğunu belirtmiştir. Nitekim Resûlullah (sav)'de: *Allah'a ve âhiret gününe îmanı olan, ya hayır söylesin veya sükût etsin.*⁵¹¹ buyurmuştur. Yine

⁵⁰⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, drl. M. Fuad Başar, İstanbul: Âlem Yayıncılık, 2012, 267.

⁵⁰⁸ Furkân 25/63.

⁵⁰⁹ Furkân 25/72.

⁵¹⁰ Hucurat 49/12.

⁵¹¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, 2017, III:251.

Resûlullah (sav); ağızdan hayırsız bir söz çıkacağı vakit sükût edilmesini tavsiye etmiş ve bununda îmanın bir göstergesi olduğuna işâret etmiştir. *Allah Teâlâ da Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler yoksa şeytan aralarına girer. Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır.*⁵¹² buyurarak ağızdan çıkacak sözün en güzeli olmasını emretmiştir. Aksi takdirde düşünülmeden söylenen her söz nice belâlara sebep olabilir. Bunun için de Resûlullah (sav); *Selâmette kalmasını arzû eden sükûta devâm etsin.*⁵¹³ buyurmuştur. Başka bir hadîs-i şerîfinde de “ *Sükût hikmettir, fakat susanlar azdır.*⁵¹⁴ buyurmuştur. Nefsi arındırmanın bir aracı olan sükût, âyet ve hadislerde de görüldüğü üzere emredilmiş ve hep faydalı olduğu vurgulanmıştır. Bunun sebebi nedir? diye soracak olursak eğer şunun içindir ki, dil, Allah Teâlâ’nın en büyük nîmetlerinden ve O’nun en ince sanatlarını en mühimlerinden. Maddesi diğer uzuvların maddesinden küçüktür fakat tâat ve isyânı büyüktür. Zîra kulun şehâdeti ve küfrü ancak dilindeki ifâdesinden anlaşılır. Meselâ göz, renk ve sûretlerden, kulak seslerden, el ise çizimlerden başkasını anlayamaz bunlara karşılık dilin sâhası geniştir. Onun hayır ve iyiliklerde geniş meydana olduğu gibi, kötülöklere götüren yoluda vardır.⁵¹⁵ Buna binâen bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulur: Âdemoğlu sabaha çıktığı vakit, bütün âzaları lisâna derler ki: *Bizim hakkımızda Allah’tan kork; çünkü sen doğrulur, doğruyu söyler, doğru yolda bulunursan, hepimiz doğrulur ve selâmette oluruz. Şâyet sen eğrilir sağa sola kayarsan hepimiz de eğriliriz.*⁵¹⁶ Başka bir hadîs-i şerifte de şöyle buyrulmuştur: *Vücûdun her parçası ehemmiyetine binâen dilden Allah’a şikâyet eder.*⁵¹⁷ Bu sebepledir ki mücâhede sâhipleri sükûtu tercih etmişlerdir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi söz felâkete de götürebilir ayrıca nefsânî hazlar , övünme vesîlesi olan sıfatları açıklama, güzel konuşma ile emsâl ve akran arasında ayrıcalık yapma vb. huylarla ilgili âfetler konuşmada bulunur. Dilini salıverip, dizginlerine sâhip

⁵¹² İsrâ 17/53.

⁵¹³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, 2017, III:249.

⁵¹⁴ age. 2017, III:267.

⁵¹⁵ age. 2017: III:245; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 2012, 284.

⁵¹⁶ age. 2017, III:249.

⁵¹⁷ age. 2017, III:249.

olmayını da şeytan ve nefsi her sâhada oynatır. Bu kişi kendisi için ağyar olan nefsi ve şeytanla birliktile hareket etmeye başlar böylelikle de yine kendisi için bir ağyar/perde olan vücûdun daha da fazla hicâblanmasına sebep olur.⁵¹⁸ Bunun için bir sözde; “Allah Teâlâ her şey için iki kapı yapmıştır. Dil için ise dört kapı yapmıştır Dudaklar kapının iki kanadıdır. Dişler kapının iki kanadıdır.” denmiştir.⁵¹⁹

Sükût aynı zamanda iki kısımdan oluşur. Birincisi; zâhirde dil ile sükût, ikincisi ise; bâtında kalp ile sükûttur. Dilin sükûtu, Allah’tan başkasını, yine O’ndan habersiz, O’nu düşünmeden söylemekten tamâmıyla susmaktır. Kalbin sükûtu ise varlık izlerini gönülden silmektir. Dilin sükûtu ma’rifet yoluna girenler için bir sığınaktır. Kalbin sükûtu da müşâhede makâmına ulaşanların sıfatıdır.⁵²⁰ Sûfiler, “Avâmın sükûtu dil ile, âriflerin sükûtu kalp ile, âşıkların sükûtu sırra âit hatırlarını korumak ile olur.”⁵²¹ demişlerdir.

İnsan diliyle insandır, lâkin dil kendisine düşmandır. O yüzden dilini koruyan kendine, sırrını gizleyen de rûhûna ikramda bulunmuş olur. Necmeddîn-i Kübrâ; “Sükût hâli, Hak Teâlâ’yı zikretme dışında zâhîr dilin suskun kalmasıdır.”⁵²² demiştir ve bunun faydalarını da şöyle sıralamıştır:

- 1- Kıyâmet günü hesaptan kurtuluştur.
- 2- Zâhîr dil susunca evliyâda olduğu gibi kalbin dili konuşmaya başlar.
- 3- Cehennemden kurtuluştur. Çünkü Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; *İnsanlar ancak dilleriyle kazandıklarından dolayı burunları üzerine cehenneme atılırlar.*⁵²³

⁵¹⁸ Krş. Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 213.

⁵¹⁹ age. 2019, 214.

⁵²⁰ age. 2019, 215; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 2012, 296.

⁵²¹ age. 2019, 215.

⁵²² Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 59.

⁵²³ Tirmizî, “İman”, 8.

- 4- Her gün organlar ve bütün beden dile çok söz söylemeyeceğine dâir yemin ettirirler. Eğer konuşmazsa onlara verdiği yemîne sâdık kalmış olur.
- 5- Nefsi, suskunluk içinde kahretmektir. Zîra bu nefis boş ve faydasızdır.
- 6- Kişi sessiz kalınca meleklerin kelâmını işitir.
- 7- Hikmet hazîneleri o kişiye açılır. Resûlullah (sav) şöyle demiştir: *Uzun süre sessiz kalan bir adam gördüğünüzde onun yanına oturunuz. Çünkü o, hikmet konuşur.*⁵²⁴
- 8- “Söz gümüşse sükût altındır.” diye bir darb-ı mesel bulunmaktadır.
- 9- Bu sükûtta Zekerîyyâ (as)’a benzeme durumu vardır. Hakk Teâlâ: *Allah, bunun alâmeti insanlarla işâret dili hâriç üç gün konuşmamandır.*⁵²⁵ buyurmuştur. Hakk Teâlâ, Zekerîyyâ (as), üç gün konuşmadı diye Yahya (as)’ı küçükken konuşturmuştur. Eğer sâlik’de birkaç gün konuşmazsa, onun gönlünün Yahyası hemen konuşmaya başlar.
- 10- Bu sükûtta aynı zamanda Hz. İsa’nın annesi Meryem as’a benzeme de söz konusudur. *Ben merhameti sınırsız olan Allah için sükût orucu adadım, dolayısıyla bugün hiç kimseyle konuşmayacağım.*⁵²⁶ Meryem (as) konuşmamayı tercih ettiği için Allah Teâlâ, İsa (as)’ı bebekken konuşturmuştur. *Ben Allah’ın kuluyum, O bana kitap verecek ve beni Peygamberlikle görevlendirecek. Her nerede olursam olayım O, beni mübârek kıldı.*⁵²⁷ Eğer sâlik boş sözleri bırakırsa, onun gönül isası söze gelir. Bu garip bir şey değildir.
- 11- İnsan dünya kelâmı konuşmaktan uzaklaşırsa onun diline ve gönlüne dâima Hak Teâlâ’nın zikri gelir. Zîra cennet ehli için dünyâda Hak Teâlâ’yı zikretmedikleri veya Peygambere salât ü selâm getirmediikleri bir ân geçirmelerinden daha büyük hasret yoktur.⁵²⁸

⁵²⁴ Münâvî, *Feyzü’l- Kadîr*, 1994, I:459.

⁵²⁵ Âl-i İmrân 3/41.

⁵²⁶ Meryem 19/26.

⁵²⁷ Meryem 19/30-31.

⁵²⁸ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 59-61.

Susmak, ilimlerin en üstünü ve Allah Teâlâ'nın hikmetidir.

Dil konuşunca, gönül susar, Dil susunca, gönül Hikmet saçar.

*Çok konuşan pişman ve hep susan da sâlim olur.*⁵²⁹

2.2.3.4.4. Sefer

Lügatta, yolculuk yapmak, seyahat anlamına gelen sefer kelimesi, tasavvufta ise sâlikin, nefsini terbiye etmek ve Hakk'a ermek için yaptığı maddî/bedenî ve mânevî/bâtınî yolculuğu ifâde eder.⁵³⁰ Kur'an ve hadislerde, sefere çıkan kimse sâlih kelimesiyle belirtilmiştir.⁵³¹ Ayrıca Kur'an'da sefere çıkanlar tövbe, ibâdet, rükû ve secde eden, iyiliği emredip kötülükten sakındıran, Allah'ın sınırlarını koruyanlarla birlikte zikredilmiş ve övülmüştür.⁵³²

Necmeddîn-i Kübrâ; "Yüce Allah'ın kemâl-i kudreti ve hikmeti sâyesinde âdemoğlu için iki sefer takdir ettiğini" söyler. Bu seferlerden ilki: "kahrî ve ıztırârî (zorunlu) olan sefer." İkincisi ise "kesbî ve ihtiyârî (irâdî) olan seferdir."⁵³³ Şeyh Kübrâ, "Zorunlu seferin başlangıç noktasının babanın sulbü olduğunu, ikinci menzilin ananın rahmi, üçüncü menzilin bu dünya, dördüncü menzilin kabir, beşinci menzilin kıyâmet günü, son menzilin ise cennet veya cehennem olduğunu söyler."⁵³⁴ Zîra âyet-i kerîmede de; *O gün geldiğinde insanların bir kısmı cennete, bir kısmı da cehenneme gidecektir.*⁵³⁵ buyrulmuştur.

Necmeddîn-i Kübrâ, kesbî ve ihtiyârî olan seferin ise iki kısım olduğunu söyler. Birincisi; "Kalplerin ve rûhların Hazret-i Melik-i Cebbâr'a doğru olan seferdir yânî

⁵²⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 2012, 288.

⁵³⁰ Süleyman Uludağ, "Sefer", *DİA*, 2009, 36:298.

⁵³¹ Tevbe 9/112; Tahrîm 66/5; Tirmizî, "Hac", 102.

⁵³² Uludağ, "Sefer", *DİA*, 2009, 36:298.

⁵³³ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 26.

⁵³⁴ age. 2016, 26.

⁵³⁵ Şûrâ 42/7.

mânevî/bâtınî⁵³⁶ dediğimiz sefer.” İkincisi ise; “Kalıpların ve bedenlerin Allah’ın arzındaki seferi yânî maddî/bedenî sefer.”⁵³⁷ Yine Şeyh Kübrâ, kalplerin ve rûhların Hazret-i Melik-i Cebbâr’a doğru olan seferinin, en önemli sefer olduğunu, bundan dolayı da Hazret-i Cebbâr’a tâlib olanların ve ebedî âlemde en yüce saâdeti isteyenlerin üzerine farz-ı ayın olduğunu söyler.⁵³⁸ Şeyh Kübrâ: “İnsanın kalbi, Allah’tan uzaklaşmaktan kaynaklanan bu’ d/uzaklık engelleri, perdeleri ile kaplıdır, aynı zamanda da insanın kalbini Allah ‘a yakınlaştıracak olan kurb/yakınlık dereceleri, makâmları ve menzilleri vardır. Kalb bu’ d/uzaklık engellerini geçmedikçe kurb/ yakınlık derecelerine nâil olamaz ve nefsin perdelerini aşmadıkça da Hazret-i Kuds kendisine açılmaz ve böylelikle de mânevî sefere çıkılamaz der.”⁵³⁹ Yânî mânevî sefere çıkabilmek için öncelikle kalbi bu’ d/uzaklık engellerinden kurtarmak, daha sonra ise kalbi kurb/yakınlık âdâbıyla parlatmak lâzım ki mânevî sefere çıkılabilsin. Şeyh, uzaklık engellerinden ilkinin ve en büyüğünün Allah’a şirk koşmak olduğunu ve mânevî sefere çıkabilmek için ilk önce şirkin küfrün bırakılması gerektiğini söyler. Daha sonra ise Şeyh Kübrâ, kurb/yakınlık derecelerinden ilkinin de itâat ve kulluk olduğunu söyler.⁵⁴⁰ Zîra Allah Teâlâ: *Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibâdet edin.*⁵⁴¹ diye buyurmuştur. Üstelik Hazret-i Nebî (sav), Allah’ın şöyle dediğini nakletmiştir: *Kulum üzerine farz kıldığım şeylerden daha iyi bir yolla bana yaklaşamaz. Kulum nâfilelerle de bana yaklaşmaya devâm eder, nihâyet ben onu severim...*⁵⁴² Üçüncü yakınlık derecesi de güzel ahlâktır. Bu yüzden kişinin sevimsiz ve yerilen

⁵³⁶ Sûfiler kalp ile gerçekleştirilen mânevî seferden bahsetmiştir. Bunlar Hakk’a sefer (seyr ilâllah), Hak’ta Hak ile sefer (seyr fillâh), cem’ makâmına yükselme şeklindeki sefer, Hak’la birlikte Hak’tan sefer (seyr billâh anillâh) (bk. Uludağ, “Sefer”, *DİA*, 2009, 36:298.) İbn ‘Arabî ise “Hakk’a sefer, Hak’ta sefer ve Hak’tan sefer olmak” üzere üç türlü sefer olduğunu söylemiş ve Hak’tan seferin; “hayret ve şaşkınlık seferi” olduğunu söyleyip, bu seferin sonu olmadığını belirtmiştir. (bk. İbn ‘Arabî, *Mânevî Seferler*, 2009, 6.

⁵³⁷ age. 2016, 27.

⁵³⁸ age. 2016, 32.

⁵³⁹ age. 2016, 30.

⁵⁴⁰ age. 2016, 31.

⁵⁴¹ Bakara 2/21.

⁵⁴² Buhârî, “Rikâk”, 38.

huylardan sevimli ve övgüye değer olanlara geçmesi gerekir. Zîra her beğenilen huy Allah'a yakınlaşmanın bir aracı olduğu gibi her yerilen huy da uğursuz uzaklığa doğru atılan bir adımdır. Bundan dolayı tâlib ; kibir karanlıklarından tevâzu nûruna, hased rezilliğinden şefkat fazîletine, cimrilik derekelerinden cömertlik derecelerine, nankörlük karanlıklarından şükür nûruna, riyâkârlık ve iki yüzlülük karanlıklarından ihlâs nûruna, zâhirî güzelliklere meyl etme karanlıklarından göklerin ve arzın Rabbine muhabbet nûruna, arzın karanlıklarından haşyet ve havf nûruna, yeis ve ümitsizlik karanlıklarından ümit ve hüsn-i zan nûruna, öfke karanlıklarından sabır ve hilm nûruna, belâ vaktindeki zorluk ve ıstırap karanlıklarından kazânın verdiği acıya sabır ve rızâ nûruna, gaflet karanlıklarından yakaza ve zikir nûruna, hayret ve kahır karanlıklarından boyun eğme ve iftikâr nûruna, dünyevî sebeplere dayanan karanlıklarından Rabbü'l-Erbâb'a tevekkül nûruna, şehvet ve hevâya tâbi olmanın karanlıklarından Yüce Yaratıcı'ya muvâfakat gösterme nûruna sefer etmek mecbûriyetindedir.⁵⁴³ Burada söz konusu edilen üç kaide, aslında herkesin kurtuluşu için şarttır. Bundan sonra ise, esmâü'l-hüsnâ ve Hakk'ın yüce sıfatlarında yapılan mânevî yolculuk için hak kazanılır. Bu yolculukta ne yolcu ne de maksûd açısından bir mekândan diğer bir mekâna intikâl söz konusu değildir. Zîra Yüce Allah, insana şah damarından daha yakındır. Mânevî yolculuktan kastedilen, kalbin müşâhedesine ve ilâhî sıfatların sâlikin kalbinde parlamasına engel olan perdelerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu da zaten insanoğlunun kendisi için yaratıldığı seferden başka bir şey değildir. Aslında bu, tam anlamıyla insanın yaratılış amacıdır.⁵⁴⁴ Bu sebeple de Necmeddîn-i Kübrâ, en önemli seferin mânevî sefer olduğunu söyler.⁵⁴⁵ Şeyh Kübrâ, maddî/bedeni olan seferin niyetleri ve faydalarından da bahsetmiştir. Onları da şöyle sıralayabiliriz.

Maddî/Bedenî Seferin Niyetleri ve Faydaları

⁵⁴³ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 32.

⁵⁴⁴ age. 34

⁵⁴⁵ age. 2016, 30.

- 1- İlk niyet, gücü yeten kimselerin Allah için kâbeyi ziyâret edip haccetmeleridir.
- 2- İkinci niyet, Hz. Nebî'yi, sahâbeyi, meşâyihî ve evliyâyı ziyârettir.
- 3- Üçüncü niyet, himmetlerinden ve nazarlarından istifâde edip, mutlu olmak için çeşitli yerlerden yaşayan evliyâyı ve din büyüklerini ziyârettir.
- 4- Faydalı ilim tâlebi için olan sefer, Zîra Hz.Peygamber (sav); *Çin'de de olsa ilim talebinde olunuz.*⁵⁴⁶, *İlim talebi için evden çıkan kimse Allah yolundadır.*⁵⁴⁷ buyurmuştur. Bu sebeptendir ki sahâbe devrinden günümüze kadar ilim talebi için seyâhate çıkanlar sayılmayacak kadar çoktur.
- 5- Beşinci niyet ise dinin selâmeti için vatanından, ikametgâhından çıkmaktır. Bu durum vatanda pislik ve fesadın çıktığı zaman olur. Bunun için kişinin ma'siyetlerin karanlığından kurtulmak için sefere çıkması şarttır.
- 6- Vatanda helâlin çok zor ve imkânsız hâle geldiği zaman kişinin helâl niyetiyle sefere çıkmasıdır. Resûlullah (sav); *Helâl rızık farz üstüne farzdır.*⁵⁴⁸ buyurmuştur.
- 7- Yedinci niyet , bulunduğu yerde yoksa kişiye doğru yolu gösterecek şeyh talebi için olan seferdir.
- 8- Eğer tâlib makâm ve hürmet sâhibi ise söz konusu makâmından kaçmak niyetiyle sefer. Çünkü “ Müttakîler için bilinmezlik bir nîmettir, temennî sâhipleri içinse şöhret bir imtihândır.
- 9- Ülfet edilen şeylerden kaçmak niyetiyle sefer. Çünkü kalpler ülfet edilen şeylere bağlıdır ve bu bağlılıkta kalp için bir hicâbdır.
- 10- Üç mescidden birini ziyâret etmek niyetiyle sefer. Zîra Hz Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *Şu üç yer dışında bineklerinizi bağlamayınız: Mescid-i Haram, bu benim mescidim ve Mescid-i Aksa.*⁵⁴⁹
- 11- Allah yolundaki kardeşi ziyâret etmek niyetiyle sefer.

⁵⁴⁶ Beyhakî, *Şuâbü'l-İmân*, 2015, III: 193.

⁵⁴⁷ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁵⁴⁸ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 2003, IV:211.

⁵⁴⁹ İbn Mâce, “Salât”, 196.

- 12- Hevâya ve Allah’a isyâna dâvet eden kötü arkadaşlardan kaçmak ve ma’rifet ve yakîn sâhibi dostlar aramak niyetiyle sefer. Resûlullah (sav); *Kötü arkadaş demirci gibidir.* buyurmuştur.
- 13- Allah’ın ve kulun düşmanı olan nefisle mücâhede niyetiyle sefer. Çünkü vatandan, âileden ve kardeşlerden uzak kalmada nefs-i emmâreye karşı çıkış ve onu kahretme söz konusudur.
- 14- Nefsin ahlâkını/ huyları tanıma niyetiyle sefer. Çünkü nefsin, sâhibinin bile bilmediği ve ancak yolculukta ortaya çıkan gizli ayıpları ve huyları vardır.
- 15- Meşakkate tahammül ve ihvâna anlayış göstermek sûretiyle ahlâkı tehzîb ve huyları güzelleştirmek niyetiyle sefer.
- 16- Tevekkül makâmını tashih/düzeltilme niyetiyle sefer. Necmeddîn-i Kübrâ; tevekkül makâmının tashîhi seferin aksine kişinin îtimat edebileceği sebeplerin çokluğundan dolayı yaşanan yerde kolay olmaz. Çünkü seferde sebeplerin kesilmesi ve insanlardan ve sâhip olunan mallardan uzaklaşma söz konusudur.
- 17- Allah’ın azametinin âyetlerini inceleme ve kudretinin delîllerinden ibret alma niyetiyle sefer. Çünkü muhtelif insan topluluklarını müşâhede ve birbirinden çok farklı sûretler ve tabiatlarla karşılaşma Yaratıcı’nın azametinin, kudretinin, ilminin ve ihâtasının genişliğinin bir göstergesidir.
- 18- Uzakta ise ana-babayı ve akrabayı ziyâret niyetiyle sefer. Zîra Allah Teâla; *Ana-babaya iyilikte bulunun...*⁵⁵⁰ buyurmuştur. Resûlullah (sav)’de; “*Allah’ın rızası ana-babanın rızasındadır.*⁵⁵¹ demiştir.
- 19- Allah’ın fazlından aramak niyetiyle sefer. Eğer kişinin yaşadığı yerde rızkı darlaşmışsa ve bu kalbini meşgul ediyorsa o kişinin sefere çıkması şarttır.
- 20- Kâmil bir âlimin, nâsîh bir şeyhin dinlerini öğretmek, yakînlerini güçlendirmek ve doğru yolu göstermek niyetiyle câhil ve delâlet ehli

⁵⁵⁰ Bakara 2/83.

⁵⁵¹ Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, çev. Hüseyin Yıldız, İstanbul: Ocak Yayınları, 2012, III:480.

insanların bulunduğu yere sefer etmesidir. Zîra bu görevde nübüvvet görevini îfa etme sevâbı vardır.⁵⁵²

Sefer enbîânın ve evliyânın sünnetidir. Mânevî/bâtınî ve maddî/bedenî seferinden nefsi arındırmak için faydaları olsada Necmeddîn-i Kübrâ mânevî/bâtınî seferin en önemli sefer olduğunu söyler. Kuşeyrî de uzun ve meşakkatli bir yolculuk yaparak ziyâretine geldiğini söyleyen bir dervîşe, şeyhin: “Nefsinden bir adım uzaklaşsaydın daha iyi olurdu” dediğini nakletmiştir. Yâni maddî sefere hangi niyetle çıkarsa çıksın kişi nefsinin kusurlarını göremiyor, nefsini arındırmak için çaba sarfetmiyorsa maddî seferin o kişi için bir faydası yoktur. Bu sebeple tasavvuf ehlî mânevî sefere daha çok öncelik vermişlerdir.

Sefer, kişi onun vesîlesiyle huylarının yüzünü açtığı ve nefsin ayıplarını bilmenin de saâdet sebeplerinden olduğu içim sefer adını almıştır.

2.2.3.4.5. Kanâat

Nefsi arındırılan bir diğer yöntem ise kanâattir. Lügatta; Kısmete rızâ göstermek, takdir edilenden memnun olmak, azla yetinmek⁵⁵³ gibi mânâlara gelen kanaât tasavvuf ıstılâhında ise; Nefsin alışık olduğu şeylerin bulunmaması durumunda sükût etmektir.⁵⁵⁴ Bir başka ifâde ile de; çalışıp çabalayarak bütün gayretini sarf ettikten sonra, ele geçene râzı olmaktır.⁵⁵⁵ Necmeddîn-i Kübrâ kanâati; “Yaşamak için zarûrî ihtiyaçların dışında kalan bütün nefsî arzu ve hayvânî isteklerden ölü bir kimsenin uzak kaldığı gibi uzak durmak, yeme, içme ve mesken konusunda isrâfa kaçmamak.”⁵⁵⁶ şeklinde tanımlamıştır.

⁵⁵² Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 51-58.

⁵⁵³ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 246.

⁵⁵⁴ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 217; Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 164.

⁵⁵⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 2020, 201.

⁵⁵⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 54.

Kanâat kavramı, Kur’ân’da lafız olarak değil fakat mânâ olarak geçmektedir. Örneğin: *İster erkek ister kadın olsun inanarak iyi bir iş yapanları mutlaka hoş bir hayat ile yaşatırız.*⁵⁵⁷ âyet-i kerîmesinde ki “hoş hayat/hayât-ı tayyibe” tâbiri birçok müfessir tarafından “kanâat” olarak açıklanmıştır. Resûlullah (sav)’in *Kanâat bitmez mal, tükenmez bir hazînedir.*⁵⁵⁸ hadîs-i şerîfiyle, *Allah’ım Muhammed âilesinin azığını yetecek kadar (kifaf) yap.*⁵⁵⁹ duâsı ile bizlere kanâati tavsiye etmektedir. Çünkü insanın tabîatında doyumsuzluk ve açgözlülük vardır. Resûlullah (sav); *İnsanın bir vadi dolusu malı olsa ikinci bir vadi dolusu mal ister, insanoğlunun gözünü ancak toprak doyurur.*⁵⁶⁰ demiştir. Nefse istediğini verince hep daha fazlası der, oysa her şeyin zarûrî olan miktarı vardır ve fazlası isrâftır. Elbisenin zarûrî miktarı sıcak ve soğuğa karşı koruması ve örtülecek yerleri örtmesidir. Günde üç defa yemek yemek israf sınırları içine girmektedir. Bu yolun yolcusu günde bir defa yemek yer, normal kimseler ise *Onların sabah akşam rızıkları vardır.*⁵⁶¹ âyetine binâen iki defa yerler. Her şeyin fazlası hem maddî hem mânevî zarardır. Doyumsuzluk hastalığının ilacı ise kanâattir.⁵⁶² Resûlullah (sav) bir hadîs-i şerîfinde; *Müslüman olan, yeteri kadar geliri bulunan ve Allah’ın verdiği kanâat eden kurtulur.*⁵⁶³ demiştir. Çünkü kanâat dünyânın cennetidir,⁵⁶⁴ kalbinden de nefsânî, hayvânî arzu ve isteklerini kısaca mâsivâyı boşaltan kişi hem maddî hem mânevî huzûra kavuşmuştur. Resûlullah (sav)’in tâbiriyle de böyle bir kişi kurtuluşa ermiştir ve Resûlullah (sav)’in *Kanâat tükenmeyen bir hazînedir.* sözündeki hazîneye kavuşmuştur.⁵⁶⁵ Böyle bir kişi artık fakirde olsa zengindir çünkü zenginlik kanâttedir. Zîra bir sözde; “Allah Teâlâ beş şeyi beş yere koymuştur: İzzeti tâata, zilleti günâha, heybeti gece namazına, hikmeti boş karına,

⁵⁵⁷ Nahl 16/97.

⁵⁵⁸ Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, 2012, III: 780.

⁵⁵⁹ Buhârî, “Rikâk”, 17.

⁵⁶⁰ Müslim, “Zekat”, 117.

⁵⁶¹ Meryem 19/62.

⁵⁶² Krş, Kara, *Tasavvûfî Hayat*, 2015, 55.

⁵⁶³ Tirmizî, “Zühd”, 35.

⁵⁶⁴ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 165.

⁵⁶⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l Aşere*, 2015, 66.

zenginliği kanâate yerleştirmiştir.”⁵⁶⁶ denmiştir. Aynı zamanda da kanaatkâr kişi, dünyâlık için kimseye boyun eğmeyen, şerefini, nâmusunu, îtibârını, haysiyetini, dînini, edebini, ahlâkını koruyan kişidir. Bu saydığımız özellikler mü’mine âit özelliklerdir. Kanâatte zâten “Mü’minin kalbinden başka bir yerde oturmayan bir sultandır.”⁵⁶⁷

*Eğer Yaradan 'ın dışında bir şeye kul olursan,
Kalbin, Dost'u müşâhede etme hazînesine mâni olursun.
Eğer her iki cihanda Dost'a kanâat edersen,
Bitmek tükenmek bilmeyen bir hazîneyi o zaman bulursun.*⁵⁶⁸

Necmeddîn-i Kübrâ “Halvet, demirci ocağıdır, Oruç ise iç ve dış temizlik, cilalama âletidir. Susma, seyyâra gelen karanlık vâridleri yok etmektir, sefer, nefsin ayıplarını âşıkâr eden bir yol, kanâat ise ölü gibi Hak’tan gayrısından uzaklaşmaktır.”⁵⁶⁹ demiştir. İşte bu saydıklarımız nefsi arındırmak için yapılan pratiklerdir. Nefsin ayıplarını, kusurlarını görmek büyük bir nîmettir. Zîra Resûlullah (sav); *Allah bir kulu için hayır dilerse, ona nefsinin ayıplarını gösterir.*⁵⁷⁰ buyurmuştur.

2.2.4. Tehallî Süsleme Hayâtı: Nefsin Güzel Huylar ve Özelliklerle Süslenmesi

2.2.4.1. Zikir

Anmak, hatırlamak, yâd etmek, unutmamak anlamlarına gelen zikir kavramı, dînî literatürde, Allah’ı anmak ve unutmamak sûretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş anlamında kullanılmıştır.⁵⁷¹ Tasavvuf ıstılâhında ise tarîkat ehlinin belli kelime ve

⁵⁶⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 247.

⁵⁶⁷ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 164.

⁵⁶⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü’l-Aşere*, 2015, 66.

⁵⁶⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 150.

⁵⁷⁰ Münâvi, *Feyzü’l Kadir*, 1994, I:272.

⁵⁷¹ Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, 2013, 44:409.

ibâreleri belli zamanlarda, belli sayıda ve belli bir edep dâhilinde her gün düzenli olarak söylemeleri şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁷² Diğer bir mânâ ise; Allah'ı tesbih ve temcîd etmek, kalp ve dil ile Allah'ın adını anmak.⁵⁷³ şeklindedir. Anma eylemine zikir, anan kişiye, zâkir anılan şeye mezkûr denilir. Mezkûrdan başka her şeyi gönülden çıkarmak; Rabbin huzuruyla gönlün itmînan bulmasıdır. Vicdânî bir sırla ideallere erişmektir.⁵⁷⁴ şeklinde de tanımlanan zikir kelimesi, Kur'ân- ı Kerim'de türevleriyle birlikte 70 sûrede ve 256 yerde geçmektedir.⁵⁷⁵ Kûr'ân âyetlerine baktığımızda zikir kavramının oldukça geniş bir anlam sahâsı mevcuttur. Zikrin lûgat anlamı ile Kur'ân daki anlamları arasında genelde bir uyum söz konusudur fakat Kur'an da bu kavramın anlam alanını daha da genişleterek özel anlamlar kazandırılmıştır. Kur'ân da lûgat anlamlarına uygun biçimde; Allah'ı anmak, O'nu dâima hatırlayıp hiç unutmamak anlamlarında da kullanıldığı gibi, Allah'ı dille hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek; nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnî âyetler üzerinde düşünmek, Kur'ândan önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, beyân, îkaz, nasîhat, şeref, ayıp ve unutmanın zıddı gibi anlamlarda da kullanılmıştır.⁵⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm de zikrin fazîletini ifâde eden âyet-i kerîmlerden bâzıları ise şunlardır; *Allah'ı çokça zikredin.*⁵⁷⁷, *Beni zikredin ki, Ben de sizi zikrediyim.*⁵⁷⁸ Kulun, Allah'ı zikretmesinin karşılığı Allah'ın kulu zikretmesidir. Zîra zikir, Allah ile kul arasında irtibâtı kuracak en önemli vâsıtalarından biridir. Diğer bir âyette ise, *Allah'ı zikir, her şeyden büyüktür.*⁵⁷⁹ buyrulmuştur. İbni Abbas bu âyet'in tefsirinde iki tevcîh olduğunu söylemiştir. Tevcîhlerden birincisi; "Allah'ın kulunu

⁵⁷² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kbalcı Yayınları, 1992, 393.

⁵⁷³ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 41.

⁵⁷⁴ age. 2001, 41.

⁵⁷⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 2020, 184; Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul: Doyuran Matbaası, 1969, 145.

⁵⁷⁶ Öngören. "Zikir", *DİA*, 2013, 44:409.

⁵⁷⁷ Ahzâb 33/41.

⁵⁷⁸ Bakara 2/152.

⁵⁷⁹ Ankebût 29/45.

zikretmesi, kulun O'nu zikretmesinden daha büyüktür.” Şeklinde iken diğeri ise; Allah'ı zikir, zikirsiz olan her ibâdetten daha üstündür.⁵⁸⁰ şeklindedir. Allah'ı zikretmek her türlü ibâdet ve itâatlerden üstün sayılmıştır. Yine Kur'ân-ı Kerîm de zikrin her durumda yapılabileceği de belirtilmektedir. *Onlar ayakta ilken, otururken ve yanları üstüne yatarken Allah'ı zikrederler.*⁵⁸¹ Âyette görüldüğü üzere zikir, belirli bir zaman, mekân veya ibâdete özgü değildir. Yüce Allah, her hâlimizle O'nunla birlikte olmamızı emretmektedir. Çünkü Allah'ı anmak demek, O'na kalpten bağlanmak, sürekli olarak onun gözetimi ve denetimi altında yaşanıldığının farkında olmaktır. Bir başka âyet- i kerîme de ise: *Ey îman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrâna uğramışlardır.*⁵⁸² buyrulmuştur. Diğer bir âyette de ticaret ve alışveriş gibi dünya işlerinin, kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı kişiler gerçek mü'min, ricâl/Allah adamı olarak nitelendirilmişlerdir. *Öyle adamlar ki, kendilerini ne ticaret, ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan, zekât vermekten alıkoymaz. Onlar kalplerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar.*⁵⁸³ buyrulmuştur. Yine *Rabbini gönlünden, korkarak, içinden hafif bir sesle sabah akşam zikret, gâfillerden olma.*⁵⁸⁴ lafızlarıyla zikrin, gafletin zıttı olduğu vurgulanmış, *Unuttuğunda hemen Rabbini an.*⁵⁸⁵ âyetiyle de bu durum teyid edilmiştir. Burada geçen unutma; Allah'ı değil, O'ndan başka bütün varlıkları unutma mânâsına gelmektedir.⁵⁸⁶ Bir başka âyet-i kerîme de: *Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar, O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen yoktur; fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Doğrusu O, Halîm ve Gafûr'dur.*⁵⁸⁷ buyrulmuştur. Âyet-i Kerîme ile de sâbit olduğu gibi her şey Hakk'ı tesbih ettiğine göre zikirden hâli hiçbir mahlûk ve mevcut yoktur. İnsanların ise bundan gafleti ne

⁵⁸⁰ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, 2017, I: 847.

⁵⁸¹ Âl-i İmrân 3/191.

⁵⁸² Münâfikûn 63/9.

⁵⁸³ Nûr 24,37.

⁵⁸⁴ A'râf 7/205.

⁵⁸⁵ Kehf 19/24.

⁵⁸⁶ Gökbulut, *Usûlü'l-Aşere Şerhleri*, 2010, 58.

⁵⁸⁷ İsrâ 17/44.

kadar acı bir durumdur. Münâfıkların ise Allah'ı çok az andıkları münâfıkları zemmeden âyette: *Onlar Allah'ı pek az zikr ederler.*⁵⁸⁸ olarak belirtilmiştir. Diğer yandan da Hakk'ın zikrinden yüz çevirenin dar bir geçimle ibtilâ edileceğine de dikkat çekilmiştir. *Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka ona sıkıntılı, dar bir geçim vardır ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz.*⁵⁸⁹ Yine kalplerin de ancak zikirle huzura erebileceği de vurgulanmıştır. *Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.*⁵⁹⁰

Hadîs-i şerîflerde de zikrin fazîletine işâret edilmiştir. Resûlullah (sav); *Size amellerinizin en hayırlısı, Rabbiniz katında en temizi, derecenizi en çok yükselten, altın ve gümüş, infak etmekten ve düşmanla boğaz boğaza mücâdele ederek sizin düşmanı, düşmanın sizi öldürmesinden daha fazîletli olanı nedir, size haber vereyim mi?* Ashab, haber ver yâ Resûlullah dediler. Resûlullah (sav); *Allah Teâlâ'yı zikretmektir.*⁵⁹¹ diye haber vermiştir. Başka bir hadîs-i şerîfte de: *Bir topluluk oturup Allah'ı zikrederse, melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar.*⁵⁹² buyrulmuştur. Kudsî hadiste de: *Yüce Allah, Kulum Beni zikrettiği zaman Beni nasıl sanıyorsa Ben öyleyim ve onunla beraberim...*⁵⁹³ buyurmuştur. Yine başka bir kudsî hadiste de *Kulum, tenhâ yerlerde beni zikrederse, ben de onu kendi zâtımda anarım. Cemâatte andığı vakit, ben de onun bulunduğu cemâatten daha iyi bir cemâatte onu anarım. Kulum bana bir karış yaklaştığı zaman ben ona bir arşın yaklaşıyorum, Kulum bana bir zirâ yaklaştığı zaman ben ona, bir kulaç yaklaşıyorum. Kulum bana yürüyerek gelirse, ben ona doğru koşarım, yâni isteklerine sür'atle icâbet ederim.*⁵⁹⁴ buyurmuştur. Diğer hadîs-i şerîflerde de Resûlullah (sav);

⁵⁸⁸ Nisâ 4/142.

⁵⁸⁹ Tâhâ 20 /124.

⁵⁹⁰ Ra'd 13/28.

⁵⁹¹ Tirmizî, "Deâvât", 6.

⁵⁹² Müslim, "Zikir", 8.

⁵⁹³ Müslim, "Zikir", 6.

⁵⁹⁴ Müslim, "Zikir", 2.

*Rabbini zikreden kimse ile, zikretmeyen kimse diri ile ölü gibidir.*⁵⁹⁵ , *Yeryüzünde Allah Allah diyen biri bulundukça kıyamet kopmaz.*⁵⁹⁶ buyurmuştur.

Necmeddîn-i Kübrâ'dan önceki mutasavvıfların zikir hakkındaki tanımları ise şöyledir:

Vâsîtî; Zikir, “Allah’ı şiddetle sevmek ve korkusunun gâlibiyeti altında bulunmak hâli içinde, gaflet meydanından müşâhede ve mürâkebe fezâsına çıkmaktır.”⁵⁹⁷ demiştir. Büyük sûfilerden biri de “Zikir, gafleti tartetmektir, gafleti ortadan kaldırdığın zaman sükûtta etsen zikir hâlindesin”⁵⁹⁸ demiştir. Sûfinin yaşamın da zikir onun hem yolculuk feneri hemde kendisiyle ruhsal olarak beslendiği gıdâsı ve onu gaflet ve nisyan hastalığından kurtaran bir ilaçtır. Kuşeyrî ise: “Zikir, Allah’a giden yolda temel esastır.”⁵⁹⁹ Gazzâlî ise “Zikrin başı ve sonu vardır. Başı üns ve sevgi doğurur; sonu da üns ve sevginin, zikri doğurmasıdır. Zikrin asıl amacı üns ve sevgidir” demiştir. Allah’ı zikir önce tekellûf (zorlanma) ile başlar, sonra mezkûr ile üns ve O’na sevgi sonucuna varır ve zâkir öyle bir noktaya ulaşır ki, O’nu zikretmeden duramaz olur. Mûcib, olur. Semer (meyva), müsmir (meyva) veren olur.⁶⁰⁰ diye söylemiştir.

Necmeddîn-i Kübrâ’nın zikir hakkındaki görüşlerine baktığımızda ise, o, halvetten sonra seyr ü sülûk veya mücâhedenin diğer önemli esâsının “zikir” olduğunu söyler. Ona göre zikir; “Allah’tan gayri her şeyi unutarak sadece O’nu anmak demektir.” Bir başka tanımında da “Zikir, bir nûrdur. Kalbi hâkimiyeti altına aldığı zaman, kalbi de kalp gözlerini nûrlandırır böylelikle de karanlık yerlerde bile eşyanın kalp gözü ile görülmesi mümkün olur.” demiştir.⁶⁰¹ Necmeddîn-i Kübrâ bir sözünde

⁵⁹⁵ Buhârî, “Deavât”, 67.

⁵⁹⁶ Müslim, “İman”, 66.

⁵⁹⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 302.

⁵⁹⁸ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Ta’arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 170.

⁵⁹⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 301.

⁶⁰⁰ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 43

⁶⁰¹ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2016, 237-239.

de; “Zikirde kulun dili ve kalbi eşit hâle gelir, damarları Allah Teâlâ’nın muhabbeti ve zikri ile dolar ve kul zikre devam edince Allah’ın dostu, Allah da onun dostu olur ve onu karanlıklardan nûra çıkarır.”⁶⁰² demiştir. Nitekim âyet-i kerîme de: *Allah, îman edenlerin yardımcısıdır. Onları karanlıklardan nûra çıkarır.*⁶⁰³ buyrulmuştur. Yine Şeyh Kübrâ: “Zikir bizzat Allah’a yükselir”⁶⁰⁴ demiştir. Çünkü âyet-i kerîme de şöyle buyrulmuştur. *Güzel ve temiz kelimeler Allah’a çıkar. Amel-i sâlihi de onlar yükseltir.*⁶⁰⁵ İşte kişi zikre yapışp tutunursa Allah’tan uzak kalma bataklığından kurtulur, O’na yakın olma bahtiyarlığına erer ve Allah Teâlâ’nın; *Kullarım beni senden sorarsa benim onlara yakın olduğunu söyle. Bana duâ edenin duâsına icâbet ederim...*⁶⁰⁶ buyurduğu gibi kişi kendisine şah damarından yakın olan Allah’a münâcatta bulunmayı hakeder. Necmeddîn-i Kübrâ aynı zamanda “Zikr-i lisan ve zikr-i kalb” olmak üzere iki çeşit⁶⁰⁷ zikirden bahsetmiştir.⁶⁰⁸ Ve

⁶⁰² Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle fi’s-Sülûk*, 35vr. 97.

⁶⁰³ Bakara 2/257.

⁶⁰⁴ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 83.

⁶⁰⁵ Fâtır 35/10.

⁶⁰⁶ Bakara 2/186.

⁶⁰⁷ Kuşeyrî de “dilin ve kalbin zikri” olmak üzere iki tür zikirden bahsetmiştir. Tesirli olan kalbin zikridir fakat kul, kalbin dâimî zikri mertebesine, dil zikri ile vâsıl olur. Bu yüzden Kuşeyrî, hem dil hem kalp ile zikreden kimsenin seyr ü sülûkte kemâle ulaşacağını söyler. (Bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 301.) İbn Atâ’ da zikrin çeşit çeşit olduğunu söylemiştir. Bunlardan birisi dostluğu özlemeye dayanır ve insanı sevgilisini zikretmeye sevk eden zikirdir. Diğer bir zikir nevi nefisle ülfet etmiş ve O’nunla içli dışlı olan, rûh gibi bedeninin her zerresine sirâyet eden zikirdir. Başka bir zikir çeşidi ise, insanı nefisinden fânî kılan, onu yok eden zikirdir. Nefs bazen bunun farkına varır, bazen de varamaz. Başka bir tasnifte de zikrin nevileri şöyle sıralanmıştır: Birincisi kâl(söz) zikridir. Bu unutmadığın için zikredileni hatırlamamandır. İkincisi zikredilenin vasıflarını hatırlamaktır. Üçüncüsü ise zikredilen temâşa edildiği için zikirden fânî ve gâib olmaktır. Zikredilenin vasıfları insanın vasıflarını yok ettiği için insan yaptığı zikirden fânî olur. (bk. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Ta’arruf*, 2016, 72-172.) Melâmetîlere göre dilin, kalbin, sırrın ve rûhun zikri olmak üzere dört çeşit zikir vardır. Rûhun zikri tam olarak gerçekleşince; sırr, kalb ve lisan zikri durur. Bu, müşâhede makâmında yapılan zikirdir. Sırla zikir gerçekleştiği zaman; kalb ve dil zikri durur. Bu, heybet makâmının zikridir. Kalb zikrettiğinde ise dil susar. Bu ise nîmet ve ilâhî ihsânların yakînen görülmesiyle oluşan zikirdir. Kalb zikirden gâfil olunca ise dil zikretmeye başlar ki bu da âdet olarak yapılan zikirdir. (bk. Sühreverdi *Avârifü’l Ma’ârif*, çev. Abdülvehap Öztürk, İstanbul: Saadet Yayınları, 2020, 94.) Zikredenler açısından da zikir üç kısma ayrılır: Zâhir ehlinin zikri şerîatin edeplerine riâyet etmek ve ibâdetleri yerine getirmektir. Tasavvuf ehlinin zikri Allah’a vâsıl olma arzu ve talebidir. Âriflerin zikri ise nefisinden ve onun tasavvurlarından fânî olup sırf nûr olan âleme ererek sonsuza nazar eremektir. (bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 302.)

⁶⁰⁸ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 240.

bunlara üçüncü bir zikir çeşidi olan “hâl ile zikri eklemiş ve maksûdun da bu zikir olduğunu söylemiştir. ⁶⁰⁹ Dil ile zikretmek mânâsına gelen “zikr-i lisân”: “Allah’ı güzel isimleri ve yüce sıfatlarıyla anmak ve nîmeti dile getirmektir.” Bu zikir tarîkate yeni girmiş mürîdin özellikle de halvetteyken yapması gereken birinci vazîfesidir. ⁶¹⁰ Çünkü dil ile zikir şerîat ehlî katında îmanın alâmetidir. Bunu yapmak kişiyi tehlikelerden korur. Ve dil ile zikre devam etmek, kişiyi kalb ile zikre götürür. ⁶¹¹ Zikri, mânevî arınma sürecinin en önemli unsuru kabul eden Necmeddin-i Kübrâ, halveti perhize, dil ile yapılan zikri ise müshile benzetir. Nasıl ki doktor, hastanın içinde bulunan zararlı maddelerden kurtulması için ona müshil içiriyorsa, şeyh de müridin mânevî pisliklerden arınması için ona zikir telkin etmektedir. Bu zikirle kastedilen kelime-i tevhîdin ilk kısmı, yani “Lâ ilâhe illallah” tır. Çünkü “En fazîletli zikir Lâilâhe illallâh” ⁶¹² Necmeddîn-i Kübrâ; “Lâilâhe illallâh” zikrine devam etmenin faydalarını da şöyle sıralamıştır:

1- Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *İnsanlar, Allah’tan başka ilâh yoktur ve Muhammed de O’nun Resûlü’dür deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söylediklerinde benden kanlarını ve mallarını korumuş olurlar, hesapları ise Allah’a kalmıştır.* ⁶¹³

2-Dinin yetmiş yedi şîârının en yücesi; *Lâ ilâhe illallâh*” diye *şehâdet* etmektir. ⁶¹⁴

3-Resûlullah say; *Her kim bir kere samîmî olarak Lâ ilâhe illallâh (Allah’tan başka ilâh yoktur) der ve bu hâl üzere ölürse cennete gider.* ⁶¹⁵ demiştir. Başka bir hadîs-i şerîfte de: *Cennetin anahtarı Lâ ilâhe illallâhtır.* ⁶¹⁶ buyrulmuştur.

4-İsm-i Â’zam bu kelimededir.

⁶⁰⁹ Gökbulut, *Usûlü’l-Âşere Şerhleri*, 2010, 130.

⁶¹⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 240.

⁶¹¹ Gökbulut, *Usûlü’l-Âşere Şerhleri*, 2010, 130.

⁶¹² Tirmizî, “Deavât”, 9; İbn Mâce, “Edep”, 54.

⁶¹³ Müslim, “İman”, 20.

⁶¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2009, V:305.

⁶¹⁵ Buhârî, *Kitâbü’l- Libâs*, 23.

⁶¹⁶ Buhârî, *Kitâbü’l Cenâiz*, 1.

5-Kul, “Lâ ilâhe illallâh” dediği zaman Hak Teâlâ’nın arşının sütunu titrer. Bunun üzerine Yüce Allah; *Ey arş sâki ol der. Arş , nasıl sâkin olayım ki, Bunu söyleyeni affetmedin mi?* diye söyleyince Allah Teâlâ; *Sakîn ol onu affettim.*⁶¹⁷ buyurmuştur.

6-Bütün Peygamberlerin ve Hâtemü’l-Enbiyâ olan bizim Peygamberimizin söylediği en fazîletli kelime bu idi:” Lâ ilâhe ilâllah vahdehû lâ şerîke lehu/ Allah’tan başka ilâh yoktur, O tektir, O’nun ortağı yoktur.”

7-Bu kelime, hem zikir hem de tevhîddir. Fakat her zikir tevhîd değildir.

8-Kâfir bu kelimeyi söyleyince Müslüman olur.

9-Bu kelime kurtuluşu sağlayan bir kelimedir. Eğer kurtuluşu sağlayan bundan daha iyi bir kelime olsaydı, Allah’ın Resûlü amcası Ebû Tâlîbe’e onu arz ederdi.

10-Bir kul Lâ ilâhe illallâh derse yeri ve göğü doldurur, yâni mîzanı doldurur.

11-Kıyâmet günü kulu bir meydana getirirler ve onun iyilik ve kötülüklerini tartarlar, nihâyetinde onun kötülükleri ağır basar. Allah Teâlâ, ona “Başka bir iyiliğin var mı? diye sorar. Kul “Yok, Yâ Rabbi” der ve kendinden ümîdi keser. Allah Teâlâ şöyle der: “ Hayır, bilakis senin bizim katımızda bir iyiliğin var.” O kişi bir keresinde Lâ ilâhe illallâh demiştir, onu küçük bir kağıda yazıp getirirler. Kul bir kendi günahının derecelerine bakar bir de tırnak kadar kağıda ve şöyle der: “ Ey Allah’ım şu tırnak kadar kağıt bu günah defterlerinin yanında ne ki?” deyince Hak Teâlâ “Bugün kimseye haksızlık etmek yok”⁶¹⁸ buyurur. Bu tırnak kadar olan kağıdı terâzinin bir kefesine, kötülüklerin yazılı olduğu defterleri de diğer kefesine koyarlar. Kötülüklerin kayıtlı olduğu defterler rüzgâr gibi havaya uçup gider. Lâ ilâhe illallâh yazılı kağıt ağır basar ve melekler o kulu cennete götürürler.⁶¹⁹

12-Bu kelime “nefy ve isbât” olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Lâ ilâhe “hiçbir ilâh yoktur” kelimesi nefy denilen birinci kısmı oluşturur. Buradaki olumsuzluğa işaret eder. Nefy bölümü ile kul , kalp hastalıklarına sebep olan, rûhu çeşitli meşgalelerle bağlayan, nefsi güçlendiren zararlı madde ve mikropları yok eder. Bunlar da yerilen nefsanî huylar, hayvânî-şehvî vasıflar ve iki dünyaya âid

⁶¹⁷ Ali el-Münziri, *et-Tergîb ve’t-Terhîb*, çev. Hanifi Akın, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2011, II:269; Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa fi’l Ehâdîsi’l-Mevzûa*, Kahire: Matbaatül Edebiyye, 1317, II:290.

⁶¹⁸ Mü’min 40/17.

⁶¹⁹ İbn Mâce, Zühd, 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2000, II:213.

beklentilerdir. Kul bunları kendinde yok edince kendisine düşman olanların arzularının saltanatına son verir. İllallâh “ancak Allah vardır” kelimesi de isbât denilen ikinci kısmı oluşturur. İsbât bölümü ise kalbin sıhhat ve selâmetini temin ile rezil huylardan kurtarır, aslî hüviyetinden sapmasını önler, Allah’ın nûru ile kişinin huy ve hayatının düzenlenmesini sağlar. Bu durumda ruh, vecd ve ilâhî nûrun neticesinde hissettiği Hak şâhidleri ve Hakk’ın zât ve sıfatlarının tecellîsi ile aydınlanır.⁶²⁰ Dolayısıyla zâkir on sekiz bin âlemi “Lâ ilâhe” diyerek nefy etmedikçe, “illallâh” diyerek doğru bir şekilde isbât edemez.⁶²¹

Ey beş kez ‘lâ’ mülkünün darağacına çekilmiş kişi! ‘Lâ’ dört yastık içinde seni vahdete doğru taşır.

Eğer sen gidiş yönü ‘illâ’ tarafına çevrirsen, on sekiz bin âlem bu ‘lâ’ tarafına özgür bırakılır.

Aşkî kendine rehber edin, sonra da aşkın nûrunu. ‘Lâ’ çölünden ‘illallâh’ menziline gir.

Bil ki ezel sarayının kapısı aşkın üç harfidir. Bil ki ebed kilidinin dişleri ‘lâ’ nın ilk harfidir. ‘

‘Lâ’ hâcibi olmadan dinin kapısına gitme. Zirâ din, Hakk’ın hânesinin hazinesi; ‘lâ’ da o kapıda bekleyen ejderhadır.⁶²²

Şimdiye kadar bahsettiklerimiz zikir-i lisân/dil ile ilgili hususlardır. İkinci zikir çeşidi olan kalp ile zikir kısmına geçecek olursak Necmeddîn-i Kübrâ; zikir-i kalb için “Bu, bütün organların zikridir ve bunda; *Allah’ı çokça anın ki kurtuluşa eresiniz.*⁶²³ âyetine binâen zikir-i kesîr vardır. Bu da Allah Teâlâ’nın; *Onlar namazlarını devamlı kılarlar.*⁶²⁴ sözüne binâen zikir-i dâimdir.” demiştir. Dâimi zikir ile insan kalbi ilk yaratılışına (fitrat) döner. Söz konusu bu dönüşle birlikte ilâhî tecellîler kalbe akmaya başlar. Nasıl ki dil ile zikir kişiyi kalb ile zikre

⁶²⁰ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 69-73.

⁶²¹ Gökbulut, *Usûlü’l Aşere Şerhleri*, 2010, 59.

⁶²² age. 2010, 68.

⁶²³ Cuma 62/10.

⁶²⁴ Me’âric 70/23.

götürüyorsa kalb ile zikirde kişiyi hâl ile zikre götürür. Necmeddîn-i Kübrâ, “hâl ile zikre” “sırrın zikri” de demiştir. Şeyh Kübrâ’ ya göre hâl ile zikir, her şeyi unutarak Allah’ın zikrinde kaybolmakla hâsıl olur ve kişi öyle bir mertebeye ulaşır ki her iki âlemde de Allah’tan başka bilen, işiten ve gören kalmaz; bir şeye baktığında onda Allah’ı görür; bir şey dinlediğinde Allah’tan dinler. Bu mertebede insan Allah’ı sessiz, harfsiz ve dilsiz olarak zikreder. Bütün sıfat, neseb ve belirlenmelerden sıyrılarak fakir olur, Rabbine yaklaşır ve zihni her dâim O’nunla meşgul olur. Çünkü zikirden dolayı bir ateş meydana gelir ve bu ateş, Allah ile kul arasındaki bütün perdeleri yakar.⁶²⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, zikirden dolayı olan ateş ile şeytandan dolayı olan ateş arkasındaki farkı da *Fevâihu’l Cemâl* adlı eserinde şöyle açıklamıştır. “Zikir ateşi, saf süratli, ve yukarılara doğru yükselen, “Her şeyi yakıp yok eden”⁶²⁶ bir ateştir. Haktır, gerçektir, gerçeğin sıfatıdır. Girdiği kalpte şöyle der: “Ben varım artık benimle başka hiçbir şey olmayacak.” Bu ise “Lâ ilâhe illallâh” anlamındadır. Evde odun varsa onu yakar, odun ateş olur. Şayet ev karanlık ise zikir nûr olur, karanlığı yok eder, evi nûra boğar. Evde nûr olunca ona zıt ve rakîp olamaz, aksine, zikir, zâkir (zikreden kişi), mezkûr (zikredilen Allah) dost olurlar. İşte böylece âyet-i kerîme de buyrulduğu gibi; *Nûr üstüne nûr olur*.⁶²⁷ , Şeytan ateşi ise; “bulanık, puslu, karanlık ve ağır hareketlidir. Bu iki ateş arkasındaki fark ise yalnız hâl ile bilinebilir. Seyyâr üzerinde büyük bir ağırlık ve can sıkıntısı hisseder, kalbi ferahlamaz, gönlü rahatlamaz sanki bütün organları taş ile çıtır çıtır kırılıyor gibi bir an yaşar ve bu hâl içinde karanlık bir ateş müşâhede ederse bu şeytan ateşidir. Bunun aksine seyyâr, bir hafiflik, iç rahatlığı, kalp güzelliği ve doyumunu hissettiğinde yukarılara yükselen saf bir ateş görür. Bu ateş kuru odun ateşi gibidir. İşte bu da kalbin fezâ ve semâsındaki zikir ateşidir.⁶²⁸

Necmeddîn-i Kübrâ’ya göre gerçek amaç zikirde yok olmaktır. Hz. Peygamber *Allah ile kul arasında nûrdan ve karanlıktan meydana gelen yetmiş bin perde*

⁶²⁵ Gökbulut, *Usûlü’l-Aşere Şerhleri*, 2010, 131.

⁶²⁶ Müddessir 74/28.

⁶²⁷ Nûr 24/35.

⁶²⁸ Necmeddîn-i Kübrâ , *Fevâihu’l Cemâl*, 2015, 101-102.

*vardır. Bu perdeler açılırsa vechinin nûru her yeri yakıp kavururdu*⁶²⁹ buyurmuştur. İşte vücûd yâni varlık perdeleri ancak zikirle ortadan kaldırılabılır. Sâlik söz konusu bu perdelerden soyununca, gaybet hâlinde kendi vücudunda zikir sultanının ortaya çıktığını müşâhede eder. Şeyh Kübrâ bunun bir nûr olduğunu söylemiştir.⁶³⁰ Sâlik, *Yeryüzü Rabbinin nuru ile aydınlandı.*⁶³¹ âyetinde de belirtildiği üzere, bu nûrla aydınlanır ve *O gün yeryüzü başka bir yeryüzüyle değiştirilir.*⁶³² âyetinin sırrı ortaya çıkar. Bundan maksad ise artık nefs-i emmâre arzında ikâmet edilemeyeceği nefs-i mutmainne arzına geçileceğidir. *Beni zikrediniz, ben de sizi zikredeyim.*⁶³³ âyetinin gereğince de zâkiriyyet mezkûriyyete, mezkûriyyete de zâkiriyyete dönüşür. Bu durumda, zâkir arandığında mezkûrla, mezkûr istendiğinde zâkirle karşılaşılır ve *Her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.* sözündeki hakîki tevhîd yüz gösterir.

Senin Cemâlin bütün hakikatlerde görünmektedir. Onun için, senin celâlinden başka bir şey yoktur.

Perdeler ardından ekvâna tecelli ettin. Bundan dolayı perdeler çoğalmaya devam etti.

O, perdeyi açmadan evvel dehr idim. Bana, seni zikretme ve sana şükretme lütfunu ihsân ettin.

*Sabah aydınlığı ortaya çıktığında, senin mezkûr, zâkir, ve zikir olduğunu bilerek uyandım.*⁶³⁴

Tarîkatların ortak unsurlarından biri olan zikir yapılışına göre de “zikr-i hafî (hafif sesle) ve zikr-i cehrî (sesli) diye ikiye ayrılmaktadır.⁶³⁵ Silsilesi Hz. Ebûbekir (ra)’

⁶²⁹ Müslim, “İman”, 293.

⁶³⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 248.

⁶³¹ Zümer 39/69.

⁶³² İbrahim 14/48.

⁶³³ Bakara 2/152.

⁶³⁴ Gökbulut, *Usûlü'l-Aşere Şerhleri*, 2010, 72.

⁶³⁵ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 39. Bir anlayışa göre, Hz. Peygamber dört halîfesine de değişik usûllerde zikir telkin etmiş, daha sonraki tarîkatlar da bu esaslara uygun olarak zikirlerine yön ve şekil vermişlerdir. 1. Sıddıkiyye: Hz. Ebu Bekir (ra)’ e ulaşır. Bu kolda hafî zikir benimsenmiştir. 2. Kübreviyye: Hz. Ömer (ra) ‘e ulaşır, bu kolda zikri cehrî benimsenmiştir. 3. Nurbahşiyye: Hz. Osman (ra) ‘a ulaşır, burada harfsiz ve sessiz zikir benimsenmiştir. 4. Cehriyye: Hz. Ali (ra)’ye ulaşır, burada ise zikri cehrî uygulanmaktadır. (bk. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, 201-202.)

a ulaşan tarikatların zikri hafîdir. Hafî zikir telkinin kaynağı için rivâyet edilen ise şu hâdisedir: “Hz. Peygamber, Mekke’den Medine’ye hicret ederken Sevr mağarasında saklandıklarında Hz. Ebû Bekir (ra) ile aralarında şöyle bir olayın cereyân ettiği belirtilir. Rivâyete göre, Hz. Ebû Bekir (ra)’ın mağara önüne gelen düşmandan korkması üzerine, Hz. Peygamber, “Gayb aleminin askerleri bizimledir ve bizi gözlemektedirler” buyurur. Hz. Ebû Bekir (ra), “Ben de onları görebilseydim” diye niyâzda bulunur. Hz. Peygamber de: “Onların görülmesi zikre devamla olur” der. Hz. Ebû Bekir (ra), “Ey Allah’ın Resûlü! Ben Allah’ı zikirten uzak değilim” der. Hz. Peygamber, “Doğru söylüyorsun yâ Ebû Bekir fakat bu ancak zikir telkini ile olur” diyerek “ahfâ” (gizlilikle, gizlice) ile “hafî zikri” kendisine verip öğretir ki, bu tarz zikir, “Nakşibendiyye” azîzlerinin, “Hacegân” ve Azîzân” taifesinin zikirleridir. Rasûlullah’ın (sav) bu zikri telkin edişi ise şöyle nakledilir: “İki cihan güneşi, zikr-i hafîyi Hz. Ebû Bekir (ra)’a telkin ederken, Hz. Ebû Bekir (ra) diz üstü ve Hz. Peygamber de oylukları üzerine oturmuştu. Mübarek gözlerini yumarak, Hz. Ebû Bekir (ra)’ın kulağına üç kere kelime-i tevhidi ilkâ etti.” Ruhanî tarikatlar, Sıddikiyye Tarikatı ve özellikle Nakşibendiyye Tarikatı hafî zikri benimsemişlerdir. Bunların silsileleri genellikle Hz. Ebû Bekir (ra) vâsıtası ile Hz. Peygamber (sav)’e ulaşır.⁶³⁶

Silsilesi Hz. Ali (ra)’a ulaşan tarikatların zikri ise cehrîdir. Necmeddîn-i Kübrâ’nın kurduğu Kübreviyye tarikatı bu ikinci grup içerisinde yer almaktadır.⁶³⁷ Necmeddîn-i Kübrâ, dil ile yapılan zikrin sesli (zikr-i cehrî) olmasının büyük tesîri olduğunu ve sesli zikirten gâyenin sağır gibi olan nefse bunu işittirmek olduğunu söyler. Çünkü zikri sesli yapılmasıyla şeytan Allah’ın zikri karşısında geri çekilir ve sipere girer.⁶³⁸ Cehrî zikir telkinin kaynağı hakkındaki rivâyet ise şu hâdisedir; “Hz. Ali (ra) bir gün Hz. Peygamber’e gelip, “Yâ Resûlullah bana öyle şeyler öğret ki, Allah’a ulaşmakta kolaylık sağlasın ve bu yolu tâkip edenler izzet sâhibi Rabbin

⁶³⁶ Muhiddin Usta, *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, 2016, 39.

⁶³⁷ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 239.

⁶³⁸ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 62-82.

affına ulaşabilsinler” diye niyâzda bulundu. Ve “Zikre devam ediniz” cevâbını alınca; Hz. Ali (ra), “Ey Allah’ın Nebîsi! Ben zikrûllahtan bir an bile hâlî değilim” dediğinde; “Doğru yâ Ali! Fakat, bana Cibrîl-i Emîn’in Allah’tan getirip, öğrettiği tarzda sana telkin edeyim, usûl ve edebiyile zikir eyle” dediler. O gün cuma idi. Hz. Ali (ra), Hz. Peygamber (sav)’in önünde diz çöktü, diz dize ve yüz yüze oturdular. Hz. Peygamber gözlerini yumup, üç kere sağdan nefiy ve soldan ispât ederek, yüksek sesle telkin buyurdular.” Cehrî olarak isimlendirilen tarîkatlara ve özellikle de Kâdiriyye tarîkatı ve silsilesine bu zikir telkini mesnet teşkil etmektedir. ⁶³⁹ Necmeddîn-i Kübrâ ’nın müridlerinden Mecdeddîn el-Bağdâdî, Necmeddîn-i Dâye, ve Seyfeddîn Bâharzi zikirlerini hafî zikre benzer bir şekilde sürdürmüşler, Sa’deddîn Hammûye ise cehrî zikri tercih etmiş ve mürîdin başlangıçta birkaç yıl yüksek sesle zikretmesi gerektiğini; fakat zikir dilden gönüle geçince artık alçak sesle zikretmesinin daha iyi olduğunu söylemiştir. ⁶⁴⁰ Necmeddîn-i Kübrâ’dan üç-dört kuşak sonra Kübreviyye’ nin başına geçen Alâuddevle-i Simnânî ile Seyyid Ali Hemedânî’ de hafî zikri tercih etmiştir. ⁶⁴¹

Zikir, ferdî veya toplu bir şekilde de yapılabilir. ⁶⁴² Necmeddîn-i Kübrâ, zikrin önemi ve seyr ü sülûk sürecindeki işlevi üzerinde çokça durmasına rağmen ferdî veya toplu zikrin nasıl yapılacağına dâir detaya girmemiştir. En eski Kübrevî kaynaklarından anlaşıldığı üzere, Radyyedîn Ali Lâlâ’dan sonra meşîhati üstlenen Ahmed Cûrfânî’ye kadar kübrevî dervişleri “zikr-i hamâyil” denilen zikri uygulamaktaydılar. Zikr-i Hamâyil ise Lâ ilâhe illallâh’ı iki kısımda söylemektir. Sâlik, önce “Lâ ilâhe” deyip sağ tarafından nefes alır ve kalbin bulunduğu sol tarafa

⁶³⁹ Usta, *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, 2016, 39.

⁶⁴⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 244.

⁶⁴¹ age. 2010, 245.

⁶⁴² Ferdi zikir, mürîdin evinde, câmide, tekkede halvethâne de hatta sokakta okuduğu zikirdir. Okunan bu metinlerin değiştirilmesi şeyhin izniyle ve tasvibiyle olur. Bunlara hizb (ahzab) vird (evrad) da denir. Toplu zikir ise genellikle tekkelerde belli kâide ve usûllere göre şeyhin yönetim ve denetiminde icrâ edilen zikirdir. Bu zikir tarîkatlara göre bazı farklılıklar gösterirse de temelde aynıdır. (bk. Kara, *Tasavvuf Tarîkatlar*, 1990, 35.)

yönelerek “illallâh” diyerek nefes verir.⁶⁴³ Yine Lemezât yazarı Hulvî de Kübreviyye zikrinin kaynağının Hz. Peygamber (sav)’ in Hz. Ömer (ra) ‘a yaptığı zikir telkini (Nefes tutularak ve vurgu ile yapılan zikir telkini) olduğunu bildirmekte ve şu hâdiseyi aktarmaktadır: “Hz. Ömer (ra)’ın müslüman olduğunu açıkladığı sırada Hz. Peygamber (sav), ona zikir telkininde bulunmuştur. Hz. Ömer (ra) mensup olduğu düşman safları içinden Hz. Peygamber (sav)’e kasdetmek niyetiyle Hazretin kapısına geldi. İçeri girdiğinde, Hz. Peygamber (sav) iki elini kaldırarak güler yüzle “Gel yâ Ömer” diye konuştu. Bu sıcak hitâbın tesiriyle, İslâmın nûru Hz. Ömer (ra)’ın gönlünü ve içini aydınlattı. O esnada İslâm’a girmeyi ricâ etmesi üzerine, Hz. Peygamber (sav) kendilerine bizzat kelime-i tevhidi söylediler. Gitme zamanı geldiğinde, Hz. Peygamber (sav), “Birlikte gitsek nasıl olur?” diye onun gönlünü almak istediğinde, Hz. Ömer (ra) kılıcına davranarak “Gidelim” demesi üzerine, “Olur, fakat senin kılıcınla gitmek gerekmez, zîra, “Gayb askerleri bizimledir. Kendini yalnız sanma, kuvveti Hak’tan iste, kılıcına dayanma” diye buyurmuştur ve bunun üzerine Hz. Ömer (ra), “Ey Allah’ın elçisi, bize de gayb askerlerini görmek nasip olur mu?” dediğinde “Allah’ın zikrine devam etmekle olur” diyerek, kelime-i tevhidi şu şekilde cehrî olarak Hz. Ömer (ra)’a telkin buyurmuştur. “Lâilâhe illallâh” zikirindeki “Lâ” çekerek ve nefesi tutarak (medd ve habs) ile “ilâhe” nefesi tutup uzunca okuyarak, “illâ” vurgu ile “Allâh” medd ve vurgu ile okunmalıdır.”Kübreviyye tarîkatı ve silsileleri Hz. Ömer (ra)’a dayanan kimi tarîkat mensupları oturlurken ve ayakta iken zikirlerini bu şekilde icrâ ederler.⁶⁴⁴

Kübreviyye tarîkatının toplu zikrine ne ad verildiği ve nasıl icrâ edildiği husûsunda, Necmeddîn-i Kübrâ ve halîfelerinin ve daha sonraki Kübrevî meşâyihinin eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konudaki tek mâlûmat, 1077/1666 yılında vefât eden Nakşibendî Şeyhi Açıkbaş Mahmud Efendi’ nin Risâle-i Nurbahşiyye adlı eserinde mevcuttur. Onun söyledikleri de çok kısa ve bu

⁶⁴³ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 242.

⁶⁴⁴ age. 2010, 240.

husustaki eksiklikleri giderebilecek mâhiyette değildir. Mahmud Efendi, Kübreviyye zikri hakkında sadece şunları söylemiştir:

*Evvelâ evrâd-ı fethiyyedir ki subh namazından sonra okunur. Ve zikr-i erredür ki tevhîd ettikleri zamanda sâliklerin boğazından zikr-i hay ve hak dedikleri zamanda bıçku âvâzı gibi bir sadâdur ki çıkar. Kübreviyye''den ahz olunan ancak bunlardır.*⁶⁴⁵

“Zikr-i erre” zikr-i minşârî veya “testere zikri” ise Yesevî dervişlerinin yüzyıllarca icrâ ettikleri toplu zikir usûlüne verilen isimdir. Zikrederken boğazdan testere sesi gibi bir ses çıkararak yaptıklarından dolayı zikr-i erre/testere zikri diye isimlendirilmiştir. Dolayısıyla Kübreviyye tarikatının, kendisiyle aynı bölgelerde faâliyet gösteren Yesevîlik’ten etkilenmesi ve onun toplu zikri olan zikr-i errenin bir çeşitini kabul etmesi imkân dâhilinde gözükmemektedir.⁶⁴⁶

Görüldüğü üzere zikrin icrâ edilmesine dâir bir çok çeşit vardır. Lâkin netîce olarak diyebiliriz ki, her bir nefes ve her bir kalp atışı için şükran duyguları içinde ve her zaman sünnet çizgisinde kalarak, sâlikî, nihâî gâyeye götüren, hem bu dünyada hem de öte dünyâda huzûra ermiş bir kalbe kavuşmasının anahtarı zikirdedir. Çünkü hakîkî mânâsıyla zikreden bir zâkir , O’nun zikri yanında her şeyi unuttur, Allah Teâlâ da onu her şeyden muhâfaza eder ve zikreden kulun kalbine nazar kılar.

*Eğer Yâr’ın cemâlini seviyorsan bil ki, kalb O’nun didârının aynasıdır.
Kalb O’nun Cemâlini gösterir, bak. Kalbi ayna kıl, O’nun celâlini gör.
Senin padişahın celâl kasrındadır. O kasır, cemâl güneşinden dolayı
aydınlıktır. Kendi padişahını kalbinde gör. Arşı bir zerrede hâsıl olmuş gör.
Eğer sana bir fetih kapısı açılacak olursa, zerrenin içinde güneşi gör.
Gölge, güneşte dâima kaybolur. Sen devamlı güneşi gör vesselâm !*⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 245.

⁶⁴⁶ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 245.

⁶⁴⁷ Gökbulut, *Usûlü’l-Aşere Şerhleri*, 2010, 70.

2.2.4.2. Murâkabe

Murâkabe kelimesi, gözlemek, izlemek, korumak, kollamak mânâlarına gelen “Rakib (راقب)” fiil kökünden türemiştir. Ve bu kökten “Râkīb (راقب)” kalıbına türeyerek, “Murâkabe (مراقبة)” şeklinde mastar olup lügatta; gözetlemek, denetlemek, kontrol etmek, bir şeyi devamlı olarak düşünmek mânâlarına gelmektedir.⁶⁴⁸ Tasavvufî bir kavram olarak ise; “Kişinin, iç ve dış âleminin sürekli biçimde Allah’ın gözetimi altında olduğunun ve kendisinin de O’nun huzurunda bulunduğunun farkına varması, gönlünden ve zihninden geçen her şeyi kontrol etmesi, kalbini zikr-i ilâhîden alıkoyacak her şeyden arındırması, daha sonra da kendini Hakk’ a vererek derin düşüncelere dalması ve O’ndan başka her şeyi unutması”⁶⁴⁹ demektir.

Âyetlere bakıldığında Murâkabe kelimesinin aynı kalıpta geçmediği fakat yirmi dört âyette rakīb fiil kökü ve türevlerinin geçtiği görülmektedir. Murâkabe ile ilgili âyet-i kerîmelerden bir kaçı ise şunlardır: *Allah her şeyi görüp gözetmektedir.*⁶⁵⁰, *Allah’ın her şeyi görmekte olduğunu bilmez mi?*⁶⁵¹, *Şüphesiz ki Allah, sizin üzerinizde gözetleyicidir.*⁶⁵², *İnsan hiçbir söz söylemez ki onu gözetleyen, dediklerini zapteden bir (melek) hazır bulunmasın.*⁶⁵³, *Bilmezler mi ki Allah onların sırlarını ve gizli konuşmalarını bilir ve Allah gizlileri bilendir.*⁶⁵⁴

Hadis-i şeriflerde de murâkabe hâline işâret vardır.

⁶⁴⁸ Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 189; Süleyman Uludağ, “Murâkebe”, *DİA*, 2006, 31:204.

⁶⁴⁹ Abdürrezzak Tek, *Tasavvûfî Mertebeler*, Bursa: Emin Yayınları, 2008, 107; Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 189.

⁶⁵⁰ Ahzâb 33/52.

⁶⁵¹ Alâk 96/14.

⁶⁵² Nisâ 4/1.

⁶⁵³ Kaf 50 /18.

⁶⁵⁴ Tevbe 9/78.

*Cebrâil aleyhisselâm Resûl-i-Ekrem'e ihsândan sorduğu vakit, Resûl-i Ekrem: “İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibâdet etmendir. Şâyet sen onu görmüyorsan da O'nun seni gördüğünden şüphe yoktur.”⁶⁵⁵ Murâkabe ihsânın bir makâmı olarak değerlendirilmiştir. Murâkabeyle ilişkilendirilen bir diğer rivâyette ise Ebu Zerr (ra); Resûlullâh (sav)'in kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: *Nerede olursan ol, takvâyı vazîfe edin, Allah'tan kork. Hasbe'l-beşer bir fenâlık işlediğinde, hemen akabinde bir iyilik yap ki onu imhâ etsin. İnsanlara da güzel ahlâkla muâmele et.*⁶⁵⁶ Ali el-Kârî bu hadis-i şerîfin şerhinde, takvânın birçok mertebesi olduğunu, bunlardan ilkinin Allah Teâlâ'ya şirk koştuktan sakınmak; son mertebesinin ise O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirmek olduğunu söylemiştir. Takvânın bu makâmına ulaşmak ise yalnızca murâkabe ile yani her yerde Allah Teâlâ tarafından gözetlenip, denetlendiğinin bilincinde olunması ile gerçekleşir. İbn Abbas (ra)'dan rivâyet edilen başka bir hadis-şerîfte de Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *Allah'ın buyruklarını gözet ki, Allah da seni gözetip korusun. Allah'ın rızâsını her işte önde tut, Allah'ı önünde bulursun. Bir şey isteyeceksen de Allah'tan iste. Yardım dileyeceksen, Allah'tan dile! Ve bil ki, bütün bir ümmet toplanıp sana fayda temin etmeye çalışsalar ancak Allah'ın senin için takdir ettiği faydayı temîn edebilirler. Yine eğer bütün ümmet, sana zarar vermeye kalksalar ancak Allah'ın senin için takdir ettiği zararı verebilirler. Çünkü artık bütün kalemler kaldırılmış, sâhifeler kurumuştur.*⁶⁵⁷ Burada yalnızca Allah'a tevekkül edip, mâsivâdan yüz çevrilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu da ancak murâkabe ile ulaşılacak bir hâldir. Yine murâkabeyle ilgili başka bir hadis-i şerîfte şudur: *Akıllı kimse, nefsinin alçaltır ve amaçlarını ahirete bağlayarak ölümden sonraki işlere çalışır. Aciz kimse de, nefsinin istek ve arzularının peşinde koşturur; işlemediği şeylerin mükâfatını Allah'tan umar.*⁶⁵⁸ Hadis-i şerîfte geçen ‘nefsin alçaltılması’ ifâdesiyle onun muhâsebeye çekilmesi kastedilmektedir. Hz. Ömer (ra)'da; *Hesaba çekilmeden önce kendinizi muhâsebe edin, tartılmadan önce amelinizi tartın ve böylece büyük**

⁶⁵⁵ Buhârî, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1.

⁶⁵⁶ Tirmîzî, *Câmiu'l-Kebîr*, III: 423.

⁶⁵⁷ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 2000, IV:409.

⁶⁵⁸ Tirmîzî, *Sünenü't-Tirmîzî*, çev. Mehmet Türk, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019, 219.

*huzura arz edilmeye hazırlanın.*⁶⁵⁹ demiştir. Ölmeden önce nefsi muhâsebe ve murâkabe etmek kişi için bir kurtuluştur. Nitekim. Ka'b (ra); *Ancak nefsinı hesaba çekenler kurtulur.*⁶⁶⁰ demiştir. Başka bir hâdis-i şerifte de *Kişinin mâlâyânıyı terk etmesi dininin güzelliğindendir.*⁶⁶¹ buyrulmuştur. Kişinin faydasız, boş işlerle meşgul olmayı terk edebilmesi de yine murâkabe ile olabilecek bir hâldir.

Murâkabeye ilk dönemden beri büyük önem atfedilmiş ve makâmaların en fazîletlisi⁶⁶² olarak nitelendirilmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ ise murâkabe kavramıyla ilgili birkaç tanım yapmıştır. Bu tanımlar şunlardır :

“Murâkabe, kulun tıpkı bir ölü gibi bütün kuvvet ve hareketi bir tarafa bırakmasıdır” Şeyh Kübrâ, Hz. Peygamber (sav)’in; “Güç ve kuvvet ancak Allah’a mahsustur”⁶⁶³ hadisine binâen murâkibin âmelinde, gücünde, kuvvetinde Allah’ın tasarrufunun dışında bir şey görmemesi gerekir demiştir. Buradaki ‘hareket’ kavramı ise bir hâlden bir hâle geçmek demektir ki bu da Allah’ın bir lütfu, ve Muhavvil (halleri değiştiren) mânâsında Hakk’ın bir sıfatıdır. ⁶⁶⁴

“Murâkabe, gözü Dost’a çevirmek, dîdârın müşâhedesine gayret etmek, ilâhî nefhaların esintilerini beklemek ve nihâyetsiz tecellî cezvelerini gözetlemek, gözü Hakk’ın cemâlinden gayri her şeye kapamak; ikiliği ahadiyyet vecdinde yakıp yok etmek, mücâhede kilimini sermek, ölü olan kalbi müşâhede nûrlarıyla diriltmek, O’nun gazabından rızâsına sarılmak ve “Senden yine sana sığınırım” sözündeki gibi “O’ndan yine O’na kaçmaktır.” ⁶⁶⁵ demiştir.

⁶⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 2017, IV:714.

⁶⁶⁰ age. 2017, IV:714.

⁶⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2000, III:259.

⁶⁶² Hâris el-Muhâsibî, *Âdâbu’n-Nüfûs*, 1984, 52.

⁶⁶³ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, çev. İbrahim Tüfekçi, istanbul:Karınc&Polen Yayınları 2009, 144.

⁶⁶⁴ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 68.

⁶⁶⁵ Gökbulut, *Usûlü’l-Aşere Şerhleri*, 2010, 56.

*Senden yine sana kaçmazsam ne yaparım? Kimin huzûruna gideyim? Hikâyemi kime anlatayım?*⁶⁶⁶

Şeyh Kübrâ diğer bir tanımında ise; “Murâkabe, Dost’un derdiyle hemhâl olmak ve kendinden geçip tanınmaz hâle gelmektir; yokluk içinde Mutlak Varlık’ı bulmak, başıboşluğun kapısından “Lî mâallah” safına koşmak, azîz cânı, talep yolunda harcamaktır ve şu beyitleri:

“Canımızın arzusu, Yâr’in talebinden başka bir şey değildir. Gerçi bizi inkâr edenler, bu işten bir şey anlamazlar.

Bizim gibi, kıskançlıktan dolayı gözünü senin dışındakilere kapamayan kişi, gören göz bulamaz, dîdârın tâlibi de değildir.

O kişi, azîz ömrün lezzetini tadamazsa, tuhaf değildir. Satın almayı bilmeyen kişi, bizim Yusuf’a can veremez.

Aşkın sırrını talebde bizim gibi başını veremeyen kişi, Dost’un özel haremine girip sırlarının mahremi olamaz

Sen, senliğini yok edip öyle Yâr’in haremine gel. Sevgiliyle öyle başbaşa kalmak, ağyarın harcı değildir.”⁶⁶⁷

Eğer sen Mutlak Varlık’ı arzu ediyorsan. Dildâr’ın yolunda, değer arz etmeyen sâhip olduğun her şeyi yok et.” Kendi kendine hecelemeştir demiştir.

Başka bir tanımında ise; Murâkabe, Hakk’a muttali’ olan kulun, kendi sırlarının gizliliklerini bilmesi, bu ilmi gözünün önünden ayırmaması, söz ve hâllerinde onu câri kılması, Melik-i Müteâl’in rızasını düşünmesi, Allah’ın emir ve nehiyler konusundaki hitâbının kendisi için de geçerli olduğunu idrâk etmesidir.”⁶⁶⁸ demiştir.

⁶⁶⁶ age. 2010, 137.

⁶⁶⁷ Gökbulut, *Usûlü’l Aşere Şerhleri*, 2010, 76.

⁶⁶⁸ age. 2010, 136-139.

Necmeddîn-i Kübrâ murâkabe makâmındaki sâlikin hâllerinin nasıl olduğunda anlatmıştır. Şeyhe göre bu makâmdaki sâlik, itâatle ve âmel-i sâlihle Allah'ın lütfunu ister. İlâhî armağanlarını (vecd, ilim, feyz) bekler. Çünkü O'nun lütfu âmel-i sâlihle istenir. Zîra hadîs-i şerîfte; *Ya Rab! Senden af ve mağfiretime sebep olacak olan âmel-i sâlihte muvaffakiyet isterim.*⁶⁶⁹ buyrulmuştur. Mânevî makâmlara çıkan merdivenin ayağı âmel-i sâlihtir. Çünkü o ilâhî bir emirdir. O'nun emrini yapmayan da O'na ulaşamaz.⁶⁷⁰ Bu konu tasavvufta çok önemlidir ve bir çok mürîdin de yarı yolda kalmasına sebep olmuştur. Amel ve ibâdete önem vermeyenler bir alâka ve ilgiden kendini kurtarsa bile bin tanesi ile karşı karşıya kalırlar. Şöyle bir söz vardır: “Malını seven meftun, çoluk çocuğunu seven mağbun, hâlini seven ise mecnûn olur.”⁶⁷¹ Yine murâkebe hâlindeki sâlikin bir hâlde Allah'tan başka bütün varlıklardan yüz çevirmesidir. Çünkü sâlik O'nun aşkının deryâsına dalmış ve O'na kavuşmanın iştîyâkını duymuştur. Hakk'a kavuşan sâlik ise bütün nehirleri içine alan fakat bir türlü kanamayan denize benzer.

*Kalbim senden başka bir şey hatırlamıyor, gönlüm sana kavuşmakla doymuyor.*⁶⁷²

İşte O'nun aşkının deryâsına dalabilmek için bütün deryâlardan geçebilmek, O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşmak lâzımdır. Murâkabe hâlindeki Sâlik, yalnızca Allah'tan yardım ister. Nihâyetinde de Allah Teâlâ sâlik için hiç kimsenin kapayamayacağı rahmet kapılarını açar ve hiçbir kimsenin açamayacağı azap kapılarını kapatır. Buradaki rahmet ile rahmet-i hâssa özel rahmet yâni sâlikin vuslatı, Allah'ta bekâsı kastedilmiştir. Azab ise O'ndan uzak düşmek mânâsındadır ki yâni sâlik için vuslattan sonra ayrılık yok demektir.⁶⁷³

⁶⁶⁹ Tirmizî, “Vitr”, 17.

⁶⁷⁰ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 68.

⁶⁷¹ age. 2015, 69.

⁶⁷² age. 2015, 69.

⁶⁷³ age. 2015, 68-71.

*Vuslattan dönüş yoktur.*⁶⁷⁴

Necmeddîn-i Kübrâ'dan önce yaşamış olan meşâyihler ise murâkebe hâlinde sâlikin durumu için şöyle benzetmeler yapmışlardır. Cüneyd-i Bağdâdî, murâkebe hâlinde sâlik, deliğinden çıkması muhtemel fareyi bekleyen kedinin hâline benzer demiş ve kendisinin de murâkabeyi fare deliğinin önünde bekleyen kediden öğrendiğini söylemiştir. Cüneyd-i Bağdâdî aslında bununla sâlikin Hakk'tan gelmesi muhtemel feyzi tam bir murâkabeyle beklemesi gerektiğine işâret etmiştir. Zunnûn-ı Mısırî de Murâkebe hâlindeki sâlik, Allah Teâlâ'nın tercih ettiğini tercih eder, Allah Teâlâ'nın büyük gördüğünü büyük görür, Allah Teâlâ'nın küçük gördüğünü de küçük görür demiştir.⁶⁷⁵

Murâkebenin “mübtedîlerin, mutavassıtların ve büyüklerin murâkebesi” olmak üzere üç derecesi⁶⁷⁶ olduğu söylenmiştir.

1. Mübtedîlerin murâkabesi: İç dünyâyı mûrakabedir, yâni Allah Teâlâ'nın bâtından geçenlere muttalî olduğunu bilecek gönüle sâhip olmaktır.
*Bir ân için de olsa, Allah teâlâ'nın senden gâfil kalacağını ve senin gizli tuttuklarını bilemeyeceğini sanma.*⁶⁷⁷
2. Mutavassıtların Murâkabesi: Mâsivâdan fânî olup Hakk'ı Hak için murâkâbedir. “Ahmed b. Atâ'nın şu sözü de bununla ilgilidir. “Sizin en hayırlınız, Hakk'ın dışında her şeyden fânî olarak Hakk'ı Hak ile mûrakabe edenleriniz ve âdâbında, fiil ve ahlâkında Allah Rasûlü'ne tâbi olanlarıdır.”

⁶⁷⁴ age. 2015, 70.

⁶⁷⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 274.

⁶⁷⁶ İbn 'Arabî: Murâkebe-i Hakk ve murâkebe-i abd/kul olmak üzere murâkebe iki kısımdır demiştir. Hakk'ın murâkebesi de ikidir: Brincisi, Mevcûdâta riâyet, yâni onu koruyup kollamaktır. İkincisi, Allah'a itâati ve muhâlefeti esnâsında kulu gözlemesidir. Kulun murâkebesi de üç çeşittir. Birincisi, mâsivâyı unutturacak şekilde Hakk'ın zâtını mülâhazadır, ikincisi Hak Teâlâ'nın zâhir ve bâtın, insanlardan sâdir olan her şeyi gördüğünü düşünmektir. Üçüncüsü, bâtını ve zâhiri emr-i ilâhiye muhâlefet etmekten sakındırmak, muvâfakat makamında olmak ve iyi olsun kötü olsun başından geçen şeylere dikkat etmektir. Aynı zamanda İbn 'Arabî; Murâkebenin derecelerinin yedi yüz yetmiş dörde kadar ulaşacağını söylemiştir. (bk. İbn 'Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, 2017, VII: 291.)

⁶⁷⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 716.

3. Büyüklerin murâkabeti: Allah'ın korumasına sığınıp, O'nu murâkabe hâlidir. Bu mertebede olanlar murâkabe ile gönüllerini Allah'a bağlı kırlarlar ve murâkabe konusunda Allah'ın kendilerini korumasını dilerler. Çünkü Allah Teâlâ onları nücebâsından ve has kullarından yapmış, hâllerini başka kimseye açmamalarını istemiş ve işlerini bizzat yönettiğini ifâde buyurmuştur⁶⁷⁸

*O sâlihleri yönetir.*⁶⁷⁹

Necmeddîn-i Kübrâ aynı zamanda murâkabe gereğince yapılırsa, bütün şerefli makâmlar ve hâller kısa sürede hâsıl olur veya bir anda gerçekleşebilir demiştir. Ve bu makâmın neticesinin daha şerefli ve mükemmel olduğunu söylemiştir. Çünkü mücâhede ve riyâzet yolu uzak ve uzun bir yol iken murâkabe yolu daha yakın ve kolaydır. Mücâhede ve riyâzet yoluyla nefis-i emmâre otuz senede yok edilemezken bu noktada hemen bir anda yok olur ve Allah; *Güzel işler yapanlara, esenlik yurdu olan cennetle, hatta daha fazlası ile karşılık verilecektir.*⁶⁸⁰ âyeti gereğince mukarreblerin seyyiâtını, lütfunun hasenâtıyla değiştirir. ⁶⁸¹ Son olarak diyebiliriz ki, Murâkabe, mârifet ve yakînin kalbde uyandırdığı bir hâldir. Bu makâma da kişi kendini muhâsebe edip tüm hal ve davranışlarını düzeltmesiyle ve her nefes alışverişinde dahi Rabbi'nin onu gözetimi altında tuttuğunu bilmesiyle ulaşılabilir.⁶⁸² Kendini muhâsebe etmeyen kişi murâkabe makâmına ulaşamaz ve Allah Teâlâ'nın kendisi üzerinde murâkip olduğundan, kalbine yakın bulunduğundan, her hâl ve davranışını bildiğinden gâfil olur ve böylelikle de daha başlangıçta vuslat imkânından uzak kalmış olur.

*Vuslatın olmadığı yerde, hicrânın faydası ne!*⁶⁸³

⁶⁷⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 2016, 55.

⁶⁷⁹ A'râf 7/196.

⁶⁸⁰ Yûnus 10/26.

⁶⁸¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 113.

⁶⁸² Abdülkadir Geylanî, *Günyet'üt-Tâlibîn*, çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2014, II:473.

⁶⁸³ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015, 133.

2.2.4.3. Muhabbet

Tasavvufta üzerinde durulan temel konulardan biri de “muhabbet” kavramıdır. Muhabbet, makāmların sonu ve derecelerinin en üstünüdür. Muhabbet makāmına yükseldikten sonra ki her makām muhabbetin eserlerinden ve onun tâbilerindendir. Muhabbetten evvelki her makāmda muhabbetin mukaddimelerinden bir mukaddimedir.

Muhabbet kelimesinin lügattaki aslı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bâzılarına göre Muhabbet, “Habbe (arazide toprağa atılan tohumlar)” kökünden gelmiştir. Nasıl ki habbe denilen tohum yere düşer, üzeri toprakla örtülür, üstüne yağmur yağar, güneş ışınları, ısısı gelir ve soğuk üstünden geçer. Zamanın geçmesiyle ve değişmesiyle o tohum değişmez ve vakti gelince filizlenir, çiçek açar ve meyve verirse, kalbe yerleşen muhabbette bunun gibidir. Huzur ve gaybetle, belâ ve mihnetle, firak ve visalle değişmez. Bir başka görüşe göre ise muhabbet, “Hubb (içinde su bulunan kap)” kökünden gelir. Kap içine konan şeyi tutar ve dolu olduğu şeyden başkasını içine almaz. Tıpkı bunun gibi kalp muhabbetle dolu olunca içine sevgiliden başka bir şey sığmaz. Bir başka tanımda da hubb, “üzerine su testisi konulması için birbirine geçirilmiş ve üst üste konulmuş dört çubuk” diye tanımlanmıştır. Bu şekilde tanımlayanların açıklaması ise şöyledir: Onlara göre âşıkın işi, çubukların işi gibidir. Hilkati ve terkini, sevgilinin meşakkatini taşımak içindir. Çünkü muhib, Habîb’in izzetini de zilletini de, râhatını da meşakkatini de yüklenir ve bu ona ağır gelmez.⁶⁸⁴

Dilersen bana ihsanda bulun, dilersen beni eli boş geri çevir . Senden olunca ikisi de keremdir.”⁶⁸⁵

⁶⁸⁴ Hücvirî, *Keşfu'l Mahcûb*, 2018, 367.

⁶⁸⁵ age. 2018, 368.

Bir başka tanımda ise; Hubb, saf bir sevginin ismi olarakta ortaya konulmuştur. Çünkü Araplar, gözdeki siyahlığın etrafında bulunan beyazlığın saf olmasına “ Habbetu’l- ensân” derken, kalpteki süveydanın saf oluşuna da “ Habbetu’l-kalp” demişlerdir. Böylece birisi muhabbet mahallî diğeri ise rü’yet mahallî hâline gelir. Bu mânâdan dolaydır ki kalp ile göz, muhabbette bir araya gelmiştir. Yine muhabbetin, “Hubâb (şiddetli yağmur sebebiyle yükselen su üstündeki damlacık)” kökünden geldiğini söyleyenlerde olmuştur. Bu görüşe göre ise muhabbet, sevginin cemâlini görme heyecânı ve susuzluğu içinde bulunan bir kimsenin kalbinin galeyân etmesi ve coşmasıdır. Diğer bir görüşe göre ise muhabbet, “Habâbu’l-mâ (suyun büyük kısmı) kökünden gelir. Kalpteki mühim şeylerin çoğunun ve büyük bir kısmının gâyesi de muhabbet olduğu için sevgiye muhabbet ismi verilmiştir.⁶⁸⁶

Kısaca diyecek olursak muhabbet kavramı literatürde yaygın biçimde “sevgi” anlamında kullanılmış ve sevginin coşkulu şekli ise “aşk” kelimesiyle ifâde edilmiştir.⁶⁸⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de muhabbet kelimesi bir âyette geçmektedir.⁶⁸⁸

أَنْ أَقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّي وَعَدُوٌّ لَّهُ ۚ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّمِّي وَلَتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي ۖ

*Onu sandığa koymasını, sonra onu denize (Nil nehrine) bırakmasını (vahyetmiştik). Böylece deniz, onu sahile atsın, Benim ve onun düşmanı, onu alsın. Ve gözümün önünde (korumam altında) yetiştirilmen için sana, Kendimden muhabbet(sevgi) verdim.*⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 406-407.

⁶⁸⁷ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *DİA*, 2005, 30:386.

⁶⁸⁸ age. 386.

⁶⁸⁹ Tâhâ 20 /39.

Hub ise dokuz âyette geçmekte ve yetmiş iki yerde aynı kökten isim ve fiiller yer almaktadır.⁶⁹⁰ Bu âyet-i kerîmlerden bazıları ise şunlardır:

*Allah onları, onlar da Allah'ı severler.*⁶⁹¹ Bu âyet-i kerîmede Allah ile kulları arasındaki karşılıklı sevgi vurgulanmaktadır. “Allah Teâlâ’nın kulu sevmesi, kulun da Allah Teâlâ’yı sevmesi sahihtir. Âyet-i kerîmede de ifâde edilmiştir. Fakat buna rağmen bu mesele bazı îtikâdî mezhepler ve kelâm âlimleri arasında tartışmalara yol açmıştır.⁶⁹² Örneğin Mu’tezile, Cehmiyye ve bâzı Eş’ari kelamcıları Allah’ın seven ve sevilen bir varlık olmasının mümkün olmadığını savunmakta ve muhabbetin seven ve sevilen arasında bir münâsebetin bulunmasını gerektirdiğini belirterek Allah ile insan arasında herhangi bir sevgi ilişkisinden söz etmenin mümkün olamayacağını söylemektedirler. Çünkü böyle bir durum tenzih açısından sakıncalıdır. Aynı zamanda klasik dünyâda sevgi, aşk, kemâle yönelik bâtinî bir meyil şeklinde tanımlanmakta ve bu yüzden tanım gereği sevende bir eksiklik bulunduğunu îmâ etmektedir ve bu durum kabul edildiği takdirde sanki Allah eksik iken sonradan kemâle ermiş gibi olacağı için, bu görüşü kabul edenler konuyla ilgili âyet ve hadislerin mecaz olarak anlaşılması ve te’vil edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Buna göre “Allah’ın kullarını sevmesi” , “O’nun kullarına lütufta bulunması, iyi amellerinden dolayı kullarını övmesi olarak anlaşılıp irâde ve kelam sıfatlarıyla ilişkilendirilmiştir. “insanın Allah’ı sevmesi” ise “ O’na itâat etmesi ve rızâsını istemesi” olarak yorumlanmıştır.⁶⁹³ Allah’ın sevmesi ve sevilmesinin mümkün olduğunu kabul edenler ise bu konuda ittifâk etmişler fakat sevginin aşk boyutuna taşınmasında ihtilâf etmişlerdir. Bu nedenle bu gruptakiler Allah’ın âşık olması ve Ona âşık olup bu aşkla Onda fenâ bulmayı kabul etmeyenler ve edenler şeklinde iki gruba ayrılırlar. İlk grupta Ehl-i Hadîs ve Hanbelî âlimler yer alırken ikinci grupta ise sûfîler yer almaktadır. Ehl-i Hadîs ve Hanbelî âlimlere göre Allah seven ve sevilendir. Allah ile insan arasında bir muhabbet ilişkisi mümkündür. Fakat Allah ile insan arasındaki muhabbet temelli ilişkinin aşka dönüşmesini ise iki

⁶⁹⁰ age. 2005, 30:386.

⁶⁹¹ Mâide 5/54.

⁶⁹² Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2018, 367; Uludağ, “Muhabbet” *DİA*, 2005, 30:387.

⁶⁹³ Muhammed Bedirhan, “Tanrı’nın Sevmesi ve Sevilmesi Mümkün müdür?” 2020, 2.

nedenden dolayı mümkün değildir. Birinci neden dilsel açıdan dolayıcıdır. Çünkü Aşk kelimesinin kullanımının ortaya çıktığı dönemlerde Arap dilinde aşk kelimesi ancak nikâhlanan kişiye yönelik bir duyguyu ifade ediyordu. Dolayısıyla şehvî bir duygunun Allah’a atfedilmesi, O’nun tenzihiyle çelişkili olacağından ilâhî aşk fikri reddedilmiştir. Doğu Hristiyanlığının mistik geleneklerinde izdivâc-ı ilâhî temasının olması da bu fikrin reddedilmesinde diğer bir sebep olarak görülmüştür. İkinci bir neden ise ilâhî sıfatların vahiy ile belirlenmiş olmasından dolayı ilâhî sıfatların tevkîfliliği açısındandır. Yâni dinî naslarda Allah’ın âşık olduğuna dâir bir açıklama olmadığından dolayı Allah hakkında aşk fiili veya O’nun âşık ya da mâşuk olmasından söz etmek câiz değildir. Yine Ehl-i Hadis, insanın Allah’ı bilmekteki nasîbinin ancak korku olması sebebiyle, insanın Allah’a âşık olmasının da imkânsız olduğu görüşündedir. Aynı zamanda Ehl-i Hadîs ve Selefiyye, sevginin aşk boyutuna ulaşabileceğini savunan sûfilere de hulûli olarak kabul etmiştir.⁶⁹⁴ Bu konuya sûfiler açısından bakıldığında da çeşitli görüşler karşımıza çıkmaktadır. Bir görüşe göre: “Hak Teâlâ’ya âşık olmak câizdir, ama Hak Teâlâ’nın kuluna âşık olması câiz değildir”. Bu görüşü savunan sûfilere göre; Aşk bir zâtı sevgilisinden meneden bir sıfattır. Kul, Hak’tan men olunmuştur fakat Hak, kuldan memnû değildir. Kulun sevgilisine ulaşmasına engel olan mâniler vardır fakat Allah’ın sevdiği şeye ulaşması için bir mâni yoktur. Mâni olmayınca da Allah, menedilmiş ve âşık olmuş olmaz. Diğer bir görüşe göre de; Kulun Hak Teâlâ’ya âşık olması câiz değildir. Bu görüşü savunan sûfiler, aşk haddi tecâvüz etmektir, halbuki Allah Teâlâ, mahdud değildir. demişlerdir. Başka bir görüşe göre ise: Muhabbet sıfat seviyesindedir, onun için Allah hakkında câizdir. Fakat aşk, zat seviyesinde olduğu için câiz değildir. Bu görüşü savunan sûfiler, iki cihânda aşk, bir zâtı idrâk etmeyi istemekten başka bir şey için sahih olmaz. Halbuki Hak Teâlâ’nın zâtı idrâk ve hissedilebilir bir varlık olmadığı için, halkın âşık olması sahih olmaz. Sıfatları ve fiilleri ile ihsân ve ikrâm bulunduğu için evliyânın onu sevmesi sahih olur demişlerdir. Son bir görüşe göre ise, Aşk’ın zıddı yoktur. Aşk iki zıt arasında olur.

⁶⁹⁴ Bedirhan, “Tanrı’nın Sevmesi ve Sevilmesi Mümkün müdür?”, 2020, 3.

Hak Teâlâ'nın da zıddı olmadığı için böyle bir durum O'nun için söz konusu değildir. ⁶⁹⁵

Bir başka âyet-i kerîmede de: *Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun , Allah da sizi sevsin, günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*⁶⁹⁶ buyrulmuştur. Bu âyet-i kerîme de Allah'ı sevmenin başlıca alâmetinin Hz. Peygamber (sav)'e tâbi olmak olduğu belirtilmiştir. Muhabbet konusu hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek hadislerde de çokça yer almıştır. ⁶⁹⁷ Bu hadîs-i şerîflerden bir kaç şöyledir:

Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; *Allah bir kulunu sevdi mi Cebrâil'e şöyle der: Ey Cebrâil, ben falanı seviyorum, onu sen de sev! Bunun üzerine Cebrâil o kulu sever. Sonra Cebrâil semâ ehline şöyle der: Allah falan kulu sevmiştir. Onu siz de seviniz. Bunun üzerine semâdakiler onu severler. Sonra Allah o kulun yeryüzünde de hüsnü kabul görmesini sağlar, bu sebeple yeryüzündekiler de onu sever. Buğz için de bu durum bunun mislidir.*⁶⁹⁸ Başka bir hadîs-i şerîfte de: *Amellerin en üstünü Allah için sevmektir.*⁶⁹⁹ buyrulmuştur. Yine başka bir hadîs-i şerîfte de: *Allah için birbirini seven ve bu sevgiyle buluşup bu sevgiyle ayrılanlar, mahşer gününde Allah'ın özel konukları olarak ağırlanacak yedi zümre içinde gösterilmiştir.*⁷⁰⁰ Diğer bir hadîs-i şerîfte de Resûlullah (sav); *İman etmedikçe cennete girmezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de îman etmiş olmazsınız* ⁷⁰¹ buyurmuştur.

Necmeddîn-i Kübrâ: Muhabbeti bütün makamların özü olarak nitelendirir. Ve Muhabbetin ma'rifetin meyvesi olduğunu söyler çünkü sevmek için öncelikle bilmek gereklidir.”⁷⁰² demiştir. Şeyhe göre bütün varoluş içerisinde, Allah'ın

⁶⁹⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2018, 373-374.

⁶⁹⁶ Âl-i İmrân 3/31.

⁶⁹⁷ Uludağ, “Muhabbet”, *DİA*, 2005, 30:386.

⁶⁹⁸ Müslim, “Birr”, 48.

⁶⁹⁹ Nesâî, “Sünnet”, 2.

⁷⁰⁰ Buhârî, “Ezân”, 36; Müslim, “Zekât”, 91.

⁷⁰¹ Müslim, “İman”, 94; Ebû Dâvûd, “Edep”, 13.

⁷⁰² Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 298.

dışında hiçbir şey gerçek güzelliğe sâhip değildir. Zîra hakîkî güzellik, kudret, hayat, ihsân, cömertlik gibi sıfatları olan ve bütün kusurlardan münezzeh bir varlıkta bulunur. Allah'tan gayrî diğer varlıklar ise kısıtlı, sayılı, ârızî ve sonlu bir güzellik ve kemâle sâhiptirler. Mahlûkatta görülen her ne güzellik ve kemâl varsa bunlar O'nun güzellik güneşinin bir parçasıdır ve O'ndan ödünç alınmıştır. Bu sebeple de Allah'ın dışında hiçbir şey gerçekten seilmeyi hak etmez.⁷⁰³ Şeyh bir başka açıklamasında da “Muhabbette ilk adım, nefis için mahbûbun arzulanması sonra nefsin ona fedâ edilmesi, sonraki aşama ikiliği unutmak, en son merhale ise vahdâniyette fenâ bulmaktır.” demiştir. Şeyh aynı zamandada muhabbetin sonunun, aşkın başlangıcı olduğunu söylemiş ve aşk'a muhabbetten daha üstün bir değer atfetmiştir ve muhabbetin kalp için, aşkın ise rûh için olduğunu söylemiştir. Şeyh, “Sırr ise âşık ile Mâşuku bir yerde toplamaktadır. Çünkü âşık, aşkta fânî olmaktadır. O zaman âşık, aşk hâline gelmekte ve sonra aşkta Mâşukta fânî olmakta ve ortada sâdece Mâşuk yâni Allah kalmaktadır.” demiştir.

Muhabbet makâmının üç derece olduğu söylenmiştir. Birincisi, her türlü vesveseyi ortadan kaldıran, maşûka hizmet etmeyi sevdiren ve musîbetler karşısında âşığa teselli veren muhabbettir. İkincisi, Muhibbî sadece Allah'ı sevdiren ve O'nun anmaktan bir an bile geri bırakmayan ve kalbini O'nun şuhûduna bağlayan muhabbettir. Üçüncüsü ise muhibbî, sıfatların tefrika vâdisinden alıp zâtla cem mertebesine götüren muhabbettir. Bu tür muhabbette, seyr ü sülûkün kutbu ve bu yolun yörüngesi kabul edilmiştir.⁷⁰⁴

⁷⁰³ age. 2010,298.

⁷⁰⁴ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008, 236-237. Bayezîd-Bistâmî biri meveddet meyinden diğeri muhabbet kadehinden kaynaklanan iki tür sevgi vardır. “Birincisi nîmeti görmekten , ikincisi nîmeti vereni temâşâdan hâsıl olur.” demiştir. Sûfilerden biri de şöyle demiştir; “ Muhabbetin iki şekli vardır: Biri ikrâr şeklindeki muhabbettir. Bu hem halkta hem havasta bulunur. (Buna îman ve tevhîd muhabbeti denir.) Diğeri ise; vecd şeklindeki muhabbettir. Tam vecd hâlinden ibâret olan bu şekildeki muhabbetin içinde bulunan kimse ne kendini, ne halkı, ne sebepleri, ne de halleri görür. Çünkü bu durumda o, Allah'tan ve Allah için olan şeyleri temâşa hâli içine gark olmuştur. Kuşeyrî de muhabbeti, “Allah'tan kula, kuldân da Allah'a olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Allah'ın kuluna husûsî surette nîmet vermeyi irâde etmesi, ona rahmet etmesi ve sevap vermesi Allah'ın

Muhabbet ehlî de üç şekilde sınıflandırılmıştır:

İlki halkın muhabbetidir. Bu bağlamda “Muhabbet, kalplerin Sevgili’yi senâ ile sevmesi, O’nun tâatini tercih etmesi ve O’na muvâfakat etmesidir. Sevenin sevdiğini gönlünde tutup ona itâat etmeside bu tür muhabbetin şartı kabul edilmiştir.

Eğer sevginde sâdık isen O’na; Sevgiline itâat edersin

*Çünkü seven sevdiğine itâat eder.*⁷⁰⁵

İkincisi; Sâdıkların ve tahkik erbâbının muhabbetidir. Bu türde muhabbet ehlî arzu ve heveslerinden arınarak sevdiğinin irâdesine göre hareket etmeyi esas alır. Böyle bir muhabbetin özelliği ve şartı İbrâhim Havvâs’ın şu sözünde anlatıldığı gibidir.

“Muhabbet, irâdelerin yok olması, ihtiyâçların ve bütün beşeri sıfatların yanmasıdır.”⁷⁰⁶

Üçüncüsü ise; Âriflerin ve siddîklerin muhabbetidir. Sıddîk ve ârif olan kimselerin Allah’a olan sevgisinin bir illeti yoktur. Muhabbetin bu türü, onların Allah’ın illetsiz olan kâdim sevgisini bilip ona nazar etmelerinden doğar. Nitekim Ebû Yakub Sûsi şöyle der; “Muhabbet, muhabbeti görme hâline çıkıp Sevgili’yi görme hâline geçmedikçe sahîh olmaz. Bu da ancak gaybda kendisi için Sevgili bulunması şeklindeki muhabbet bilgisinin fenâ bulmasıyla gerçekleşir. Seven sevgisinde bu dereceye erince onun muhabbeti, sevgiye bağlı olmayan mutlak bir muhabbete dönüşür.”⁷⁰⁷

kuluna olan sevgisidir. Kulun Allah hakkındaki muhabbeti ise, kalben hissettiği bir şey olup ifâde edilemeyecek kadar latîf bir histir.” şeklinde tanımlamıştır. (bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 409.)

⁷⁰⁵ Serrâc, *el-Lüma’*, 2016, 58.

⁷⁰⁶ age. 2016, 58.

⁷⁰⁷ age. 2016, 59.

Mutasavvıflarca meşhur olan “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim, mahlûkatı yarattım” şeklindeki “kenz-i mahfi” rivâyetinin delâletine göre, muhabbet önce Hak’tan zuhûr etmiş ve âlemin ve insanın yaratılışına sebep olmuştur.⁷⁰⁸ Yâni muhabbet bu topluluğun izi, yolun göstergesi ve Allah ile kul arasındaki bağın düğümlenme yeridir. İnsan, iyiliği, kendisine iyilik yapanı, iyilik yapmayı seveni, güzeli ve âhengi sever. Bu yönüyle sevmeye en çok lâyık olan Allah’tır. Çünkü kendini ve kendine iyilik yapanı seven insanın ona varlığını veren, bütün iyiliklerin ve güzelliklerin yaratıcısı olan Allah’ı sevmesi kaçınılmazdır. Sevginin en üst derecesi ise Allah’ı bütün kalbiyle sevmektir. Sevenler kendilerini sevdikleriyle şartlı ve ona bağlı hâle getirirler. Bu sebeple kim Allah’a ihlâsla bağlanmışsa artık Allah onun kalbinin mahbûbu, mâbûdu, maksûdu olmuş olur.⁷⁰⁹ Sözün kıyası muhabbetten bahsetmek muhabbet değildir. Çünkü muhabbet tadılan, yaşanılan bir hâldir ve hiçbir zaman hâl, kâl değildir. Eğer bütün cihân halkı muhabbeti celbetmek isteseler, buna kâdir olamazlar, onu defetmeye olanca gücüyle çabasalar, defedemezler. Çünkü muhabbet mevâhiptendir, mekâsıpten değildir. Yani Allah’ın hibesidir, kulun kazancı değildir.

2.2.4.4. İnâbe

İnâbe; Her türlü maddi mânevî hatâ ve kusurlardan yüz çevirip, gönülden Allah’ın dışındaki her şeyi çıkararak, ihlâs ve samîmiyetle, her hâlde yalnızca Allah’a yönelmek, O’nda karar kılmaktır.⁷¹⁰ İhlâs ve samîmiyetle O’na kulluk ederek, bu yönelişini sürekli kılan, ve bu vasfı kendinde lâyıkıyla taşıyan kimseye ise “Münîb” denir.

İnâbe aynı zamanda , mânevî eğitim almak isteyen mürîd adayının şeyhe ve onun vereceği emirlere sıkı bir şekilde bağlı kalacağına dâir verdiği söz(biat) mânâsında

⁷⁰⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 36.

⁷⁰⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, 2017, IV:300-307.

⁷¹⁰ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008, 59; İbn Kayyim el-Cezviyye, *Bedâiu’t-Tefsîr*, çev. Halil Aldemir, İstanbul: İhvan Yayınları, 2018, IV:201.

da kullanılmıştır. Bir başka deyişle tarîkâta girme iznini ifâde eder. Bir kimsenin şeyhe intisab ile onun mürîdi olmasına “inâbe almak”, bir şeyhin, bağlı olduğu mânevîyat yolunu, isteyen kişiye telkin etmesine ise “inâbe vermek”⁷¹¹ denir.

Dikkatle bak, üstadın olan hâne haraba

*Ehlinden al, ister isen eğer almak inâbe!*⁷¹²

Genel olarak Allah’a yönelişi ve dönüşü ifâde eden inâbe kelimesi türevleriyle beraber on sekiz âyette geçmektedir. Genel olarak bu âyetlerde de dönüş, yöneliş ve tevbe anlamlarında kullanılmıştır. İnâbe mâhiyeti açısından da Kurân-ı Kerim’de iki mânâ da kullanılmıştır. Birincisi: ilâhî rubûbiyete yönelme, boyun eğme mânâsındadır. Bütün insanları kapsar, ister mü’min olsun, ister kâfir, ister iyi davranışlarda bulunsun, ister günah işlesin, başı daralan her insan o ân böyle bir inâbede bulunur.⁷¹³ İnsanın bu yönü âyetlerde şöyle ifâde edilmiştir:

*İnsanların başına bir sıkıntı gelince, Rablerine yönelerek (münîbîne) O’na yalvarırlar. Sonra Allah Teâlâ katından onlara bir rahmet tattırınca bakarsınız ki onlardan bir gurup yine Rablerine ortak koşuyorlar.*⁷¹⁴

*Onlar, önlerindeki ve arkalarındaki (kendilerini dört bir yandan kuşatan) göğe ve yere bakmadılar mı? Eğer dilersek onları yere geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Bunda, Rabbine yönelen her kul için bir ibret vardır.*⁷¹⁵

*İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek O’na yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nîmet verdiği zaman daha önce O’na yalvardığını unuttur ve Allah’ın yolundan saptırmak için O’na eşler koşar. De ki: Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Şüphesiz sen cehennemliklerdensin.*⁷¹⁶

⁷¹¹ Osman Türer, “Biat”, *DİA*, 1992, VI:124-125.

⁷¹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2012, 134.

⁷¹³ İbn Kayyim, *Tezhîbü Medârici’s-Sâlikîn*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: İnsan Yayınları, 2017 I:232.

⁷¹⁴ Rûm 30/33.

⁷¹⁵ Sebe’34/9.

⁷¹⁶ Zümer 39/8.

İkinci tür inâbe ise :Allah'ın ulûhiyetine yönelişi ifâde eder. Bu tür inâbe yalnızca Allah'a yönelip, O'na boyun eğmeyi, O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirmeyi gerektirir. Bu ise Hak dostlarına âit olan bir inâbedir.⁷¹⁷ Onların hâli âyette şöyle belirtilmiştir: *De ki, Allah dilediğini saptırır. Kendisine yöneleni de hidâyete erdirir. Onlar îman edenlerdir ve gönülleri Allah'ın zikri ile huzûra erenlerdir. Dikkat edin kalbler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.*⁷¹⁸

Yine âyet-i kerîmelerde peygamberlerin Allah'a olan inâbelerinden de söz edilmektedir. İbrâhim (as); *Ben hanîf olarak yüzümü, göklerle yeri yoktan yaratan Allah'a yönelttim ve ben müşriklerden değilim.*⁷¹⁹ sözüyle Allah'a olan yönelişini dile getirmiştir. Yine İbrâhim (as); *Ben Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek*⁷²⁰ sözüyle de istikâmetini Allah'a yöneltmiş, O'na olan güvenini açıkça ortaya koymuştur. Bu özelliklerinden dolayı da Kur'ân-ı Kerîm de kendini Allah'a veren münîb birisi olarak vasfildilmiştir. "İbrahim cidden çok yumuşak huylu, bağı yanık ve kendini Allah'a vermiş (münîb) birisi idi"⁷²¹ , Şuayb (as) ise Rabb'ine olan güvenini şu sözlerle dile getirmiştir; *Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yönelirim.*⁷²² Peygamberimiz (sav)'de Rabb'ine yönelişini şu şekilde ifâde etmiştir: *Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a aittir. İşte bu Allah benim Rabbimdir. O'na dayandım, O'na yöneldim.*⁷²³

Peygamberler her konuda olduğu gibi Rabblarına yöneliş konusunda da insanlığa rehber olmuşlardır.

İnâbe kavramı hadîs-i şerîflerde de geçmektedir. Bir hâdîs-î şerifte Resûlullah (sav); *Ölümü temennî etmeyiniz. Ömrü uzun olup da Allah'ın onu inâbe ile*

⁷¹⁷ İbn Kayyim, *Tezhîbü Medârici's- Sâlikîn*, 2017, I:232.

⁷¹⁸ Ra'd 13/27, 28.

⁷¹⁹ En'âm 6/79.

⁷²⁰ Sâffât 37/99.

⁷²¹ Hûd 11/75.

⁷²² Hûd 11/88.

⁷²³ Şûrâ 42/10.

*rızıklandırması kişinin saâdetindenidir.”⁷²⁴ buyurmuştur. Başka bir hadîs-i şerîfnde de Resûlullah (sav); Sizden sonra öyle zamanlar gelecek ki, saçları kıvr kıvr olan yalancı, saptırıcı bir adam çıkıp da “Ben sizin Rabbinizim.” diyecek. O zaman kim “Yalan söyledin, sen bizim Rabbimiz değilsin. Bizim Rabbimiz Allah’tır.O’na dayandık ve O’na yöneldik. Ve senden Allah’a sığınırız.” derse o adamın onun üzerinde bir etkisi olamaz.⁷²⁵ buyurmuştur. Yine Peygamberimiz sav bir duâsında Rabb’ine yönelişini şöyle dile getirmiştir. *Allahım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana güvendim. Gönlümü sana çevirdim. Senin yardımınla düşmanlarla mücâdele ettim. Kitabın ile hükmettim. Şimdiye kadar yaptığım, bundan sonra yapacağım, gizlediğim, açığa vurduğum ve senin benden daha iyi bildiğin günahlarımı affeyle! Öne geçiren de sen, geride bırakan da sensin. Senden başka ilâh yoktur.*⁷²⁶ Diğer bir duâsında da Rasûlullah (sav) münîb bir kul olmayı dilemiştir: *Rabbim beni, sana çok şükreden, seni çok zikreden, senden çok korkan, sana itaât eden, sana boyun eğen, sana çok yalvaran ve sana yönelen (münîb) biri eyle.*⁷²⁷ Efendimiz (sav), Allah Teâlâ’ ya olan sevgisiyle, bağlılığıyla, duâ ve ibâdetlerle Rabb’ine yönelişle, bize de Allah’a giden yolda nasıl yürümemiz gerektiği husûsunda örnek olmuştur. Zîra âyet-i kerîme de; *Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlara ve Allah’ı çok anan kimselere Resûlullah (Allah’ın Elçisi) en güzel örnektir.*⁷²⁸*

Necmeddin-i Kübrâ, Âdâbü’s- Sülûk ilâ Hazret-i Mâlikî’l- Mülk ve Melikî’l- Mülûk adlı eserinde inâbe kavramını şöyle açıklamıştır. “Înâbe; darlık ve genişlik zamanları da dâhil, her hâlükârda Allah’ a yönelmektir.”⁷²⁹

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2000, I:349.

⁷²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2000, V:372.

⁷²⁶ Buhârî, “Teheccüd”, 1; Ebû Davut, “Salât”, 119.

⁷²⁷ Ebû Davut, “Vitr”, 25; Tirmizî, “Deavât”, 102.

⁷²⁸ Ahzâb 33 /21.

⁷²⁹ Necmeddin Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 42.

İbn Fûrek, “Kitâbü’l-İbâne” adlı eserinde şu tanıımı yapmıştır: “İnâbe; Allah’tan yine Allah’a (O’nun râzı olmadığı şeylerden) sakınarak dönmektir. Başkasından da, O’na rağbet ederek ve her türlü alâkadan uzaklaşarak dönmektir.”⁷³⁰

Sülemî ise risâlelerinde inâbe kavramını şu şekillerde tanımlamıştır:

İnâbe; nefsin zâhirde tevbe ile salaha döndüğü gibi, sırrın da salaha dönmesidir.

İnâbe; sırrı ağıyara yönelmekten temizlemektir.

İnâbe; fânî üzerinde durmayıp Allah’a şevk ile yönelmektir.

İnâbe; kulun Hakk’ın irâdesi uyarınca Hakk ile olmasıdır.⁷³¹

Başka kaynaklarda ise şu şekilde tanımlar yapılmıştır.

“İnâbe; Allah’ın sevap ve mükâfâtına bel bağlayarak, Allah’a yönelmek” şeklinde tanımlanmıştır.⁷³²

“İnâbe; sâlikin nefsini ıslâh etmek, ibâdetlerindeki niyetini düzeltmek ve Hakk’a karşı verdiği sözleri yerine getirmek sûretiyle Allah’a yönelmesidir.”⁷³³ Sâlikin inâbe ile Allah’a yönelmesini oluşturan etken ise tevbesindeki ahbine sâdık kalmasıdır. Zîra Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur “Kim Allah ile olan ahbine vefâ gösterirse, Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”⁷³⁴ Netîce îtibârîyle diyebiliriz ki tevbesi sahih olanın, inâbesi de sahih olur. Tevbe ve inâbe kavramları lûgat mânâları açısından birbirine benzer olup her ne kadar kaynaklarda birbiriyle bağlantılı olarak anlatılsada mâhiyet açısından iki kavram arasında fark olduğu görülmektedir. Sühreverdi bu farkı şöyle dile getirmiştir. “Tevbe zâhirde, inâbe ise bâtındadır. Tevbe, görünür günahlardan inâbe ise insanın içindeki kusurlardan vazgeçip Allah’a dönmesidir”⁷³⁵, İsmâil Rusûhî Ankaravî ise mâhiyet açısından iki kavram arasında fark olduğunu söyleyerek bunu şu şekilde îzah etmiştir. “İnâbe de, tevbe de lûgatta dönmek mânâsındadır. Ancak tevbe ve inâbe arasında şu fark

⁷³⁰ İbn Fûrek, *Kitâbü’l-İbâne*, çev. Ahmet Yıldırım, İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2014, 18.

⁷³¹ Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınevi, 1981, 23.

⁷³² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 181.

⁷³³ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008, 60.

⁷³⁴ Fetih 48/10.

⁷³⁵ Sühreverdi, *Âdabü’l- Mürîdîn*, çev. Süleyman Gökbulut, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014, 43.

vardır: Tevbe, Allah'ın emrine karşı gelmekten, emrine uymaya dönmektir. İnâbe ise, Allah'ın emrine uygunluk varken Allah'a rücû etmektir. Çünkü bir kimse mâsiyetlerden ve muhâlif işlerden vazgeçip döndüğünde ona tevbekâr denir, münîb denmez. Münîb ise Rabb'ine tamamıyla muvâfık olarak dönen kimsedir.”⁷³⁶ Kuşeyrî ise; “Münîb, Rabbinin kereminden dolayı O'ndan hayâ ederek dönen kimseye denir. Tevbekar ise Rabb'inize cezalandırılma korkusuyla dönen kimsedir” ⁷³⁷ demiştir.

Yine mutasavvıflar Nefsin, kalbin ve rûhun inâbesi olamak üzere üç tane inâbe türünden bahsetmişlerdir. Nefsin inâbesi; Allah'a hizmetle meşgul olmasıdır. Kalbin inâbesi; Kalbin Allah'tan başka her şeyden arındırılmasıdır. Rûhun inâbesi ise; Allah'tan başkasını hatırlamayacak şekilde devamlı O'nu zikretmesi ve sadece O'na yönelmesidir.⁷³⁸ Üç inâbeden en üstünü ise rûhun, hiçbir kimseye ihtiyaç duymayacak şekilde Allah'a yönelmesidir. Zîra Kurân-ı Kerîm'de kişinin hayattayken rûhunu Allah'a yöneltmesi, O'na ulaştırması farz kılınmıştır.

2.2.4.5. Hüzün

Hüzün, gönülde hissedilen gariplik ve burukluk, arzulanan bir şeyin elden kaçması veya istenmeyen bir şeyin başa gelmesi yüzünden duyulan üzüntü, tasa, gam, kederdir.⁷³⁹ Tasavvuf ıstılâhında ise; Kalbi sıkarak, kişinin gaflet vâdîlerine dalmasına ve dağılmasına engel olan bir hâldir ve tasavvuf ehlî olanların vasıflarındandır. Başka bir tanımla: “Hüzün, sûfîyi içinde bulunduğu durum hakkında sürekli düşünmesini ve kendini yetersiz görmesini sağlayan yapıcı bir şuûr hâli, nefsi temizlemenin ve daha yüksek makâma doğru geliştirmenin bir aracıdır.”⁷⁴⁰

⁷³⁶ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996. 76.

⁷³⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 187.

⁷³⁸ Tehânevî, *Keşşâfû Istılahatî'l-Fünûn*, haz. Şeyh Muhammed Ali, Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, I:274.

⁷³⁹ Mustafa Çağrı, “Hüzün”, *DİA*, 1999, 19:73.

⁷⁴⁰ age. 1999, 19:75.

Hüzün kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyette geçmekte olup hüzün ile aynı anlamda olan hazen kelimesi üç âyette, aynı kökten fiiller ise otuz yedi âyette geçmektedir. Âyetlerden bir kaçı ise şunlardır: *Gevşemeyin, üzülmeyin; eğer (gerçekten) îman etmişseniz en üstün olan sizlersiniz.*⁷⁴¹, *(Allah) size keder üstüne keder verdi ki, bundan dolayı gerek elinizden gidene, gerekse başınıza gelenlere üzülmeyesiniz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*⁷⁴², *Sakın onlardan bâzı sınıflara verdiğimiz dünya malına göz dikme, onlardan dolayı üzülmeye ve mü’minlere alçak gönüllü ol.*⁷⁴³ Bu âyet-i kerîmelerde insanlara, mâruz kaldıkları haksız söz ve davranışlardan, sıkıntılardan dolayı üzülmemeleri ve metîn olmaları buyrulmuştur. Râgıb el- İsfehani ise üzüntü istemekle elde edilen bir şey olmadığı için âyet-i kerîmeler de geçen üzülmeye” veya “üzülmeyiniz” gibi ifâdelerin üzüntüyü yasaklamak mânâsında olmadığını bu duyguya götüren davranışlardan sakınmayı öğütlediğini belirtir. ⁷⁴⁴ Bununla ilgili olarak “Kim kendisini üzen bir şey görmek istemiyorsa, kaybolduğunda üzüleceği bir şey edinmesin.”⁷⁴⁵ denmiştir. İnsan neyi severse sevsin nihâyet ondan ayrılacaktır. İnsan sevdiği her şeyden, sonunda ayrılacağını ve onun hasretini çekeceğini anlayınca, ayrılığı muhakkak olan her sevgiliden uzaklaşır, ayrılığı olmayan bir sevgili ile meşgul olur ki bu da Allah Teâlâ’yı zikir ve tezekkürdür. Tabi ki bu nefûceye varmak zordur fakat âhiret hayatına nisbetle dünya ömrünün azlığını bilen aklı başında bir insan, uzun yıllar fayadalanacağı herhangi bir şeyi elde etmek için, kısa bir müddet zahmete katlanır. Zîra Allah Teâlâ bu zahmete katalanan mü’minlerin âhirette üzüntüsüz bir hayat yaşayacaklarını da haber vermektedir; *Kim îman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar mahzûn da olacak değillerdir.*⁷⁴⁶, *Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.*⁷⁴⁷, *Bizden üzüntüyü*

⁷⁴¹ Âl-i İmrân 3/139.

⁷⁴² Âl-i İmrân 3/153.

⁷⁴³ Hicr 15/88.

⁷⁴⁴ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, çev. Yûsuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016, 278.

⁷⁴⁵ age. 2012, 325.

⁷⁴⁶ En’âm 6/48.

⁷⁴⁷ Yûnus 10/62

*gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.*⁷⁴⁸

Hüzün kavramı hadîs-i şerîflerde de geçmektedir. Ebu Said Hudrî, Resûlullah (sav)'den şu hadisi rivâyet etmiştir. *Mü'mine isâbet eden ve onu üzen hastalık, sıkıntı, hüzün ve elem gibi şeylere karşılık Allah Teâlâ kulunun günahlarını siler, bu nevî musîbetler günaha keffâret olur.*⁷⁴⁹ İşte hüzün günahlara keffâret olup böylelikle Allah'a yakınlaşabilmenin de bir vesîlesidir. Başka bir hadîs-i şerifte de Resûlullah (sav); *Allah'ın, musîbetler sebebiyle yaş döken gözleri, hüzünlenen kalpleri azâba uğratmayacağını*⁷⁵⁰ buyurmuştur. Diğer bir hadîs-i şerîfde de: *Hüzne yapışın, zîra hüzün, kalbin anahtarıdır.*⁷⁵¹ buyrulmuştur.. Resûlullah (sav)'in her ân düşünceli ve devâmlı sûrette hüzünlü olduğu rivâyet edilmiştir. Bizde Peygamberimiz sav'i örnek almalıyız. Zîra Allah Teâlâ: *Resûlullah'ta sizin için güzel bir örnek vardır.*⁷⁵² buyurmuştur. Ve Allah Teâlâ Peygamberi örnek alıp onun yolundan gidenlerinde üzülmeyeceklerini söylemiştir. *Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.*⁷⁵³

İslâm düşünce tarihinde hüzün konusunda biri Kindî'den îtibâren felsefî çizgideki ahlâk kitaplarında diğeri ise tasavvufî eserlerde olmak üzere iki farklı yaklaşım ortaya konmuştur. Bunların ilkinde hüzün, daha çok insanın dünyevî kayıplarından dolayı duyduğu ve kurtulmak zorunda olduğu olumsuz bir duygu, hatta tedâvi edilmesi gereken bir tür hastalık olarak ele alınırken diğesinde ise insanın, âhîret kaygısı ve hayırlı bir işi başaramamaktan dolayı duyduğu üzüntü için kullanılır ve

⁷⁴⁸ Fâtır 35/34.

⁷⁴⁹ Müslim, "Birr", 14; Tirmizî, "Cenâiz", 1.

⁷⁵⁰ Buhârî, "Cenâiz", 45.

⁷⁵¹ Taberânî, el- *Mu'cemü'l -Kebir*, 2009, 3.

⁷⁵² Ahzâb 33/21.

⁷⁵³ Bakara 2/38.

olumlu bir durum olarak kabul edilir.⁷⁵⁴ Hüzün kavramıyla anlatmak istediğimizde bu mânâdaki hüzündür.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın *Fevâihu'l-Cemâl* isimli eserinde hüzün hakkında söylediği görüşleri ise şunlardır:

Necmeddîn-i Kübrâ; “Hüzün, arzu edilen bir şey elden kaçırıldığı zaman söz konusu olur. Bunun hakîkati ise “ Kalbin sevgiliye özlem ve hasret duyması gibidir. Ancak o hâlinde, özlem duyduğuna vâsıl olduğu için artık özlem duymaz. Ama ayrıldığı zaman ayrılığı sebebiyle hüzünlenir.” demiştir.

Diğer tanımlarında da hüznü elbiseye benzetmiş ve “Hüzün elbisedir veya dış kabuktur. İç ve öz ise ya özlemdir veya özleyendir.” demiştir. Aynı zamanda hüznü lokmaya benzetmiş ve “ Hüzün bir lokmadır. Âşık ise bu lokmayayı yiyen kimsedir demiştir. Bir başka benzetiminde de hüznü şaraba benzetmiş ve “Hüzün şaraptır. Aşk veya âşık bunu içen kimsedir.” demiştir.

Yine hüzünle ilgili olarak “ Hüzün mutlak susmadır. Onda sayha yok, sadece nefes darlığı hastalığına tutulan bir kimse gibi soluk alır-verir. Sadece korku sebebiyle uzun uzun nefes alıp vermeler vardır. Bu hâl kuvvetlenince, ses rîn hâline gelir. Rîn noktasını da aşınca hüzün sonra erer. O zaman hüzünle üns hâlinin ortaya çıkması için, neşe, coşkunluk, ferahlık halleri bastırır, hücûm eder.” demiştir.⁷⁵⁵

Hüznü, olumlu bir durum olarak kabul eden, Allah ile yakınlaşmanın ve O'na ulaşabilme yolundaki ünsiyetin ve kurbiyetin bir hâli olarak gören sûfîlerin bu konu hakkında görüşleri ise şunlardır:

İlk mutasavvıflardan Hasan-ı Basrî; “Mümini dini konusunda ancak korku ve hüzün rahatlatılabilir.” demiştir. Bir başka sözünde de “Dünya hayatının sonlu olduğunu,

⁷⁵⁴ Çağrı, “Hüzün”, *DİA*, 1999, 19:73.

⁷⁵⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 156.

âhiret hayatının ebedî olduğunu bilen ve ölümü en tesirli vaaz olarak algılayan insanın dâima hüzünlü olduğunu”⁷⁵⁶ söylemiştir. Hasan-ı Basrî’yi görenler onu “biraz evvel başına bir musîbet gelmiş gibi dâima hüzünlü ve gözü yaşlı olduğunu söylemişlerdir. Ebû Nuaym da, Hasan-ı Basrî’yi “korku ve hüznle dost olmuş, kaygı ve kederle kaynaşmış, uyku veistirâhati yitirmiş” şeklindeki nitelemelerle tanıtmıştır. Yine onu öldükten sonra rüyâsında sevinçli bir şekilde gören ve bunun sebebini soran Mâlik b. Dinâr’a “İnsanın dünya hayatında hüznü ne kadar uzun sürerse, âhirette de sevincinin o kadar uzun süreceğini söylemiştir.”⁷⁵⁷ Ayrıca Hasan-ı Basrî’nin önderliğinde Basra da teşekkül eden zühd mektebinin temel özellikleri arasında hüzn kavramı öne çıkmaktadır ve Basralı ve zâhidlerin büyük önem verdiği hüzn hâli, bir amaç değil insanın sorumluluk şuûrunun sürmesini gerçekleştiren sâlik amelin, cennet ve rızâ-i ilâhî’ye ulaşmanın, cehennem ve gazab-ı ilâhîden kurtulmanın temel dayanağıdır.⁷⁵⁸

Süfyan b. Uyeyne ise “Ümmet içinde mahzûn birisi ağlasa, bu ağlama sebebiyle Allah Teâlâ o ümmete merhamet eder demiştir.”⁷⁵⁹ Fudayl b. İyâz, da selefin şöyle dediğini nakleder: “Her şeyin bir zekâtı vardır, düşünce (kalb)’nin zekâtı ise uzun uzun hüzünlenmektir.” Yine seleften biri, “Mü’minin amel defterinde bulacağı sevâbın büyük ekseriyetini dert ve hüzn teşkil eder.” demiştir. Seriiyyu’s- Sakâtî ise “Bütün insanların hüznü benim olsun isterim” demiştir. Çünkü hüzn yüksek bir makâm ve fazîlettir. Bununla ilgili olarak Ebu Osman Hîrî, “Günâha sebep olmadığı sürece her nevî hüzn fazîlettir, mü’min için bir ziyâdeliktir. Her nevî hüznün fazîletli olması, insanın derecesini yükseltmesini zaman bile günahlarını silme sonucunu doğurmasındandır.” demiştir. Bazı sûfîler ise “Âhiretle ilgili hüzn iyi ve güzel, dünya ile ilgili hüzn ise kötü ve çirkindir.” demişlerdir. Ebu Osman Hîrî’ye mürîdi, Ebu Hüseyin Verrak “ Hüznün ne olduğunu sorduğunda”, “Hâzin hüznün ne olduğunu sormaya vakit bulamaz, önce hüzünlü olmayı talep et, sonra

⁷⁵⁶ Çağrı, “Hüzn”, *DİA*, 1999, 19:75.

⁷⁵⁷ age. 75.

⁷⁵⁸ Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, 1997, 16:292.

⁷⁵⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 229.

hüznün ne olduğunu sor.”⁷⁶⁰ cevabını almıştır. Ebu Ali Dekkâk ise “Sûfîlerden birinin güneş batarken; “Ey güneş bugün bir mahzun kişinin üzerine doğdun mu?!”⁷⁶¹ dediğini nakletmiştir. Çünkü mahzun kişi nâdir bulunur, insanlar genel olarak hüznü olma hâlinde kaçma çabasındadırlar, oysa sûfîler, Hakk’a ulaştıran vaâsıtlarla hemhâl olmayı sağlayan ve dâima Allah’a giden yolda olmanın aşkınlığını yaşatan hüznün hâlinin olmamasını eksiklik olarak görmüşlerdir. Onlar hüznün duymadığı vakit ağlamışlardır. İçinde insanın ikâmet etmediği bir ev nasıl harap hâldeyse, içinde hüznün bulunmayan bir kalpte harap hâldedir. Gazzâlî ise “Basîret erbâbı, dünyalık ile neş’elenmiş olan gönülleri tecrübe etti ve Allah Teâlâ’yı hatırlamaktan, âhiret gününü düşünmekten, uzak olduğunu gördüler. Bir de mahzun olduğu zaman, gönülleri tecrübe ettiler, o zaman gönülleri saf, yumuşak, ferah ve neş’e sebeplerinden uzak, devamlı hüznün içinde olduğunu gördüler ve kalplerini dünyanın zevk ve nîmetlerinden uzaklaştırdılar.”⁷⁶² demiştir. Ayrıca Gazzâlî, “İnsan, kalpleri temiz olan kimselerin yaptığı gibi hüznülenip ağlayamazsa, o zaman hüznünden mahrum olduğuna ağlasın. Çünkü bu musîbetlerin en büyüğüdür.” demiştir. Zîra üstün rûh, dâima hüznün ve kaygı içinde olandır. Hüznün ve kaygı çekmeyen insandan gaflet kokusu gelir. Hüznün ve kaygı çeken insandan ise huzur râyihası tüter.⁷⁶³

Netîce olarak diyebiliriz ki hüznün adı tasavvufta huzurdur. İnsanı Allah’a yaklaştıran hüznün, Allah’tan uzaklaştıracak sevinçten daha hayırlıdır.

2.2.4.6. Teslîmiyet

Lügatta; Boyun eğme, kendini verme, îtirazsız kabul etme anlamlarında kullanılan bir kavramdır. ⁷⁶⁴ İslâm ve selâm kelimeleriyle aynı köktendir.⁷⁶⁵ Tasavvuf

⁷⁶⁰ Krş. age. 2019, 229.

⁷⁶¹ age. 2019, 229.

⁷⁶² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, 2017, III:155.

⁷⁶³ age. 2017, III:156.

⁷⁶⁴ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *DİA*, 2012, 41:1.

⁷⁶⁵ Suad el-Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, 484.

ıstılâhında ise; “Kişinin âlemde cereyân eden her şeyin Hakk’ın emriyle meydana geldiğini müşâhede ederek bütün işlerinde kendisini Allah’a bırakması diye târif edilmiştir.⁷⁶⁶ Diğer bir tanım da “Hakk’ın kazâ ve kaderini hoşnutlukla karşılamak, mukadderâtı kabullenmek, başa geleni, içinde ve dışında bir değişiklik meydana gelmeden kabullenmektir.” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁶⁷

Kur’ân-ı-Kerîm’de ise Allah’ın hükmü karşısında tam hoşnutluk anlamında kullanılmıştır.⁷⁶⁸ *Verdiğin hükümde nefislerinde bir sıkıntı duymadan tam teslîm olmadıkları sürece îman etmiş değillerdir.*⁷⁶⁹ Teslîmiyet duygusuna ermek kulluğun gereğidir. Kulluk teslîmiyettir. Allah ile dost olmak teslîmiyete bağlıdır ve kul Allah’a teslîm olduğu müddetçe özgürdür. Kur’ân-ı Kerîm de Allah Teâlâ, teslîmiyet duygusunu kendisine yönlendirenlerden övgüyle bahsetmiştir. *Kim kendisini Allah’a (O’nu görüyormuş gibi) tamâmen teslim ederse muhakkak ki o en sağlam kulpa yapılmıştır.*⁷⁷⁰ , *İyilik yapan bir kimse olarak tam bir ihlâs ile kendisini Allah’a teslim eden kimseden daha güzel bir dine sahip olan kim olabilir.*⁷⁷¹ Allah Teâlâ, yalnızca kendisine teslim olanlara ahîrette cennetle ve daha ziyâdesiyle karşılık verileceğininide müjdelenmiştir: *Allah’ın bu dâvetine uyup îman eden ve güzel amel işleyenlere cennetle beraber daha güzeli ve fazlası vardır.*⁷⁷² , *Hayır, kim (güzel davranış ve) iyilikte bulunarak kendisini Allah’a teslîm ederse, artık onun Rabbi katında ecir vardır. Onlar için korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.*⁷⁷³ Bununla birlikte Allah Teâlâ kendisine teslim olmayıp, nefsinin ilâh edinen kişi için şöyle demiştir: *Nefsinin kötü arzularını kendine ilâh edinen kimseyi gördün mü? Allah onu bir bilgiye göre saptırmış, kulağını ve kalbini mühürlemiş, gözlerine de perde çekmiştir. Allah’tan sonra artık onu kim doğru yola*

⁷⁶⁶ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008, 132.

⁷⁶⁷ Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta’rîfât*, çev. Arif Erkan, İstanbul: Litera Yayınları, 2017, 57.

⁷⁶⁸ Suad el-Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, 2017, 484.

⁷⁶⁹ Nisâ 4/65.

⁷⁷⁰ Lokman 31/22.

⁷⁷¹ Nîsa 4/125.

⁷⁷² Yûnus 10/26.

⁷⁷³ Bakara 2/112.

getirebilir? Hiç düşünüp ibret almaz mısınız?⁷⁷⁴ Allah Teâlâ kendisi dışında, başka hiçbir şeye teslim olunmaması gerektiğini, kendisi dışında nefsine, şeytana teslim olanlara cehennemle karşılık verileceğini söyleyerek bizleri bundan sakındırmış ve şöyle buyurmuştur: *Azap size gelip çatmadan evvel, Rabb'inize dönün ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.*⁷⁷⁵

Şüphesiz ki Allah'a teslîmiyetin her bakımdan en güzel örneğini Peygamberler teşkil eder. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (as)'ı öyle büyük imtihânlardan geçirmiştir ki Buna rağmen Rabbi ona: *Teslîm ol!deyince, derhâl (Bütün varlığımla) Âlemlerin Rabbine teslîm oldum.*⁷⁷⁶ demiştir. Nihâyetinde de teslîmiyet timsâli olarak takdim edilmiştir. Resûlullah (sav)'de yaşadığı güçlük ve sıkıntılara rağmen Allah'a îman ve kulluk konusunda hiçbir zaman ihmalkârlık göstermemiştir. Allah'a teslîmiyeti her zaman tam olmuştur. *Bana (Allah'a) teslîm olanların ilki olmam emredildi.*⁷⁷⁷ demiştir. Yine Resûlullah (sav); *Mü'minin işine şaşılır. Çünkü onun bütün işleri hayırdır ve bu sadece mü'mine özgüdür. Kendisine bir nîmet isâbet ederse şükreder, bu onun için hayır olur, bir zarar isâbet ederse sabreder, bu da onu için hayır olur.*⁷⁷⁸ buyurarak, Allah'tan gelene şükretmenin, sabır ve teslîmiyet göstermenin mü'minin özelliği olduğunu vurgulamış ve musîbetler, zor durumlar karşısında câhiliye insanın davrandığı gibi davranmamak konusunda bizleri uyararak bunun yerine sabrı ve Allah'a teslîmiyeti tavsiye etmiştir. Resûlullah (sav)'in hayâtı teslîmiyetin, hem dünyâda hem de âhirette huzûra ermenin en güzel örneğidir, O'nun hayatı bizim için âdeta berrak bir ayna gibidir ve bu aynaya bakıp ahlâkımızı güzelleştirmek ise hepimizin vazîfesidir.

⁷⁷⁴ Câisiye 45/23.

⁷⁷⁵ Zümer 39/54.

⁷⁷⁶ Bakara 2/131.

⁷⁷⁷ En'âm 6/14.

⁷⁷⁸ Müslim, "Zühd", 64.

Necmeddîn-i Kübrâ ise; “Teslîmiyet:“ Kişinin gönüllü olarak kendini Allah’a bırakması” şeklinde tanımlamış ve teslîmiyet, rızâ ve tefvîzî içine aldığı gibi tevekkülün ilk safhâsını da içine alır.”⁷⁷⁹ demiştir.

Yine Necmeddîn-i Kübrâ; “Sâlikin hem kalbi hem de kalıbı O’nun mülküdür, mülkü Mâlik’e teslim etmek zarûrî bir şeydir. O, mülkünde istediği şekilde tasarrufta bulunabilir. Bundan dolayı tâlib hiçbir şekilde O’na îtirazda bulunamaz, Ubûdiyyet ve muhabbet dâvâsı devâm ederken, Mâlik’in tasarrufuna îtiraz etmenin fuzûlî bir şey olduğunu ve Mevlâ’dan şikâyet etmenin de bir eksiklik olduğunu söylemiştir.”⁷⁸⁰ Bir başka sözünde de Allah’ın mukadder kaderine ve mübârek kazâsına rızâ göstermenin teslîmiyetin gerekenlerinden olduğunu aynı zamanda da marîfet, muhabbet, mahv-isbat, huzur-ihzar, şuhud-işhâd, bu’d-ib’âd, kurb-takarrub, sahv-sekr, sabır, şükür, mahvu’l-ayn, mahvu’l-eyn, mücâhede-müşâhede, humûd-cumûd, münâdeme-muhânese, münâcat-muhâvere, mükâşefe-muhâdese, ubûdiyet-hürriyet, genişlik ve darlıkta, şiddet ve rahatlıkta, kabz ve bast, havf ve recâ, üns ve heybet arasında tefvîz ve tevekkülün de bu bâbdan olduğunu söylemiştir ve mürîde bu makamlar tecellî ettiği zaman bir sarsılma ve dağılma hâli yaşar o zaman da sırrına şu âyet okunur demiştir. ⁷⁸¹ *Rabbi dağa tecellî edince onu paramparça etti, Musa da baygın bir vaziyette yere düştü...*⁷⁸² Mürîd bu konuda kemâle ulaşınca tecellîler akmaya başlar, rûh ve cesetlerin münâzaa ettiği vicdânî parıltılar ve rabbanî şuâlardan meydana gelen atıf, taattuf, fazl ve rahmet hâlini yaşar ve kıyâmet gününde şu âyetin okunduğunu hisseder gibi olur : *Bugün mülk ve saltanat kimindir? Kendisi cevap verir: Bir olan, her şeye hâkim ve kahhar olan*

⁷⁷⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile’l-Hâim*, 2015, 85. Tasavvufta teslîmiyet, tevekkül ve sika mertebelerinde olduğu gibi irâde ve ihtiyârın bütünüyle fenâ bulmaması sebebiyle avâma ait mertebelerden kabul edilmiştir. Sûfilerin bu konudaki derecelendirmeleri farklı farklıdır. Ebû Ali Dekkâk, önce tevekkülün, sonra teslîmiyetin sonra da tevîzin geldiğini söylemiştir. Kuşeyrî ise tevekkülü başlangıç, teslîmiyeti orta, rızâyı ise son hâl olarak kabul etmiştir. (bk. Tek, *Tasavvufi Mertebeler*, 2008, 132.)

⁷⁸⁰ Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 43.

⁷⁸¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile’l-Hâim*, 2015, 85; Necmeddîn Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 79.

⁷⁸² A’raf 7/13.

*Allah'ın...*⁷⁸³ bundan da ma'rifet doğar, ma'rifetten meveddet ve muhabbet ortaya çıkar, bu ikisinden mahv ve isbât, fenâ ve bekâ doğar, bunlardan da yakîn ve temkin zuhûr eder ve böylece nefsânî şüpheler bir anda yok olur, kalbin çevresindeki şek ve şüphe askerleri kaçar, melekler oraya nûr damlaları ve rahmet bulutları hâlinde inerler. Kalp huzur ve sevinçten doyar, rahmet yağmuruna kanar. *Bu sevinç ve neşeyi Allah'tan başka kimse bilemez...*⁷⁸⁴ ve artık dil O'nun, kibriyâ, celâl ve azamet sıfatlarını vasfedemez hâle gelir. O vakit kalp lisânı ile şu âyeti okur: *Allah'ı gereği gibi takdir edemediler...*⁷⁸⁵

Teslîmiyet, üç dereceye ayrılmıştır. Buna göre teslîmiyetin birinci derecesi, her ne kadar aklî kıyas ve mantıkî çıkarımlara ters düşse de gayble ilgili husûslarla ve doğal âfetler gibi ilâhî hükümlere îtiraz etmeksizin teslim olup boyun eğmektir. Bu durumda sâlik sebepleri terk ederek Allah'a güvenir ve başına gelen olağanüstü hâl ve felâketlerden korkmaz. Teslîmiyetin ikinci derecesi ise, ilmin hâle, niyetin keşfe, resmin de hakîkate teslim olması şeklinde açıklanmıştır. Üçüncü derece ise; Hakk'ın dışındaki her şeyi Hakk'a teslim etmektir. Bu derecede sâlik teslim vasfını kendisine Hakk'ın verdiğini, diğer bir ifâdeyle Hakk'a olan teslîminin yine Hakk'tan olduğunu müşâhede ederek, teslim hâlini görmekten kurtulur. Bu durum üçüncü derecenin en önemli adımı olarak kabul edilmiştir.⁷⁸⁶

Netîce olarak diyebiliriz ki hakîki kullukta bulunabilmek teslîmiyetle mümkündür, teslîmiyet kulluğun özünü oluşturması bakımından kalbin Allah'a en mühîm yönelişidir. Bu yöneliş îmanla başlar ve mârifet arttıkça Necmeddîn-i Kübrâ'nın dediği gibi muhabbet ve meveddet ortaya çıkar, muhabbetle kemâle erildikçe de teslîmiyette de kemâle erilir. Fenâfillah, bekâbillah mertebesine ulaşılır. Necmeddîn-i Kübrâ, "Bu dünyadan en ufak bir şey seninle beraber olduğu müddetçe şeytanın hîlelerinden emin olamazsın! demiştir. Teslîmiyette kemâle

⁷⁸³ Mü'min 50/16.

⁷⁸⁴ En'âm 6/59.

⁷⁸⁵ En'âm 6/91.

⁷⁸⁶ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008, 134.

erilince de şeytanın, nefsin hîlelerinden emin olunur, ilâhî emre uygun olmayan her türlü hevâ ve isteklerden, şüphelerden kurtulunur. Şüphelerden, dünyevî şeylerden arındırılmış bir kalpte Hakk'ın nazargâhı hâline gelir.

*Mülk senindir lâyıķına verirsin,
Kimin azîz kimin zelîl kıłarsın.
Bana hayırlı sensin bilirsin.
Teslim ettim sana cümle işimi.
Âcizem bî-çâre dermânım senden,
Mahv eyle benliğim al beni benden,
Münâcâtım budur derûn-ı dilden,
Teslim ettim sana Mevlâm işimi.
Câhidî mücrimdir suçunu bildi,
Bir kaçkın kul idi kapına geldi.
Feyzin hidâyetin cezb etti aldı.
Teslim ettim sana Mevlâm işimi.⁷⁸⁷*

2.2.4.7. Rızâ

Dîni ve tasavvufî hayatın, temel kavramlarından biri olan rızâ kavramı sözlükte; hoşnutluk, memnun olmak, beğenmek, tasvip etmek gibi anlamlara gelir.⁷⁸⁸ Tasavvuf ıstılâhında ise; Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın olan Yüce Allah'ın senliğı şânındaki tecellîsine râzı olmak, O'ndan gelen her şeye îtirazsız boyun eğmek, Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh (her türlü hareket ve kuvvetin tek sâhibi Allah) esrârını yaşamaktır.⁷⁸⁹ Diğer bir tanımla da; “Allah'ın kulundan, kulun da Allah'ın takdirinden hoşnut olması ve kalbinin hükmün akıştı altında sükûnet hâlinde bulunmasıdır.”⁷⁹⁰

⁷⁸⁷ Câhidî Ahmed Efendi, *Kitâbü'n-Nasîha*, 450vr. 102b.

⁷⁸⁸ Süleyman Uludağ, “Rızâ”, 2008, 35:56; Yılmaz, *Ana Hatlılarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 203.

⁷⁸⁹ age. 2020, 203.

⁷⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2012, 309.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfler de rızâ kavramı üzerinde önemle durulmuştur. Rızâ kavramı, Kur'ân-ı Kerîm de mastar bir isim olarak geçmesede çeşitli türevleriyle birlikte yetmiş üç âyette geçmektedir. Bu âyetlerde de genel olarak şu konular üzerinde durulmuştur:

Allah ile kul arasındaki karşılıklı rızâ hâlinde bahsedilmiştir

*Allah kendilerinden râzı olmuş, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. İşte bu en büyük kurtuluştur.*⁷⁹¹

*İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensâr ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan râzı olmuş; onlar da O'ndan râzı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.*⁷⁹²

*Allah onlardan râzı oldu, onlarda Allah'tan râzı oldular. İşte bunlar, Allah taraftarlarıdır. Dikkat edin ki Allah taraftarı olanlar, gerçekten onlar, zafer bulanlardır.*⁷⁹³

*Allah onlardan râzı oldu, onlar da Allah'tan râzı oldular. İşte bu rızâ Rabb'inden korkanlara mahsustur.*⁷⁹⁴

*Ey itâatkâr nefis, dön Rabb'ine; sen, O'ndan râzı, O da senden râzı olarak.*⁷⁹⁵

Yularıdaki âyet-i kerîmelere baktığımız da ilk dört âyette önce Allah'ın kulundan râzı olduğu görülmektedir. Son âyette ise önce kulun Allah'tan râzı olması söz konusudur. Bundan hareketle de rızânın iki çeşit olduğu söylenmiştir:

1. Allah'ın kuldan râzı olması: Kulun Allah Teâlâ'ya rızâ göstermesi sonucu Allah'ın kulundan râzı olmasını ifâde eder. Yâni kulun Allah'tan rızâsının bir mükâfatıdır. Çünkü Allah Teâlâ, rızâyâ rızâ ile karşılık verir. Zîra âyet-i

⁷⁹¹ Mâide 5/119.

⁷⁹² Tevbe 9/100.

⁷⁹³ Mücâdele 58/22.

⁷⁹⁴ Beyyine 98/8.

⁷⁹⁵ Fecr 89/27-28.

kerîme de: *Güzelliğin karşılığı yalnız güzellik değil midir?*⁷⁹⁶ buyrulmaktadır. İşte her kim Allah Teâlâ’ dan güzellikle râzı olursa, Allah Teâlâ da onu Zâtı’nın rızâsı ile ödüllendirir. Bu ise ilâhî bahşin nihâî noktasıdır.⁷⁹⁷ Zîra âyet-i kerîme de şöyle buyrulmuştur: *...Allah’ın bir rızâsı her vaatten daha büyüktür. İşte bu en büyük kurtuluştur.*⁷⁹⁸ Öyle kullar vardır ki en büyük kurtuluş, en büyük huzur olan, Allah Teâlâ’nın rızâsını kazanmak için kendilerini ve mallarını fedâ ederler, onların hâli de Kurân-ı Kerîm de şöyle açıklanmıştır: *Allah’ın rızâsını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*⁷⁹⁹

2. Kulun Allah’tan râzı olması: Kulun Allah’ tan gelen her şeye râzı olmasıdır. Bu konuda “insanın isteğine uygun olmayan çeşitli belâ ve musîbet anlarında sabırdan başka bir şey olmaz. Bu gibi hallerde rızâ diye bir şey düşünülemez.” diyenler olmuştur. Bu kişilere cevâben de “Allah Teâlâ’yı sevmeyi ve O’nun sevgisi ile meşgul olmayı kabul eden, rızâyı inkâr edemez. Çünkü seven, sevdiğinin her yaptığına râzı olur.” denmiştir. Gazzâlî ise bu râzı oluşun iki yönü olduğunu söyleyerek bunu şu şekilde açıklamıştır: ⁸⁰⁰**Birinci yönü:** Sevgi sebebiyle acı duyularının iptal olmasıdır. Yâni Sevgilinin rızâsı için, zorluklara isteyerek göğüs germektir. Meselâ, savaş esnâsında hiddetinden veya korkusundan kişi aldığı yaranın acısını duymayabilir. Ancak kanı gördükten sonra yara aldığını anlar. Bütün arzusu sevgilisi olan âşık da böyledir. Canını üzecek, acıtacak olaylarla karşılaşsa bile aşırı derecedeki sevgisi bunu hissettirmez. Alelâde sevgilerde, alelâde elemelerde hüküm böyle olduğu gibi, büyük aşk ve büyük

⁷⁹⁶ Rahman 55/60.

⁷⁹⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, 2018, 132.

⁷⁹⁸ Tevbe, 9/72.

⁷⁹⁹ Bakara, 2/265.

⁸⁰⁰ Gazzâlî, *İhyaü Ulûmi’-d-Dîn*, 2017, IV:624.

elemelerde de hüküm aynıdır. Allah Teâlâ'nın Celâl ve Cemâli ise hiçbir güzellikle kıyas kabul etmez. O'nun cemâlinden bir miktar kendisine keşf olunan kimse medhûş ve hayran olarak O'na bayılır. Bununla ilgili olarak bir rivâyette şöyle anlatılır: “Sehl et-Tüsterî'nin bir hastalığı vardı. Hastalığın dermânını bilip başkalarını bu hastalıktan tedâvi ettiği hâlde, kendi tedâvisine bakmazdı. Niçin böyle yaptığını soranlara da: ey dost, sevgilinin darbesi acıtmaz.” derdi. **İkinci yönü:** Elemin acısını duyduğu hâlde buna râzı olması hattâ rağbet ve heves etmesidir. Bu rağbet ise akıl iledir. Yâni dünyalık menfaat için nasıl güçlüklerle katlanılıyorsa, Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanmak için de kazâya rızâ gösterilmesidir. Meselâ, kan aldirmek isteyen, kan almanın acısını hissettiği hâlde buna râzıdır ve bunu isteyerek yapar. Yine kâr için yolculuk yapan yolunda yolculuğunda bütün sıkıntılarına râzı olur. Hâl böyleyken ezelî ve ebedî olan, kemâlinin sonu olmayan Sevgili den gelenlere katlanılmaz mı? Bununla ilgili olarak bir rivâyette şöyle anlatılır: “Yûnus (as), Cebrâil (as)'a; “Yeryüzünde en âbid kul kimdir?” diye sordu. Cebrâil (as); “Cüzzam hastalığından eli ayağı düşmüş, gözleri kör olmuş bir adamdır. dedi ve onu kendisine gösterdi. Adam: “Allah'ım, dilediğini bana Sen verdin, dilediğini benden aldın. Bende yalnız sana bir ümîd bıraktın” diyordu.”⁸⁰¹ İşte kul, Allah Teâlâ' dan gelen nîmetlerden nasıl râzı oluyorsa arzusuna uygun olmayan durumlarda da Allah Teâlâ'ya rızâ göstermelidir. Zîra âyet-i kerime de şöyle buyrulmuştur: *Belki bir şeyi sevmezsiniz; ama o şey sizin için hayırlıdır. Belki bir başka şeyi seversiniz; ama o şey sizin için şerlidir. Ne var ki, bu durumları Allah bilir, siz bilemezsiniz.*⁸⁰² Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği hüküm, kulun kendisi için verdiği hükümden daha hayırlıdır. Bu sebeple kul her hâlükârda kendisi için verilen ilâhî hükme râzı olmalıdır. Bu durumda Allah Teâlâ da kulundan râzı olur. Ve kul, *Ne mutlu onlara ki, onlar için*

⁸⁰¹ age. 2017, IV:627.

⁸⁰² Bakara 2/216.

*mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır.*⁸⁰³âyetinin müjdesine mazhar olur, huzûra kavuşur. Fakat kul, kendisi için verilen ilâhî hükme râzı olmaz ise de isyânı ve yorulması kat kat artar.

Aynı şekilde rızâ ehlinin de üç derece olduğu söylenmiştir..

- 1- Sabırsızlık ve telâşı bırakarak, Cenâb-ı Hakk'ın, zorluk ya da kolaylık olsun, hoşâ giden ya da gitmeyen bir şey olsun, nîmet ya da nîmetten mahrûmiyet olsun her türlü hüküm-i ilâhîsini kalbleriyle eşit gören kimseler.
- 2- Rızâ'nın önce Allah'tan olduğunu görerek kendi rızâlarını görmeyen kimseler. Bunlar her ne kadar, rahat ile sıkıntıyı, nîmete ermekle nîmetten mahrûmiyeti eşit görseler de rızâ konusunda istikrarlı değildirler.
- 3- Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan rızâsının kullarınkinden önce olması sebebiyle rızânın kuldan olanından da, Allah'tan gelenin de, geçmiş bulunan kimseler.⁸⁰⁴

Rızâ ile ilgili hadîs-i şerîflere bakıldığında, Resûlullah (sav); *İnsanoğlunun saâdet sebeplerinden biri Allah'ın kazâsına rızâ göstermesidir. Şekâvet sebeplerinden birisi de Allah'ın kazâsına râzı olmamasıdır.*⁸⁰⁵ buyurmuştur. Resûlullah (sav) bu hadîs-i şerîfinde Allah Teâlâ'dan râzı olmanın saâdet sebebi olduğunu vurgulamıştır. Yine bununla ilgili olarak başka bir hâdis-i şerîfinde de Resûlullah (sav); *Allah hikmeti gereği sevinç ve neşeyi rızâ ve yakînde, üzüntü ve kederi de şüphe ve hoşnutsuzlukta yaratmıştır.*⁸⁰⁶ buyurmuştur. Aynı zamanda da Rızâ ile imân arasındaki ilişkiye işâret ederek; *Allah'ın Rabb olduğuna râzı olanlar, imânın lezzetini tatmış olur.*⁸⁰⁷ buyurmuştur. Diğer bir hadîs-i şerîfinde de: *Mükâfatın büyüklüğü belânın şiddetine göredir. Allah sevdiği topluluğu belâyâ uğratar.* Kim

⁸⁰³ Ra'd 13/29.

⁸⁰⁴ Serrâc, el-Lüma', 2016, 53.

⁸⁰⁵ Tirmizî, "Kader", 15.

⁸⁰⁶ Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, çev. Seyit Avcı, İstanbul: Serhat Kitabevi, 2012, I:86.

⁸⁰⁷ Müslim, "İman", 56.

*başına gelene rızâ gösterirse Allah ondan râzı olur. Kim de rızâ göstermezse Allah'ın gazabına uğrar.*⁸⁰⁸ buyrulmuştur. Kul her durumda Rabbinden gelene râzı olmalı ve her zaman O'nun rızâsını talep etmelidir. Zîra Efendimiz (sav) duâlarında râzı olma hâlini talep etmiştir. *Allahım bizden râzı ol ve bizi râzı olma derecesine yükselt.*⁸⁰⁹, *Allahım senden kazâ ve kaderin sonucuna rızâ göstermeyi bana nasîp etmeni dilerim.*⁸¹⁰, *Allah'ım gazabından rızâna sığınırım.*⁸¹¹ Enes b. Mâlik; Allah Resûlü'ne on yıl hizmet ettim. Hiç kimse benim efendim gibi olamaz. O bir gün dahi yaptığım bir şey için; Şunu niçin yaptın?, yapmadığım bir şey için de, Keşke yapsaydın dememiştir. Yine O, olmuş bir şey için, Keşke olmasaydı veya olmamış bir şey için de, Keşke olsaydı dememiştir. O dâima şöyle derdi: Takdir edilmişse, muhakkak olur.⁸¹² Hadîs-i şerîflere baktığımız da Allah'ın rızâsını kazanmanın en büyük nîmet olduğu ve kulun râzı olma derecesine ulaşmayı O'ndan talep etmesi gerektiği görülmektedir. Zirâ Efendimiz (sav)'in Allah Teâlâ' ya karşı rızâsı tam olmasına rağmen duâların da Allah'ın rızâsını ve O'ndan gelene rızâ gösterebilmeyi talep etmiştir. Resûlullah (sav)'in ahlâkıyla ahlâklanan, yakînî îman sâhibi ve müşâhede açık bir kulun sıfatı da aynı bu şekildedir.

Necmeddîn-i Kübrâ, nın onlu sisteminde, tevbe ile başlayan merdivenin son basamağı rızâdır. Necmeddîn-i Kübrâ, rızâ kavramını: “Bir ölü gibi nefsin rızâsından ayrılarak, hiçbir ezeli hükmüne îtiraz etmeden ve münâkaşaya girmeden, bütün işleri Allah'ın ebedî tedbirlerine havâle ederek, O'nun rızâsına ulaşmak” şeklinde tanımlamıştır. ⁸¹³ Ve bu makâmın sıhhatinin alâmeti; fakr, gınâ, lütûf, kahır, ölüm, hayat gibi bütün hâllerin sâlikin yanında eşit olması ve bunlardan birini diğerine tercih etmemesi olduğunu söylemiştir. Çünkü aradaki kayd ve perdeler kalkınca bunların aynı şey olduğu görülür ve böyle olduğunda da hiçbir şey sâlik

⁸⁰⁸ Tirmizî, “Zühd”, 57.

⁸⁰⁹ İbn Mâce, “Duâ”, 2.

⁸¹⁰ Hanbel, *Müsned*, 2000, V:191.

⁸¹¹ Müslim, “Salât”, 222.

⁸¹² Müslim, “Fedâil”, 51.

⁸¹³ Necmeddîn Kübrâ, *Usûlü Aşere*, 2015,71.

için mekrûh/kötü olmaz. Sâlik rızâ makâmına ve fenâ menziline gelince kayıt ve sınırlılıklardan kurtulur aynı zamanda da kalbî tehlikelerden korunur. Nitekim bununla ilgi olarak Emîru'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib bir sözünde; *Kim rızâ sofrasına oturursa, ona hiçbir kötülük ulaşamaz.*⁸¹⁴ demiştir.

Yine Necmeddîn-i Kübrâ; Kim şehâdet âleminde cismen hayatta olmakla birlikte cimrilik, kin, hased, kibir vb. zemmedilen zulmânî vasıflardan, bu dünyânın perdelerinden ve karanlıklarından irâdesiyle, bilerek ölür, nefsini öldürürse Allah onu taş gibi katı ve sert olan “ene” nin karanlıklarından kurtarır onu rabbânî vasıflarla yeniden diriltir ve ona cemâlinden bir nûr verir ki (bu nûr kalp gözünün ve firâsetin açılması mânâsındadır. Sûfî bu sayede firâsetle⁸¹⁵ insanlar arasında yürür ve onların hallerini müşâhede eder fakat halkın bundan haberi olmaz.⁸¹⁶ demiştir. Nitekim âyet-i kerîme de: *Ölü ilken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nûr verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklar içinde kalıp bir türlü çıkamayan kimsenin durumu gibi midir.*⁸¹⁷ buyrulmuştur. Netîce îtibârıyla diyebiliriz ki Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre rızâ sahibi kişi ölmeden önce ölmüş, gerçek hayata gözlerini açmış ve Rabbânî sıfatlarla bezenerek kâmil bir insan hâline gelmiştir.

Necmeddîn-i Kübrâ bir sözünde de; rızâ, yüce mi'râc makâmının⁸¹⁸ en yücesi ve kıdem yollarını tutan sâliklerin ve Cenâb-ı Akdem memleketlerine yönelenlerin

⁸¹⁴ age. 2015, 72,114.

⁸¹⁵ Firâset: Rûhun ilâhî bir kuvvet düşünme ve tefekkür olmadan gaybî mânâları bilmesidir ki buna firâset-i aklıyye, keşfiyye ve ilâhiyye denir. Firâset sahiplerinin mertebeleri “îman, velâyet, nübüvvet ve risâlet” olmak üzere dört ana bölümde toplanmıştır. (Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015 ,73.)

⁸¹⁶ age. 2015,72.

⁸¹⁷ En'am 6/122.

⁸¹⁸ Irak ve Horasan mutasavvıfları, rızânın hâl mi? yoksa makâm mı? olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Irak mutasavvıfları: Allah'ın lütfu (vehbi) ile bu mertebeye ulaşıldığına inandıkları için rızânın hâl olduğunu söylemişlerdir. Horasan mutasavvıfları ise: Kulun çalışmasıyla (kesbî) bu mertebeye ulaşıldığını düşündükleri için rızâ'nın makâm olduğunu ve tevekkülün nihâyeti sayıldığını söylemişlerdir. Şöyle ki; Kul tevekkül yolunda nihâyete vardığı zaman, çalışması ile rızâyâ kavuşur. İki düşüncede doğrudur. Çünkü rızâ başta kulun çalışmasına bağlı olarak kesbî bir

yükselme basamaklarının en üstünüdür. demiştir. Bununla ilgili olarak Hâkânî'nin, şöyle bir sözü vardır;

*Yüz Kısra ve Kubâd, bu memleketlerden bir yıkıntıdır. Yüz hata yurdu, bu yollardan bir adımdır. Bu buluttan bir damla gözyaşı, bin kevser feyzidir. Bu bahçeden bir ot, bin Tûbâ yaprağıdır.*⁸¹⁹

Rızâ Allah'ın takdirini sevinçle karşılamaktır.⁸²⁰ Hüküm ve kazâ gelmeden bir seçim yapmayı terk etmek, hüküm ve kazâ geldiği zaman da onun acılığını duymamaktır. Aynı zamandada belâ içinde, sevgi ve heyecânı duymaktır.⁸²¹ Allah Teâlâ'nın güzel tercihinin güvenen bir kimse, bugün çok sıcak bir gün, bugün çok

biçimde elde edildiğinden makâmdır. Rızânın sonu ise kulun çalışmasına bağlı olmayıp vehbî olduğu için haller cümlesindendir. Kuşeyrî gibi bazı sûfilere bu görüşte olup rızânın başlangıç itibâriyle makâm sonuç itibâriyle ise hâl olduğunu söylemişlerdir. (bk. Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008,140.) Yine Ebû Tâlib el- Mekki, rızâ makâmının başı sabır, Sonra kanâat gelir, ardından sırayla zühd, muhabbet, ve tevekkül gelir demiştir. Buna göre de rızâyı tevekkül sâhibinin hâlî, tevekkülü de rızâ sâhibinin makâmı olarak kabul etmiştir. (bk. Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtül-Kulûb*, 2018, III:138.)

⁸¹⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, 2015,79.

⁸²⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020 ,204.

⁸²¹ Abdülkadir Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibin*, 2018, 1063. Abdülkadir Gelânî ise rızânın iki kısmı olduğunu söylemiştir. Birincisi; O'nunla râzı olmak. Bunun mânâsı ise; her halde yönetici olarak Yüce Allah'ı bilmektir. İkincisi ise; O'ndan râzı olmak. Yâni verdiği hükümlerde, Yüce Hakkı hâkim bilip ondan gelene râzı olmaktır. Yine Abdülkadir Geylânî insanlardan her birinin çektiği sıkıntının sebebi nefsanî arzularına uymaları, kazaya rızâyı terk etmeleri ve kader üzerine yaptıkları çekişmeden dolayı olduğunu söylemektedir. (bk. Abdülkadir Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibin*, 2018, 1062.) Herevî ise, rızâyı havâs ehlinin mertebelerinin başlangıcı, avâm için ise yolların en meşakkatlisi saymıştır ve rızânın üç derecesi olduğunu söylemiştir. Birinci derece: Rab olarak Allah'tan râzı olmak ve O'ndan başkasına ibâdeti hoş görmemektir. Bu şekildeki bir rızâ, avâma ait olup kişiyi şirkten uzaklaştırdığı için İslâm'ın mihveri kabul edilmiştir. Herevî rızânın birinci derecesinin gerçekleştirilebilmesi için sâlike "Allah'ın her şeyden daha fazla sevimli, tazîme ve itâat her şeyden daha fazla layık olduğu düşüncesinin yerleşmiş olması gerekir. der. İkinci derece: Allah'tan ve O'nun takdir etmiş olduğu her şeyden râzı olmaktır. Herevî bu derecenin havâsa ait olduğunu ve bu çeşit rızânın temel şartının da, bütûn hallerin kişinin nezdinde eşit olması, insanlarla olan husûmetin terk edilmesi ve her türlü talep ve istekten uzaklaşılması olduğunu söylemiştir. Bu derecedeki sâlik için her türlü nîmet, bela, sıkıntı, rahatlık eşit konumdadır. Çünkü o başına gelen her şeyin ilâhî irâde sebebiyle geldiği bilincini taşımaktadır. Üçüncü derece: Allah'ın rızasından râzı olmaktır. Yâni Allah'ın rızasından râzı olup böylece nefsi için ne hoşnutluk, ne de hoşnutsuzluk hâlî görmemesidir. (bk. Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008, 141-142.)

soğuk bir gün, fakirlik musîbettir, geçim bir tasa ve yorgunluktur, meslek sâhibi olmak meşakkat, ve zordur gibi kalbi üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesine ve aldanmasana yol açabilecek bu tür ifâdelerden uzak durur, bunların yerine kalbini hoşnut tutar, aklını teskin eder ve ilâhî tedbirin tadına vararak, teslîmiyet göstererek, takdiri ilâhînin hükmüne râzı olur, onu neşe içinde karşılar ve bundan hoşnut olur.⁸²²

*Hoştur bana senden gelen,
Ya gonca gül yahud diken;
Ya hil'at ü yahud kefen,
Lütfun da hoş kahrın da hoş.*⁸²³

Bu makâmın ilâhî yardımıyla elde edildiği muhakkaktır. Fakat bunun için de ibâdete devam, Hakk'ın emir ve nehiyelerine riâyet şarttır. Çünkü bunları yerine getirmeyen ve ibâdetlerin hakîkatine eremeyen kişi kendisini Hakk'a teslim edemez O'nun rızâsından râzı olamaz. Böyle bir kişi karanlıklar içinde kalmış, nefsinin rızâsını Hakk'ın rızâsından üstün tutan îman çiçeği tomurcuklanmamış kişidir. Oysa kişi rızâ makamına ve fenâ menziline gelince kayıt ve sınırlılıklardan kurtulur aynı zamanda da kalbî tehlikelerden de korunur. Nitekim bununla ilgi olarak Emîru'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib bir sözünde "Kim rızâ sofrasına oturursa, ona hiçbir kötülük ulaşamaz."⁸²⁴ demiştir. Allah ile kul arasındaki en güzel huy rızâ ve teslîmiyettir. Hayatta her ne oluyorsa öyle olması gerektiğindendir ve her ne gerekiyorsa da o olur. Bu yüzden Sevgiliye havâle ettim bütün işlerimi, O isterse canlı kılar, isterse öldürür beni rahatlığına erişebilmek lâzımdır.

*Habîb-i Hak'dan öğren kimyâ-yı hoş
Ne kim Allah ederse ver rızâ hoş
Gelir ölçün kalbine hüzn ü elem-i gam
Çek anı sen sana bil âşinâ hoş
Nüzûl eyler havâtır kalbe Hak'dan
Kabûl et cümleyi de merhaba hoş*

⁸²² Krş. Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtûl, Kulûb*, 2018, III:153.

⁸²³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 204.

⁸²⁴ Ebû Tâlib el -Mekki, *Kûtûl Kulûb*, 2018, 114.

*Gide senden Hüdâ'ya her belâ hoş
Seni gam bulmasın illâ ki handân
Sakın red etme derdi bil devâ hoş
Mübârekdir bu gam herkes döğünmez
Ne gamdır bil niamdır dilrubâ hoş
Cefâdan kaçma, namerd olma Hakkı
Cefadan merd-i Hak bulmuş safa hoş⁸²⁵*

2.2.4.8. Tevekkül

Lügatta; Vekil kılmak, işini başkasına havâle etmek, güvenmek⁸²⁶ gibi mânâlara gelen tevekkül, tasavvuf ıstılâhında ise; Allah'ın katında olanlara güvenmek ve insanların ellerindekinden ümîdi kesmek⁸²⁷ demektir. Necmeddîn-i Kübrâ ise tevekkülü; “Tıpkı bir ölü gibi, Allah’a güvenerek bütün sebep ve tedbirlerden uzak kalmaktır.” şeklinde tanımlamış ve mahallinin de “kalp” olduğunu söylemiştir.⁸²⁸ Nitekim âyet-i kerîmelerde de: *Kim Allah’a tevekkül ederse O, ona yeter.*⁸²⁹ , *İnanıyorsanız yalnız Allah’a tevekkül edin.*⁸³⁰ , *Bir şeyi yapmaya karar verdin mi, artık Allah’a güven ve dayan. Gerçekten Allah, tevekkül edenleri sever.*⁸³¹ buyrulmuştur. Resûlullah (sav) şöyle demiştir: *Eğer siz hakkıyla Allah’a tevekkül etmiş olsaydınız, kuşların rızkını verdiği gibi, sizin de rızkınızı verirdi. Nitekim kuşlar, sabâha aç çıkarken, akşama tok olarak dönerler.*⁸³² Bir başka hadîs-i şerîfinde de: *Allah Teâlâ'ya yönelen kimseye Allah Teâlâ her hususta yeter ve ummadığı yerden onu merzûk eder. Fakat dünyaya yönelen kimseyi de dünyâya*

⁸²⁵ (En güzel formülü Allah sevgilisinden öğren: Allah ne yaptıysa ona hoş rızâ göster! Ne zaman kalbine gam, elem ve keder gelirse, onu çek ve hoş âşinâ kıl onu kendine. Kalbe bir takım tehlikeler gelirse Hak'tan, kabûl et hepsini de merhaba de onlara. Gam misâfirdir sana, ona İzzet ve ikram et ki, belâlar uzaklaşsın senden, hoşça Hüdâ'ya gitsin. Gamzeni hep güler yüzlü bulsun, sakın derdi reddetme, onu hoş bir devâ bil. Bu gam öyle mübârek bir gamdır ki, ondan asla dövünülmez. Ah, o ne gönül alan nağmedir, o gam! Cefâdan kaçma, namert ol ey Hakkı, Hak adamı cefâdan ancak hoşça safâ bulmuştur.) Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 2012, 398.

⁸²⁶ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, 2016, 165.

⁸²⁷ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 216.

⁸²⁸ Gökbulut, *Usûlü'l-Aşere Şerhleri*, 2010,95.

⁸²⁹ Talâk 65/2.

⁸³⁰ Mâide 5/18.

⁸³¹ Âl-i İmrân 3/159.

⁸³² İbn Mâce, “Zühd”, 14.

*havâle eder.*⁸³³ buyurmuştur. Nasıl ki normal ölümde rûh bedenden ayrıldıktan sonra artık onunla ilgili hiçbir faâliyeti kalmıyorsa, irâdî olara ölen kimsede maddî ve mânevî bütün ilgileri kesmesi ve işlerini Allah’a havâle etmesi gerekir. Böyle bir kulu da Allah korur, rızıklandırır. Nitekim Allah Teâlâ dünyâyâ hitâben: “Ey dünya benim yolumda olup bana hizmet edene, hizmetçi ol.” buyurmuştur. Bununla ilgili olarak bir örnekte şöyle anlatılır. “Bir dervişe her öğün tâze bir ekmek parçası gelirmiş, Kaynağını sorduklarında, “ihtiyar bir kadın” diye cevap verirmiş. Bu kadında dünya imiş.” İşte dünya aldatıcı bir şey olmasına rağmen Allah dostlarına böyle hizmet eder.⁸³⁴ Yalnız burada şu konuya açıklık getirmek gerekir. Yukarıda verdiğimiz örnekteki tevekkül anlayışı tasavvufî terbiye görmüş kimselere âittir. Normal bir kimsenin tevekkülü ise sebep ve tedbirlere başvurduktan sonradır. Aynı şekilde sülûk hayâtına yeni dâhil olan birisiyle bu yolda mesâfe katetmiş olan kişinin tevekkül anlayışında aynı değildir.⁸³⁵ Bu yüzden tevekkül hâlinin kuvvetli ve zayıf olması bakımından üç derecesi olduğu söylenir. İlk aşamada tevekkül ehli, Allah Teâlâ’ya, bir kimsenin kefline ve vekîline güvendiği gibi güvenir. İkinci aşamada ise tevekkül ehlinin durumu, bebeğin annesi karşısındaki durumu gibidir. Üçüncü aşamadaki tevekkül ehlinin durumu ise, cenâzenin gassal karşısındaki hâli gibidir. Birinci aşamada tedbirden bahsedilir fakat ikinci ve üçüncü aşamada tedbir söz konusu değildir.⁸³⁶ Yine tevekkülün, teslim ve tefvizi de kapsadığı söylenir. Buna göre tevekkül başlangıçtır, tevekkül ehli Allah’ın vaadiyle sükûn bulur. Teslim bunun ortasıdır. Teslim sâhibi Allah’ın (hâlini bildiğine kâni olarak) ilmiyle yetinir. Tefviz ise son aşamadır ve tefviz ehli Allah’ın hükmüne râzı olur. Tevekkül mü’minlerin, teslim velîlerin, tefviz ise tevhîd ehlinin sıfatıdır. Bir diğer deyişle tevekkül avâmın, teslim havassın, tefviz ise havassu’l-havassın sıfatıdır.⁸³⁷ Tevekkülü tevhîdle ilişkilendirenler bunu anlamın zor ve uygulamasının da güç olduğunu söylerler. Çünkü sebepleri dikkate alarak

⁸³³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, 2017, IV:449.

⁸³⁴ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 52.

⁸³⁵ age. 2015, 53.

⁸³⁶ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 150.

⁸³⁷ age. 2001, 148; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 252.

onlara güvenmek tevhîdde şîrktir. Buna şîrk-i esbap denir. Sebepleri görmezlikten gelip tamâmıyla ihmâl etmek ise sünnete ters düşer, şerîatı zedeler. Bunalımla ilgili olarak bir sözde “Tevekkül Nebî (sav)’in hâlidir. Çalışıp kazanmak ise sünnetidir. O’nun hâli üzere bulunan kişi de sünnetini kat’iyyen terk etmez.”⁸³⁸denmiştir. Sebepleri dikkate almadan onlara güvenmek ise mantık dışı bir şeydir, cehâlettir. Bu sebeple tevekkülün, tevhîde, nakle ve şerîate uygun açıklamasını yapmak kolay değildir. Bunun inceliğini ancak perdelerinden arınarak, Hak Teâlâ’nın hakikat nûrlarıyla nûrlandırdığı kimseler anlayabilir.⁸³⁹ Bir de tevekkül konusuna mülk, ceberût ve melekût âlemleri açısından bakacak olursak, içinde yaşadığımız âlem mülk âlemi maddî bir âlemdir, melekût âlemi ise ilâhî bir âlem, ceberût âlemi ise mülk ve melekût âlemi arasında olan bir âlemdir. İçinde yaşadığımız madde âleminde tedbir gerekli iken, ceberût âleminde bu etki silinir, melekût âleminde ise yok olur. O yüzden tevekkül bahsine bir de melekût ve ceberût âlemi açısından bakanlar tedbiri terk etmenin gereğini anlarlar.⁸⁴⁰

Tevekkül bahsini toparlayacak olursak son olarak şunları söyleyebiliriz ki; Tevekkül Allah’la yetinme, O’na güvenme, O’nun vekîl olduğunu benimseme, O’na teslîmiyet gösterme ve hükmüne râzı olma, nefsi ve diğer şeyleri rab edinmeme ve sebepleri ilâhlaştırmamadır. Necmeddîn-i Kübrâ’nın deyişiyle de tevekkülün yeri kalp olduğu için, beden ve organların faâliyet göstermesi, zâhirde çalışmak, tedbir ve sebeplere tevessül etmek tevekküle zıt bir durum değildir yeter ki kul, her şeyin Allah’ın takdîriyle olduğunu bilsin.⁸⁴¹

*Allah bize yeter, O, ne güzel bir vekîldir.*⁸⁴²

⁸³⁸ age. 2019, 251.

⁸³⁹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 148.

⁸⁴⁰ age. 2001, 150.

⁸⁴¹ age. 2001, 147; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 216.

⁸⁴² Âl-i İmrân 3/173.

2.3. İŞRÂK/AYDINLANMA HAYÂTI

2.3.1. Hâtırlar Arasındaki Farkların Bilinmesi

Arapça “h-t-r” kökünden türeyen “hâtır” (çoğulu havâtır), lügatta; hatıra gelenler, kalbe doğan düşünceler⁸⁴³ gibi mânâlara gelmektedir. Tasavvuf ıstılâhında ise havâtır; Kalbe gelen hitâp veya düşüncedir, başlangıcı olmaksızın sırrın harekete geçmesidir.⁸⁴⁴ Kalbe gelen hitâplar, “ rabbânî, melekî, şeytânî ve nefsânî olabilir lâkin bu hitâplar kalbe yerleşmez, biri gelir biri gider, gelip geçicidir.⁸⁴⁵

Havâtır kavramı, Kur’ân-ı kerîm de geçmemektedir. Hadîs-i Şerîflerde ise türediği fiil kalıbında geçmektedir. Fakat mutasavvıflar, bâzı âyet ve hadislerin havâtırın varlığına işâret ettiği konusunda hemfikirdirlerdir.⁸⁴⁶ Necmeddîn-i Kübrâ da bu mutasavvıflardan biridir. Şeyh, bu konuda çeşitli âyet ve hadislere başvurmuştur. Bunlara birer örnek verecek olursak, Şeyhin havâtırlarla ilgili başvurduğu âyet-i kerîme şudur: *Şeytan sizi fakirlikle korkutup, kötülüğü emreder. Allah ise size bağışlama ve lütuf sözü verir.*⁸⁴⁷

Şeyhin havâtır konusunda örnek aldığı hadîs-i şerîf ise şöyledir:

*İnsanoğlunun kalbinde şeytanın vesvesesi ve meleğin ilhâmı bulunur. Şeytanın verdiği vesvese, şerri vâdedip hakkı yalanlamaktır. Meleğin ilhâmı ise, hayrı tasviye ve tasdik etmektir. Kim kalbinde hayrı kabul edip, hakkı tasdik duygusunda bulunursa, onun Allah’tan olduğunu bilsin ve O’na hamd etsin. Kim de aksini bulunursa, şeytandan Allah’a sığınsın.*⁸⁴⁸

⁸⁴³ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 275; Ahmed Nedim Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009, 129.

⁸⁴⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 177; Serrâc, *el-Lûma’*, 2016, 402.

⁸⁴⁵ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 276; Serrâc, *el-Lûma’*, 2016, 402.

⁸⁴⁶ Gökbulut, Süleyman, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 276.

⁸⁴⁷ Bakara 2/268.

⁸⁴⁸ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 2019, 35.

Tasavvufî kaynaklarda havâtıra dâir çeşitli tasniflerin yapıldığı görülmektedir. Genel olarak, “rabbânî, melekî, şeytânî, nefsânî” olmak üzere dörtlü bir tasnif yapılmıştır.⁸⁴⁹ Necmeddîn-i Kübrâ ise, bu dörtlü tasnife “havâtır-ı kalb”i de ekleyerek beşli bir sınıflandırma yapmıştır.⁸⁵⁰

Hâtırlar arasındaki farklara geçmeden önce hâtırların nasıl tanımlandığında bakmak konumuz açısından faydalı olacaktır.

2.3.1.1. Havâtır-ı Hak

Hiçbir ön sebebe, hükme bağlı olmadan, kalbe ilkâ olunmak sûretiyle Hakk Teâlâ cihetinden gelen hâtıra “havâtır-ı Hak” denir. Bu ilk hâtırdır, hâtır-ı kalb ile hâtır-ı melek de buna dâhildir.⁸⁵¹ Saf hâtır-ı Hak ise; ilhâmla olur. İlham ise sahihtir. Bu yüzden gelen ilhâma, akıl, nefis, şeytan, kalp ve melek îtiraz edemez, onu reddedemez. Bu ilhâm bâzen gaybet, bâzen huzur hâlindeyken gelebilir. Fakat huzur hâlinde gelen ilhâm kapalı ve gizlidir. Gaybet hâlinde gelen ilhâm ise; daha net hissedilir ve zevk hâline daha yakın olur. Bundaki sır ve incelik ise şudur: “Havâtır-ı Hakk’ın ilm-i ledün (mârifet, keşf, ilhâm) olmasıdır. Burada anlatılmak istenen ise; ilhâmın gerçekte hâtır değil, Allah’ın rûhlara elest bezminde “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim ?”⁸⁵² diye hitâp ettiği ve “Allah, Adem’e bütün isimlerini öğretti...”⁸⁵³ âyetinin işâret ettiği ezeli ilim olmasıdır. Ruhlarda ilm-i ledünnîyi bu

⁸⁴⁹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Ta’arruf*, 2016, 149. Bâzı sûfîler, “hâtır-ı sakîm ve hâtır-ı selîm” olarak tasnif yapmışlardır. Fakat ilhâm ve selîm hâtır-ı melek ile aynıdır. bâzıları ise, “hâtır-ı ilhâm ve hâtır-ı visvâs” olarak tasnif yapmışlardır. Bu da hâtır-ı şeytanla aynıdır. (bk. Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 278.

⁸⁵⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 277. Necmeddîn-i Kübrâ’nın halîfelerinden, Mecdeddîn Bağdâdî, beş hâtırın yanında hâtır-ı rûh ve hâtır-ı şeyh olmak üzere iki hâtırdan daha bahsetmiştir. (Mecdeddîn Bağdâdî, vr.50b-58b.)

⁸⁵¹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 177; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 278.

⁸⁵² A’râf 7/172.

⁸⁵³ Bakara 2/31.

şekilde öğrenmiş ve şu ânda öğrenmeye devâm etmektedirler.⁸⁵⁴ İlim şu an vücûd karanlığından dolayı örtülü olduğu için sâlik ne zaman vücûdunun karanlığından kurtulursa o zaman ilm-i ledünnî veya onun hikmetlerinden bir hikmet ortaya çıkar. Sâlik daha sonra berâberinde bu ilim ve ilhâm olduğu halde tekrar vücûda döner. Bu aynı tozlardan okunmaz hâle gelen yazının, tozların temizlenmesiyle tekrar okunur hâle gelmesi durumuna benzer.⁸⁵⁵ Şeyh Kübrâ bununla ilgili olarak bir anısını nakletmiştir: “Bir kere gaybet hâlindeyken Hz. Peygamberi yanında Hz. Ali olduğu hâlde gördüm. Hemen koşup Ali’nin elini tutup musâfaha ettim. O ânda bana ilhâm geldi: Resûlullah’tan gelen haberlerde şöyle bir şey işittir gibi oldum. “Kim Ali ile musâfaha ederse cennete girer.” Döndüm Hz. Ali’ye bu hadis sahîh midir? diye sordum. O da “Evet Resûlullah doğru söylemiştir. Benimle musâfaha eden cennete girer.” dedi”⁸⁵⁶

2.3.1.2. Havâtır-ı Kalb

Havâtır- ı kalb devamlı sûrette iyi ve yararlı işleri teşvik eden hâtırdır. Eğer kalp hâtırda tek başına ise zayıf olur. Fakat oraya hâtır-ı melek inerse daha kuvvetli olur.⁸⁵⁷ Necmeddîn-i Kübrâ bu durumu bir hadis ile açıklamaya çalışmıştır.

“İbn Abbâs şöyle anlatır: *Resûlullah (sav) hayır ve hasenât yönünden insanların en cömertlisiydi. En cömert olduğu zaman ise Ramazan ayıydı. Cebrâil her gece onun yanına gelip Kur’ân- ı kerîmi müzâkere ederdi. İşte bundan dolayı Resûlullah (sav)’in hayr u hasenât konusundaki cömertliği herhangi bir engele uğramayan rüzgâr gibiydi.*⁸⁵⁸

⁸⁵⁴ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 107.

⁸⁵⁵ age. 2015, 107.

⁸⁵⁶ Tâbi ve uydu rûhlar, şerefli rûhlardan bilgi alırlar, bu şu ânda devâm etmektedir. Lâkin şehâdet âleminde değil, gayb âleminde gerçekleşmektedir. Velîlerin ruhlarının, Peygamberlerin rûhları karşısındaki durumu gibi sâlikte vücûdundan gâib olursa bu zevki tadar. (bk. Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 108.)

⁸⁵⁷ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 279.

⁸⁵⁸ Müslim, “Fezâil”, 7.

İşte Necmeddîn-i Kübrâ, Ramazan ayında Resûlullah'ın cömertliğinin artmasının sebebini Cebrâîl'in onun yanına gelmesine yâni hâtır-ı meleğe bağlamıştır.⁸⁵⁹ Şeyh Kübrâ aynı zamanda, şeytanın hâkimiyeti altında olmayan, nefsin isteklerine uymayan, günahlardan kötü huylardan arındırılmış, cemâl ve celâlin müşâhedesiyle süslenmiş kalpteki havâtır mûteberdir demiştir. Şeyh, bu durumda bulunan kalbinde hiçbir şeye îtiraz etmemekte, her şeye teslîmiyet göstermekte, şek ve şüphe kayıtlarından kurtulmakta ve irşâd edilmek istemekte olduğunu belirterek aynı zamanda da nefs, kalp ve hatta organlarında hâtır-ı kalp ile tatmin olduğunu da söylemiştir.⁸⁶⁰

2.3.1.3. Havâtır-ı Melek

Havâtır-ı kalp gibi sürekli iyi ve doğru işlere sevk eden hâtırdır.⁸⁶¹ Fakat kalp şehvette, şevkte, hanînde, tayşte, tayarânda, inşibâbda, rağbette, muhabbette, aşkıta, valeh, cünûn ve Hak'ta cünûnda ayrılır. Mü'minlerin meleklerden daha üstün oluşunun sebebi de buradadır.⁸⁶² Bununla ilgili olarak Ebu'l Hasan Harakanî şöyle bir tecrübesini anlatır:

Bir gün öğle üzeri arşa yükseldim, tavaf etmeye başladım. Bin veya bine yakın tavaf yaptım. Bu esnâda arşın etrafında tavaflarını beğenmediğim halde benim tavaflarımın süratinden şaşırان sâkin bir topluluk gördüm. Kimsiniz, tavâfınızdaki bu soğukluk ve ağırlık nedir? diye sordum. Biz meleğiz, biz nûruz, tabiatımız böyledir. dediler. Onlarda bana, sen kimsin tavâfındaki bu sürat nedir? diye sordular. Ben dedim insanoğluyum, bende nûr ve nâr özelliği vardır, süratim ise şevk ateşimin sonucudur.⁸⁶³

⁸⁵⁹ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 279.

⁸⁶⁰ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile'l-Hâim*, 2015, 333-334.

⁸⁶¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 108.

⁸⁶² age. 2015, 107.

⁸⁶³ age. 2015, 108.

Şeyh Kübrâ, havâtır-ı meleğin ”sekînet” olduğunu da söylemiştir.⁸⁶⁴ Melekten gelen havâtıra, ”ilhâm” da denir.⁸⁶⁵

2.3.1.4. Havâtır-ı Nefs

İçerisinde nefsin haz ve istekleri bulunan havâtırdır. Bu havâtıra ”hevâcis” de denilmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ; ”mürîdlere gelen havâtırın en güçlüsü budur.” demiştir ve havâtır-ı nefsi temyiz gücü olmayan bir çocuğa benzetmiştir. Çocuk nasıl istediği bir şey gerçekleşmeyince huzursuz oluyorsa, nefis de istediği yerine getirilmediği müdetçe huzursuzdur.⁸⁶⁶ Ne zaman tezkiye edilirse o zaman huzûra erer. Bununda alâmeti; kalpte bir elem, rûhta bir sıkıntı, organlarda bir sızlama, nefiste bir korku bulunmamasıdır.⁸⁶⁷

2.3.1.5. Havâtır-ı Şeytan

Kulu, delâlet ve sapıklığa dâvet eden hâtırdır. Bu hâtıra, visvâs (vesvese) adıda verilir.⁸⁶⁸ Şeyh Kübrâ, hâtır-ı şeytan geldiği zaman telaş verir, acele ettirir ve kalbinde rahatlık bulamazsın, karanlıklarla karşı karşıya kalmışsın gibi olursun, riyâ ile haşır neşir olursun, Hakk’ın dışındaki şeylere yönelirsin ve hâtır-ı şeytanın gelişi sebebiyle organların kırılıp, parçalanır demiştir. Şeyh, aynı zamanda hâtır-ı şeytanın hâtır-ı nefsten daha zor olduğunu söylemiştir.⁸⁶⁹ Bunun sebebi ise şeytanın nefse nisbetle daha çok oyunları olmasından dolayıdır. Nefis çocuk gibidir, şeytan ise oyun ve hîleler konusunda daha mâhir ve ustadır. İhlâs kapısı hâriç her kapıdan insana girebilir. Hâtır-ı şeytan, bâzen ibâdet şekillerinde, kerâmet arzusunda ve

⁸⁶⁴ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 280.

⁸⁶⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 177.

⁸⁶⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile’l-Hâim*, 2015, 86; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 177.

⁸⁶⁷ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 109.

⁸⁶⁸ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 281; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 177.

⁸⁶⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 109.

hayırlı işlerde de kendini gösterebilir.⁸⁷⁰ Bununla ilgili olarak Necmeddîn-i Kübrâ yaşadığı olayı şöyle aktarmıştır:

Bir gün halvette zikir ile meşgul iken şeytan geldi. Halvet ve zikir hayâtımı bozmak için tuzaklarını arttırdı. O anda elimde bir himmet kılıcı hâsıl oldu. Ucundan kabzasına kadar üzerinde “Allah” kelimeleri yazılıydı. O kılıçla, insanı meşgul eden ve Allah’ı zikirten alıkoyan hâtırları kovuyordum. O ânda kalbime Hıyelü’l-Merîd ‘ale’l-Mürîd ismi ile halvette bir kitap yazmak geldi. Şeyhim izin vermeden böyle bir eser yazmam doğru olmaz dedim. Şeyhimle aramda râbîta kuvvetli olduğu için ona gâibden danıştım, bana şöyle diyordu: “ Bu hâtır-ı bırak, şeytan kendisine “merîd (azgın ve inatçı)” bir isim verdi. Böylece şeytan kendine sövmez zannettin, onun böyle yapacağını uzak bir ihtimal sandın. Gâyesi ise seni kitap yazmakla meşgul edip, Hakk’ı zikirten alıkoymak ve işini sarpa sardırmaktır. Bunun üzerine uyandım ve bu işten vazgeçtim.”⁸⁷¹

Necmeddîn-i Kübrâ, Yüce Allah bâzen, işindeki incelik ve hikmetinin gereği olarak şeytan vâsıtası ile kullarını kurb maķâmına ulaştıracağını söylemiş ve bunu da şöyle açıklamıştır; Şeytan ilk önce halka karşı riyâ gâyesi ile o kulların kalplerine ibâdet sevgisini yerleştirir. Böylece onlar halktan iltifat duymak için ibâdet ederler. Halkın onlara ilgisi artınca ibâdete olan ilgileri de artar. Ve ibâdetin tadını aldıktan sonra öyle bir zaman gelir ki ibâdet yalnız Hakk için olmak ister. Böylece Halktan yüz çevirip Hakk’a yönelmiş olurlar.⁸⁷²

2.3.1.6. Hâtırlar Arasındaki Farklar

Necmeddîn-i Kübrâ, “hâtır-ı melek ile hâtır-ı kalbi”; “hâtır-ı nefis ile hâtır-ı şeytanı” birlikte değerlendirmiş ve aralarında şu farklılıkların olduğunu söylemiştir:

- 1- Hâtır-ı melek ve kalb, insanı Hakk’a yakınlığa çağırmakta. Allah’ın rızâsını ve âhiret sevâbını kazanmaya yönlendirmektedir. Hâtır-ı nefis ve şeytan ise

⁸⁷⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 281.

⁸⁷¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 110.

⁸⁷² age. 2015, 110.

Hakk’a yakınlıktan el çektirmekte ve dünyanın aldaticı süslerine ve nefsanî arzulara dâvet etmektedir.

- 2- Hâtır-ı melek ve kalb insanı her zaman övgüye değer şeylere çağırılmaktadır. Hâtır-ı nefis ve şeytan ise devamlı olarak yerilen şeylere dâvet etmektedir.
- 3- Hâtır-ı melek ve kalbdan itmi’nân ve sükûn hâsıl olduğu için, kişinin derûnunda herhangi bir îtiraz kalmamaktadır. Hâtır-ı nefis ve şeytandan ise insanın derûnuna bir ağırlık çökmekte ve hep îtirazlar yükselmektedir.
- 4- Hâtır-ı melek ve kalb, Allah’ın kitâbına ve Resûlullah’ın sünnetine muvâfakattır. Hâtır-ı nefis ve şeytan ise her ikisine de muhâlefet etmektedir.
- 5- Hâtır-ı melek ve kalb yakîni arttırırken, hâtır-ı nefis ve şeytan insanı şüphe ve kararsızlığa sevk etmektedir.
- 6- Hâtır-ı melek ve kalb, mürîdin canının sıkıntılı ve üzgün olduğu zamanda; hâtır-ı nefis ve şeytan ise sağlık ve mutluluk vaktinde ortaya çıkmaktadır. Ve bu zamanlarda kula Hakk’ı iyice unutturmaya çalışmaktadırlar. .
- 7- Hâtır-ı melek ve kalb zamanında müşâhede saflaşmakta ve zulmet kaybolmaktadır. Hâtır-ı nefis ve şeytan ise zulmet, ağırlık ve tamahkârlık peşinde koşmanın dışında bir şey getirmemektedir.⁸⁷³

Hâtırlar arasındaki farkları îzah etmeye çalışsakta, hâtırlar ancak yaşamak ve tatmakla anlaşılabilir olan şeylerdir. O yüzden Necmeddîn-i Kübrâ, sülûk hayâtına yeni başlayan mürîde henüz ehliyet sâhibi olmadığı için kendisine gelen her türlü havâtır kovmasını ve hissettiği hâvâtır hakkında hemen şeyhiyle istişâre etmesini tavsiye eder. Çünkü mürîd daha yolun başındadır ve kendisine gelen havâtırın iyi veya kötü olduğunu fark edemez. Zevke ulaşınca kadar mürîd için usûl budur. Mürîd zevke vâsıl olunca ise hâtır tadar ve gelen hâtırın, Hak hâtır mı? yoksa Hak hâtır dışında bir hâtır mı? olup olmadığını anlar ve bu noktada şeyhe ihtiyâcı yoktur.⁸⁷⁴

⁸⁷³ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 262.

⁸⁷⁴ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l-Cemâl*, 2015, 111.

2.3.2. Zevk

Âlemdeki birliğin farkına varanlara özgü bir algılama ve kavrama biçimidir. Celâlde ve cemâlde her şeyde bir hikmet zarâfet görme bilgeliği, bu idrâkin netîcesindedir.⁸⁷⁵

Necmeddîn-i Kübrâ; “Zevk, sana gelen bir buluştur. (Vicdan)” demiştir. Yine Şeyh Kübrâ, zevk ile müşâhedenin birlikte bulunduğunu lâkin müşâhedenin sebebinin, kalbi kaplayan örtünün kaldırılmasıyla kalp gözünün açılması, zevkin sebebinin ise, vücûd ve rûhların değiştirilmesi olduğunu da söylemiştir.⁸⁷⁶ Şeyh bu değişikliğin duyu organlarımız için geçerli olduğunu, zîra beş duyu organımızın başka duyu organları ile yer değiştirebileceğini de söylemiştir.⁸⁷⁷Bunu şu şekilde açıklayabiliriz; insan uyuduğu vakit, az da olsa vücûdun ağırlığından kurtulduğundan ve vücûd denizi ile duyguları kapandığından dolayı göz, kulak, tatma, ağız, el, ayak, ve diğer beden nevinden, gayb âlemine başka duyu organları açılır. Ve insan bu organlarla görür, işitir, gaybdan yemek alır, yer. Hattâ bâzen uyandıktan sonra bile ağzındaki bu yemeğin tadını bulur. Konuşur, yürür, uzak yerlere gider, uzaklık onun için engel değildir. Şeyh Kübrâ; “Gayb âlemindeki vücûd, bu vücûdumuzdan daha mükemmeldir. Çünkü gayb âlemindeki vücûd havada uçma, denizde yüzmeye, ateşte yanmama gücünü kendinde bulmaktadır. Hatta halk, maddî vücûdunun kuvvetiyle uykuda bulduğu şeyi seyyâr ise, uyku ile yakaza arasında bulunurken maddî vücûdunun zayıf oluşu ve mânevî ve şerefli vücûdunun kuvveti ile bu gücü kendinde bulabilir. Sonra bu şerefli vücûd kuvvetlenir, artık âlem-i şehâdetde de bu tip fiil ve hareketler gerçekleşir. Yâni havada uçar, su üzerinde yürür, ateşe girdiği hâlde zarar görmez. Görür, işitir, çıkar, iner, himmet eliyle tasarrufta bulunabilir. Lâkin onunla birlikte bulunanlar ise keşif vücûdla örtülü oldukları için bunu göremez.”⁸⁷⁸ demiştir.

⁸⁷⁵ Özdamar, *Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivâyetleri*, 2012, 483.

⁸⁷⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 112.

⁸⁷⁷ age. 2015, 112.

⁸⁷⁸ age. 2015, 113.

2.3.3. İstiğrâk

“Gark olmak, boğulmak”⁸⁷⁹ gibi anlamlara gelen istiğrâk kavramı tasavvuf ıstılâhında ise; “Sâlikin, Sevgiliyi temâşâ ederken ilâhî sevginin istilâsı sebebiyle kendinden geçmesi, maddî âlemden habersiz hâle gelmesidir.”⁸⁸⁰ İstiğrâk hâlindeki sâlik, ilâhî muhabbet ve vahdet deryâsında müstağrak olmuş, beşerlik vasıflarından kurtularak Allah’la coşup taşmıştır.⁸⁸¹

Necmeddîn-i Kübrâ, istiğrâk kavramını, zikirle birlikte ele almaktadır.⁸⁸² Zikir konusu işlerken belirttiğimiz gibi Şeyh Kübrâ; “dilin, kalbin ve sırrın” zikri olmak üzere üç çeşit zikir olduğundan bahsetmişti, bunları hatırlatacak olursak, huzur hâli olmaksızın harflerle yapılan zikre, dilin zikri, kalpteki huzurun zikrine kalbin zikri, mezkûrda huzurdan gaybet zikrine ise sırrın zikri denir.⁸⁸³ Bu zikir çeşitleri arasında derece farklılıkları bulunduğu gibi adı geçen zikir makâmalarında olan kişilerin istiğrâk halleride farklıdır. Yâni dilin, kalbin, sırrın ayrı ayrı istiğrâkları vardır. Bu sebeple istiğrâk kavramını birinci, ikinci ve üçüncü istiğrâk olmak üzere üç başlık altında inceleyeceğiz.

Birinci İstiğrâk

Şeyh Kübrâ’ya göre ilk istiğrâk, zikirde vücûdun istiğrâkıdır. Şeyh bununda vücût ve varlıktaki habis ve pis parçaların yok edildiği ve iyilerinin bırakıldığı zaman gerçekleştiğini söyler. İşte o zaman sâlik varlığın zikrini işitir ve her parça ve zerreden davul sesi veya bir borazanın sesi gibi zikir sesini duyar. Sâlikin zikri ne zaman tam olursa da bu ses arı vızıltısı hâline gelir.⁸⁸⁴ Şeyh Kübrâ, davul veya

⁸⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2012, 403.

⁸⁸⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 233.

⁸⁸¹ age. 2020, 234.

⁸⁸² Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 313.

⁸⁸³ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihü'l-Cemâl*, 2015, 118.

⁸⁸⁴ age. 2015, 115.

boru seslerinden sonra sâlikin, su şırıltısı, rüzgâr sesi, yanmak üzere olan ateşin çatırtısı, fırtınalı havalarda rüzgârın salladığı ağaç yapraklarının çıkardığı ses, geyik sesi at ve yavrusunun uyurken çıkardığı ses gibi sesler duyabileceğininide söyler.⁸⁸⁵ Şeyh Kübrâ bu seslerin sırrını ise şöyle açıklar: “İnsan çeşitli unsurlardan meydana gelmiştir. Kâinatta var olan her şeyin bir numûnesi insanda bulunmaktadır ve bütün bu seslerde söz konusu unsurların zikirlerinden ibarettir. Bu sesleri işiten kimse de, Allah’ı her lisânla tesbih etmiştir.”⁸⁸⁶ Bu istiğrâk güçlü bir şekilde yapılan lisan zikrinin netîcesidir ve Necmeddîn-i Kübrâ’nın tarîkatının da şartlarından. Yine Şeyh, “Zikir düzgün hâle gelmeden evvel baş dâiresinde vukua gelir. Bunun sebebi ise başın yüksek yerde olmasıdır. Sâlik buradan kös, boru, debdebe gibi sesler işitir ve sâlik nereye giderse gitsin debdebe ve şaşaası her gittiği yerde sâlikle beraberdir. Nice kereler bu durum, delirme ve ölüm tehlikesi oluncaya kadar devam eder. Fakat sâdık kimselere bu hâller zarar vermez” der⁸⁸⁷

Necmeddîn-i Kübrâ’nın halvetteyken böyle bir tecrübesi olmuştur. Şeyh yaşadıklarını şu şekilde anlatır:

Yine halvette zikrederken, şiddetli bir baş ağrısı ile berâber bu tip sesler duydum. Halbuki ben, bu hususta sâdık ve samîmiydim, o huzurdaki ayakların toprağına kendimi fedâ etmiştim. Bu ses ve sıkıntıları şeyhime anlattım. “Ölmeden ve aklını oynatmadan önce hemen halvetten çık, zikri bırak.” dedi. Ben “Yoldayken ölmem, herhangi bir konakta iken ölmemden daha iyidir.” dedim. Bunun üzerine şeyh, “Ben şu andaki iç durumundan haber veriyorum. Yok, eğer bu yolda canını fedâ etmeye samîmi olarak azmetmiş isen, bu gibi şeylere neden aldırıyorsun?” şeklinde bir karşılık verdi. Bu durum ve sıkıntılar bir hafta devam etti. Zikir tekrar başıma doğru indi, yerleşti. Mutluluk, nefsin istekleri, rûhların lezzetleri ve kalblerin güzellikleri zuhûr etti. Bu kapının açılış sebebi ise o günlerde ihlâsta samîmi olarak sebatkâr olmamdı. O’nun tevfikından başka, bu kapının açılmasının sebebini bilmiyorum.⁸⁸⁸

⁸⁸⁵ age. 2015, 116.

⁸⁸⁶ age. 2015, 116.

⁸⁸⁷ age. 2015, 116.

⁸⁸⁸ age. 2015, 117.

İkinci İstiğrâk

Necmeddîn-i Kübrâ ilk istiğrâkdan sonra zikir, başın yan tarafından dâireye benzer yuvarlak bir kapı açıldığını burayada yukardan önce bir karanlık, sonra bir ateş, daha sonra da bir yeşillik indiğini ve karanlığın vücûda, ateşin zikre, yeşilliğin ise kalbe âit olduğunu söyler. Şeyh aynı zamanda başın yanından açılan bu dâireden de kalbin zikri ve bu zikirden hâsıl olan inilti, âh u figânlar Allah’a yükseldiğini. Hakk’ında kudî nûrlar ve rûhî vâridlerden meydana gelen fazl ve rahmeti ile sâliki mükâfatlandırdığını. Ve sâliki başından ayağına kadar onu emn, îman, rağbet, muhabbet, îkan ve irfân ile doldurduğunu da söylemiştir.⁸⁸⁹ Bu hâldeyken sâlik kalbinde bir ferahlık hisseder ve sıhhatli olması hâlinde Hakk’a rağbet eder. Bu istiğrâkta kalpte meydana gelen zikrin istiğrâkıdır. Bu ânda kalp bir kuyu zikir ise kuyunun içinden su çıkarılan bir kovaya benzer ve titreyen bir kişinin hareketleri gibi alışılmışın dışında zarûrî hareketler görülür.⁸⁹⁰

Şeyh Kübrâ; kalbin zikrini arı vızıltısına benzetmektedir. Şeyh, kalp zikrinin âlâmetlerini de şöyle açıklar: Sâlikin önünde süratli bir şekilde nur saçan bir menbâ müşâhede etmesidir. Böylece sâlik onda tatmin olur ve onu kendine dost edinir. Bir başka âlâmeti ise; zikir sağ tarafı açar ve orayı damgalar. Yâni vücutta bir çıban çıktığı zaman bıraktığı iz gibi bir işâret bırakır. Ve oradan da zikir nurları fişkirir. Sonra da bu iz döne döne kalbdeki zikrin yanına, zikirle beraber de kalb hizâsına varır. Oradanda yandan arkaya doğru bir dönüş yapar. Bu ânda da sâlik dâhilde ve hâriçte bunu hisseder. Kalb ve kudî rûh da bu kapıdan çıkar. Böylece bineğin altında bulunan binici(latîfe-i nâtika) bineğin(vücûd) üzerine yükselir.⁸⁹¹

Üçüncü İstiğrâk

⁸⁸⁹ age. 2015, 117.

⁸⁹⁰ age. 2015, 117.

⁸⁹¹ age. 2015, 117.

Bu istiğrâk, zikrin sırta düşmesidir. Bu da mezkûra(Allah’a) ulaşan zâkirin zikirden gâib oluşu ve Allah’la dolup taşması, aşk şaşkınlığı içinde bulunmasıdır.

Necmeddîn-i Kübrâ’ya göre, bu istiğrâkında üç türlü alâmeti vardır. Bunlardan birincisi, sâlik zikri bıraksa bile zikrin onu bırakmamasıdır. Bu ise sâlike gaybet hâminden huzur hâline geçişini hatırlatmak için zikrin sâlikin iç dünyâsında uçmasıdır. İkincisi ise; zikrin sâlikin başını ve diğer organlarını bağlamasıdır. Bu durumda sâlik, ip ve bağlarla sıkı sıkıya bağlanmış gibi olur. Üçüncü alâmeti ise artık zikir ateşinin sönmemesi ve nûrların gitmemesidir. Bu durumda sâlik sürekli olarak bir taraftan yukarı çıkan, diğer taraftan aşağı inen nûrlar görür. Ve sâlikin etrafındaki ateşler saftır, tutuşur ve yanar durur.⁸⁹²

*Çû bildim vech-i canânı kamuda sezdim Allah’ı,
Fenâyım Hakk’da vallahi, ne bilim kaldı ne zâtım!
Ki bildim cümle Hakk imiş, arada gayrı yok imiş,
Biküllî anda gark imiş, ne ben varım, ne irfânım!*⁸⁹³

2.3.4. Müşâhede

Görme, temâşa etme⁸⁹⁴ gibi anlamlara gelen müşâhede⁸⁹⁵ tasavvuf ıstılâhında ise; herhangi bir şüphe söz konusu olmadan Hakk’ın kulun kalbinde huzûru, Hakk’ı eşyâda görme, eşyâyı tevhîd delîli ile görme hâlidir.⁸⁹⁶

Necmeddîn-i Kübrâ; Tasavvuf yoluna giren kişinin mücâhedenin gereklerini yerine getirdiği takdirde gayb âlemine dâir bazı gerçekleri müşâhede etmesinin mümkün

⁸⁹² age. 2015, 118.

⁸⁹³ Özdamar, Mustafa, *Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivâyetleri*, 2012, 251.

⁸⁹⁴ Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, 2018, 474.

⁸⁹⁵ Kuşeyrî, Müşâhede’yi, “Muhâdara, mükâşefe, müşâhede” olmak üzere üçlü bir tasnifle ele alır. Muhâdara; başlangıçtır. Kalbin (Allah nezdindeki) huzûrudur. Muhâdaradan sonra ise mükâşefe gelir. Mükâşefe ise; açıklık vasfını taşıyan bir delil ile kalbin Hakk’ın huzûrunda oluşudur. Daha sonra ise müşâhede gelir. (bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 169.)

⁸⁹⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 169.

olduğunu ve mücâhede olmadan müşâhedenin gerçekleşmeyeceğini söyler. Müşâhedenin belirli aşamaları vardır. Bunlar sâlikin hakikat yolunda katettiği mesâfeye göre yücelmekte ve latîf hâle gelmektedir. Örneğin sâlikin halvete girdikten sonra ilk karşılaşacağı şey havâtırdır. Sâlik havâtır tecrübesinden sonra kalp gözü açılmaya başlamakta bundan sonrada bir takım şekiller müşâhede etmektedir. Çünkü Necmeddîn-i Kübrâ; müşâhedenin öncelikle sûret ve şekil ve hayâllerle olduğunu söyler.⁸⁹⁷ Şeyh aynı zamanda da müşâhedenin iki türlü olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilki “Ednâ (en düşük yerdeki müşâhede)dır. Bu da arzda bulunan şeylerle ilgili müşâhededir. Şeyh, burada şehâdet âlemindeki arzı değil gayb âlemindeki arzı kastedmektedir. Gayb âlemindeki şekiller, renkler, denizler, ateşler, çöller, şehirler, köşkler, köyler vb. şeylerin temâşası bu müşâhedeye dâhildir. İkincisi ise; “A’la (en yüksek, yukarıdaki) müşâhededir. Bu da gökyüzünde bulunan varlıklarla ilgili müşâhededir. Güneş, ay, yıldızlar, ay yörüngesi gibi gökyüzünde bulunan varlıklar ilgili müşâhededir.⁸⁹⁸

Şeyh Kübrâ, basîretin açılışının gözde başladığını sonra sırasıyla yüz, göğüs daha sonra ise bütün vücûdda ortaya çıktığını söyler. Daha sonra ise sâlik şâhidiyle (şâhidu’l-gayb) karşılaşır. İşte bu durum sâlikin bütün vücûdunun basîretinin açılmasıyla yâni onların nûr hâline gelmesiyle gerçekleşir. Şeyh Kübrâ; aslında seyr ü sülûkün başında şâhidu’l-gaybın sâlikin karşısına çıktığını. Fakat o zaman zenci gibi simsiyah bir renkte olduğu için tanınmadığını söyler. Sonra şâhidu’l-gayb bir ara kaybolur gibi olur. Fakat bu şahıs aslında kaybolmuş değildir. Tam tersine sâlik odur. O, sâlikin içine girer ve onunla birleşir, tek varlık hâline gelir. Başta sırf beden ve vücûd elbisesinden dolayı siyahtır. Yani bu siyahlık hakîkate sâlikin varlık ve vücûd zulmetini sembolize etmektedir. Sâlik ondan vücûdu fânî kıldığı, şevk ve zikir ateşi onun elbisesini yakıp tükettiği zaman elbisenin içindeki cevher çıplak olarak ortaya çıkar nurânî bir hâle gelir. O zaman şâhidini müşâhede eder.⁸⁹⁹

⁸⁹⁷ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 265.

⁸⁹⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihü’l-Cemâl*, 2015, 121.

⁸⁹⁹ age. 2015, 124.

Şeyh Kübrâ aynı zamanda; “Gayb âleminde Allah Teâlâ’nın yazdığı kitaplar vardır. Bir kısmı noktalarla, bir kısmı hareketlerle, bir kısmı harflerle yazılmıştır. Fakat bu ifâdelerin dışında bu kitapların çok garip isimleri de vardır. Örneğin ; Yenbuu’l Ebrar, Mecmeu’l Esrar, Kitâbu’l-Mehd, Kitâbu’l-Felekî, Kitâbu’l-Aşk, Kitâbu’s Sihr, Burhanu’l-Kebir, Fûrhatu’l-Ebrar, Nûzhetü’l-Esrar gibi, mücâhede yolunu geçen sâlikte önce Kûr’ân gibi yazılan, anlaşılan, idrâk edilen kitaplar müşâhede eder. Sonra sır vâki olur. Onu bâzen anlar bâzende vücûd karanlığından anlayamaz. Daha sonra ise kare ve daha başka şekilde hareketlerle yazılan birtakım kitaplar görür sonra ise noktalarla yazılan kitapları müşâhede eder ve böylece sâlik ilm-i ledünnîyi öğrenir.”⁹⁰⁰ demiştir

Müşâhedenin bir takım faydaları vardır. Bunları şöyle açıklayabiliriz: Tasavvuf yolunun bâzı basamakları, ancak bir takım gaybî müşâhedeler sâyesinde geçilebilmektedir. Müşâhede sâyesinde sâlik, kendi hâlinde meydana gelen eksi veya artı yöndeki değişimlerin farkında varmaktadır. Çünkü her hâlin, ona uygun bir hayâlî vardır. Kalbî, rûhî ve melekî sahadan gelen vâkıalar sâlike belli bir zevk vermekte. Nefste bu zevkten payını alınca ve maddî şeylerden uzaklaşarak, gayba ve latîf mânâlara yönelmektedir. Gayb âlemindeki ve şehâdet âlemindeki âyetlerin zuhûru müşâhedesî îman, îkan ve irfan sonucunu doğurmakta, irfan ile de ihsan ve nîmetler ortaya çıkmaktadır. Bu da muhabbeti meydâna getirmekte, muhabbette fenâyı doğurmaktadır.⁹⁰¹

2.3.5. Fenâ

Yokluk, zevâle ermek, hükmedememek⁹⁰² gibi anlamlara gelen Fenâ tasavvufta; insanda beşeri hazların ve nefsânî arzuların değil, ilâhî irâdenin hakîm olması

⁹⁰⁰ age. 2015, 125.

⁹⁰¹ age. 2015, 127; Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd*, 2013, 297.

⁹⁰² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 2020, 244.

hâlidir.⁹⁰³ Yâni fenâ bir şeyin aslına rücûunu ifâde eder.⁹⁰⁴ Fenâ kavramı genellikle bekâ kavramıyla birlikte kullanılır. Kalmak, devâm etmek gibi anlamlara gelen bekâ ise; kulun nefsine âit şeylerden fânî, Hakk’a âit olan şeylerle bâkî olmasıdır.⁹⁰⁵

Necmeddîn-i Kübrâ’ ya göre fenânın yolu “ma’rifet ve muhabbetten geçmektedir. Nasıl ki muhabbet ma’rifetin meyvesi ise fenâ da muhabbetin meyvesidir. Diğer bir ifâdeyle fenâ, hem muhabbetin hakîkati hem de netîcesidir. ⁹⁰⁶ Şeyh; sâlik nefsini, varlığını ne zaman helâk ederse o zaman fenâyâ nâil olabileceğini söyler. Ve aynı zamanda da şeyhe göre iki çeşit fenâ vardır:

- 1- **Ferdâniyette Fenâ:** Hakkın sıfatlarında, beşerî sıfatlardan fânî olmaya Şeyh Kübrâ ferdâniyette fenâ der.⁹⁰⁷
- 2- **Vahdâniyette Fenâ:** Hakk’ın zâtında iken sıfatlardan fânî olmaktır. Şeyh Kübrâ, “Zât tecellî edince heybetiyle tecellî eder. Bunun üzerine sâlik ufalır, yok olur. Küçülür ölecek gibi olur. O ânda şöyle bir ses işitir. “Ahad, Ahad! (Bir,bir!) sâlik zâtından fânî olunca da O’nunla bâkî olur ve O’nunla yaşar.” demiştir.⁹⁰⁸

Tasavvufta fenâ kavramıyla ilgili olarak değişik açılardan tasnifler yapılmıştır. Bu tasnifler şöyledir: Fenâ-yı zât: “Bir kimsenin kendinde varlık görmemesi, hakîki varlığın Allah olduğunu düşünmesidir.” Fenâ-yı sıfat: “ insanın beşeri sıfatlarından sıyrılmasıdır.” Fenâ-yı fiil: “Kulun fiil ve hareketlerinde şuûrunun yok olmasıdır. Bu sebeple tasavvuf kitaplarında fenâ, fakr kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.”⁹⁰⁹ Tarîkatların kurulup gelişmesinden sonra fenâ kavramı insan-

⁹⁰³ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, 2016, 200.

⁹⁰⁴ Kılıç, Mahmud Erol, *Tasavvufa Giriş*, 2013, 44.

⁹⁰⁵ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, 2016, 2001.

⁹⁰⁶ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 298.

⁹⁰⁷ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevaihu’l-Cemâl*, 2015, 127.

⁹⁰⁸ age. 2015, 127.

⁹⁰⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 2020, 246.

Allah ilişkisinin dışına taşarak yeni boyutlar kazanmıştır. Bunların en meşhurları ise şöyledir: “Fenâ fi’ş-Şeyh, fenâ fi’l- Pir, fenâ fi’r Resûl, fenâfillâhtır” Bir şeyhe intisap eden mürîd onun öğütlerine kayıtsız şartsız bağlı kalmak ve onu sevmekle ilk merhaleyi tamamlayınca mürşidi ona tarîkatın kurucu pîrini tanıtır, ve sevdirebilir. Pîrin mânevî tesirine terkedilen mürîd düşüncesini onun tavsiye ve görüşleri üzerinde yoğunlaştırır. Sonra da mürîdin Hz. Peygamber’in sevgisinde fânî olması söz konusudur. Fenâ fi’r-resûl fenâfillâh makamının eşiğidir. Çünkü Hz. Peygamber’i sevmek Allah’ı sevmenin ön şartıdır.⁹¹⁰ Fenâfillâh ise kişide sevinç ve mutlulukla birlikte güven duygusu meydana getirir; mürîd bu halin mânevî sarhoşluğu içerisinde huzura kavuşur.⁹¹¹ Necmeddîn-i Kübrâ’nın *Uşûlü’l’Aşere* adlı eserini şerh edenlerden biri olan İsmâil Hakkı Bursevî ise ölümü kırmızı, beyaz, yeşil ve siyah diye dörde ayırmış, birinciye nefsin arzularını yerine getirmemek, ikinciye aç kalarak mideyi öldürmek, üçüncüyü yamalı hırka giymek, dördüncüyü de halkın ezâ ve cefâsına tahammül etmek şeklinde açıkladıktan sonra son hâlin fenâfillâh olduğunu söyler çünkü bütün fiiller sevgilinin fiilinde yok olmuştur.⁹¹²

Tasavvuf yolunun yolcusu öncelikle kendinden maddî ve mânevî kirlerini kendinden tahliye edip, nefsinde tezkiye ederse kendisinde yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi bir takım açılımlar olur, kalbine gelen hâtırların kimden geldiğini iyi mi kötü mü olup olmadığını anlar, zikirindeki derecesine göre istiğrâk dediğimiz bir takım sesleri işitir, yine seyr u sülûk yolundaki derecesine göre de müşâhede ettiği şeyler artar yâni sâlik bir aydınlanma hâli yaşar. Tam da bu noktada Necmeddîn-i Kübrâ’nın sâlike bir uyarısı vardır; “Sakın ulaştığın makamların arkasında ondan daha başka makamların olmadığını zannetme!”⁹¹³ İşte sâlik bu uyarıdan sonra da daha da hayrete düşer Hakk’tan gayrısını görmez, görmek istemez, tüm beşeri sıfatlarından fânî, Sevgilisiyle ise Bâkî olur. İşte bu zevki tadan

⁹¹⁰ Âl-i İmrân 3/31.

⁹¹¹ Mustafa Kara, “Fenâ”, *DİA*, 1995, 12:334.

⁹¹² age. 1995, 12:334.

⁹¹³ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihü’l-Cemâl*, 2015, 121.

sûfiler bu sebeple demişlerdir ki “Tasavvuf, Hakk’ın seni senden öldürmesi, kendiyile diriltmesidir.

*Bir Hüdâ’dan gayrı istemem
Ol gülün indimde hârî istemem
Gayrı yârin var ise var onda kim
Dilde bârî gayr-ı Bârî istemem
Ondan özgü baht u rahtı aramam
Zikr-i Hakk’dan gayrı kârî istemem
Dü cihânı eline verdim hemân
İsterim dildârî dârî istemem
Kaf-ı dilde bulmuşum sîmurgu ben
Gerges-i murdâr-ı hârî istemem
Bâr-ı sultanım onun destindeyim
Hâkk’dan içre gûbârî istemem
Yâr-ı gârım gam-küsârım Hakkı pes
İstemem ben gayrı yârî istemem.⁹¹⁴*

⁹¹⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 2012, 436.

2.4.VUSLAT HAYÂTI

Kendi beşerliğinden fânî olup, Hak’da bâkî olan, Sevgilisine kavuşan, vuslata eren, cismini Hakk’a teslim edip, kalbiyle ilâhi huzûru bulan kişiye Allah’ın dostu mânâsında “velî” denir.⁹¹⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, “Velî irâdesini, Hakk’ın irâdesinde yok ettiği zaman kendisine “kün (ol)” emri verilir. Seyyâr da ancak kendisine “kün” emri verildiği zaman velâyetle vasıflanır. Ve böylece seyyârın irâdesi Hakk’ın irâdesi olur. Artık Hakk’ın her istediği, kulun da istediği şey, kulun her istediği de Hakk’ın irâde ettiği şey hâline gelir.”⁹¹⁶ der. Nitekim âyet-i kerîmede de: *Biz bir şeyin olmasını istediğimiz vakit ona sadece “ol” deriz ve oluverir.*⁹¹⁷ buyrulmuştur. Necmeddîn-i Kübrâ velîlerin bir takım âlemleri olduğundan bahsetmiş ve bu alâmetleri de şöyle açıklamıştır:

2.4.1. Velînin Alâmetleri

- 1- Allah tarafından korunmuş kimselerdir. Necmeddîn-i Kübrâ, hıfz (koruma) işinin birbirini tâkip eden bir takım işlerle olduğunu, seyyârın ise bu işlerin Allah’ın hıfzının sebebi olduğunu bildiğini söyler.
- 2- Yüce Allah’ın çeşit çeşit lütuflarında onu talep etmesi ve araması da velînin bir diğer alâmetidir. Şeyh Kübrâ; velînin üzerinde kötü bir şey meydana gelmeden evvel velîye bahşedilen ikram mâhiyetindeki bu çeşit lütufların hadsiz ve hesapsız olduğunu ve bu durumun velînin, Allah’a dönmesi ve yönelmesi sonucunu doğurduğunu, ona veya başkasına bir makâm olduğunu söyler. Şeyh, bu makâmda velîye yaptığı işten dolayı Allah’ın bir îkâzı ve uyarması olduğunu ve çoğu kere de kötü işlerin netîcesinde vukû

⁹¹⁵ age. 2012, 510; Süleyman Uludağ, “Velî”, *DİA*, 2013, 43:25.

⁹¹⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l- Cemâl*, 2015,167.

⁹¹⁷ Yâsin 16/40.

bulan yakîn hâlinin, iyi işlerin sonunda hâsıl olan yakînden daha kuvvetli olduğunu belirtir.

- 3- Duâsının kabul edilmesi de velînin bir alâmetidir. Buradaki duâ ile kastedilen ise “Rabbim şunu şunu yap” şeklinde duâ değil, velînin kalbindeki duâdır.

*Şüphesiz söz kalptedir. Dil ise kalbe delîl oldu.*⁹¹⁸

Necmeddîn-i Kübrâ duânın kabul edilmesi açısından velîlerin kısım kısım olduğunu söyler. Kimi velînin duâsı ânında, kimininki üç günde, bazı velîlerin duâsı ise bir haftada, bir ayda, bir senede veya bundan daha az veya daha uzun bir zaman içinde de kabul edilmiş olabilir. Bu zamanlamanın sebebi ise; velîlerin menzil ve makâmları ile ilgilidir.

- 4- Velînin bir başka alâmeti ise kendisine ism-i azâmın (en büyük isim) verilmiş olmasıdır. Yâni velîlerden her birine Allah’ın isimlerinden bir isim-i azîm (büyük isim) verilir. Velî de o isimle Allah’a duâ eder, Allah da kulunun duâsına icâbet eder. Şeyh aynı zamanda, velîye ism-i azâm verildiği gibi gayb âlemindeki isim ve künyesi ile melek, cin gibi ruhânî varlıkların isimlerinin de târif edildiğini söylemiştir.⁹¹⁹ Meselâ Necmeddîn-i Kübrâ’ya künyesi hadis tahsili sırasında bizzat Hz.Peygaber tarafından verilmiştir. Bu hâdise Necmeddîn-i Kübrâ açısından çok önemlidir çünkü bu hâdiseden sonra tasavvufî hayata yönelmiş ve şeyh arayışına girmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ bu olayı şöyle anlatır:

Hâfız Silefî İsfahânî’den, İkenderiyye’de hadis dinliyordum. Bu yaşlı âlim mezhebde şâfi’î itikadda selefî idi. Yaşı yüzün üstündeydi. Yine gaybet

⁹¹⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu’l- Cemâl*, 2015, 165.

⁹¹⁹ age. 2015, 164-166.

hâlinde olduğum bir sırada Resûlullah'ı, yanında ikinin ikincisi (Hz. Ebu Bekir) olduğu halde benimle oturur bir vaziyette gördüm. O kadar ki dizi dizime değdi. O ânda bana, her gün Kur'an-ı Kerîm'den onun için okuduğum çeşitli virdlerimin olduğu ilhâm edildi. Hemen virdimi okumaya başladım. Bitirince, Resûlullah bunu çok iyi bulduğunu ifâde ederek, "işte böyle gündüz hadis dinle, gece de Kur'an oku." dedi. Daha sonra kendisinden künyemi sormam ilhâm edildi ve sordum: "Ya Resûlallah, benim künyem Ebu'l-Cenâb mıdır, yoksa Ebu'l-Cennâb mıdır? Benim nefsim Ebu'l-Cenâb şeklinde olmasını istiyor." Resûlullah "Hayır, künyen Ebu'- Cennâb'dır." dedi. O zaman yanındaki arkadaşı da "Evet, ya Resûlallah o Ebu'l- Cennâb'dır." diye tasdik etti. İşte bu iki isim dünya ve âhiretin sırrına sahiptir. Eğer Ebu'l-Cenâb deseydi, ben dünyâyâ sahip olacaktım. Ebu'l-Cennâb dediği için, Allah'ın izni ile ikisinden de uzak kalıyorum.⁹²⁰

Necmeddîn-i Kübrâ'nın velîlerin alâmetleriyle ilgili olarak söyledikleri bunlardır. Yine tasavvufta velîlerin alâmetleriyle ilgili olarak başka söylemlerde vardır onlar ise şöyledir: Allah'ın her işine tâzim ve hürmet göstermek, O'nun kullarıyla güzel muâmele içinde olmak, kimseden kimseye şikâyetçi olmayıp her ayıbı ve eksiği örterek, hikmetlice davranmak, mahlûkatın verdiği eziyetlere karşılık beklemeksizin sabır ve tahammül göstermek, Allah ile arasındaki sırları gizli tutmak, güzel ahlâk sâhibi ve güler yüzlü olmak, güzel kokmaktır. Velî kısaca her şeyden vazgeçip Hakk'a yönelen, hep Hakk ile beraber olan, her hâlinde O'nu anan, birbirine ters şeyleri de birlikte bulundurabilin Allah dostudur.⁹²¹

*Aşk ehl-i mânend-i melek
Hoş hûy u hem hoş bû olur
Cânı eder seyr-i felek
Gönlünde ol mehrû olur
Hem mülk ü hem sultân olur
Hem huld ü hem ridvân olur
Hem cân u hem cânan olur
Hem şîr u hem âhû olur
Hem telh u hem helvâ olur
Hem sûret u hem mânâ olur
Peydâ u nâpeydâ olur*

⁹²⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2010, 78.

⁹²¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, 2012, 510.

*Cân tab'ına hemhû olur
Çûn mâsivâdan cân geçer
Çarha Mesîha tek uçar
Hamr-ı muhabbetten içer
Yektûy iken sadtû olur
Şirîn olur dil şûr ise
Nezdîk olur cân dûr ise
Bi perdedir ol nûr ise
Şevkiyle vuslat cû olur
Çûn cânda kalmaz bu heves
Dil zinde olur her nefes
Zikr eyler a'zâ çûn ceres
Fikri heman yâ Hû olur
Mahv olsa Hakkı cân olur
Bir kul iken sultân olur
Her derde hoş dermân olur
Hem zahme hem dârû olur.⁹²²*

2.4.2. Ârifin Mükellef Olması Problemi

Necmeddîn-i Kübrâ' ya göre velâyet mertebesine ulaşan âriften, namaz, oruç gibi ibâdet yapma mükellefiyetinin düştüğünü⁹²³ söyler. Lâkin akıllara “Bu nasıl olur mükellefiyetten muâfiyet söz konusu olsaydı bu en başta Resûlullah (sav) için geçerli olurdu, halbuki Resûlullah (sav), Allah'ın koyduğu hükümlere harfiyen uymuştur.” gibi bir düşünce gelebilir. Fakat Necmeddîn-i Kübrâ'nın burada kastetmek istediği şey şudur: Âriften “meşakkat mânâsına gelen külfetten sıyrılmış olması mânâsında teklif düşer yâni ârif meşakket noktasında mükellef

⁹²² Aşk ehli melek gibi, hoş huylu, hoş kokulu olur. Rûhu göklerde dolaşır ve gönlünde o ay yüzlü olur. Hem saltanat, hem sultan olur. Hem o sonsuz cennet, hem o cennetin bekçisi olur. Hem cân hem cânan olur. Hem arslan hem ceylan olur. Hem acı hem de tatlı olur. Hem şekil hem mânâ olur. Hem meydana çıkar hem yok olur. Rûhun yaratılışına huyca aynı olur. Ne zaman Mevlâ'dan başka her şeyden can geçerse İsa gibi göğe yükselir. Aşk şarabından içer de tek katken yüz kat olur. Gönül eğer acısıysa, çoraksa tatlı ve şirîn olur. Eğer can uzaksa o da yakın olur ve perde kalkar, o nûr ise şevkiyle onun vuslatını arar, ister. Zîra bu heves canda kalmaz, gönül her nefes daha canlı olur, azâ da sürekli çalan bir çan gibi her zaman Mevlâ'yı arar ve fikri hep “Yâ Hû” olur. Hakkı mahvolsa can, bir kulken sultan ve her derde hoş derman olur, her yaraya merhem olur. (bk. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 2012, 510-511.)

⁹²³ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, 2015, 112.

değildir.”⁹²⁴Tabiki Ârif, Allah’ın farz kıldığı ibâdetleri yapmakla yükümlüdür fakat ârif olan kimseler ibâdetlerini yaparken bir meşakkat, külfet söz konusu olmadan yerine getirirler, yaptıkları ibâdetten zevk alırlar, hoşlanırlar yâni ibâdetlerini zorunlu hissederek yapmazda zevk ve hûşû içerisinde yapar. Bu yüzden Necmeddîn-i Kübrâ; “Ârif ibâdeti meşakket olarak büyük bir yük olarak yapmaktan mükellef değildir” demiştir. Şüphesiz ki namaz bir münâcattır. Lâkin kul şeytana uyar, Allah’a muhâlif olursa münâcatının zevkini tadamaz aksine namaz beden için zor olur, güç hâle gelir. Fakat tam tersi kul Allah’a uyar şeytana muhâlif olursa o zaman ibâdetin zevkine varır. Namaz artık o kul için bedenî bir hareket olmaktan ziyâde En Sevgiliyle sohbet hâline gelmiştir. İşte en lezzetli şeyde budur.

Konumuzun daha iyi anlaşılması için şu örneği vermekte fayda görüyoruz:

*Hadrâmi; bir kısım insanlar “benim hulûlî” olduğumu söylüyorlar. Ben ise kullardan tekliflerin düşeceğini söylüyorum. Peki Allah’tan başka bir varlık görmediğin halde “nasıl ben hulûlî olabiliyorum?” Çocukluğumdan bugüne kadar hiç kaçırmadığım virdim ve zikrim olduğu hâlde teklifin düştüğünü nasıl söyleyebilirim? Evet ama ben şunu demek istiyorum: Allah’ın has kullarının ibâdetinde külfet yoktur.*⁹²⁵

Necmeddîn-i Kübrâ’ya göre, ârif hiçbir nefesini boşa harcamaz her nefesinde bayram hâlini yaşar, bedeniyle halkla olan ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan gönlüyle müşâhedenin cezbesiyle istiğrâk hâlini yaşar. Bu sebeptendir ki ârif olan kimsenin nefesi tesbih, uykusu ise ibâdettir, onda hiçbir zaman gaflet yoktur o her zaman uyanıktır.⁹²⁶ Hâl böyle iken ârif kişinin ibâdetinde meşakkatin ise ne işi vardır. Necmeddîn-i Kübrâ işte bu sebeple âriften teklif düşer demiştir.

⁹²⁴ age. 2015, 112.

⁹²⁵ age. 2015, 112.

⁹²⁶ age. 2015, 36.

Âriflerin hâllerini anlayabilecek, burada verilerden misâlleri hakkıyla kavrayabilecek olanlar ise ancak âriflerin tattığı zevkten tadan, içtikleri aşk şarabından içen ve Hakk'ın tecellîlerini hayranlıkla müşâhede edebilenlerdir.

Bu fenâ gülzârına tâlib olanlar anlamaz

*Vech-i bâkî hüsnüne hayrân olanlar anlar bizi.*⁹²⁷

⁹²⁷ Bu fânî dünya gül bahçesine tâlip olanlar, sadece dünyevî menfaatleri düşünenler bizi anlamaz. Bizi sadece sonsuza dek kalıcı olan varlığı her yönden kuşatan Hakk'ın güzelliğinin tecellîsine hayran olanlar anlar. İbrahim Özay, *Niyâzi Mısrî Divânı Şerhi*, İstanbul: H Yayınları, 2019, 54.

3.FAKR: ONTOLOJİK BİR DURUM/AHLÂKÎ BİR TUTUM

3.1. ONTOLOJİK BİR DURUM OLARAK FAKR

3.1.1. Âlemin Ve İnsanın Allah’a Hudûs Açısından İhtiyâcı

Yoksulluk, maddî ve mânevî açıdan muhtaçlık anlamlarına gelen fakr⁹²⁸ kavramı İslâmî düşüncede, âlemin ve insanın Allah karşısındaki ontolojik konumunu göstermektedir. Âlem ve insan her zaman kendinden farklı bir ontolojik statüye sâhip olan Mutlak bir varlığa muhtaçtır. Bu sebeplede Mutlak varlığın, yâni varlığı kendinden olup başka bir nesneye veya güce dayanmayan (vâcibü’l-vücûd) Allah’ın varlığı delillere dayalı olarak ispatlanmaya çalışılmıştır.⁹²⁹ Bu delillerden biri de âlemde hareketle oluşturulan kozmolojik delildir. Bu delil de İslâm düşünce tarihinde hudûs adıyla yer almıştır. “Sonradan meydana gelmek” anlamında masdar olan hudûs kavramıyla ise, bir varlığın, olayın, hatta bütünüyle evrenin mevcudiyetine yokluğun tekaddüm etmesi, bunların bir zamanlar yokken sonradan var olması olgusu ifâde edilmektedir.⁹³⁰ Hudûs delîlinde de cevher ve arazların değişkenliğinden yola çıkılarak tümevarım yöntemiyle âlemin sonradan yaratıldığı ve dolayısıyla bir yaratıcıya muhtaç olduğu ispatlanmaya çalışılmaktadır.⁹³¹

⁹²⁸ Süleyman Uludağ, “Fakr”, *DİA*, 1995, 12:132.

⁹²⁹ M.Sait, Özvarlı, “İsbât-ı Vâcib”, *DİA*, 2000, 22:495.

⁹³⁰ Bekir Topaloğlu, “Hudûs”, *DİA*, 1988, 18:304.

⁹³¹ Özervarlı, “İsbât-ı Vâcib”, *DİA*, 2000, 22:495.

*Ger cevâhirdir, ger a'râz ey ulu,
Muhdise muhtâç muhdestir kamu.*⁹³²

Sonradan meydana gelen, dolayısıyla yaratılmış olan şeye hâdis, onun yaratıcısına da Muhdis denir.⁹³³ Her hâdisinde bir yaratıcıya muhtaç olduğu aklen meydandadır. Aynı zamanda sonradan veya belirli bir zamanda meydana gelen varlıkların daha evvel veya sonra olması da aklen câizdir. Her hâdisin de muhdisi hudûstan münezze olan Allah Teâlâdır.⁹³⁴

Kur'an'da en çok âlemin sonradan yaratılışı ve düzenli işleyişi çerçevesinde bir ispat yöntemi görülmektedir.⁹³⁵ Âlem, insanlar için ibret vesîlesi bir kılavuz kılınmıştır. Kur'an-ı kerîmde ki şu âyet-i kerîme: *Onlar, hiçbir yaratıcı olmaksızın yokluktan mı yaratıldılar yoksa onları yaratan bizzat kendileri midir? Acaba gökleri ve yeri onlar mı yarattılar ki, onları yaratan Allah'ın hükmüne boyun eğmek istemiyorlar? Hayır; aslında onlar, Allah'ın varlığına da gerçek anlamda inanmıyorlar!*⁹³⁶ Âlemin ve İnsanın yaratıcısız meydana gelmesinin yâhut da âlemin, insanlar tarafından îcat edilmesinin mümkün olamayacağını dolayısıyla da her hâlükârda bir yaratıcıya muhtaç olduğunu gösteren güzel bir delildir. Yine başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyrulmuştur:

Attığınız o basit menideki muhteşem yaratılış mucizesini hiç düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa Biz miyiz sizi bir damla sudan yaratan? Aranızda ölümü şaşmaz bir plân çerçevesinde takdir eden Biziz. Ve hiç de âciz değiliz, sizi yok edip yerinize, size benzer başka toplumları veya varlıkları getirmekten; ya da sizi hiç bilmediğiniz bambaşka bir alemde yeniden yaratmaktan! Şüphesiz ilk yaratılışı bildiniz; ama hatırlayıp kendinize gelmeniz gerekmez mi? Toprağa ektiğiniz tohum tânesinin nasıl çatlayıp filiz verdiğini hiç düşündünüz mü? Acaba onu yeşertip büyüten siz misiniz, yoksa Biz miyiz onu yetiştiren? Dileseydik, hepsini daha olgunlaşmadan kurumuş çer çöp hâline getirirdik de, şaşırp

⁹³² Ahmedî, *Dîvân*, haz. Yaşar Akdoğan, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, 539.

⁹³³ Topaloğlu, "Hudûs", *DİA*, 1988, 18:304.

⁹³⁴ Krş. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, 2017, IV:269.

⁹³⁵ Özervarlı, "İsbât-ı Vâcib", *DİA*, 2000, 22:496.

⁹³⁶ Tûr 52/35-36.

kalırdınız: Hayır, hayır, yaşama imkânından tamâmen yoksun bırakıldık! diye feryat edip dururdunuz. Peki, içtiğiniz suya hiç baktınız mı? O suyu bulutlardan siz mi indiriyorsunuz, yoksa biz mi indiricileriz? Dileseydik, onu acı ve tuzlu da yapabilirdik; öyleyse, bunca nîmetlere karşılık Rabb'inize şükretmeniz gerekmez mi? Peki, tutuşturduğunuz ateşe bakmıyor musunuz? Onun ağacını sizler mi inşâ edip yarattınız, yoksa onu inşâ edip yaratanlar biz miyiz? Onu Biz, ihtiyaç duyanlara geçimlik, kalb gözü bulunanlara da ibret vesîlesi kıldık.⁹³⁷

Sıradan bir akıl sâhibi insan, bu âyet-i kerîme'yi tefekkür etse, bütün bunları yaratan ve idâre eden bir yaratıcıya muhtaç olduğunu anlayacak ve bundan da asla şüphe etmeyecektir. Yine akıl sâhipleri için diğer âyet-i kerîmelerde de şöyle buyrulmaktadır: *Biz ayetlerimizi hem âfakta, hem kendi nefislerinde onlara göstereceğiz; öyle ki, şüphesiz onun hak olduğu kendilerine açıkça belli olsun. Her şeyin üzerinde Rabbinin şâhid olması yetmez mi?*⁹³⁸ , *Gerçek şu ki, Biz her şeyi mükemmel bir sistem çerçevesinde, şaşmaz bir ölçüye göre yarattık.*⁹³⁹ İşte bu âyet-i kerîmeleri hakkıyla anlayan, her dâim Allah'a muhtaç olduğunu anlayan toplumlar yüzyıllar boyunca hep olmuştur ve Allah'ın adı her dilde anılıp yüceltilmiştir.⁹⁴⁰ Lâkin akıl yürütme eylemini gerçekleştiremeyen, fitrî yeteneklerini gerektiği gibi kullanamayan insanlar hem kendilerindeki hem de âlemdeki kusursuz, muhteşem yaratılışın farkında olmalarına rağmen, *Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüpheniz mi var?*⁹⁴¹ âyet-i kerîmesinde buyrulduğu üzere hem Allah'ın varlığından şüphe etmekte hem de âciz ve muhtaç olduklarını kabul etmeyip ilâhlık iddiâsında bulunmakta ve Allah'tan başka ilâhlar edinmeye kalkmaktadırlar. Halbuki bu kişilerin iddiâ ettiği gibi başka ilâhlar olsaydı gökte ve yerde dengenin bozulması, düzensizliğin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktı. Bu durum âyet-i kerîmede de bildirilmiştir: *Eğer her ikisinde (gökte ve yerde) Allah'ın dışında ilâhlar olsaydı, elbette, ikisi de bozulup gitmişti. Arşın Rabbi olan Allah*

⁹³⁷ Vâkıa 56/58-73.

⁹³⁸ Fussilet 51/43.

⁹³⁹ Kamer 54/49.

⁹⁴⁰ Krş. Özervarlı, "İsbât-ı Vâcib", *DİA*, 2000, 22:496.

⁹⁴¹ İbrahim 14/10.

onların nitelendirdikleri şeylerden yücedir.⁹⁴² İşte insanlar bu durumu görmezden geldikleri gibi “kendilerinin ve âlemin yaratılışında kusursuzluğun olmamasının, bir yaratıcıya muhtaç olunmaması anlamına gelmediği gibi insanın ve âlemin kâmil olduğu, her ikisinin de kendi kendine yetebilir olduğu anlamına gelmeyeceği” husûsunu da görmezden gelmektedirler. Âlem açısından baktığımızda âlemde insanı hayrete düşürecek muhteşem bir nizâm olsada, insansız âlem nâkıstır ve tam bir ilâhî sûret değildir. Bu yüzden *Fusûsü’l Hikem*’in başında şöyle bir ifâde geçer;

*İnsansız kâinat, Hakk’ın nefhâ-yı rahmânîsini hazır bekleyen orantılı dengeli bir bedene benzese de, insan zuhûr etmediği sürece cansızdır.*⁹⁴³

İşte insan olmadığı müddetçe âlem bir bütün değildir ve tek amacı da insanı varlık sahâsına getirmektir. Aynı zamanda da âlemde ki her mahlûk, Rabbi’ni O’nu bildiği ölçüde zikredebilmektedir. Yâni âlem kendi kendine var olma kudretine sâhip olamadığı gibi Rabbi’ni tam olarak idrâk edebilmektende âcizdir. Örneğin çiçekler O’nu güneşin, yağmurun, dünyânın Rabbi olarak zikrederken, arılar ise çiçeklerin Rabbi olarak zikrederler, insanlar da O’nu her ne arzu ve maksatları var ise onların ihsân edicisi olarak zikrederler.⁹⁴⁴ Böyle bir durum karşısında bile hâla Allah’a muhtaç olmadığını iddiâ eden ve âlem için kendinin ne ifâde ettiğini anlamayıp âlemdeki varlıklara tapan kişilere şaşılır. Bu kişilerin hâli de Kur’ân-ı kerîm de şöyle anlatılır: *Gerçekte vaat (ölüm, kıyâmet) yaklaşınca âniden inkâr edenlerin gözleri donar kalır. Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz, bu durumdan habersizmiyiz, hattâ biz zalim kimselermiyiz. (derler)*⁹⁴⁵

İnsânî veçheden baktığımızda ise, insanın kâinatsız olarak da kâmil olabildiğini görürüz. Fakat insan, yaratıldığı ilâhî sûretin hakkını vermek için çaba göstermez ise insandan daha aşağı bir derecede kalır. Çünkü insan olabilmenin alâmet-i

⁹⁴² Enbiyâ 21/22.

⁹⁴³ İbn ‘Arabî, *Fusûsü’l-Hikem*, çev, Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016, 26.

⁹⁴⁴ Krş. Tosun Bekir, Bayraktaroğlu, *Esmâü’l-Hüsna*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014, 3.

⁹⁴⁵ Enbiyâ 21/97.

fârikası kemâl makâmına ulaşabilmektir.⁹⁴⁶ Yine bununla ilgili güzel bir sözde şöyle denir:

Bu dünyâda kemâle vâsıl olmayan kimse, ilâhî sûretin lâlettâyin bir cüzü olarak ancak hayvan-ı nâtık derekesinde kalır, ötesine geçemez. İnsâniyet mertebesine yükselmez. Böyle bir kimsenin insanlıkla alâkası, cesedin normal bir insana taalluku gibidir; ceset de sûretâ insan gibidir, ama hakikat derecesinden bakınca insan değildir. Cansız bir beden her kuvveden mahrumdur. Tıpkı kemâle erememiş o kimse gibi.⁹⁴⁷

Kemâl makâmı ise “ubûdiyet (saf kulluk/ mutlak kulluk ile) ifâde edilir ve mutlak kullukta ancak “fakr” gibi halle gerçekleştirilen bir makâmdır. Ve bu makâmda kişi tam bir ontolojik-varoluşsal açılma mazhar olup, dünyâdan müstağni ve tamâmen Hakk’a muhtaç olur. Yâni hiçbir şeye sâhip değildir, kendi başına hiçbir şey yapamaz çünkü kendi vehmî varlığı ve irâdesi Hakk’ın vücûd ve irâdesinde yok olmuştur. Artık bu kişiden ne zuhûr ederse o Hakk’ın işidir. Ve bu makâmında gerçek sâhibi her mertebe ve hâlde olduğu gibi Hz.Peygamberdir.⁹⁴⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki Âlem insan olmadan eksiktir, kâmil değildir, insan kemâle ermeden insan olarak anılmamaktadır. İnsan için kemâlin nihâî noktası da kulluktur. Kulluk’tan kasıt ise, Allah’ı bilmek (ma’rifetullah)’tır. Ma’rifetullah’tan maksad ise, O’nu birlemek(tevhîd) tir Yâni doğurmamış ve doğmamış olan, her şeyden müstağni olan Allah’ı tek ilâh olarak kabul edip, her an O’na muhtaç oluşumuzu tüm benliğimizle idrâk edebilmektir.⁹⁴⁹

*Muhtaçtır hepsi, hiçbirini doygun değil.
İşte sözüm! Açıktır, kapalı değil.
Zikredersen Zengin’i, o muhtaç olmazı,
Duyarsın sözümün özündeki âvâzı.
Her şey her şeye bağlı, ayrılmaz birbirinden,*

⁹⁴⁶ Bayraktaroğlu, *Esmâü’l-Hüsna*, 2014, 19.

⁹⁴⁷ age. 2014, 21.

⁹⁴⁸ age. 2014, 17; Semih Ceyhan, “Ubûdiyyet” , *DİA*, 2012, 42:34.

⁹⁴⁹ Krş. age. 2012, 42:34.

*Yalnızca söylediklerimi alın, alın benden.*⁹⁵⁰

3.1.2. Âlemin Ve İnsanın Allah’a Bekâ Açısından İhtiyâcı

*Bir şey yaratmak istedi mi, ona sadece “Ol!” der; o da hemen oluverir. Demek ki kâinatın mutlak hükümranlığı Kendi elinde olan Allah, her türlü âcizlikten, noksanlıktan uzaktır, yüceler yücesidir! Ve ey insanlar, hepiniz dönüp dolaşıp, en sonunda O’nun huzuruna çıkarılacaksınız!*⁹⁵¹

Bu âyet-i kerîme bizlere göstermektedir ki, sonradan yaratılmış olan âlemde, insanda nasıl ki var olabilmek için Allah’ın bir “Ol” emrine muhtaç ise, varlıklarının mütemâdilîği de Allah’ın tâyin ettiği zamâna kadardır. Ve günü geldiğinde asıllarına rücû edeceklerdir. İşte dünya misâfirhânesinde hepimiz sonlu varlıklarız. Ne âlem tek başına bâkî olmaya muktedir olabilir ne de insan.⁹⁵² Bunun için denilir ki, kulun, Rabbin sıfatlarından vasıflandığı ilk sıfat, “bekâ sıfatıdır.” Böylece kul, Allah’la bâkî olur ve bundan sonra da Allah’ın kendisi için dilediği sıfatlarla vasıflanır. Allah’ın mahlûkâtındaki sünneti de işte bu şekilde cereyan etmektedir.⁹⁵³ Âlem ve insan birbiriyle bağlantılıdır. Âlemin yaratılış maksadı insan-ı kâmile bağlı olduğu gibi âlemin bekâsında insan-ı kâmile bağlıdır. Çünkü insan-ı kâmil, âlemin direğidir ve onun olmadığı bir âlemde yıkılıp, yok olacaktır. Kozmolojik bir açıdan söyleyecek olursak, tabiatın ve çevremizin bozulmaya başlaması dünyâda giderek azalan sayıda kâmil insân olduğunun da zâhirî bir göstergesidir. Kulun bekâsında Allah’a bağlıdır. Yâni her hâlûkârda, âlem ve insan bekâ açısından Allah’a muhtaçtır. Ve bir gün her ikisinin de sonu gelecektir. Fakat Bâkî olan Allah her zaman var olacaktır.⁹⁵⁴ Bu durum âyet-i kerîmede de bildirilmiştir:

⁹⁵⁰ İbn ‘Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, 2017, 40.

⁹⁵¹ Yâsin 36/82-83.

⁹⁵² Krş. Bayraktaroğlu, *Esmâü’l-Hüsna*, 2014, 193.

⁹⁵³ Abdülkerim Cîlî, *Hakikat-i Muhammediyye*, çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019, 339.

⁹⁵⁴ Bayraktaroğlu, *Esmâü’l-Hüsna*, 2014, 17.

*Allah ile birlikte bir başka ilâha yalvarma! O'ndan başka ilâh yoktur. O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.*⁹⁵⁵

Kur'an'da cennet ile cehennem ehlinin bulundukları yerlerde ebediyen kalacakları, ölmeyecekleri de haber verilmektedir.⁹⁵⁶ Fakat cennetle cehennemin, bunların içindeki halkın, nîmet ve azâbın bekâsı ile Allah'a nisbet edilen bekâ aynı değildir. Allah'a nisbet edilen bekâ değişmez (lâ yetegayyer) dir. Fakat Allah'tan başka hiçbir şey kendi kendine yeterli olarak ve değişmeyerek aynıyla varlığını sürdüremez. O yüzden âlimler, cennet ve cehennem ehliyle bunların kalacağı yerlerin sürekliliğini teceddüd-i emsâl ile açıklamışlardır. Yâni dünyâdaki canlıların, hücrelerinin yenilenerek devâm etmesi gibi Allah, her an bir cennet ile bir cehennemi yok eder ve aynı an içinde yerine başka bir cennet ile bir cehennem getirir. İşte bu durumda da kıdem söz konusu olmadığı gibi bekâ ve ebediyet de sürekli biçimde yeniden vücûd bulmakla gerçekleşir. Ezelî ve kadîm olan sadece Allah'tır, ebedî ve bâkî de yalnızca O'dur. Allah'ın dışındaki varlıklara nisbet edilen bekâ da gerçek mânada bir bekâ değildir.⁹⁵⁷

Şu muhakkak ki, varoluş içinde Allah Teâlâ'dan, O'nun sıfatlarından ve O'nun fiillerinden başka hiçbir şey yoktur! Her şey O'dur, O'nunladır, O'ndandır ve O'nadır! Eğer O, âlemlerden göz açıp kapayıncaya kadar da olsa, bir ân için gizlenecek olsaydı, âlem ve içindekiler bir ânda yok olurdu. Dolayısıyla âlemin ve içindekilerinin bekâsı ancak O'nun korumasıyla ve onlara nazar etmesiyledir.⁹⁵⁸

3.1.3. Âlemin Ve İnsanın Allah'a Rızık Açısından İhtiyâcı

⁹⁵⁵ Kassas 28/88.

⁹⁵⁶ Nîsa 4/57,122,169; Ahzâb 33/65.

⁹⁵⁷ Metin Yurdağür, "Bekâ", *DİA*, 1992, 5:360; Çağfer Karadaş,, "Teceddüd-i Emsâl", *DİA*, 2011, 40:241.

⁹⁵⁸ İbn 'Arabî, *Nurlar Risâlesi*, 2018, 12.

Allah Teâlâ'nın kullarına verdiği maddî ve mânevî bütün nîmetlere “rızık”⁹⁵⁹ denir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan infāk ederler.⁹⁶⁰ âyet-i kerîmesi ile, Dünya nîmetlerine sâhip olanlardan biri de, Allah'ın mal ve ilim ile rızıklandığı kimsedir.⁹⁶¹ hadîs-i şerîfnde hem maddî hem de mânevî rızka işâret vardır. Şu âyet-i kerîmede de sadece mânevî rızka işâret edilmiştir; Dedi ki: Ey kavmim! Eğer benim, Rabbim tarafından (verilmiş) apaçık bir delîlim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum.⁹⁶² , Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin.⁹⁶³ âyet-i kerîmesinde de rızık tâbiriyle, “yiyecek ve içecek” kastedilmiştir. Semâda da rızıkınız ve size vâdedilen başka şeyler vardır.⁹⁶⁴ âyetinde geçen rızık ile de “yağmur” kastedilmektedir. Allah'ım! Şeytanı bizden ve bize vereceğin çocuklardan uzak tut.⁹⁶⁵ Hadîs-i şerîfiyle de “çocuklar” da rızık kapsamı içerisine dâhil edilmiştir. Rızık sâdece bu maddî dünyâyâ âit bir şey değildir, Âhirette verilenler nîmetlerde rızık kategorisi içindedir. Örneğin şu âyet-i kerîme de uhrevî bir rızka işâret vardır; Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.⁹⁶⁶ Bu âyetler ışığında şunu söyleyebiliriz ki, insan rızık denildiğinde sadece yenilecek ve içilecek şeyleri algılamamalı, anne, baba, eş, çocuk, mallar, gayret, iş, ilim, hepsi rızık kapsamı içerisinde olduğunu bilmelidir. Aynı şekilde tabiat kanunları olarak adlandırdığımız kategoriye dâhil olan her şey de maddî rızka dâhildir. Çünkü, Rabbimiz, Sen bu kâinatı amaçsız, boş yere yaratmadın.⁹⁶⁷ âyet-i kerîmesinde

⁹⁵⁹ Şerafettin Gölcük, “Rızık”, *DİA*, 2008, 35:73.

⁹⁶⁰ Bakara 2/3.

⁹⁶¹ Tirmizî, “Zühd”, 14.

⁹⁶² Hûd 11/88.

⁹⁶³ Kehf 18/19.

⁹⁶⁴ Zâriyât 51/22.

⁹⁶⁵ Tirmizî, “Nikâh”, 8.

⁹⁶⁶ Âl-i İmrân 3/169.

⁹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/191.

buyrulduğu gibi bu âlemde anlamsız ve gereksiz olarak yaratılan hiçbir şey yoktur. Aynı zamanda da rızık sâdece bu dünyâyâ âit bir nîmet değildir. Gazzâlî rızıkı dört kategoride değerlendirmiştir. Gazzâlî'nin bu sınıflandırmasını da zikretmek konumuz açısından faydalı olacaktır. Buna göre ilki; "Mazmûn rızık" tır. Yâni, herhangi bi dış sebep olmadan insan bedeninin ve yaşamının devâmını sağlayan, Allah tarafından garanti altına alınmış rızıktır. İkincisi ise; "Maksûm rızık"tır. Bununla da kastedilen taksim edilmiş olan rızıklardır. Yâni yiyecek, içecek ve giyeceklerden Allah'ın insanlara taksim edip, Levh-i mahfuzda yazdığı şeylerdir. Bunlarda bir değişme olmaz, yazıldığı şekilde kalır ne artar ne de eksilir ve belirlendiği vakitte belirlenmiş olduğu miktarda verilir. Üçüncüsü ise; "Memlûk rızık" Yâni, sâhip olunan, Allah Teâlâ'nın insanların sâhip olduğu şeyler şeklinde verdiği rızıktır. *Size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın.*⁹⁶⁸ âyet-i kerîmesinde bu tür bir rızka işâret vardır. Dördüncüsü ise; "Mev'ûd rızık" tır. Bununlada kastedilen, Allah Teâlâ'nın müttakî kullarına, helâl yoldan meşakkatsiz olarak vermeyi vâdettiği rızıktır.⁹⁶⁹ *Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter.*⁹⁷⁰ âyet-i kerîmesiyle de bu tür rızka işâret vardır. *Yeryüzünde rızık Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur.*⁹⁷¹ âyet-i kerîmesiyle de bütün bu rızıkları verenin Allah Teâlâ olduğu açık ve net olarak bildirilmiştir. Yine şu âyet-kerîmede de Allah Teâlâ rızık verenin kendisi olduğunu açıkça ifâde etmiştir. *Ben onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum. Çünkü Allah'ın kendisidir her türlü rızık veren ve yalnızca O'dur, sonsuz kudret ve sarsılmaz kuvvet sahibi!*⁹⁷²

Hadîs-i şerîflerde de her canlının rızıkının Allah Teâlân'ın verdiği⁹⁷³, rızık terâzisinin Allah'ın elinde olduğu, dilediğine az, dilediğine çok verdiği⁹⁷⁴ ve

⁹⁶⁸ Münâfikûn 63/10.

⁹⁶⁹ Gazzâlî, *Minhacu-l Abidin*, 2013, 172-175.

⁹⁷⁰ Talak 65/2-3.

⁹⁷¹ Hûd 11/6.

⁹⁷² Zâriyat 51/56-58.

⁹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2000, IV:130.

⁹⁷⁴ Buhârî, "Tevhîd", 12.

gerektiği şekilde tevekkül edenlerin de kuşlar gibi rızıklandırılacağı⁹⁷⁵ bildirilmiştir. Sözün kısası, ruhlar için rûhî kabiliyetlerin gerektirdiği rızıkları, cisimler için cisimlik kabiliyetlerin gerektirdiği rızıkları, mânâ için mânâlık kabiliyetlerin gerektirdiği rızıkları genel olarak diyecek olursak eşyaya kabiliyetlerinin gerektirdiği her türlü rızık veren er-Rezzâk olan Allah Teâlâ dır.⁹⁷⁶ Âlemde, İnsanda varlıklarının bekâsı için gerekli olan her türlü rızık için Allah Teâlâ'ya muhtaçtır. *İnsan ancak çalıştığını elde eder.*⁹⁷⁷ âyet-i kerîmesinden hareketle rızıkın yaratma yönünden Allah'a, kazanma yönünden ise insana âit olduğu da söylenmiştir.⁹⁷⁸ Fakat burada insanın yine kendisine bir pay çıkartmaması gerektiğini belirtmek gerekir. Çünkü insana rızık kazanma yetisini veren onu böyle muhteşem bir şekilde yaratan Allah'tır. Her olayda ipin ucu Allah'ın elindedir ve bütün mesele yine benzeri olmayan mutlak kudret sâhibi Allah'a dönmektedir. İnsana düşende her an hiçbir fânî varlığa ve sebeplere takılı kalmadan yalnızca Allah'a güvenmek ve O'na her durumda her zaman muhtaç olduğunun bilincinde olmaktır. Zîrâ Resûlullah (sav); *Fakr benim iftihâr vesîlemdir.*⁹⁷⁹, *Beni seven fakirliğe hazır olsun.*⁹⁸⁰ buyurmuştur. Bir başka hadîs-i şerîfinde de; *Fakirlik iki cihânda yüz karasıdır.*⁹⁸¹ buyurmuştur. Burada geçen “yüz karası” ifâdesi yergi değil övgüdür. Çünkü siyah renk, diğer renklere oranla bulunduğu yerden kolaylıkla ayrılmamaktadır. Bu nedendenle de mümkün varlıkların muhtaçlık hâli iki cihanda da devam etmektedir. Bu da övünülecek bir durumdur.⁹⁸² Abdülkâdir Geylânî de bu hadis için şöyle bir açıklama yapmıştır; “Siyah renk güzel bir yüzdeki ben konumunda olup, onunla o yüzün güzelliği ve hoşluğu artar. Öyle ki kurbet ehlî, O'nun cemâline bakar. Bundan sonra, onların

⁹⁷⁵ Tirmizî, “Zühd”, 33.

⁹⁷⁶ Cîlî, *Hakikat-i Muhammediyye*, 2019, 108.

⁹⁷⁷ Necm 53/39.

⁹⁷⁸ Sabûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000, 158.

⁹⁷⁹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l- Merfûa fi'l Ahbâri'l-Mevzûa-Mevzûatü'l -Kübrâ*, çev. Halil Günenç, İstanbul: Seha Yayınevi, 1985, 254.

⁹⁸⁰ Tirmizî, “Zühd”, 36.

⁹⁸¹ Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, 1351, II: 113.

⁹⁸² Krş. Kemal Paşazâde, *Risâle fi'l-Fakr*, 27.

gözlerinin nûru, Allah Teâlâ'dan başkasını kabul etmez ve O'ndan başkasına muhabbetle bakmazlar. İki dünyada da mahbûb ve matlûpları yalnız O olur. O'ndan başkasına yönelmezler. Zîra Allah Teâlâ, insanı kendisini tanıması için yaratmıştır, bu da fakr hâlinde olduğunu bilip bunu izhâr edebilmekle olur, hakîki fakr hâline ulaşanın da gözü, gönlü ondan başkasını görmez, göremez.”⁹⁸³ Yine Resûlullah (sav); *Fakirler, cennete zenginlerden önce gireceklerdir.*⁹⁸⁴ buyurmuştur. Benzer rivâyetlerde de; *Ümmetimin yoksulları, zenginlerden beşyüz yıl önce Cennet'e gireceklerdir.*⁹⁸⁵ , *Kırk yıl önce cennete gireceklerdir.*⁹⁸⁶ buyrulmuştur.

Son olarak diyebiliriz ki âlem de insanda kendi kendine var olabilen, sonsuz olan ve rızıklarını kendisi üretebilen varlıklar değildir. Yâni mümkün varlıklardır ve her dâim zorunlu varlık olan Allah'a muhtaçtırlar. Yine şunu da unutmamak gerekir ki yaratılış Hakikat-i Muhammediyye ile başlamıştır ve var olan her şey de varlığını

⁹⁸³ Abdülkâdir Geylânî, *Geylânî Külliyyât*, 2017, 804.

⁹⁸⁴ Hanbel, *Müsned*, 2000, III:224.

⁹⁸⁵ Tirmizî, “Zühd”, 37.

⁹⁸⁶ Müslim, “Zühd”, 37; Dârimî, “Rikâk”, 118. İki hadisteki rakamların farklı olmasının sebebi ile ilgili farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre “Fakr ehlinin beş hâli vardır. Birinci hâli: muhtaç olduğu mal kendisine verilse de bundan hoşlanmayan, kendisini meşgul edeceğini düşünerek ondan kaçan kimselerin hâlidir. En üstün hâl budur. Bu hâle “zühd”, sâhibine de “zâhid” denir. İkinci hâli: Mala heves etmediği gibi, eline geçmesiyle sevinmeyen, geçmemesiyle de üzüntü duymayan kişinin hâlidir. Bu hâle “rızâ” sâhibine de “râzî” denir. Üçüncü hâli de, malın varlığı, kendisi için yokluğundan daha sevimli olan kişinin hâlidir. Bu kişi mala rağbeti olmadığı için, peşinden koşmaz fakat kendiliğinden gelirse de buna sevinir. Bu hâle kanâat sâhibine de “kaâni” denir. Dördüncü hâli: Muhtaç olduğu serveti aramaması acziyetinden dolayı olandır. Yâni servete hevesi olup, imkânı olsa zahmetine katlanarak onun peşinden gidecek ve araması ile meşgul olacak kişinin hâlidir. Bu hâle hırs, sâhibine ise “hâris” denir. Beşinci hâl ise elinde olmayan servete muhtaç olma hâlidir. Bunun te'mini zorunludur. Ekmeği olmayan aç bir kimse gibi. Bunun sâhibine de “muztar” denilir. Bu beş hâlin ötesinde istiğna denilen bir hâl daha vardır ki, bu da kişinin gözünde malın varlık ve yokluğunun müsâvî olması hâlidir. Bu sebeple, Birinci hadiste ki “beşyüz yıl önce cennete girecek” ifâdesi ile kastedilen zâhid olan fakir ile servete rağbet eden zengindir. “Kırk yıl önce cennete girecek” ifâdesiyle de hâris olan fakir ile hâris olan zengin kastedilmektedir. Kırk sene, beşyüz sene ile mukayese edildiğinde, hâris olan fakir ile zâhid olan fakir arasında yirmibeş derecede iki nisbette fark olduğu görülür denmiştir. Diğer bir görüşe göre ise buradaki rakamların tahdit değil, çokluk ifâde ettiği yâni kesretten kinâye olarak düşünülmesi gerektiği söylenmiştir. (bk. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd -Din*, 2017, IV:353; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 1988, VII:445.)

ona borçludur. Bu yüzden sûret-i insan nîmetine ermiş olan bizlerde âciz ve muhtaç olduğumuzu bilip, hakîki özümüz Hakikat-i Muhammediyye'ye ermek için her dâim gayret içinde olmalıyız.

Nefs-i hayvânî sâhibi olan bir kimsenin mertebesini insan-ı kâmile kıyasla tefekkür etmeli ve sonra da kendinin nasıl bir insan olduğunu fehmetmelisin; çünkü, eğer fehmeylesen, sende kemâlâta mazhar olma istidâdı var. İşte bu yüzden bütün âlem seni îkaz ve tembih etmekte. Şâyet kemâlâta istidâdın olmasaydı, seni îkaz etmek abes olur ve sana kemâlâttan haber vermek beyhûde kalırdı. İşte dâvet edildiğin şeye eremezsen ancak ve ancak kendi nefsinin levmeyle!⁹⁸⁷

⁹⁸⁷ Bayraktaroğlu, *Esmâü'l-Hüsna*, 2014, 25.

3.2. AHLÂKÎ BİR TUTUM OLARAK FAKR

3.2.1. Zühhd

Lügatta; ilgi duymamak, değer vermemek, terk etmek, küçümsememek⁹⁸⁸ gibi anlamlara gelen zühhd kavramı ıstılahta ise; dünyâdan yüz çevirmek ve nefsi mâsivâyâ olan meyil ve sevgiden alıkoymak demektir.⁹⁸⁹ Tasavvufun başlangıç döneminden kurumsallaştığı döneme kadar olan süre zarfında kavramların anlamsal değişimlere uğradıkları görülmektedir. Bu kavramlardan biri de zühhd kavramıdır. Bu sebeple bu kavramı konumuz açısından daha faydalı olacağını düşündüğümüz için “Zâhirî zühhd” ve “Tasavvufî Zühhd” başlıkları altında inceleyeceğiz.

3.2.1.1. Zâhirî Zühhd

Zâhirî zühhdle, dünyâdan kaçış, dünyâyâ karşı olumsuz tavır ve davranışların sergilendiği yaşam biçimi ve davranışlardaki zühhd kastedilmektedir.⁹⁹⁰ Bir başka ifâde ile söyleyecek olursak, tasavvuf târihi “Zühhd dönemi, Tasavvuf dönemi, Tarîkatlar dönemi” olmak üzere üç dönem hâlinde incelenmektedir. Zühhd dönemi de, zühhdün soyut bir kavram olarak karşımıza çıkmadığı, zâhidâne bir yaşam tarzının olduğu, yâni kavramın somut anlam dönemi diyebileceğimiz bir dönem kapsamaktadır. Zâhirî zühhdle aslında bu dönemin özellikleri kastedilmektedir. Bu dönem, Hz. Peygamberden, Hasan-ı Basrî’ye kadar olan dönem kapsamaktadır.⁹⁹¹ Hz. Peygamber’in ve ilk müslümanların, tasavvufun oluşumuna zemin hazırlayacak zâhidâne bir hayat yaşadıkları bilinmektedir.⁹⁹² Hz. Peygamber’in hayâtına baktığımızda, islâm’ın Arap yarımadasının hemen hemen tamâmına yayıldığı zamanlarda bile, azla yetindiği, mal ve servet biriktirmediği, eline geçen malları fakirlere dağıttığı, zâhidâne hayât tarzını âilesine ve ashâbına tavsiye ettiği

⁹⁸⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 1990, 9.

⁹⁸⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 1994, 173.

⁹⁹⁰ Semih Ceyhan, “Zühhd”, *DİA*, 2013, 44:533.

⁹⁹¹ Krş. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 2020, 95.

⁹⁹² age. 2020, 96.

görülmektedir.⁹⁹³ Resûlullah (sav)’ın; *Dünyâda ya garip bir insan ya da bir yolcu gibi ol!*⁹⁹⁴ , *Dünya mü’minin zindanı kâfirin cennetidir.*⁹⁹⁵ , *Altına, gümüşe, kumaşa, ve abaya kul olanlar helâk oldu.*⁹⁹⁶ sözleri zâhidâne bir yaşam şeklini tavsiye ettiğinin göstergeleridir. Bununla birlikte Resûlullah (sav); zenginliği reddetmemiş ve dünyâdan tamâmıyla el etek çekme anlamına gelen ruhbanlığı da tavsiye etmemiştir. Helâl yollardan kazanç sağlanmasını ve kazanılan mallarında Allah yolunda harcanmasını tavsiye etmiştir.⁹⁹⁷ Örneğin Hz. Bilâl’e; *Ya Bilâl infâk et! infâk etmekle Arş’ın sâhibinin senin malını azaltacağından korkma!*⁹⁹⁸ buyurmuştur. Ashâb-ı Kirâm’ın hayatlarına baktığımızda onların zâhidâne bir yaşam sürdükleri dünya nîmetlerine önem vermeyip ibâdet ve tefekkürle meşgul oldukları görülür. Ashâb içerisinde Hz Ebû Bekir, zühd ve vera’ı ile tasavvufî hayâtın öncüllerinden sayılır. Allah Resûlüne malının tamâmını getirdiğinde Resûlullah’ın; çoluk çocuğuna ne bıraktın? sorusu üzerine “ Allah ve Resûlünü” diye cevap vererek dünya malına değer vermediğini göstermiştir. Hz Ömer, halîfe olduğu zamanda bile üstünde on iki yaması bulunan bir hırka ile halka imamlık yapmıştır.⁹⁹⁹ Tasavvufî hayâtın ilk nüvesini teşkil eden Ashâb-ı Suffe’nin yaşantılarına baktığımız da ise dünya hayâtına, fânî nîmetlere değer vermek yerine Allah ve Resûlünün emirlerine sıkı sıkıya bağlandıkları görülür.¹⁰⁰⁰ Hz. Peygamberden sonra siyâsî târîh açısından söyleyecek olursak, Emevîler döneminde başlayıp hicri II. asrın sonlarına kadar olan dönem, askerî, siyâsî, sosyal gelişmelerin yaşandığı, ganîmet mallarının artışıyla maddî refah seviyesinin yükseldiği bir dönemdir. Bu nedenle zâhidâne yaşayış bu dönemde dünya nîmetlerine aşırı ilgi gösterenlere karşı bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰¹

⁹⁹³ age. 2020,98; Ceyhan, “Zühd”, *DİA*, 2013, 44:533.

⁹⁹⁴ Tirmizî, “Zühd”, 25.

⁹⁹⁵ Müslim, “Zühd”, 1.

⁹⁹⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 8.

⁹⁹⁷ Ceyhan, “Zühd”, 2013, 44:534.

⁹⁹⁸ Ebû Dâvûd, “İmâre”, 35.

⁹⁹⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 105-106.

¹⁰⁰⁰ age. 2020, 112.

¹⁰⁰¹ age. 2020, 118; Ceyhan, “Zühd”, 2013, 44:534.

Zühhd hayâtının bu dönemde öne çıkan temsilcileri vardır örneğin, Üveys Karenî bunlardan biridir. Kendisinden ibn Sa'd'ın Tabakât'ında "Tâbiînün en hayırlısı" diye bahsedilmiştir. Ömer b. Abdülaziz de bu dönemin önemli sîmâlarından biridir, dünyâyâ rağbetin oldukça arttığı bu dönemde zâhidliği ve takvâsı ile ön plâna çıkmıştır.¹⁰⁰² İkinci zühhd dönemi olarakta adlandırabileceğimiz bu dönemde yaşayan zâhidler de daha sonraki mutasavvıfların öncülleri sayılmış ve zühhd hareketinin Basra'dan Kûfe'ye, Bağdat'tan Horasan'a kadar yayılmasını sağlamışlardır.¹⁰⁰³ Basra'da zühhd hareketinin öncülleri, Hasan Basrî, İbn Sîrîn, Habîb A'cemî, Muhammed b. Vâsî, Mâlik b. Dînâr, Abdülvâhid b. Zeyd, Râbiatü'l-Adeviyye iken, Kûfe 'de Ebû Hâşim, Süfyân Sevri, Dâvûd Tâî, ibn Semmâk, Câbir b. Hayyân'dır. Horasanda ise öne çıkan isimler; İbrâhim b. Edhem, Fudayl b. İyâd , Şakîk Belhî, Ahmed b. Harb, Mâruf Kerhî'dir. Bu dönemler içerisinde zühhd kavramının târihi seyrine baktığımızda, kavramın daha çok zâhirî olarak davranışlarda yansımaları gösterdiğini söyleyebiliriz. Yâni daha soyut bir anlam kazanmamıştır.

3.2.1.2. Tasavvufî Zühhd

Basra'da zühhd hareketinin öncülü kabul edilen Hasan Basrî'nin hüznü ve haşyetullahaya dayanan bir zühhd anlayışına vurgu yapmasıyla zühhdün seyri değişmiş ve kavram artık soyut olarakta açıklanabilen kavramların anlam sâhasına taşınmıştır. Daha sonra ise Râbia el-Adeviyye ile ilâhî aşka dayanan bir zühhd anlayışı ortaya çıkarmıştır bu anlayış Amr b. Mürre, Ma'ruf Kerhî, Utbe b. Ebân gibi zâhidlerle Bağdat'tada; Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî, Hâllâc-ı Mansûr, Ebû Bekir eş-Şiblî gibi isimlerde devâm ettirilmiştir.¹⁰⁰⁴ İlk iki asırda zühhd hareketinin öncüleriyle Medîne, Kûfe, Basra ve Horasan'da oluşan zühhd halkalarında korku, aşk, tevekkül eksenli zühhd anlayışlarıyla birlikte

¹⁰⁰² age. 2020, 117-118.

¹⁰⁰³ age. 2013, 44:535.

¹⁰⁰⁴ Hücvi'rî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2018, 208- 209.

zühhd kavramı artık metafizik sâhada açıklanabilen bir kavram hâline gelmiş aynı zamanda da bu asırdaki zühhd halkaları hicri III. (IX.) yy.'ın başlarından îtibâren Bağdat, Nişâbur, Mısır ve Şam'da ki tasavvuf mekteplerinin de öncülleri sayılmışlardır. Bir kavramın somuttan soyuta dönüşümü yeni kavramların ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi dönemler arasında ki ayrımların belirlenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Zühhd kavramı tam da bu noktada anahtar görevi görmektedir.¹⁰⁰⁵ Böylelikle zühhd kavramı artık tek başına bir amaç olmaktan çıkıp ma'rifete, ilâhî hakîkatlere ulaşmada bir araç sayılmıştır. Zühde dâir bir çok tanımlamalar yapılmaya başlanmıştır örneğin; Hasan Basrî; "Zühhd, dünyâyâ karşı zâhid olmak dünyâcılara buğz etmek ve dünyâda bulunan şeylerden nefret etmektir." derken Abdullah b. Mübârek; "Zühhd, fakirliği seve seve Allah Teâlâ'ya güvenmektir.", demiştir. Şibli ise; "Zühhd, kalbin sebeplerden, sebeplerin yaratıcısına yönelmesidir." demiştir. Cüneyd-i Bağdâdî de zühdü, "Elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmaması şeklinde tanımlamıştır."¹⁰⁰⁶ Yine zühhdün hâl mi ma'kâm mı olduğu hakkında da görüşler sunulmuştur. Serrâc, Kelâbâzî gibi sûfîler ma'kâm olarak değerlendirirken, Kuşeyrî, haller ve makamlar başlığı altında bu kavramı incelemiştir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın gönül eğitiminin on esâsını açıkladığı "Usulü'l-Aşere; Tevbe, Zühhd, Tevekkül, Kanâat, Uzlet, Zikir, Teveccüh, Sabır, Murâkebe, Rızâ" adıyla yaygınlık kazanan onlu sisteminde zühhd bir ma'kâm olarak değerlendirilmiş ve bu onlu sistemin genel bir kabul görmesiyle de artık zühhd, sûfinin mânevî ilerleyişinde olması gereken ve aynı zamanda da aşılması gereken bir ma'kâm olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁰⁷ Bunda da en büyük pay Necmeddîn-i Kübrâ'ya âittir.

Necmeddîn-i Kübrâ; "Zühhd, az olsun, çok olsun dünya metâ'ından, ma'kâmlarından, hoşâ giden şeylerden bir ölü gibi uzak kalmaktır." demiş ve zühhdün hakîkatinin de; Resûlullah (sav)'in; *Dünya âhiret ehline, âhirette dünya ehline haramdır. Velîlere*

¹⁰⁰⁵ Krş. Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 84.

¹⁰⁰⁶ age. 2019, 209-210.

¹⁰⁰⁷ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usulü'l-Aşere*, 2015, 33; Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 208; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, 2016, 156.

ise her ikisi haramdır.¹⁰⁰⁸ hadisine binâen dünyâda da, âhirette de zâhid olmaktır şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁰⁹ Gerçek zühd âhiret konusunda da zâhidce davranmayı gerekli kılar çünkü âhirette yaratıktır. Yaratan varken yaratıkla ilgilenmekte abestir. Aynı şekilde “zühdden de zühd gerekir.” Yâni zühd asıl maksad olarak kabul edilmemelidir çünkü hakîkî maksûd Allah Teâlâ’dır.¹⁰¹⁰

*İki cihan hayâl imiş
Bu halka mekr u âl imiş
Maksûd olan visâl imiş
Giderim elveda size.¹⁰¹¹*

3.2.2. Sûfîlerin Ahlâkî Bir Tutum Olarak Fakra Dâir Görüşleri

Fakr kavramı tasavvuf ıstılâhında; kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk'a ircâ etmek, şahsının, amelinin ve hâlinin Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfu olduğunu kabul etmek, dünya malına (mâsivâyâ) gönül vermemek, nefse karşı olan alâkayı kesmek, onu besleyen bütün yolları kapamak ve her şeyin tasarrufunun Hakk'ın kudret elinde olduğu gerçeğini yaşamak gibi mânâlara gelmektedir.¹⁰¹² Fakr sâhibi kimseye de fakir denilir.¹⁰¹³ Fakr kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de ise dört farklı mânâyâ gelmektedir:

- 1- Zarûrî ihtiyâcın olması: Bu, dünyâda oldukları müddetçe bütün insanları ve varlıkları kapsar. Fakr, Hakk'a âit zenginliğin zıddı olarak bütün yaratılmışların niteliğidir.¹⁰¹⁴ *Ey insanlar, Sizler Allah'a muhtaçsınız. Allah*

¹⁰⁰⁸ Ebû Dâvûd, “Edep”, 101.

¹⁰⁰⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l -Aşere*, 2015, 50.

¹⁰¹⁰ age. 2015, 51.

¹⁰¹¹ Kara, *Tasavvufî Hayat*, 2015, 52.

¹⁰¹² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 1994, 182.

¹⁰¹³ Celal Kırca, *İslami Kavramlar*, İstanbul: Gençlik Vakfı Yayınları, 1977, 262; Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi lugâti'l Kur'ân*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, II:155.

¹⁰¹⁴ Suad el-Hakim, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, 2017, 144.

ise kuşkusuz zengin ve övülendir.¹⁰¹⁵ , Allah ganîdir, siz fakirleriniz.¹⁰¹⁶ âyetleri bu mânâdadır. Aynı zamanda fakirlik Allah'ın imtihan ettiği yollardan biri olarak nitelendirilmiş ve sabredenlerin bu imtihanı kazanacağı vurgulanmıştır. *Andolsun ki sizi, biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenlere (Lutf-ü keremimi) müjdele.*¹⁰¹⁷

- 2- Kazancın/Geçinecek bir şeyin olmaması: Bu da şu âyetlerde zikredilmiştir: *Sadakalar, kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne vererseniz, şüphesiz Allah onu bilir.*¹⁰¹⁸ , *Eğer fakir iseler Allah, kendi fazlından onları zengin eder.*¹⁰¹⁹
- 3- Nefis fakirliği: Bu ise açgözlülük mânâsındadır. Ve Hz.Peygamber (sav)'in; *Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir.*¹⁰²⁰ hadisinin karşıtıdır.
- 4- Allah'a muhtaç olmak: Hakîki mânâ da fakirlik, Allah dışında her şeyden uzak olmak, yalnızca O'na muhtaç olmak demektir. *Rabbim, bana indireceğin her hayra muhtacım.*¹⁰²¹ bu âyette kastedilen de bu tür fakirliktir.¹⁰²²

İlk dönem âbid ve zâhideri, fakr ile ilgili hadisleri, fakir sahâbîleri özellikle de ashâb-ı suffe'yi kendilerine örnek alarak fakrı zenginliğe tercih etmişler bununla birlikte zenginliği de kötülememişlerdir. ¹⁰²³

¹⁰¹⁵ Fâtır 35/15.

¹⁰¹⁶ Muhammed 47 /38.

¹⁰¹⁷ Bakara 2/155.

¹⁰¹⁸ Bakara 2/273.

¹⁰¹⁹ Nûr 24/32.

¹⁰²⁰ Buhârî, "Rikâk", 15; Müslim, "Zekat", 130; Tirmizî, "Zühhd", 40.

¹⁰²¹ Kassas 28/24.

¹⁰²² Rağıb el-İsfahanî, *Müfredât*, 2016, 802-803.

¹⁰²³ Süleyman Uludağ, "Fakr", *DİA*, 1995,12:133.

İlk sûfîler “yoksulluk” anlamına gelen fakr ile “Allah’a muhtaç olma” anlamlarındaki fakrı birleştirerek bunu kendi meslekleri ve gâyeleri hâline getirmişlerdir. Onlara göre fakr Allah’a giden yol, fakir de bu yolun yolcusudur.¹⁰²⁴ Fakir, bir şeye sahip olmadığı gibi olmayıda istemez. Bu anlamda ki fakire ehl-i-tecrîd veya ehl-i terk denir.¹⁰²⁵ Daha sonraları ise fakir kelimesi yerine aynı anlama gelen “dervîş” kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir.¹⁰²⁶ Sûfîlere göre fakr yolu mânevî yolcunun (sâlikin) varmak istediği en önemli hedeflerden biridir. Çünkü Hakk’a ulaşmanın yolu iftikârdır..¹⁰²⁷ Bununla ilgili olarak Ebu’l Hüseyin Mezeyyin “Gökteki Yıldızlar kadar insanı Allah’a ulaştıran yollar vardır. Şimdi o yollardan sadece fakr yolu kaldı, en doğru yol budur.”¹⁰²⁸ demiştir. Aynı zamanda da Sûfîler birçok farklı fakr kategorisinden bahsetselerde genellikle fakrı iki kısma ayırmışlardır.

1-Sûret Fakîrliği

Bilinen maddî fakîrliktir. Kişinin malının mülkünün olmamasıdır. Sûfîler bu mânâda ki fakra, şeklî (zâhîrî) fakr da derler. Zarûrî fakr ve irâdî fakr olmak üzere de iki ayrılır.¹⁰²⁹ İlk sûfîler Hz.Peygamber (sav) ve sahâbîlerin yaşantısını zühdün bir pratiği olarak görmüşlerdir. Bu durum sûfîler arasında sûret fakirliğine karşı rağbeti arttırmış ve sûrî fakirlik daha çok zühd kavramı etrafında şekillenmiştir.¹⁰³⁰

2- Mânevî Fakîrlik

Dünyâdan, topyekûn mâsivâdan, beşerî sıfatlardan sıyrılıp (fenâ-i sıfat), gönülde hiçbir şeye yer vermeyerek, kendini bir şeye mâlik görmeyerek, mâlik

¹⁰²⁴ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008, 191.

¹⁰²⁵ age. 2008, 191.

¹⁰²⁶ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 119.

¹⁰²⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 1994, 182.

¹⁰²⁸ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 120.

¹⁰²⁹ Yılmaz, *Tasavvuf Tarihi*, 2020, 206; Uludağ, “Fakr”, *DİA*, 1995, 12:133.

¹⁰³⁰ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukarâ*, 1996, 39.

olunan şeyleri Hakk'ın rızâsına sunmak ve O'nun yolunda harcamaktır.¹⁰³¹ Bu çeşit fakirliğe, fakr-ı hakîkî, fakr-ı zâtî, fakr-ı küllî, fakr-ı bâtinî de denir.¹⁰³² Tasavvufun sonraki dönemlerinde mânevî fakr daha çok önem kazanmış ve fenâ fillah'ın netîcesi olarak kendini göstermiştir.¹⁰³³ Sûfilere göre ma'nevî fakirlik mala sâhip olmaya engel değildir. Aksine özünün ve her şeyin Allah'a muhtaç olduğu marifetiyle, dünyâyâ kul köle olmamaktır. Mânevî fakr sâhibi kimseler dünya esâretinden kurtulan, Allah ile istiklâl kavuşan, Allah'a karşı fakir fakat mahlûkata karşı ganî olan kimselerdir. Sayısız mal ve mülke sâhip olsalar bile, hiçbirine gönül bağlamazlar, yâni sâhip oldukları mülkün kulu olmayıp, onu kendilerine kul ederler. Çünkü Allah 'a kul olan, O'na satılan insanın değeri dünyâdaki değerlerle ölçülemez ve onu hiçbir maddî güç satın alamaz.¹⁰³⁴

Ol ganîyim ki bu bazâr-ı fenâda feleğe

*Metelik vermek için bende bozukluk yoktur.*¹⁰³⁵

Sûfîler insanın Allah'a muhtaç olduğunun idrâkinde olmanın mı (fakr-ilâllah) yoksa mânevî zenginliğin mi (istiğnâ billâh) daha üstün olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Yahyâ b. Muâz, Hâris el-Muhâsibî, İbn Ata, Evû Saîd -i Ebu'l Hayr gibi sûfîler mânevî zenginliğin kendini Allah'a karşı muhtaç olduğunu bilme hâlinde daha üstün olduğu söylemişlerdir. İki hâl arasında bir fark göremeyen Cüneyd-i Bağdâdî ise Allah'a muhtaç olma hâli sağlam olmayanın Allah ile müstağni olma hâli de sağlam olmaz ve bu iki halden biri olmadan öbürü tam olarak gerçekleşmez demiştir.¹⁰³⁶ Yine Cüneyd-i Bağdâdî: "Tasavvuf sekiz haslet üzerine kurulmuştur: "Sehâ, rızâ, sabır, işâret, gurbet, suf giyme, seyâhat ve fakr." Sehâ, İbrâhim (as)'a, rızâ, İshâk (as)'a, sabır, Eyyûb (as)'a, işâret Zekeriya (as)'a, gurbet

¹⁰³¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 1994, 182; Yılmaz, *Tasavvuf Tarihi*, 2020, 206.

¹⁰³² İsa Çelik, *Bursa'lı Mehmed Tahir'in Yorumuyla Nazarı-ı İslâm'da Fakr*, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2003, 22: 195-197.

¹⁰³³ Uludağ, "Fakr", *DİA*, 1995, 12:133.

¹⁰³⁴ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 1984, 182.

¹⁰³⁵ age. 1994, 183.

¹⁰³⁶ Tek, *Tasavvûfî Mertebeler*, 2008, 191; Uludağ, "Fakr", *DİA*, 1995, 12:133.

Yahya (as)’a, suf giyme Musa (as)’a, seyahat Îsâ (as)’a ve fakr Hz. Muhammed (sav)’e aittir.”¹⁰³⁷ demiştir. Fakr’ın kapsadığı ince mânâ sebebiyle , Hz.Peygamber (sav)’e âit yüce bir haslet olarak değerlendirmiştir. Yine burada dikkat edilirse fakrın diğer hasletlere üstünlüğü Peygamberimizin diğer Peygamberlere üstünlüğü gibidir.

Mutasavvıfların maddî ve mânevî fakr için söylemiş oldukları sözlerden bir kaç da şu şekildedir: İbrâhim b.Ethem: “Fakirlik istedik, karşımıza zenginlik çıktı, Halk ise zenginlik istedi, karşılarına fakirlik çıktı”¹⁰³⁸ demiştir. Hallâc-ı Mansûr ise “Kul, Allah'a fakrı ölçüsünde Allah ile zengin olur.”¹⁰³⁹ diyerek Fakirliğin arttığı ölçüde zenginliğin de artacağını söylemiştir. Ebu'l-Hüseyn Nuri: “Fakirin vasfı elde olmadığı zaman sükûn ve sabır, olduğu zaman ise isâr (başkasına ihsân) dır.”¹⁰⁴⁰ demiştir. Şiblî’ ye Fakrın hakîkati nedir? diye sorulunca, “Azîz ve Celîl olan Allah olmadan kulun hiçbir şeyle müstağnî olmamasıdır.”¹⁰⁴¹ diye cevap vermiştir. Sülemî de: “Sabır ve rızâ ile beraber bulunan fakr, kemâl makâmlarındandır. Sızlanma ve yakınma ile olan fakr ise kemâl değil, eksiklikler.”¹⁰⁴² demiştir. Abdülkâdir Geylânî ise: “Fakirlikten kasıt, fenâfillâhtır. Öyle ki, onun nefsinde kendisi için hiçbir düşünce kalmaz; kalbine Allah’tan ve O’nun sevgisinden başka hiçbir şey girmez”¹⁰⁴³ demiştir. Mânevî fakr bahsinde de belirttiğimiz gibi fakr anlayışı daha sonraki devirlerde fenâ ve kulluk anlayışıyla birleştirilmiştir. Buna göre Kul, Allah karşısında hiçbir şeye sâhip olmadığını idrâk edip, kendi varlığının dahi gerçek sâhibinin Allah olduğunun şuûruna varınca fenâ mertebesine ulaşır. Sûfîlerin fakrı, zâtın birliğinde fânî olmaktır makâmdan daha

¹⁰³⁷ Hûcvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2018, 120.

¹⁰³⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 361.

¹⁰³⁹ Sülemî, *Tabakatu's-Sûfiyye*, 2019, 110.

¹⁰⁴⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 2019, 363.

¹⁰⁴¹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 2001, 120.

¹⁰⁴² Ateş, *Tasavvufun Ana ilkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, 1981, 16.

¹⁰⁴³ Abdülkâdir Geylânî, *Geylânî Külliyyâtı*, 2017, 803.

yüksek bir makam yoktur.¹⁰⁴⁴ Bu noktada da fakr tevîdinin en yüksek derecesi olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁴⁵

3.2.3. Necmeddîn-i Kübrâ'nın Fakr Hakkındaki Görüşü

Necmeddîn-i Kübrâ, fakr, sâlikin halkın, Hak'la var olduğunu bilmesi anlamına gelir der ve bu yolda ki en güzel nîmetinde fakrını izhâr etmek olduğunu söyler. Şeyh bir sözünde de şöyle demiştir:

Sen her saat ve ânda sayısız bir şekilde Mevla'nâ karşı fakr ve ihtiyâç içindesin Yânî her ân O'nun işlerinin nurlarına; rahmetinin, hıfzının, velâyetinin, tevfiğinin, yardımının, irşâdının, hidâyetinin ve rızkının nazarlarına muhtaçsın. Yine İslâm'ın ve irfânın nûru seni muhâfaza etsin diye ölüm ânında da sen O'na muhtaçsın. Kabirde Mûnker ve Nekîr'in karşısında doğru bir şekilde cevap vermeye muvaffak kılması ve kabrin yalnızlığında senin yoldaşın olması için sen O'na muhtaçsın. O'na en çok ihtiyâç duyacağın zaman ise hasret ve nedâmet günü olan kıyâmet günü olacaktır ki, Yüce Allah o gün senin yüzünü ağartsın, ayıplarını örtsün, mîzanda iyi davranışlarının ağırlığını arttırsın, hesâbını kolaylaştırsın, amel defterini sağ eline versin, seni sıratı korusun ve cehennem ateşinden kurtarıp cennete dâhil etsin. Allah'ın en büyük cömertliği ve mükemmel ikrâmı ise kendisine kavuşup müşâhede lütfunda bulunmasıdır.¹⁰⁴⁶

Necmeddîn-i Kübrâ bu sözüyle aslında hem bu dünyâda hem de âhirette Allah'a karşı duyduğumuz en başlı ihtiyâçları açıklamıştır. Başka bir sözünde de şöyle demiştir:

Birisi gelse ve sana: Allah Teâlâ seni kıyâmet gününe kadar yaşayıp hiç kimseyle çekişme içine girmeden dünyânın bütün malına mülküne sâhip olmak ve zenginlerle berâber cennete girmek ile şu saatte ölüp cehenneme gitmek, fakat Allah'ın izzet ve celâliyle fakirler zümresi için tekrar diriltmek arasında muhayyer bıraktı" dese, sen dünya nimetlerini ve cennete girmeyi değil, ölümü, cehenneme girmeyi ve fakrı tercih et. Çünkü cehennem, hayatın lezzetinden, vaktin güzelliğinden, hâlin safâsından, kalbin

¹⁰⁴⁴ age. 2017, 169.

¹⁰⁴⁵ Uludağ, "Fakr", *DİA*, 1995, 12:134.

¹⁰⁴⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 41.

arınmışlığından, bedeninin rahatından, nefsin selâmetinden ve geceleri Mevlâ'ya bolca münâcattan elde ettiğin şeylerle ve murakka'lar giyerken nefsin kendisine çıkardığı pay ile kıyaslandığında duyacağın utançtan daha hayırlıdır.¹⁰⁴⁷

İnsan her ân fakr içerisinde lâkin Necmeddîn-i Kübrâ'nın ağıyar ismini verdiği “vücûd, nefis ve şeytan” kula bunu fark ettirmez, fakr içinde olduğunu anlayıp bu güzel nîmetin tadına varanlar yalnızca bu üç engeli geçebilenlerdir. Bâzı kişiler de acizliğini bilse de kabullenmek istemez çünkü nefsinde kibir vardır. Nefis bunu kabullenmek istemez. Halbuki fakrını bilip izhâr etmek en büyük nîmetlerdendir. Bu yüzden Necmeddîn-i Kübrâ güzel bir şiirinde şöyle der:

*Ey kardeşlerim sizlere nasîhatimdir ki,
Dış görünüşüme bakıp da
O bir zâhiddir demeyin!
Sözüme ve hîleme kulak vermeyin!
Torbam da bardağım da günahlarımla dolu,
Bardağıma ve torbama yaklaşmayın!
Duymadınız mı ben bir keşişim.
Abânın altında, akıl benim keşişimdir.
Benim sevgilim cehâletim, virdim de hatâmdır.
Virdime ve sevgilime yaklaşmayın!
Medresem kalbim ve işte bu mâbedimdir.
Günâhımın tekrârı Allah'ın münezzeh olduğunun işâretidir.
Nefsime tecrübe ettiğim iblistir.
İblisin şerrinden sakının!¹⁰⁴⁸*

Necmeddin-i Kübrâ, kendisine Allah'ın fakr nîmetinin ona bahşettiği şeylerin ne olduğunun sorulması üzerine şunları demiştir:

Dünyânın bir kısmını dolaştım, bazı husûsları tecrübe ettim, çeşitli işlerle yüz yüze geldim, büyük felâketlerle karşılaştım, acı ve tatlı şeyler tattım, kitaplar araştırdım, âlimlere hizmette bulundum, ömrümü dünya talebi peşinde harcadım ve şu gariplikleri gördüm: Ömürden ve dünyadan daha hızlı geçip giden ve son bulan bir şey görmedim. Ölümünden ve âhiretten daha

¹⁰⁴⁷ age. 2016, 113.

¹⁰⁴⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle fi's-Sülûk*, 35vr. 66.

yakın bir şey görmedim. Temenniden/arzudan daha uzak bir şey görmedim. Teenniden/ yavaş ve düşünceli hareket etmekten daha güzel bir şey görmedim. Dünya ve âhiretin hayrının kanâatte olduğunu gördüm. Dünya ve âhiretin şerrinin aç gözlülükte olduğunu gördüm. İnsanlar arasında ömrü en kısa olanın, vaktini “keşke”, “umulur ki” ve “sonra” sözleriyle harcayan kişi olduğunu gördüm. En güzel süsün tevâzu, en kötü şeyin cimrilik olduğunu gördüm. Güzel ahlâktan daha hayırlı bir şey görmedim. Mevt-i ahmerin/kırmızı ölümün dilencik olduğunu gördüm. Ebedî hayâtı, iffet ve hâli gizlemekte gördüm. Başarıyı, ciddiyet ve çalışmakla beraber gördüm. Başarısızlığı, ihmalkârlık ve tembellikle beraber gördüm. Belânın konuşmakla, sekînetin de sükûtle geldiğini gördüm. Hırslı olanın ancak mahrum kaldığını gördüm. Dünya tâlibinin ancak kederli olduğunu gördüm. Çoluk çocuk sâhibinin ancak borçlu olduğunu gördüm. Mal sâhibinin ancak yoksul olduğunu gördüm. En az şeyin, sıdk ve fütüvvet sâhibi ihvân olduğunu gördüm. Allah Teâlâ’nın dünya bağından azâd ettiği dışında hür olan hiç kimse görmedim. Zillet ve değersizliğin, mahlûkata hizmette olduğunu gördüm. İzzet ve şerefın de Hâlık’a hizmette olduğunu gördüm. Meliklerin kalbinden daha zorba ve katı bir şey görmedim. Fakr için en güzel rütbenin yama üzerine yama yapmak olduğunu gördüm. En hayırlı hesâbın, nefsi hesâba çekmek olduğunu gördüm. Tek câhil kişinin de dünyâyâ yönelen olduğunu gördüm. Dünyâyâ rağbet edenin, meşgul olduğunu gördüm. Zâhidin endişelerden uzak olduğunu gördüm. Mürîdin Allah’a tâlib olduğunu gördüm. İddiâcının ise ancak yalancı olduğunu gördüm. Doğru sözden daha güzel bir süs görmedim. Allah’ın yarattığı her şeyde O’nu da gördüm. Nefsin bizi yoksulluğa teşvik ettiğini gördüm. Hevânın ise bizi ateşe çektiğini gördüm. Aklın bizi ebrârın amellerini yapmaya sevk ettiğini gördüm. En kuvvetli adamın nefsinin te’dib etme ve onu kötülüklerden ve şehvetlerden alıkoyma kudretine sâhip kişi olduğunu gördüm. Ömrün ve rızkın bereketinin, Allah’a tâatte olduğunu gördüm. Dünya ve âhiretin hayrının, Resûlullah (sav)’e uygun davranmakta olduğunu gördüm. Bütün nîmetlerin, o nîmeti verene şükretmek olduğunu gördüm. Dünyânın şerrinin hırs olduğunu gördüm. Bütün âsîlerin ve günahkârların, büyük günah sâhipleri ve müşrifler olduğunu gördüm. Cennete girmenin, helâl yemekte olduğunu gördüm. Cehenneme girmenin ise hevâyâ uymak olduğunu gördüm. Şeytanın halk üzerindeki galebesinin, dünya sevgisinden kaynaklandığını gördüm. İnsanların en câhilinin, ölüp gitmişlerin hallerine, evlerine ve mallarına bakıp ibret almayan kişi olduğunu gördüm. İnsanların en şakîsinin Allah’ın sınırlarını aşan kişi olduğunu gördüm. İnsanoğlunun bütün âfetinin dilinden kaynaklandığını gördüm. Şerîatın ve dinin temelinin, sabır ve yakîne dayandığını gördüm. İbâdetlerin en fazîletsinin farzları edâ etmek olduğunu gördüm. İbâdetlerin en güzelinin ma’siyetlerden kaçınmak olduğunu gördüm. Amellerin en hayırlısının insanlara eziyet vermemek olduğunu gördüm. En hayırlı *zenginliğin insanlardan ümîdi kesmek*

olduğunu gördüm. Allah Teâlâ'yı anmaktan sonra en hayırlı zikrin ölümü hatırlamak olduğunu gördüm. Elden kaçıp giden şeylere pişmanlık göstermenin, ölümden daha kötü olduğunu gördüm. Kalbin hayatının sadece velîlere ait olduğunu gördüm. Emniyet ve rahat talep ettim, fakat bunları ancak dünyâyı terk ve reddetmekte buldum. Allah Teâlâ ile ünsiyet talep ettim, fakat onu ancak insanlardan uzaklaşmakta buldum, Şeytana muhâlefeti talep ettim, fakat onu ancak nefse muhâlefet ve düşmanlıkta buldum. Allah katında en çok arzu edilen şeyin, O'nun hakkında hüsn-i zanda bulunmak olduğunu gördüm. Ekin ekmeyenin mahsûl alamadığını ve merhamet etmeyenende merhamet edilmediğini işittim. Gece ve gündüz, kendi gemisine binen bir kişiyi ya cennete ya cehenneme götürmektedir. Aman aldanmaktan sakın. Bütün halîfelerin, meliklerin ve güç sâhiplerinin kendilerinden bir sineği defetmekte meşgul olduklarını ve ellerinde hiçbir şeyin kalmadığını gördüm. Hazret-i Âdem'in yaratılışından Sûr'un üfleneceği vakte kadar dünyâya gelen bütün insanların bir karıncanın kırık bir ayağını tedâvi etmekten bile aciz olduklarını gördüm. Bütün fazîletli kişilerin, söz ustalarının, nücûm erbâbının ve ilim sâhiplerinin, bir sivrisineğin kanadını yaratmaktan bile hayretler içinde, şaşkın, âciz ve zor durumda kalmış olduklarını; fakat acz ve noksanlıklarını hakkıyla bilip îtiraf edemediklerini gördüm.¹⁰⁴⁹

Necmeddîn-i Kübrâ, fakir kişinin özelliklerini de şöyle açıklamıştır:

Fakir kişi; Azığı takvâ, malı mülkü iflas, seferi âhiret, nefesi mânevî merhaleler, menzili kabir, arkadaşı sabır, dostu yakîn, tedbiri acz, hareketleri sükûn, evi halvet, yiyeceği açlık, içeceği göz yaşı, elbisesi fakr, uykusu ömrün muhâsebesi, yastığı dizi, meclisi mescid, dersi hikmet, nazarı ibret, murâkîbî hayâ, arkadaşı tevîk, semti güzel ahlâk, muallimi kanâat, namazı vera', orucu samt/sükût, tasası cehennem, sevinci cennet, sıhhati ye's/ümitsizlik, hastalığı tama'/açgözlülük, hatırlatıcısı kabir, vâizi günler, mutribi hüzn, semâ'ı ölümü anma, raksı dünyâyı ve erbâbını red, silâhı abdest, bineği vera', hasmı şeytan, düşmanı nefis, zindanı dünya, zindancısı hevâ, gecesi tazarru'/yalvarıp yakarma, gündüzü istiğfar ve ölüme hazırlık, elindeki ürünü vakit, koruyucusu din, şîârı şerîat, konuşması Kur'ân, esâs malı Allah hakkında hüsn-i zan, mesleği Allah'ın Resûlüne ve ailesine salât ü selâm, âdeti bütün müslümanlara duâ, güveni sâlih amel, korkusu amelin reddi ve kötü âkıbet, himmetinin nihaî gâyesi Allah, emelinin kısılgını da hevâ kılandır."buyurmuştur. Ve yine Şeyh Kübrâ: "Bu sayılanlara vâkıf olan ve gereğini yerine getiren kişi hür olarak yaşar, hür olarak ölür,

¹⁰⁴⁹ age. 35vr. 6-13.

kabrinden güvenli bir şekilde kalkar ve Allah Teâlâ'nın izniyle cennete girer.

¹⁰⁵⁰ demiştir.

Necmeddin-i Kübrâ, fakir emîn bir şekilde âhiret yoluna girmek ve dünya âfetlerinin denizlerini sağ sâlim aşmak istiyorsa, anlatacaklarıma ciddiyetle sarılsın ve hepsinde ihlâsı gözet sin çünkü ihlâs, kulluğun aslı ve hizmet ve tâatin de nîrengi noktasıdır diyerek fakir kişilere de şu nasihatlerde bulunmuştur:

Helâl yemek yiyin, muhâl olanı terk edin, sağlam bir îtikâda sâhip olun, samîmî bir şekilde çalışın, ölüme hazırlık yapın, geçip giden ânı telâfi edin, kabre girmeden önce kendi durumunuz hakkında düşünüp taşının, insanlardan ve diğer şeylerden dilinizi muhâfaza edin, başkasından ziyâde kendi ayıplarınızla meşgul olun, başkasına nasihatten önce kendi nefsinize nasihatte bulunun, Allah'a muhabbetten dolayı zâhirî ve bâtinî olarak dünyâyâ buğz edin, onun içindekileri ehline bırakın, hâlinizi gizleyin, konuşmayı ve her durumda kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk edin, bütün Müslümanlar için duâ edin, iyilikleri gizleyip ayıpları ortaya dökmeyin, uzuvlarınızı cehennem ateşine olan meyilden koruyarak her yeni günde nefeslerinizin kıymetini bilin, halka, şefkat ve rahmet dünya ehline ise inkâr değil ibret nazarıyla bakın, çokça nasihatte bulunun, kusurlarınızı açık etmekten sakının, öfkenizi yutun, Allah Teâlâ'nın haramları müstesnâ dost ve düşman karşısında güçlü olduğunuz zamanlarda bile gazabınızı teskin edin, yaptığınız ameli görmeyin ve bunu kendisi için yapılabilecek havâle edin, ahlâkınızı güzelleştirin, fiillerinizi değiştirin, insanları idâre edin, lezzetlerden ve şehvetlerden uzaklaşmaya sabır gösterin, diriler ve ölümler hakkında çirkin söz söylemeyi bırakın, dünya hayatının süsleri söz konusu olduğunda zâhirî ve bâtinî olarak nefis, şeytan ve hevâyâ muhâlefet edin, Allah Teâlâ'nın yolunda çıkan zorluklara karşı sabırlı olun, övgü ve yergiyi, gam ve sevinci eşit görün, karada ve denizde, soğukta ve sıcakta, seferde ve hazarda açlık ânında nefsinizi ve kalbinizi teskin edin, doğru sözlü olun ki bu insanoğlunun mânâlarının özüdür. Yalandan sakının, dilinizi sıdk ve doğruluk üzere hareket ettirin, kıyâmet gününün üst üste gelen korkularına karşılık dâima takva üzere olun, zenginlik ve güç husûsunda derin bir şekilde düşünün, Allah Teâlâ'nın verdiği rızıklar hakkında sükût ve kanâat edin, Allah teâlânın emrettiklerini yerine getirin, nefsinizi az yemeye, dilinizi çokça zikretmeye alıştırmak, her gün ve saatte ömrünüzü ve geçen günlerinizi muhâsebe edin, bilinmezliği tercih edin, şöhreti terk edin, alâkalardan

¹⁰⁵⁰ age. 35vr. 20-24.

kesilin, insanlardan uzaklaşıp yalnızlığı seçin, tedbiri bırakın, takdire râzı olun, her harekette ve sükûnette, hayır dileyin, vaktinizi evde geçirin, sessizliği tercih edin, ölümü hatırlayın, kaçırdıklarınızı telâfi etmeye çalışın, zarûret hâli müstesnâ dilencilikten kaçının, nefsin hazlarını terk edin, şer'in hükümlerine boyun eğin, bütün yaratılmışların ve kendinizin cehenneme girmekten kurtulacağı zannı üzere olun, dünya, dünya ehli, meliklerin yaşam tarzı, cömertlik âdetleri ve memleketleri ile ilgili anlatılan hikâyeleri bir kenara bırakın, namazı ilk vaktinde kılmaya dikkat edin, devamlı abdestli bulunun, elbiseleriniz ve bedenlerinizin dâima temiz olmasını sağlayın, meşâyihin sözlerini hürmetle, câhillerin sözlerini de ibretle dinleyin, şer'i yüceltmeyin, ehlullâhtan olan bir grup hariç mutasavvife ile birlikte bulunmayın, hadis-i nebevîye sarılın, dünya kelâmını terk edin, istekli bir şekilde tâate yönelin, günahlarınıza göz yaşı dökün, ayıplarınızın çokluğundan dolayı nefsinizi kınayın, sâhip olduklarınızın reddi korkusuyla tâatleri çoğaltmaya çalışın, amelle recâ sâhibi olun, ecelinizden korkun, Allah'ın hidâyet verdiği kişi hakkında dilinizi muhâfaza edin, Allah'ın kendisiyle ilgili takdir ettiği şeyler husûsunda sükût edin, Hazret-i Mevlâ'ya olan dışında ısrar ve şikâyeti terk edin, fazîletlere sarılın, halktan uzaklaşın, gece namazı kılın, dünyâdan imsâk edip ahiretle iftâr ederek şirk unsurunu kesip atın. Eğer sadece O'na kulluk ediyorsanız Allah'a şükredin, bu büyük nîmetlerden ve yüce mevhibelerden size isâbet edenlere karşı sabırlı olun, bütün bunların arkasından dört tekbir getirin, yâni onlara vedâ edin. Muhakkak ki gündüzün aydınlığı ile gecenin karanlığı arasında çok garip işler, şerler ve musîbetler vardır. Nice tevbe eden fâsıklar, nice hüsrâna uğrayan zâhidler ve nice kaybolup tekrar gelenler vardır. Allah'tan korkun ve O'na itâat edin, bilin ki mallarınız size âit değildir. Fakra sarılın, emelinizi kısa tutun ve ecelinizi bekleyin. Yarınınız için ne kazandığınıza bir bakın, çünkü yarın düşünüp taşınan nazar sâhiplerininindir.¹⁰⁵¹

Bu yol fakrını bilip, her ân bunun idrâkinde olan, fakrını, acziyetini yalnızca Allah'a arz eden ve bundan da zevk alanların yoludur.

Bizim hazînelerimiz hizmetçilerle doludur.

*Eğer sen bizi istiyorsan, acziyet ve fakrını göster.*¹⁰⁵²

¹⁰⁵¹ age. 35vr. 48-57.

¹⁰⁵² Necmeddîn-i Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, 2016, 41.

4. RİSÂLE fi's-SÜLÛK ADLI ESERİN ARAPÇA METNİ

رسالة في السلوك

للشيخ الإمام العالم العلامة أثير الدين الأبهري رحمة الله عليه

[٢٢٥ب] بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي يعلم مَكائيل البحار ومثاقيل الجبال مُرسِل السحاب الثقال ومدبّر الأمور ومقلب الأحوال مقدر الأرزاق والآجال ذي الفضل والإكرام والجلال المنزه عن الحلول والانتقال والاتصال والانفصال المتّصف بصفات الكمال المقدّس [٢٢٦أ] عن النقصان والزوال المبرّء عن مقالة أهل الكفر والضلال، هو الحي لا إله إلا هو الكبير المتعال ليس له شريك ولا مثال وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له شهادة عبّد موقن بالبعث والحشر والقبر والسؤال، وأشهد أن محمدا عبده ورسوله نبياً صادقاً في المقال ورسولا محمود الفعال مرضي الخصال [٢٢٦ب] صلى الله عليه وعلى آله وصحبه خير صحبٍ وآل. سألتني وفقك الله تعالى عن شرح بعض ما أعطاني الله تعالى من نعمة الفقر وبيان ما رأيتُ بعيون قلبي من إحسانه الجميل عليّ خاصّة وعلى جميع عباده الفقراء عامّة فأسرعتُ إلى إجابتك ونقلتُ عن جريدة قلبي وصحيفة خاطري بعض ما خصّني الله تعالى به وألهمني بجمعه فأقول وبالله التوفيق [٢٢٧أ] طُفْتُ بعضَ الدنيا وجربتُ الأمور وباشرتُ الأشغال وصحبتُ الرجال وركبتُ العظام وذقتُ مرارة الأشياء وحلاوتها وفُتشتُ الكتب وخدمتُ العلماء وضِيعتُ عُمرِي في طلب الدنيا ورأيتُ العجائب فما رأيتُ شيئاً أسرع ذهباً وأعجل زوالاً من العمر والدنيا وما رأيتُ شيئاً أقرب من الموت والآخرة وما رأيتُ أبعد من التمتّي وما رأيتُ [٢٢٧ب] أحسن من التأثّي ورأيتُ خير الدنيا والآخرة في الفقاعة ورأيتُ شرّ الدنيا والآخرة في الطمع ورأيتُ أقصر الناس أملاً من ضيّع أوقاته بلعلّ وعسى وسوف ورأيتُ أحسن الحلية التواضع ورأيتُ أقبح الأشياء البخل وما رأيتُ شيئاً جامعاً للخير خيراً من حسن الخلق وما رأيتُ شيئاً جامعاً للشرّ شرّاً من الحسد ورأيتُ الموت الأحمر في السؤال ورأيتُ حياة الأبد [٢٢٨أ] في التعقّف وكتّمان الحال ورأيتُ التوفيق مع الجِدِّ والسعي ورأيتُ الخذلان مع التهاوُن والكسل ورأيتُ البلاء موكلاً بالكلام ورأيتُ السكينة نازلاً بالسكوت وما رأيتُ حريصاً إلا محروماً وما رأيتُ طالب الدنيا إلا مهموماً وما رأيتُ صاحب العيال إلا غريقاً وما رأيتُ صاحب المال إلا مسكيناً ورأيتُ أقلّ الأشياء إخوان الصدق [٢٢٨ب] والفتوة ورأيتُ أكثر الأشياء إخوان السوء والنفاق وما رأيتُ خيراً إلا في من اعتقه الله عن رِقِّ الدنيا ورأيتُ الذلّ والهوان في خدمة المخلوقين ورأيتُ العزّ والشرف في خدمة الخلاق وما رأيتُ شيئاً أشدّ وأقسى من قلب الملوك وما رأيتُ رتبةً للفقير أحسن من طرح الرقاع بعضُها على بعض ورأيتُ خير الحساب محاسبة النفس وما رأيتُ [٢٢٩أ] عاقلاً قط إلا مُقبلاً على الآخرة وما رأيتُ جاهلاً إلا مُقبلاً على الدنيا وما رأيتُ الراغب إلا مشغولاً وما رأيتُ الزاهد إلا فارغاً وما رأيتُ المُريد إلا طالباً وما رأيتُ

المدّعي إلا كاذبا وما رأيت حلية أزين من صدق الحديث وما رأيت شيئا من صنْع الله إلا ورأيت الله فيه ورأيت النفس يحثُّ على العار ورأيت الهوى يجرُّنا إلى النار ورأيت [٢٢٩ب] العقل يسوقنا إلى عمل الأبرار ورأيت أقوى الرجال من يقدّر على تأديب نفسه ومنعها عن الشهوات ورأيت بركة العمر والرزق في طاعة الله ورأيت خير الدنيا والآخرة في متابعة سنّة رسول الله ورأيت تمام النعمة شكر المُنعم ورأيت خير الرفقاء العلم ورأيت شرّ الدنيا الحرص ورأيت جميع العصاة والمُذنبين وأهل الكبائر والمُسرفين [٢٣٠أ] فما رأيت شرا منهم مني ورأيت دخول الجنّة في أكل الحلال وترك المُحال ورأيت دخول النار في متابعة الهوى ورأيت سلطنة الشيطان على الخلق من حبّ الدنيا ورأيت أجهل الناس من لم يعتبر بالأموال وحالهم وبيوتهم وأموالهم ورأيت أشقى الناس من يتعدّى حدود الله ورأيت جميع آفة الإنسان من اللسان ورأيت أساس الشرع [٢٣٠ب] والدين على الصبر واليقين ورأيت أفضل العبادات في أداء الفرائض ورأيت أحسن العادات اجتناب المعاصي ورأيت خير الأعمال كفّ الأذى عن الناس ورأيت خير الغنى اليأس ورأيت خير الأذكار بعد ذكر الله تعالى ذكر الموت ورأيت أشدّ من الموت الندامة على الفوت وما رأيت عصمة النفس إلا للأنبياء وما رأيت حياة القلب إلا للأولياء وطلبت [٢٣١أ] الأمن والراحة فما وجدت إلا بترك الدنيا ورفضها وطلبت الأنس بالله عزّ وجلّ فما وجدت إلا في الاعتزال عن الناس وطلبت مخالفة الشيطان فما وجدت إلا في مخالفة نفسي وعداوتها ورأيت أرجى مني عند الله حسن الظنّ بالله وسمعت من لا يزرع لا يحصد ومن لا يرحم لا يُرحم ومن ركب في سفينة الليل والنهار يسوقانه إلى الجنة أو النار [٢٣١ب] إياكم ثم إياكم والاعتذار ورأيت جميع الخلفاء والملوك وأرباب الشوكة والقوة مشغولين بذبّ دُبابة عن أنفسهم وما حصل لهم ورأيت جميع الخلق من لدن آدم إلى نفخ الصور عاجزين عن جبر كسر رجل نملة ورأيت جميع الفصحاء وأرباب النجوم وأصحاب العلوم متحيّرين والهيّن عاجزين مضطريّن عن اتّخاذ جناح بعوضة ما قدّروا واعترفوا بالعجز [٢٣٢أ] والنقصان فسبحان من له الخلق والأمر والعلم والقدرة تبارك الله أحسنُ الخالقين ربّ العالمين ليس له شريك في الملك هو الحيّ لا إله إلا هو موجد الأشياء ومزيّن الأرض والسماء خالق العرش والكرسيّ ورازق الجنّي والإنسي، المنزّه عن الاستقرار في الاستواء يحكم ما يريد ويفعل ما يشاء كاسي العظام الرُفّات بلا آلاتٍ وأدوات مميت الأحياء [٢٣٢ب] ومحبيّ الأموات مقدّر الأرزاق والأقوات سامع الحسّ والحركات العالم بدبيب النمل وخفيّ الأصوات لا يعزّب عن علمه شيء في الأرض ولا في السموات عالم السرّ والخفّيات، أمّنا به وبجميع ملائكته وكتبه ورسله والبعث بعد الموت والشفاعة والجنة والنار والقبر والسؤال والحوض والميزان والصراط والخلود في النار للكَافر والخلود في [٢٣٣أ] الجنة للمؤمن والحكم العدل بين العباد والقضاء الحتم وردّ المظالم والأمن والنعيم في الجنة والنظر إلى وجهه الكريم أكرم الوجوه وأعزّ الوجوه وكلّ ما قال الله تعالى في محكم كتابه وتنزيله من الوعد والوعيد وجزاء الشقيّ والسعيد والأمر والنهي والأخبار والقصص والأمثال والحكم والحلال والحرام والمحكم والمتشابه [٢٣٣ب] وبين وفّر لنا رسول الله صلّى الله عليه وسلّم حقّ، وأنّ عيسى صلوات الله عليه عبده ورسوله مثله (كَمَثَلِ الدَّمِ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ

قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ¹⁰⁵³، ﴿وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ﴾¹⁰⁵⁴، ونعتقد أنَّ خير الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي رضي الله عنهم أجمعين ونحبُّ أهل بيته الطيبين الطاهرين الذين أذهب [٢٣٤] الله عنهم الرجس وطهرهم تطهيرا ونُقرُّ بأنَّ الله تعالى منزّه عن الحوادث مستغن عن جميع المخلوقات خلق الخلائق بحكمته ومشينته لا حاجة له في إيجاد معدوم وإظهار معلوم ودبّر الأمور بتدبيره وإرادته لا لسبب وعلة بل لحكمة ربّانية وإظهار صنائع فردانيته ودليل على وحدانيته وهو سبحانه وتعالى قائم بذاته وقيام جميع الأشياء [٢٣٤ب] من العرش إلى الثرى به وجميع الخلائق مجبورون مقهورون تحت قدرته ونفاذ أمره عاجزون عن كنه معرفته محجوبون عن سرِّ قضائه وقدره ولا يملكون لأنفسهم ضراً ولا نفعاً ولا موتاً ولا حياة ولا نشوراً وكلّ ما يتحرّك في خواطرنا ويختلج في أفكارنا وصدورنا ويتصوّر في أوهامنا وقلوبنا فالله سبحانه وتعالى منزّه عن ذلك قادر على ما [٢٣٥] يشاء ليس له شبيه ولا مثال ولا زوال ولا حلول ولا ارتحال ولا حركة ولا انتقال ولا مكان ولا مأل ذو الفضل والإحسان والعظمة والجلال، تعالى عما يقول الظالمون أهل الكفر والضلال من دخل الجنة فبفضله ومن دخل النار فبعذله، ﴿إِذَا قُضِيَ أَمْرٌ فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾¹⁰⁵⁵ لا مانع لقضائه ولا رادّ لحكمه وهو العليم القدير [٢٣٥ب] ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾¹⁰⁵⁶ نعم المولى ونعم النصير، على ذلك نحى وعليه نموت وعليه نُبعث إن شاء الله تعالى. وأنشدت لنفسى رداً على المنكرين لهذا والفضل المبين ألا أيّها العائد الجاحد عصيت إلهك يا راقد عميت فجادت في حقه لك الويل يا للهوى عابد براهيننا واضح بيّن دليلنا حاضر شاهد [٢٣٦] دليل صنائعه كلّها على أنّه أحد واحد.

في نعت الفقير السالك طريق التصوّف

سألتني وفّقك الله عن حلية الفقير الصادق اجعل يا أخي زادك التقوى وبضاعتك الإفلاس وسفرك الآخرة وأنفاسك المراحل ومنزلك القبر وقرينك الصبر وصاحبك اليقين وتبديرك العجز وحركاتك السكون وبيتك الخلوة وطعامك [٢٣٦ب] الجوع وشرابك الدمع ولباسك الفقر ونومك محاسبة العمر ووسادتك ركبتك ومجلسك المسجد ودرسك الحكمة ونظرك العبرة ومراقبتك الحياء ورفيقك التوفيق وشيمتك حسن الخلق ومعلمك القناعة وصلاتك الوداع وصومك الصمت وهمك النار وفرحك الجنة وصحتك البأس ومريضك الطمع ومذكرك المقابر وواعظك [٢٣٧] الأيام ومُطربك الحزن وسماعك ذكر الموت ورقصك رفض الدنيا وأربابها وسلاحك الوضوء ومركبك الورع وخصمك الشيطان وعدوك النفس وسجنك الدنيا وسجّانك الهوى وليلك التضرّع ونهارك الاستغفار والاستعداد وحاصلك الوقت وحصنك الدين وشعارك الشرع ومحدثك كتاب الله ورأس مالك حسن

1053 آل عمران، ٥٩.

1054 المائدة، ٧٥.

1055 البقرة، ١١٧.

1056 الشورى، ١١.

[٢٣٧ب] الظنّ بالله وحرفتكَ الصلاة على رسول الله وعادتكَ الدعاء لجميع المسلمين وأمنك العمل الصالح وخوفك ردّ العمل وسوء الخاتمة وغاية منتهى همّك الله وقصارى أمنيّتك هو. هذا نعت الفقير وصفته وما عدا ذلك فأمانيّ وغرور فإذا وقّفت وفعلت عشت حُرّاً ومُتّ فارغا وقُمت بحمد الله من القبر أَمِنَا ودخلت [٢٣٨أ] الجنة سعيدا إن شاء الله تعالى.

في علامة محبّة الله تعالى عبده

علامة محبّة الله تعالى للعبد ووصول العبد إلى مولاه جلّ ذكره ومعرفته بصفاته تعالى وتقدّس أن يعلم المتوجّه إلى الله السائر إلى حضرته أنّ المانع والمُعطي والضرّ والنافع والهادي والمضلّ هو الله تعالى وليس في الوجود أحد إلا هو والباقي فان ويستوي لسانه [٢٣٨ب] وقلبه في الذكر وتمتلئ عروقه من محبّة الله تعالى وذكره ولا يرى لنفسه قيمة ويُبغض الدنيا وطلّابها ويحبّ الموت ولقاء الله ويختار الخلوة والعزلة ويفرّ من الناس ويستوي عنده المدح والذمّ والخير والشرّ والمنع والعطاء والذهب والتراب ويبكي بالليل والنهار على تقصيره ويكون في الدنيا بالقلب وفي الآخرة بالقلب ويصحّ اعتقاده [٢٣٩أ] وإيمانه مع الله تعالى ولا يُجري على لسانه إلا ذكر الحقّ وذكر الموت أو شيء من هول المطلّع أو صفة من صفات الجنة والنار ويكون أقرب الأشياء إليه الموت وأبعد الأشياء منه الأمل ويبكي على أنفاسه بعد يأسه عن جميع الخلائق هذه علامة إقبال الله برحمته وفضله على عبده الضعيف ووصول العبد إلى باب سيّده ومولاه تبارك وتعالى [٢٣٩ب].

في حقيقة دخول الفقير في الخلوة وشرح آدابها

بسم الله الرحمن الرحيم

حاصله أن يكون هذا العبد السالك المريد فارغا من الدنيا والآخرة طالبا لرضى الله تعالى وإصلاح قلبه وحاله طاهرا من نجاسات الذنوب بالتوبة ومن مظالم الخلق بالاستحلال أو بالردّ هاربا من الدنيا وأربابها مقبلا على [٢٤٠أ] الآخرة مشغولا بأسبابها متوجّها إلى حضرة الله تعالى بجميع قلبه وبدنه مجردا خاليا عن جميع الإرادات ظاهرا وباطنا صامتا وساكنا خائفا متضرّعا باكيا عاجزا مستحييا فقيرا خالصا متمسكا بالشرع حافظا لحدود الله عالما بأحكام الله تعالى تابعا لسنة رسول الله فإذا دخل الخلوة يظنّ أنّه ميّت وبيت الخلوة قبره فلا يبقى لميّت [٢٤٠ب] اختيار ولا إرادة وإن كان له حاجة يقضي جميع حوائجه وأشغاله قبل دخوله حتّى لا يتعلّق قلبه بشيء سوى الله ويطلب مكانا بعيدا من الخلق قريبا إلى الجامع أو في موضع لا يجب عليه حضور الجمعة وينبغي أن يكون المكان ضيقا ولا يدخل فيه شعاع الشمس وضوء النهار ولا يكون عنده معلوم ولا مطعوم ويشغل بالذكر دائما ليلا ونهارا [٢٤١أ] سرّا وجهارا بلا فتور وتعلّل يأخذ قلبه من لسانه ولسانه من قلبه ويقوم بأمره شيخ ناصح أو أخ مشفق أو رفيق صالح أو صديق حميم بطعامه ومزاجه وصلاحه وفساده وعقله ودماعه وتسكين صبره وتعجيله وسلطان وهمه وأحكام نفسه مثل الطبيب الحاذق العالم بعلل المريض وفعل الأدوية وهو يفعل بعد استخارة الله تعالى

[٢٤١ب] مرارا وتضرّعه إليه وتعفّير وجهه بالتراب بين يديه وتسليم قلبه وروحه إلى حضرة الله تعالى ولا يرفع صوته بالذكر كثيرا إلا أن يكون مغلوبا بغير إرادته ولا ينام باختياره ولا يتكئ على شيء ولا يتعلل بشيء ولا يصلي إلا الفرائض والسنن وركعتي الضحى وركعتين بعد تجديد الوضوء ولا يخطر بباله من الكرامات والمواهب [٢٤٢أ] شيء ولا يرى لنفسه وخلوته وخدمته قيمة ولا يبقى عنده دعوى ولا رُغونة ويدفع عن نفسه الخواطر الرديّة وينفي عن قلبه الإرادات الفاسدة الخسيسة بدوام ذكر الله تعالى وتقليل الغذاء بمقدار صبره وقوّته وطاقته وضعفه وصحّته ويستعمل الطيب والبخور دائما ولا يأكل الدسم ويشغل بذكر الله بالأدب ويكون دائما مثل صاحب [٢٤٢ب] جناية عظيمة بين يدي سلطان جائر ولا يفعل شيئا بخلاف الشرع والسنة ولا يلتفت إلى إظهار الأشياء ويدفع عن نفسه بالذكر ويستحيي من الله تعالى ويستغفر من طاعته كما يستغفر من معصيته ويخاف على نفسه وحاله مثل ما يخاف على الكفار ولا يدخل الخلوة إلا سليم الاعتقاد وصحيح العقيدة مؤمنا بالله وملائكته وكتبه ورسله [٢٤٣أ] مؤمنا بالبعث والجنة والنار والوعد والوعيد محبا لأصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم معترفا بفضيلتهم على جميع الخلق بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم ولو كان بخلاف هذا يدخل منافقا فاسقا ويخرج مبتدعا زنديقا ويختار إرادة الله تعالى على إرادته ويحبّ لجميع الناس ما يحبّ لنفسه وإذا خرج من الخلوة لا يظهر [٢٤٣ب] إلا العجز والكتمان ويحفظ القلب واللسان ويدوم في خلوته وغير خلوته على الوضوء والطهارة ولا يبقى له محبة الدنيا وأربابها ويطلب من الله العصمة والأمان من شرور نفسه الأمارة بالسوء والتوفيق إلى الطاعة وحسن الخاتمة فإنّ الأمور بخواتيمها.

في معرفة النفس وأتباعها

ولا يعرفها أحد بالحقيقة أبدا. اعلم أنّ الله [٢٤٤أ] تعالى خلق النفس شرّ الأشياء وهي بين جنبيك وهي مطيّتك وأنت محتاج إليها، ومثلها كمثل السارق الواقع على متاع البيت في بيتك وهي قرينة الشيطان ومأوى كلّ سوء ولها صفات مذمومة تحبّ الشرّ وتبغض الخير وتخالف العقل وتوافق الهوى تدعوها إلى الطاعة وهي تتحرّك إلى المعصية وهي في الشبع مثل السبع وفي الجوع مثل الطفل الضعيف وفي [٢٤٤ب] الغضب مثل الملوك الجبابرة وفي الشهوة مثل البهائم وفي الخوف مثل الهرة وفي الأمن مثل النمر والأسد، ومن سوء عاداتها تخاف من الفقر والقلة ولا تخاف من الله تعالى ومن أليم عذابه وهي مسخرة للشيطان ولها أعوان وأنصار مثل الدنيا وزهرتها والهوى والشيطان وما يتعلّق بها ولكلّ واحد من أعوانها جنود ووفود وخيل وحشم من زينة [٢٤٥أ] الحياة الدنيا مثل كثرة النوم وكثرة الأكل وكثرة الضحك وحكايات العشاق وحبّ الدنيا واختيار الغنى والكبر والحسد والنميمة والعداوات الذميمة وارتكاب المعاصي واللعب والملاهي والاشتغال بكلّ ما لا يعنيه وجمع المال وطول الأمانى والآمال والأمر بالمنكر والنهي عن المعروف والتمني والغرور واللهو والسرور [٢٤٥ب] والعمارات والتجارات وتحسين القبيح وهتك الستر ومجاوزة الحدود واستعانة الباطل وإنكار الحقّ وتعظيم أبناء الدنيا وتحقير أبناء الآخرة كلّ هذا من صفات النفس الأمارة بالسوء وكلّ عرق من عروق ابن آدم بيد واحد من

شرط أعوانها، فمن وقَّه الله وبصَّره بعبوبها وأعانه على تسخيرها ومعرفة مكائدها أجمعها بلجام الورع والتقوى [٢٤٦] وقَيَّدها بسلاسل الذلِّ والانكسار وتكليفات الشرع ويقتلها بسيف المجاهدة ويسلِّط عليها الجوع والعطش والسهو ويخالفها في كلِّ شيء إلا في طاعة الله ويخاف منها في الطاعة أيضا ويذمُّها على جميع أفعالها ولا يغفل عن تأديبها ورياضتها إلى الموت ويجعل العقل عقالها والشرع سجنها والعبادة سجَّانها وذكر الموت طعامها وشرابها [٢٤٦ب] وبعد الاحتياط التامَّ البالغ في أمرها يتضرَّع هذا العبد المسكين إلى خالقها وموجدها ومنشئها ويستعيذ إليه من كيدها وسوء عاداتها وغلبتها على عقله ويطلب منه تعالى الأمان من شرِّها وأمانيتها. وإنَّ مثل العقل والنفس مثل شخصين عدوين قاصدين قديمي العداوة والخصومة وبيد كلِّ واحد منهما سيف مجرَّد مترقب غفلة صاحبه [٢٤٧] ولا يقطع النظر منه حتَّى إذا غفل يقتله وكلِّ من غلب سلب ومن كان ظالما لنفسه ويقتلها بالظلم نجا من شرِّها وأمن من مكائدها. قال الله تعالى ﴿فَمَنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ﴾¹⁰⁵⁷ والظلم عليها أن يمنعها من الشهوات الفاسدة واللذات الفانية والأمانى الكاذبة والآمال الباطلة وغرور الدنيا وحبِّ الشرف والمال، ويجرَّها إلى طاعة الله تعالى [٢٤٧ب] طوعا أو كرها وعلى متابعة الشرع والسنة انقيادا واضطرابا ويحرِّضها على حبِّ الآخرة وذكر الموت ويخاف من كيدها ومكرها ورعوناتها في العبادة والزهد فإنَّ خداعها وفسادها في الطاعة أكثر من المعصية، وإنَّ لها في الطاعات شربا وعيشا أحبَّ إليها من ركوب المعاصي مثل تزيين الطاعة ورؤية العبادة وقيمة العمل والرياء [٢٤٨] والمراء والنفاق وحبِّ إقبال الخلق وتقبيل اليد والتبرُّك والزيارة وحسن الصيت وثناء الخلق ورغبة الملوك وتردّد أبناء الدنيا وحضور السماع وتخريق الخرق والتصنُّع وإظهار الصوم والصلاة وقلة الأكل لرؤية الناس والبكاء الكاذب وتحريك الشفة والإشارة بالعين والتخشُّع بلا خشوع القلب ولبس المرقعات ورؤية المنامات [٢٤٨ب] والمواخات والحكم على الماضي والمستقبل والمبالغة في الطاعة والعبادة عند رؤية العاجزين والتواني والتكاسل في الخلوة وكثرة أصحاب الإرادة وأكل الأطعمة اللذيذة والترقُّع والتصدُّر في المجالس والرضى بحضور المردان في السماع ونظارة النسوان، نعوذ بالله من شرِّ الشيطان فإنَّ هذه الخصال على الحقيقة شرٌّ من شرب الخمر وارتكاب [٢٤٩] المعاصي أعادنا الله من شرور أنفسنا ورؤية أعمالنا. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (إذا أرادَ اللهُ بعبْدٍ خَيْرًا بَصَّرَهُ بِعُيُوبِ نَفْسِهِ). أَللَّهُمَّ بَصِّرْنَا بِعُيُوبِ أَنْفُسِنَا وَسَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا وَلَا تَكُنْ لَنَا إِلَى أَنْفُسِنَا طَرَفَةٌ عَيْنٍ وَلَا أَقَلَّ مِنْ ذَلِكَ وَانصِرْنَا عَلَى أَعْدَائِنَا وَاجْعَلْنَا مِنَ الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دَارِ الدُّنْيَا آمِنِينَ وَلَا تَفْضَحْنَا عَلَى رُؤُوسِ الْأَشْهَادِ [٢٤٩ب] إِنَّكَ لَا تَخْلِفُ الْمِيعَادَ.

في نصيحة الفقير وإرشاده

إذا أراد الفقير أن يقطع طريق الآخرة آمنا ويعبر بحار آفات الدنيا سالما فليلزم هذا كله جدًّا ويشترط مع جميع ذلك فإِنَّه أصل العبودية ومدار الخدمة والطاعة أكل الحلال وترك المحال وصحة الاعتقاد وصدق الاجتهاد واستعداد الموت واستدراك [٢٥٠] الفوت

والنظر في أمرك قبل حلول قبرك وحفظ اللسان عن الإنسان والاشتغال بعبوبه عن عيوب غيره وموعظة نفسه قبل موعظة إخوانه وبغض الدنيا ظاهراً وباطناً لمحبة الله تعالى وترك ما فيها إلى من فيها وكتمان الحال وترك المقال وترك ما لا يعنيه في جميع الأشياء والدعاء لعامة المسلمين وكتمان مصائبه [٢٥٠ب] وإظهار معانيه وتسليم الأعضاء إلى النفس في كل يوم جديد وإلزامها بحفظ رعيّتها من عذاب النار والنظر إلى الخلق بعين الشفقة والرحمة وإلى أرباب الدنيا بالعبارة لا بالإنكار والحسد وبذل النصيحة وترك الفضيحة وكظم الغيظ وتسكين الغضب عند القدرة عن الصديق والعدو إلا في محارم الله تعالى وقطع النظر عن عمله [٢٥١أ] والتفويض إلى من يعمل له والندم على إفلاسه كأثمه في آخر أنفاسه وتهذيب الأخلاق وتبديل الأفعال ومداراة الناس والصبر على ترك اللذات والشهوات وترك القدر في الأحياء والأموات ومخالفة الشيطان والهوى والنفس في زينة الحياة الدنيا ظاهراً وباطناً والصبر في الشدائد في طريق الله تعالى واستواء [٢٥١ب] المدح والذم والفرح والغم وتسكين النفس والقلب عند الجوع والعري والحرّ والبرد في السفر والحضر وصدق اللسان فإنه زبدة معاني الإنسان والاجتناب عن الكذب وجري اللسان بالصدق والصواب والتقى في الاستقامة بتكرار أهوال يوم القيامة والنظر البالغ في الغناء والقوت والنطق بكلام الخير وإلا السكوت [٢٥٢أ] والقناعة بما رزق الله والقيام بما أمر الله وتعود النفس بالقليل من الأكل وتعود اللسان بالكثير من الذكر ومحاسبة العمر والأيام في كل يوم وساعة واختيار الخمول وترك الشهرة والانقطاع عن العلائق والانفراد عن الخلائق وترك التدبير والرضى بالتقدير وصلاة الاستخارة في كل حركة وسكون ولزوم البيت واختيار الصمت وذكر [٢٥٢ب] الموت وهمّ القوت والتعقّف عن السؤال إلا من ضرورة الحال وترك حظوظ النفس والانقياد لأحكام الشرع والظنّ بجميع الخلائق بالنجاة من النار وبنفسه من الداخلين فيها وترك حكايات الدنيا وأبنائها وسيرة ملوكها وعادة حرّها ومملوكها وحفظ أوقات الصلاة من أولّها ومداومة الوضوء والطهارة في الثوب والبدن واستماع كلام [٢٥٣أ] المشايخ بالحرمة وكلام الجهال بالعبارة وتحقير النفس وتعظيم الشرع وترك الاختلاط بالمتصوفة إلا قوم من أهل الله وملازمة الحديث النبوي وترك الحديث والإقبال على الطاعة بالنشاط والبكاء على الذنوب وملازمة النفس من كثرة العيوب والاستغفار عن الطاعة خوفاً لردّ البضاعة والرجاء مع العمل والخوف من الأجل [٢٥٣ب] والكتمان ممّن تهذى إليك والسكوت ممّن تجرّى عليك وترك الدنيا والزهد في الخلق والإقبال على الآخرة وحسن الخلق ونسيان الطاعة وترك السبب والشكوى إلا بحضرة المولى وحسن مادّة الشرك بإمارة الفضول وهجر الخلق وصلاة الليل وبكاء السرّ وصوم الدنيا وإفطار الآخرة، دع نفسك فإنّها محلّ الأرجاس والأنجاس وكن حليماً [٢٥٤أ] طريحاً تحت أقدام الناس، أيّها المقصّر، أين العمل؟ أيّها المتمتّي، إلى متى هذا الأمل؟ أن أوان الرحيل، أين الزاد وأين أهبة السبيل؟ هذا كلام مفيد مختصر عليك بحفظ اللسان وغضّ البصر.

في تفضيل الفقر على ما سواه

والله الذي لا إله إلا هو المبدئ المعيد، لو أتاني آت من ربّي تعالى وتقدّس ويقول أنت مخيّر من [٢٥٤ب] ربك بين أن تعيش إلى يوم القيامة وتملك الدنيا بأسرها وأجمعها بلا منازعة أحد وتدخل الجنة مع الأغنياء أو تموت الساعة وتدخل النار وتبعث في زمرة الفقراء وعزّته وجلاله لا أرغب في نعيم الدنيا ودخول الجنة وأختار الموت ودخول النار والفقير فالنار خير من العار لما وجدت في الفقر من لدّة العيش وطيب الوقت [٢٥٥أ] وصفاء الحال وفراغ القلب وراحة البدن وسلامة النفس وكثرة المناجاة بالليل مع مولاي وغيره نفسي عند أكل الكسيرات اليابسات وذلي لله تعالى عند لبس المرقعات وصفو عيشي في جميع الأحوال يا إخواني الفقراء الموت موتكم والحياة حياتكم والدنيا دنياكم والآخرة آخرتكم والعيش عيشكم، عانقوا الفقر وتسوّدوا [٢٥٥ب] الركبة إذا نتم ﴿وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنَّكُمْ لَعِندَهُ رَاضِينَ﴾¹⁰⁵⁸ واصبروا على ما أصابكم من هذه النعمة الجسيمة والموهبة العظيمة واجعلوا التكبيرات الأربع على جميعهم، فإنما بين بياض النهار وسواد الليل أمورا عجائب وسرورا ونوائب فكم من فاسق تائب وكم من زاهد خائب وكم من حاضر غائب، فاتقوا الله واسمعوا وأطيعوا واعتبروا يا أولي الأبصار. [٢٥٦أ] واعلموا أنّ مالكم ما لكم، فاقطعوا آمالكم وانتظروا آجالكم وانظروا ماذا كسبتم لغدكم فإنّ غدا للناظرين قريب.

في ذمّ الدنيا

الدنيا موضع الفكرة ومنزل العبرة ومقام العثرة وبناء الحسرة، هي مزرعة المؤمنين وسوق الطالبين ومتجر المريدين ومطيّة القاصدين وقنطرة السالكين ومعشوقة [٢٥٦ب] المغرورين وممرّ الصديقين ومزبلة العارفين ومملكة الشياطين عجوزة بكرة يا أصحاب الفطنة والفكرة مكارّة غدارة فرّارة طيّارة في كل لحظة لها صديق و خليل وفي كلّ ساعة لها هالك وقتيل، بحرها عميق وراكبها غريق محبّها مخذول وصديقها مقتول زاهدّها فارغ وراغبها مشغول سرورها همّ [٢٥٧أ] وثرياقها سمّ وساحلها يمّ وشفائها داء وصحّتها بلاء ومحبتّها عناء فإنّها للنوائب والرزايا مخلوقة عدوّة لجميع الخلق شرابها سراب ومعمورها خراب وحاصلها تراب حلالها حساب وحرامها عذاب.

صفة طريق الله عزّ وجلّ

اعلم أنّها أنور من الشمس وأضوأ من القمر وأبين من النهار ولها علامات بيّنة وآيات واضحات، من تركها [٢٥٧ب] ضلّ ومن سلّكها اهتدى، ولكّنها كثيرة الموانع والمقاطع والمهالك، وفيها جبال راسخات وبحار زاجرات وقطّاع زاجرات تحت كلّ حجر تثنّين مكيّن وفوق كلّ مدر أسد عرين. هذا نعتها للناظرين من البعد، وأمّا من القريب كسرّاب بقيعة يحسبه الظمآن ماء لا يقطعها إلا الصديقون الخائفون التاركون التائبون الراغبون السابقون بقلوب [٢٥٨أ] عامرة سماويّة وأبدان خربة رضيّة.

واعلم أيّها السائر في طريق الله تعالى أنّ الخلوة لا تصحّ إلا لعالم ربّنيّ أو مرید صادق مجرّد روحانيّ جافي القلب عن جميع الإرادات والمرادات تارك للدنيا والآخرة

¹⁰⁵⁸ البقرة، ١٧٢.

عاشق للموت عدوٌ للدنيا ونفسه محبٌ للآخرة وأهلها كريم عمّا له عفيف عمّا ليس له ذي قلب حيّ ونفس ميّت وعقل صحيح [٢٥٨ب] وهوى سقيم قليل الأكل كثير الذكر وبعد ذلك يتوجّه إلى مالك الملك والملكوت ويتمسك بقول لا إله إلا الله ويتبرأ من الكلّ ويتوب إلى الله من جميع دعواه ومحاله ويشهد بقلبه ويقول بلسانه لا إله إلا الله وحده لا شريك له ولا معبود سواه ولا إله إلا هو الحيّ الباقي وما سواه ميّت. وأنشدت لنفسي في وصف حالي وزبدة مقالتي [٢٥٩أ] هذه الأبيات:

نَصَحْتُكُمْ يَا إِخْوَتِي كُلُّكُمْ	لَا تَنْظُرُوا فِي زَيِّ ثَلْبِيسِي
وَلَا تَقُولُوا إِنَّهُ زَاهِدٌ	لَا تَسْمَعُوا قَوْلِي وَتَذْنِيبِي
كَيْسِي وَكَاسِي مِلْءُ أَوْزَارِي	لَا تَقْرَبُوا كَاسِي وَلَا كَيْسِي
أَمَّا سَمِعْتُمْ أَنَّنِي رَاهِبٌ	تَحْتَ الْعَبَا وَالْعَقْلِ قِسْيِي
غَرَسِي جَهْلِي وَرَدُّهَا زَلَّةٌ	لَا تَقْرَبُوا وَرْدِي وَتَعْرِيسِي
مَدْرَسَتِي قَلْبِي وَذَا مَعْبَدِي	تَكَرَّارُ ذَنْبِي عِلْمُ تَقْدِيسِي [٢٥٩ب]
نَفْسِي إِبْلِيسُ تَجَرَّبُهَا	تَعَوَّدُوا مِنْ شَرِّ إِبْلِيسِي

تمّت الرسالة في علم السلوك للشيخ نجم الدين الكبرى قدّس الله روحه بمحمّد وآله والحمد لله وحده. [٢٦٠أ] ضيق القلب أشدّ من ضيق اليد، من حفظ لسانه دامت صحّته وسلامته، نار الفرقة أشدّ من نار جهنّم، لا غمّ للقانع ولا راحة للحسود ولا حرمة للفاسق. صاحب الحفظ مغرور، وصاحب القيد مسرور. ويل لمن ساء خُلقه وقبح خلقه. وضع الإحسان في غير موضعه ظلم. مسكين ابن آدم تؤذيه البرقة وتُنتِنه العرقة [٢٦٠ب] وتميته الشرقة وتحيرته البرقة ومع ذلك يبارز الله بالمعاصي. قال عليه السلام: "لا تكن أشلاً وبشلاً ونشلاً وكن همجعا وبهجعا ونهجعا." الخبر بتمامه.

شعر

إِذَا مَا رُمْتَ طَيْبَ الْعَيْشِ	إِلَى مَنْ بَاتَ أَسْوَأَ مِنْكَ حَالًا
فَانْظُرْ	
وَأَحْفَظْ رُتْبَةً وَأَذِلْ قَدْرًا	وَأَنْكَدْ عَيْشَةً وَأَقْلُ مَالًا [٢٦١أ]
	شعر
إِذَا كُنْتَ ذَا مَالٍ وَأَنْتَ مُجَلَّلٌ	كَلَامُكَ مَقْبُولٌ وَحُكْمُكَ جَائِزٌ
إِذَا كُنْتَ ذَا فَقْرٍ وَأَنْتَ مُدَلَّلٌ	كَلَامُكَ مَرْدُودٌ وَحُكْمُكَ عَاجِزٌ

SONUÇ

Necmeddîn-i Kübrâ, tasavvuf târihinde tarîkatlar dönemi denilen devirde hayat sürmüş ve hicrî altıncı asrın ikinci yarısı ile yedinci asrın başlarında, Harezm bölgesinde etkili olmuş önemli bir mutasavvıftır. Onun eserleri de tarikatlar sonrası tasavvufu için mühimdir. Necmeddîn-i Kübrâ, eserlerinde sûfîlerin bahsetmekten çekindikleri gaybî tecrübelerine, düşüncelerine yer veren, seyr ü sülûk sürecinde bir sûfînin fenâ hâline ulaşınca kadar yaşadığı bütün tecrübeleri önemli görerek bunları sûfînin mânevî gidişâtının sembolleri olarak açıklayan ilk mutasavvıftır. Eserlerini de şer'î esaslara bağlı kalarak, tasavvufa yeni intisab etmiş kişilere yol gösterecek bir usûlle kaleme almıştır.

Necmeddîn-i Kübrâ *Usûlü'l Aşere* kitabında Allah'a giden yolların çok olduğuna işâret ettikten sonra bu yolları "Tarîk-i ahyâr, Tarîk-i ebrâr ve Tarîk-i şuttâr" olmak üzere üç ana grupta toplamıştır. Giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşan bu çalışmada da şuttâr yolu olan tasavvufa tâlip olanların vuslata erebilmeleri için gerekli şartların neler olduğu ve yolda nelerle karşılaşılacağı Necmeddîn-i Kübrâ'nın görüşleri ve tecrübeleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonucunda elde edilen tespitler ise şunlar olmuştur: Şuttâr yolu olan tasavvuf, insanı Allah'a ulaştıran yolların en yakını ve en açık olanıdır. Fakat bu yolun bir takım zorlukları vardır. Bu nedenle herkesin katedebileceği ve tek başına yürüyebileceği bir yol değildir. Yolda ilerleyebilmek için meşrebe uygun olan bir mürşîd-i kâmile intisab etmek gereklidir. Necmeddîn-i Kübrâ; "Kişi meşrebine uygun kâmil bir şeyhe gidinceye kadar yol mürîde açılmaz."¹⁰⁵⁹ der. Kâmil bir mürşîd-i kâmile intisab edildikten sonra da ilk yapılması gereken şey; maddî ve mânevî olarak arınmaya gayret etmektir. Çünkü Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre; insan,

¹⁰⁵⁹ Gökbulut, *Usûlü'l-Aşere Şerhleri*, 2010, 127.

Allah'tan kopup gelen bir nûr parçasıdır, kâinatta var olan her bir nesnenin nümûnesini içinde barındırmaktadır ve dünyâyâ gelişiyile birlikte vücûdunun, nefsinin ve şeytanın karanlığında kalarak aslından uzaklaşmıştır. İnsanın aslına dönebilmesi, yoldaki hakîkatlere erişebilmesi için kendisinde var olan nesnelerin parçasını temizlemesi ve üç karanlığın etkisinden kendisini arındırması lâzımdır. Bu ise; mücâhedenin esaslarına başlı kalmak ile olmaktadır. Necmeddîn-i Kübrâ; mücâhede sâhibi olmayanların bu yolun kokusunu bile kollayamayacaklarını söyler.¹⁰⁶⁰ Çalışmada mücâhedenin esasları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Çalışmadaki bir diğer tespit ise; mücâhedenin esaslarına uyulduğu takdirde, bir takım gaybî müşâhede ve mânevî tecrübelerin yaşanacağı bu sâyede de tasavvuf yolunun bâzı basamaklarının aşılabilceğidir. Fakat bunun için şuttâr yolu olan tasavvufa tâlip olanların yaşadığı tecrübeler, müşâhadelere bağlı kalmaması, bunları amaç olarak görmemesi lâzımdır. Çünkü bunlar Necmeddîn-i Kübrâ'nın deyimiyle, kişinin içsel tekâmülünün hangi mertebede olduğunu gösteren araçlardır ve tasavvuf yolunda katedilen mesafeye göre yücelmekte ve daha latîf hâle gelmektedirler. Necmeddîn-i Kübrâ'nın üçüncü bölümde Arapça metni yer alan *Risâle fi's-Sülûk* adlı eserinden elde edilen tespiti göre de yolun sonuna ulaşabilenler, bu yolda ne yaşarlarsa yaşasınlar, kendilerine maddî ve mânevî ne sunulursa sunulsun dâima fakrı talep edip, her ân fakr içinde olduklarının idrâkiyle Allah'a yönelen ve fakrını, âcizliğini Allah'a izhâr etmekten büyük bir hoşnutluk duyabilenlerdir.

¹⁰⁶⁰ Gökbult, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 2010, 210.

KAYNAKLAR

Abdülkâdir Geylânî, *Geylânî Külliyyâtı*, çev. Mehmet Eren, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2017.

Abdülkâdir Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibin*, çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2014.

Abdullah b. Mübârek, *Kitabü'l-Birr ve's-Sıla*, çev. İshak Doğan, Konya: Birikim Yayınları, 2006.

Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nşr. Ahmed el-Kalâş, II, Beyrut: 1351.

Ahmedî, *Dîvân*, haz. Yaşar Akdoğan, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, çev. İshak Doğan, İstanbul: Beka Yayınları, 2000.

Aydın, Mehmet, “İnsân-ı Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 22. 2000, s. 330-331.

Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l- Merfûa fi'l Ahbâri'l-Mevzûa-Mevzûatü'l -Kübrâ*, çev. Halil Günenç, İstanbul: Seha Yayınevi, 1992.

Ali el- Muttakî, *Kenzü'l-Ummal*, çev. Hüseyin Yıldız, III, İstanbul: Ocak Yayınları, 2012.

Ateş, Süleyman, *Tasavvufun Ana ilkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınevi, 1981.

Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Divân-ı İlâhiyat*, çev. Musa Yıldız, İstanbul: H Yayınları, 2009.

Bayraktaroğlu, Tosun Bekir, *Esmâü'l Hüsnâ*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014.

Bedirhan, Muhammed, *Tasavvuf İlmine Giriş*, İstanbul: Nefes Yayınevi, 2013.

Bedirhan, Muhammed, “Tanrı’nın Sevmesi ve Sevilmesi Mümkün müdür?” , Sabah Ülkesi, Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi, 2020, 1-8. <https://www.sabahulkesi.com>.

Bedirhan, Muhammed, “Âlemin Zübdesi Hakk’ın Aynası: İnsan”, Sabah Ülkesi, Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi, 2018, s.1-10. <https://www.sabahulkesi.com>.

Beyhakî, *es-Sünenü’l- Kübrâ*, çev. Hüseyin Yıldız, IV, İstanbul: Ocak Yayınları, 2003.

Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, çev. Hüseyin Yıldız, II, İstanbul: Ocak Yayınları, 2015.

Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 2009.

Câhidî Ahmed Efendi, *Kitâbü’n-Nasîha*, 450vr.

Canan İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, VII, İstanbul: Akçağ Yayınları, 1988.

Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, İstanbul: Hayat Yayınları, 2019.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Otto Yayınları, 2012.

Ceyhan, Semih, “Ubûdiyyet” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 42. 2012, s.33-34.

Ceyhan, Semih, “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 44. 2013, s. 530-533.

Cîlî, *Hakikat-ı Muhammediyye*, çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019.

Çap, Altan, *Yaratılış ve Gâyelik*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.

Çağrııcı, Mustafa, “Hüzün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*,19,1999, s.73-76.

Çağrııcı, Mustafa, “Temizlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*,40, 2011, s. 427-428.

Çağrııcı, Mustafa, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 41, 2012, s.1-2.

Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul: İlk harf Yayınevi, 2013.

Dumlu, Ömer, *Kur'an' da Bazı Kavramlara Bakış*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1999.

Düzgün, Şaban Ali, *Sosyal Teoloji Varoluş Sürecine İnsanın Katkısı*, İstanbul: Otto Yayınları, 1999.

Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VI, İstanbul: Hisar Yayınevi, 2013.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme* drl. M. Fuad Başar, İstanbul: Âlem Yayıncılık, 2012.

Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Ankara: Ankara Okulu Yayınevi, 1989.

Fevrî, *Kenzü'l-Ummâl*, XVI, İstanbul: Ocak Yayınları, 2012.

Fuâdi, *Muslihu'n Nefs*, Haz. İsmail Hakkı Cambaz, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.

Frager, Robert, *Aşktır Asıl Şarap*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2012.

Gazzâlî, *Âbidler You*, çev. Yusuf Türel, İstanbul: Yayılacı Matbaası, 1968.

Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017.

Gazzâlî, *Kendini Bilmek*, çev. Doç. Dr. İsmail Doğan, Ankara: Yason Yayınevi, 2014.

Gazzâlî, *Kitâbu'l Âfeti'l-Lisân*, çev. Abdullah Er. İstanbul: Bedir Yayınları, 2007.

Gazzâlî, *Mişkâtü'l -Envâr*, çev. Asım Cüneyd Köksal, İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

Gökbulut, Süleyman, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

Gökbulut, Süleyman, *Usûlü'l-Aşere Şerhleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

Gölcük, Şerafettin, “Rızık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 35, 2008, s.73-74.

Hafız el-Münziri, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, çev. Hanifi Akın, II, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2011.

Hasîrîzâde Elif Efendi, en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi lugâti'l Kur'ân, Haz. Mustafa Koç İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Hâris, el-Muhâsibî, *Adâbü'n-Nüfûs*, çev. Ersan Urcan, İstanbul: İtisam Yayınları,

Harman, Ömer Faruk , “Havvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*,16,1997, s.542-545.

Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

Izutsu, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

İbn ‘Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.

İbn ‘Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayınları, 2017.

İbn ‘Arabî, *Hikmette Son Nokta*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul: Kitasan Yayınları, 2008.

İbn ‘Arabî, *Nurlar Risâlesi*, çev. Mahmud Kanık, İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

İbn ‘Arabî, *Özün Özü*, çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Hayykitap, 2010.

İbn ‘Arabî, *Mânevî Seferler*, çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul,: Nefes Yayınları, 2016.

İbn ‘Arabî, *Sırrın Sırrı*. çev. Arzu Meral, İstanbul: Revak Kitapevi, 2015.

İbn ‘Arabî, *Tevhîd Edep Ve Marifet*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litere Yayıncılık. 2015.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l – Ehâdîs ve’l-Âsâr*, çev. Fikret Güneş, VII, İstanbul: Ocak Yayınları, 2009.

İbn Fûrek, *Kitâbü’l-İbâne*, çev. Ahmet Yıldırım, İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2014.

İbn Kayyim el-Cezviyye, *Bedâiu’t-Tefsir*, İstanbul, İhvan Yayınları, 2018.

İbn Kayyim el-Cezziyye, *Tezhibü Medâricu's-Salikîn*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

İbn Kesir, *Dâru'l- Ulûmi'l- İnsaniyye*, çev. Adûlvahap Öztürk, II, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1992.

İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l Fukarâ*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

İsfehanî, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.

İşbilir, Hüseyin, *Te'vîlât- ı Kâşâniyye*, Ankara: İşbilen Yayınları 1987.

İşbilir, Hüseyin, *Niyazî Mısırî Divânı ve Şerhi*, İstanbul: h. Yayınları, 2010.

İz, Mahir, *Tasavvuf*, İstanbul, Doyuran Matbaası, 1968.

Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*, çev. Abdürrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları, 2014.

Kara, Mustafa, *Tasavvufî Hayat*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul: İletişim Yayınları 1990,

Kara, Mustafa, *Türkisatan'ın Işığında Necmeddîn-i Kübrâ*, İstanbul: Kültür Yayınları, 2008.

Karaman, Hayrettin, *Kur'ân Yolu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Karadaş, Cağfer, "Teceddüd-i Emsâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 40, 2011, s.239-241.

Kavaz, İbrahim, *Harputlu Rahmî Divânı*, İstanbul: İzzet Paşa Yayınları, 1996.

Kelebâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul:Dergâh Yayınları: 2016.

Kılıç, Mahmud Erol, *İbnü'l-Arabî*, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

Kılıç, Mahmud Erol, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012.

Kırca, Celal, *İslami Kavramlar*, İstanbul, Gençlik Vakfı Yayınları, 1977.

Kısakürek, N. Fazıl, *Çile*, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları,

Kiraz, Celil, *Kur'ân'da Ahlâk ilkeleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007.

Kuşeyrî, *Risâle*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

Kutluer, İlhan, “İnsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*,22,1988, s. 320-321.

Lârî, *Risâle der Beyân-ı Tarîkat-ı Şuttâr*, çev. Süleyman Gökbulut, İstanbul: İlk harf Yayınevi, 2018.

Mâturîdî, *Te'vîlât*, çev. İbrahim Tüfekçi, IX, İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.

Moşe, Farsi, *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara*, I, İstanbul: Gözlem Gazeticilik Yayınevi, 2009.

Mutahhari, Murtaza, *Fıtrat*, İstanbul: Önsöz Yayınları, 1992.

Münâvî, *Feyzü'l Kadir*, çev. Muhammed Abdurrauf, II, istanbul: Bağdat Kitapevi, 1994..

Necmeddîn Kübrâ, *Âdâb Risâleleri- Âdâbü's-Sûfiyye, Risâletü's Sâiri'l-Hâiri'l-Vâcid ile's-Sâtiri'l-Vâhidi'l-Mâcid*, çev. Süleyman Gökbulut, İlk harf Yayınevi, 2016.

Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, çev. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle Fi's-Sülûk*, 35vr.

Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile'l-Hâim*, çev. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Necmeddin Kübrâ, *Seyr ü Sülûk Risâleleri- Adâbü's-Sülûk ilâ Hazret-i Mâliki'l-Mülk ve Meliki'l-Mülûk, Risâle fi'l-Halve, Minhâcü'l-Sâlikîn ve Mi'râcü't-Tâlibîn*, çev. Süleyman Gökbulut, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016.

Necmeddîn-i Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*, çev. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Nevfel, Abdürrezzak, *Allah ve Modern İlim*, İstanbul: Hikmet Yayıncılık, 1978.

Nişancızâde, *Mir'ât-i Kâinât*, çev. A.Faruk Meyan, I. İstanbul: Bereket Yayınevi, 1987.

Öğüt Cemal, *İçtimaî ve Ahlâkî Temizlik*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1968.

Öngören, Reşat, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 44, 2013, s.409-412.

Özdamar Mustafa, *Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivâyetleri*, İstanbul: Kırkandil Yayınevi, 2012.

Özervarlı, M.Sait, “İsbât-ı Vâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 22, 2000, s.495-497.

Özay, İbrahim, *Niyâzi Mısrî Divânı Şerhi*, İstanbul: H Yayınları, 2019.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, XXX, Ankara: Akçağ Yayınevi, 1990.

Sabûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

Serrac, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Serinsu, Ahmed Nedim, *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.

Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rîfât*, çev. Arif Erkan, İstanbul: Litera Yayınları, 2017.

Sinanoğlu, Mustafa, “İbâdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, 19, 1999, s.233-235.

Suad el-Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Suyûtî, *ed-Dürerü’l Müntesire*, İstanbul: İrşad Yayınevi, 2010.

Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa fî’l Ehâdisi’l-Mevzûa*, II, Kahire, el Matbaatül Edebiyye, 1317.

Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sagîr*, çev. Seyit Avcı, I, İstanbul: Serhat Kitabevi, 2012.

Sühreverdî, *Avârifü’l- Mâ’arif*, çev. Abdülvehap Öztürk, İstanbul, Saadet Yayınları, 2010.

Sühreverdî, *Âdabü’l-Mürîdin*, çev. Süleyman Gökbulut, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014.

Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye*, çev. Abdürrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları, 2019.

Şeyh Gâlib, *Hüsn-ü Aşk*, İstanbul: Kültür Yayınları, 2006.

Taberânî, *el-Mu’ceü’l-Kebîr*, çev.. Hamdi Abdülmecid Selefi, XI, Beyrut, 2009.

Tahânevî, *Keşşâfü Istılahati’l-Fünûn*, haz. Şeyh Muhammed Ali, I, Beyrut: Darü’l Kütübi’l-İlmiyye.

Tek, Abdürrezzak, *Tasavvufî Mertebeler*, Bursa: Emin Yayınları, 2008.

Tirmizî, *Sünenü't- Tirmizî*, çev. Mehmet Türk, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019.

Topaloğlu, Bekir, “Hudûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 18, 1988, s.304-309.

Topaloğlu, Bekir, “Tevbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 41, 2012, s. 279-283.

Usta, Muhiddin, *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

Uludağ, Süleyman, *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul, Mavi Yayıncılık, 2001.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1992.

Uludağ, Süleyman, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 12, 1995, s. 132-134.

Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 16, 1997, s. 291-293.

Uludağ, Süleyman, “Hicab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 17, 1988, s.430-431.

Uludağ, Süleyman, “Muhabbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 30, 2005, s.386-388.

Uludağ, Süleyman, “Nefs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 32,2006, s.526-529.

Uludağ, Süleyman, “Sefer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 2009, 36, s.294-298.

Uysal Enver, *Ahlâkî Varlık Olarak İnsan*, Bursa, Emin Yayınları, 2013.

Yeniterzi, Emine, “Mesnevî’de Nefis Terbiyesi”, *Diyanet Dergisi*, 2017, s.19
<https://dergi.diyaret.gov.tr>.

Yılmaz, H.Kamil, *Ana Hatalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2020.

Yıldırım, Suat, *Kitab-ı Mukaddes Kur’ân ve Bilim*, İstanbul: T.Ö.V. Yayınları, 1981.

Yitik, Ali ihsan, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 33, 2007, s.416-425.

Yurdagür, Metin, “Bekâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DIA)*, 5, 1992, s.359-360.

Zebîdî, *Ahkam Hadisleri*, II, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.

Zebîdî. *İthâfî’s-Sâde*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Beyrut: Darü’l- Kütübi’l- İlmiyye, 2002, 4.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler: Adı Soyadı: Nur Şentürk Gökçek

Doğum Târihi: 15.04.1993

İletişim: nursenturkk.15@gmail.com

Eğitim Durumu: 2011-2016 Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İş Deneyimi: 2016-2017 Şehit Osman Altın Kuyu Anadolu Lisesi

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni

2017-2018 Safran İlkokulu ve Ortaokulu

2017-2018 Samanlı Rebia Şenavcen İlkokulu ve Ortaokulu

2018-2019 Uzmanlar Koleji Anadolu ve Fen Liseleri

2019-2020 Prof.Dr. Necmettin Erbakan Sosyal Bilimler Lisesi

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Necmeddîn-i Kübrâ’da Tasavvufî Hayat ve Fakr Kavramı (Risâle fi’s-Sülûk Bağlamında)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Târih:

...../...../.....

Adı SOYADI: Nur ŞENTÜRK GÖKÇEK

İmza:

